VICTOR HUGO

SEFİLLER

-II-

COSETTE

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
VOLKAN YALÇINTOKLU

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 2500

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüpanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüpanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamıyacaktır.

23 Haziran 1941
Maarif Vekili
Hasan Âli Yücel

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

VICTOR HUGO
SEFİLLER

ÖZGÜN ADI
LES MISÉRABLES

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN
VOLKAN YALÇINTOKLU

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2012
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
HANDE KOÇAK

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
NEBİYE ÇAVUŞ

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

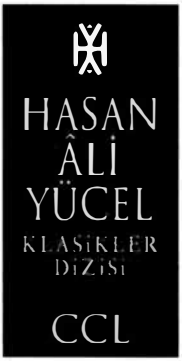
1. BASIM, HAZİRAN 2015, İSTANBUL

TAKIM NUMARASI: 978-605-332-474-4
ISBN 978-605-332-476-8 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
KİTAP MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
DAVUTPAŞA CADDESİ NO: 123 KAT: 1
TOPKAPI İSTANBUL
(0212) 482 99 10
SERTİFİKA NO: 16053

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

VICTOR HUGO

SEFİLLER
II
-COSETTE-

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
VOLKAN YALÇINTOKLU

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

COSETTE

Birinci Kitap
Waterloo

I

Nivelles'den Gelirken Karşılaşılanlar

Geçen yıl (1861) güzel bir mayıs sabahı, bu kitabın yazarı olan bir yolcu Nivelles'den La Hulpe'a doğru yaya olarak yola çıktı. Art arda gelen devasa dalgalar gibi zemini bir yükseltip bir alçaltan tepelerin arasında çalkanan geniş ağaçlıklı bir yolu izliyordu. Lillois ve Bois-Seigneur-Isaac'i geçtikten sonra, batıda, Braine-l'Alleud'nün ters dönmüş bir vazoyu andıran çan kulesini fark etmişti. Yüksek bir koruyu geride bıraktıktan sonra, bir yan yolun dönemecinde, üzerinde: *Eski 4. Bariyer* yazan bir direğin yanında, ön cephesinde *Aux quatre vents, Echabeau, Özel Kafe* levhası bulunan bir meyhaneye rastladı.

Bu meyhaneden çeyrek fersah ötede, yolun toprakla doldurulmuş bölümünde bir kemerin altından suların aktığı küçük bir vadiye ulaştı. Yolun bir yanında, seyrek de olsa yemyeşil görünen ağaçlıklar, diğer yandaki çayırlara doğru zarafet ve karmaşa içinde yayılarak Braine-l'Alleud'ye uzanıyordu.

Yolun sağ tarafındaki hanın kapısının önünde dört tekerlekli bir yük arabası, bir dizi şerbetçiotu sırığı, bir saban vardı, geniş çitin kenarında bir tutam kurumuş çalı, kireç tüten dörtgen bir çukur yer alıyor, önü samanla kaplı eski bir hangarın girişinde bir merdiven duruyordu. Genç bir kız muhtemelen seyyar bir tiyatro topluluğunun bir temsilinin afişi olan bir kâğıdın rüzgârda uçuştuğu bir tarlada yabani otları ayıklıyordu. Hanın köşesinde, bir ördek sürüsünün yüzdüğü su birikintisinin yanında, taşları iyi döşenmemiş bir patika çalıların arasına gömülüyordu. Yolcu o yöne saptı.

Tuğla örmeli sivri beşik çatının altındaki XV. yüzyıldan kalma bir duvar boyunca yüz adım yürüdükten sonra, kendini düz eşiği, iki yanındaki yuvarlak kabartmalarıyla XIV. Louis döneminin ağırbaşlı tarzını yansıtan taş kemerli bir kapının önünde buldu. Bu kapı üzerinde hiçbir süsleme olmayan bir cephenin ortasında yer alıyor, cepheye dikey olan bir duvar neredeyse kapıya değiyor ve onu keskin bir dik açıyla kuşatıyordu. Tüm mayıs çiçekleri birbirlerine karışmış halde, kapının önündeki çimenlikte duran üç tırmığın arasından fışkırıyordu. Köhnemiş kanadının üzerinde eski, paslanmış bir tokmak bulunan kapı kapalıydı.

Güneş gözalıcıydı, dallar rüzgârdan çok kuş yuvalarından gelirmiş gibi görünen bir mayıs esintisiyle tatlı tatlı titreşiyordu. Muhtemelen âşık olmuş, küçük, cüretkâr bir kuş büyük bir ağacın üzerinde kendinden geçmişçesine şakıyordu.

Öne doğru eğilen yolcu kapının sol yanındaki destek taşının altında, bir kürenin üzerindeki oyuğu andıran geniş, yuvarlak çukuru inceledi. O sırada, kanatların aralanmasıyla bir köylü kadın belirdi.

Yolcuyu görmüş, neyi incelediğini fark etmişti.

— Bir Fransız güllesi onu bu hale getirdi, dedi.

Ardından ekledi:

— Kapının üstünde, çivinin yanında gördüğünüz ise bir karabina mermisinin işi. Mermi tahtayı delemedi.

— Burası neresi? diye sordu yolcu.

— Hougomont, diye yanıtladı köylü kadın.

Doğrulan yolcu birkaç adım atıp çitlerin üzerinden etrafına baktığında, ufukta, ağaçların arasındaki küçük bir tepeyi ve bu tepenin üstünde duran uzaktan aslana benzeyen bir şeyi fark etti.

Waterloo Savaşı'nın geçtiği savaş meydanındaydı.

II

Hougomont

Hougomont, bu kasvetli bölge, Avrupa'nın büyük oduncusu olarak anılan Napoléon'un, Waterloo Savaşı sırasında ilk kez engelle, ilk direnişle karşılaştığı, baltasını taşa vurduğu yerdi.

Burada artık bir şato değil, bir çiftlik vardı. Hougomont'un ismi, bölgenin eski halini bilen biri için *Hougomons*'du.[1] Bu köşk Villers Manastırı'na altıncı şapelini bağışlayan Somerel Derebeyi Hugo tarafından inşa ettirilmişti.

Kapıyı iten yolcu kolunu sundurmanın altındaki eski bir faytona çarptıktan sonra avluya girdi.

Burada dikkatini çeken ilk şey, üst bölümü döküldüğünden bir kemeri andıran, XVI. yüzyıldan kalma bir kapıydı. Abidevi görünüm sıklıkla yıkıntılar arasından doğar. Kemerin yanındaki duvara, IV. Henri döneminden kalma ve arasından meyve bahçesindeki ağaçların görülebildiği kemer taşlı bir başka kapı açılıyordu. Bu kapının yanında bir gübre çukuru, kazmalar, kürekler, birkaç yük arabası, döşeme taşı ve demir çıkrığıyla eski bir kuyu, sıçrayan bir tay, şişinerek gezinen bir baba hindi, üzerinde küçük bir çan kulesi bulunan bir şapel ve şapelin duvarında meyveleri çiçeklenen

1 Hugo Tepesi. (ç.n.)

bir armut ağacı vardı, işte Napoléon'un fethetmeyi düşlediği avlu bu haldeydi. Bu toprak parçasını ele geçirseydi, tüm dünya onun olabilirdi. Tavuklar gagalarıyla etrafa toz saçıyorlardı. Bir gürleme sesi duyuluyordu, dişlerini gösteren ve İngilizlerin yerini devralan iri bir köpek oradaydı.

İngilizler burada hayranlık verici bir direniş göstermiş, Cooke'un dört muhafız birliği, yedi saat boyunca gözü dönmüş bir ordunun saldırılarına karşı koymuştu.

Hougomont, haritada, geometrik düzlemde binaları ve çitleri dâhil olmak üzere, bir köşesine çentik atılmış düzensiz bir dikdörtgen gibi görünür. İşte hemen yanındaki duvar tarafından korunan güney kapısı bu çentik atılmış köşede yer alır. Hougomont'nun, biri güneyde şatoya, diğeri kuzeyde çiftliğe ait olmak üzere iki kapısı vardır. Napoléon, Hougomont'a kardeşi Jerome'u göndermişti; Guilleminot, Foy ve Bachelu tümenleri ciddi bir direnişle karşılaştıkları bu mevzide, Reille'in neredeyse tüm kolordusu başarısızlığa uğrarken, Kellermann'ın gülleleri o kahraman duvarda tükenip gitmişti. Hougomont'u kuzeyden zorlamak için Baudin tugayı yeterli değildi, Soye tugayı güneyden hücuma geçse de, Hougomont'u ele geçirememişti.

Çiftliğin binaları avluyu güneyden çevreliyor. Fransızların yıktığı kuzey kapısının bir parçası duvara asılı halde aşağı sarkmış. Bu kapı, saldırının darbelerinin izlerini taşıyan iki çatma kirişin üzerine çivilenmiş dört keresteden ibaret.

Fransızlar tarafından göçertilmiş ve sarkan tahta bloğun yerine bir tahta parçası yerleştirilmiş olan kuzey kapısının, altı taştan üstü tuğladandı ve duvara düzgün bir şekilde oyulmuş bu kapı avlunun kuzeyini koruyordu. Bu, her küçük çiftlikte karşılaşılan, dayanıklı tahtadan yapılma iki geniş kanadı bulunan, ötesinde çayırlar uzanan sıradan bir araba kapısıydı. Bu girişte ne korkunç çatışmalar yaşanmıştı. Her çeşit kanlı el izi bu kapının üzerinde uzun zaman kalmıştı. Baudin'in öldürüldüğü yer de burasıdır.

Çarpışmanın kasırgası, hâlâ bu avluda, onun dehşeti hâlâ hissediliyor; göğüs göğüse bir savaşın yıkıntısı taşlaşmış bir halde duruyor, yaşıyor, ölüyor, dünmüş gibi; duvarlar can çekişiyor, taşlar düşüyor, gedikler bağırıyor, delikler yaraları andırıyor, öne doğru eğilmiş halde titreşen ağaçlar kaçmak için çabalarmış gibi görünüyor.

1815 yılında bu avluda daha çok bina vardı. O dönemde yıkılan binalar şimdi diş şeklinde taşlar, çıkıntılar, köşeli dirsekler oluşturuyor.

İngilizler burada mevzilenmiş, Fransızlar içeri girseler de burayı ele geçirememişlerdi. Şapelin yanında, Hougomont şatosunun tek kalıntısı olan bir duvar âdeta karnı yarılmışçasına yıkılmış halde durur. Şato bir kale burcu, şapel ise korugan işlevini üstlenmişti. Askerler birbirlerini burada katlettiler. Duvarların arkasından, çatıların yükseltilerinden, mahzenlerin derinliklerinden, tüm pencerelerden, tüm hava deliklerinden, taşların aralarından, dört bir yandan yaylım ateşine tutulan Fransızlar çalı demetleri getirip duvarları ve insanları ateşe verdiler. Bombardımana verilen karşılık yangın oldu.

Viran olan bu duvarın, demir parmaklıklarla kaplı pencerelerin arasından duvarları tuğlayla örülmüş ana binanın yıkık dökük odaları seçiliyor; İngilizler bu odalarda pusuya yatmışlardı; zemin kattan çatıya kadar yarılmış merdivenin sarmalı kavkısı kırılmış kabuklu bir hayvanın içi gibi görünüyor. İki katlı bu merdivende kuşatılan İngilizler üst basamaklara çıkmış, alt basamakları kırıp aşağı atmışlardı. Mavi taştan bu geniş basamaklar ısırganotları arasında bir yığın oluşturuyorlar. En alttakinin üzerine üç dişli yaba resmi kazılmış on on iki erişilmez basamak hâlâ duvardaki yuvalarına sabitlenmiş bir halde duruyor. Geri kalan her şey dişsiz bir çeneye benziyor. Biri ölmüş, biri dibinden hasar görmüş iki ağaç orada; her nisan ayında yeşillenen ikinci ağaç, 1815'ten beri merdivenin arasından yükselmiş.

Katliam şapelde gerçekleşti. Sükûnetine yeniden kavuşsa da, içerisi yeniden sakinleşse de bir garip görünüyor. O kıyımdan sonra orada hiç ayin yapılmadı. Yine de, yontulmamış bir taşın dibine yaslanmış tahta bir sunak yerinde duruyor. Badanalanmış dört duvar, sunağın hemen karşısında bir kapı, kemerli iki küçük pencere, kapının üstünde büyük tahta bir haç, haçın üzerinde bir tutam otla kapanmış bir hava deliği vardı ve yerde, bir köşede camlı kırık bir çerçeve; işte şapel bu vaziyette. Sunağın yanına Sainte-Anne'ın XV. yüzyıldan kalma tahta bir heykeli çivilenmiş; çocuk İsa'nın başını bir karabina mermisi uçurmuş. Fransızlar bir süre ele geçirdikten sonra yine kaybettikleri şapeli yakmışlar. Büyük bir fırın gibi alevler içinde kalan bu viranenin kapısı, tahta döşemesi yanmış, tahta Mesih yanmamış. Ateş, şimdi kararmış küçük parçalar gibi görünen ayaklarını kemirdikten sonra sönmüş. Bölgede yaşayanların söylediğine göre bu bir mucize. Başı uçurulan çocuk İsa, Mesih kadar kutlu değilmiş.

Duvarlar yazılarla kaplı. İsa'nın ayaklarının yanında şu isim okunuyor: *Henquinez*. Ardından diğerleri: *Conde de Rio Maior, Marques y Marquesa de Almagro (Habana)*. Öfkeyi belirten ünlem işaretleriyle sonlanan Fransız isimleri de var. Duvar 1849'da beyaza boyanmış. Milletler birbirlerine bu duvar üzerinde hakaret ediyor.

İşte bu şapelin kapısında elinde balta tutan bir ceset bulundu. Ceset, Asteğmen Legros'a aitti.

Şapelden çıkıldığında, solda bir kuyu beliriyor. Bu avluda iki kuyu var. İnsan kendine, "Kuyunun neden kovası ve makarası yok?" diye soruyor. Çünkü bu kuyudan su çekilmiyor. Neden çekilmiyor? Çünkü içi iskelet dolu.

Bu kuyudan son su çeken kişinin adı Guillaume Van Kylsom'du. Hougomont'da bahçıvanlık yapıyordu. Ailesi 18 Haziran 1815'te kaçıp ormanlara saklanmıştı.

Villers Manastırı'nın etrafındaki orman, günler ve geceler boyunca bu dört bir yana dağılmış halkı barındırdı. Gü-

nümüzde de, yanmış eski ağaç gövdelerine benzeyen kalıntılar, sık çalılıkların dibinde titreşen o zavallı karargâhların yerlerini hâlâ belli ediyorlar.

Bir mahzene sığınan Guillaume Van Kylsom "şatoyu korumak" için Hougomont'da kaldı. Onu gizlendiği yerde yakalayan İngilizler bu adamı kılıç darbeleriyle ürkütüp hizmetkârları olarak kullandılar. Susadıklarında, Guillaume bu kuyudan çektiği suyu onlara götürüyordu. Birçoğu son yudumlarını orada içti. Onca ölünün son damlalarını içtiği bu kuyunun kendisi de ölmeliydi.

Çatışmadan sonra, cesetleri gömmek için acele edildi. Galibiyeti kendine özgü bir tarzla hırpalayan ölüm, şanın peşine vebayı takar. Tifüs, zaferin hemen yanı başındadır. Bu derin kuyuyu mezarlığa dönüştürüp içine üç yüz ölü attılar. Belki biraz acele etmişlerdi. Hepsi ölmüş müydü? Efsane buna hayır yanıtını veriyor. Söylentilere göre, o gece kuyudan yardım isteyen cılız sesler yükselmiş.

Avlunun ortasında tek başına duran bu kuyunun üç yanını, paravanın kanatları gibi kıvrılmış, yarısı taştan yarısı tuğladan yapılmış ve kare şeklindeki küçük bir kuleyi andıran üç duvar çevreliyor. Su, açık duran dördüncü kenardan çekiliyordu. Bu kenarın şekilsiz gözpencere görüntüsü, belki de bir top güllesinin eseridir. Bu küçük kulenin tavanı birkaç kirişten ibaret. Sağ mesnet duvarının demir süsü haça benziyor. Öne doğru eğilip kuyunun içine bir göz atıldığında, bakışlar karanlık yığının doldurduğu, tuğladan derin bir silindirin içinde kayboluyor.

Kuyuyu çevreleyen duvarın üzerinde Belçika'daki tüm kuyularda yer alan mavi, geniş döşeme taşı yok. Mavi döşeme taşının yerine iri kemiklere benzeyen, budaklı ve iç içe geçmiş beş altı biçimsiz tahta parçasının yaslandığı bir kiriş var. Ne kovası, ne zinciri, ne makarası kalmış, yine de bir zamanlar oluk işlevini gören yalağı yerinde duruyor. Civardaki ormanların kuşları yağmur sularının toplandığı bu yalaktan

ara sıra su içmeye gelirler. Bu yıkıntının içindeki çiftlik evinde de hâlâ oturanlar var. Avluya bakan bu evin kapısında gotik zarif bir kilidin yanında, yanlamasına yerleştirilmiş yonca şeklinde bir tokmak vardır. Hannoverli Teğmen Wilda'nın çiftliğe sığınmak için bu tokmağa uzattığı eli Fransız bir istihkâm eri tarafından balta darbesiyle kesilmişti.

Bu evde oturan ailenin büyükbabası uzun süre önce ölen eski bahçıvan Van Kylsom. Saçları kırlaşmış bir kadın bize: "O sırada üç yaşındaydım," diyor. "Korkan ablam ağlıyordu. Bizi ormana götürdüler. Annemin kucağındaydım. İnsanlar neler olup bittiğini dinlemek için kulaklarını yere yaslıyorlardı. Bense top seslerini taklit edip, *bum, bum*, diye bağırıyordum."

Önceden de söylediğimiz gibi, avlunun solundaki bir kapı meyve bahçesine açılıyor.

Meyve bahçesinin hali ise içler acısı.

Üç bölümden, âdeta üç perdeden oluşuyor. İlk bölümünde bir bahçe, ikincisinde bir meyve bahçesi, üçüncüsünde ise bir koru var. Bu üç bölümün duvarları ortak. Şato ve çiftlik binalarının girişinde, sağda bir çit, solda ve dipte birer duvar bulunuyor. Sağ duvar tuğladan, dip duvar taştan. Önce, frenküzümü fidanları ile yabani bitkilerin ve onların üzerinde parmaklıkları çifte kabartılı bir çitin bulunduğu, kesme taştan muhteşem bir sekiyle çevrelenen aşağıya doğru eğilimli bir bahçeye giriliyor. Le Nôtre öncesine dayanan en eski Fransız tarzına göre düzenlenmiş bu derebeyi bahçesi şimdi viran olmuş, berbat bir haldedir. Çitin, diğerleri mermi sıyrıklarıyla otların üzerine serilmiş olsa da, kırk üç tanesinin hâlâ ayakta duran parmaklıklarının üzerinde taştan gülleleri andıran küreler var. Duvarla çitin kesiştiği noktada, kırılmış bir bacağı andıran bir parmaklık duruyor.

Birinci hafif piyade birliğinin altı askerinin içine girip bir daha çıkamadıkları, inlerindeki ayılar gibi tuzağa düşürüldükleri, biri karabina tüfekleriyle donanmış iki Hannover

bölüğüyle çarpıştıkları yer, işte meyve bahçesinden daha aşağıda kalan bu bahçeydi. Bu parmaklıkların kenarına mevzilenen Hannoverlilerin yukarıdan yağdırdıkları ateşe, siper olarak frenküzümü fidanlarını kullanıp, iki yüz kişiye aşağıdan yukarıya attıkları mermilerle karşılık veren bu yürekli altı hafif piyade eri, ölmeden önce bir çeyrek saat direnmişti.

Birkaç basamak çıktıktan sonra bahçeden meyve bahçesi olarak anılan bölüme geçiliyor. Burada, yaklaşık yarım dönümlük bir alanda yarım saatten az bir sürede bin beş yüz asker ölmüştü. Duvar çatışmaya yeniden başlamaya hazır görünüyor. İngilizlerin duvara değişken yüksekliklerde açtığı otuz altı mazgal deliği hâlâ yerinde. On altıncısının önünde mezar taşları granitten iki İngiliz mezarı vardır. Asıl saldırı güneyden geldiği için, mazgal delikleri sadece o duvarın üzerinde bulunabilir. Dışarıdaki uzun, geniş bir çit tarafından gizlenen bu duvarın yakınlarına gelen Fransızlar önlerinde yalnız bu çitin bulunduğunu sanarak üzerinden aştıklarında, pusuya düşmüş, karşılarında İngilizlerin otuz altı mazgal deliğinden aynı anda ateş açtıkları bu duvarı bulmuşlardı. Bu yaylım ateşin sonunda Soye tugayı imha edilmiş, Waterloo Savaşı da böyle başlamıştı.

Yine de meyve bahçesi ele geçirilmişti. Merdivenleri olmayan Fransızlar duvara tırnaklarıyla tırmandılar. Ağaçların altında göğüs göğüse çarpışıldı. Tüm bu otlar kanla sulandı. Yedi yüz kişilik Nassau taburu orada yok edildi. Kellermann'ın iki topçu bataryasının namlularını yönelttikleri duvar güllelerle dövüldü.

Diğerleri gibi mayıs ayının izlerini taşıyan bu bahçede sarı düğünçiçekleri, beyaz papatyalar var, otlar yükselmiş, saban atları otluyorlar, ağaçlara gerilmiş çamaşır ipleri, gelip geçenin kafasını eğmesine neden oluyor, bu sürülmemiş toprakta yürürken insanın ayağı köstebek çukurlarına giriyor. Otların arasında kökünden koparılmış bir ağaç gövdesinin yeşillendiği dikkati çekiyor. Binbaşı Blackmann son nefesi-

ni vermek üzereyken sırtını bu gövdeye dayamıştı. Yandaki büyük ağacın altında, Nantes Fermanı'nın feshedilmesiyle Almanya'ya iltica eden bir Fransız ailesine mensup Alman General Duplat can vermişti. Onun hemen yanında, samandan ve çamurdan bir bezle sarılmış hasta, yaşlı bir elma ağacı öne doğru eğiliyor. Neredeyse tüm elma ağaçları yaşlılıktan ölüp gidiyor. Hepsinde bir mermi izi seçiliyor. Bu meyve bahçesinde çok sayıda ölü ağaç iskeleti var. Kargalar dallarda uçuşuyor, ötede menekşelerle kaplı bir koru görülüyor.

Ölen Baudin, yaralanan Foy, yangın, katliam, kıyım, İngiliz, Alman ve Fransız kanlarının öfkeyle birbirlerine karıştıkları bir kan gölü, cesetlerle dolu bir kuyu, imha edilen Nassau ve Brunswick alayları, ölen Duplat, ölen Blackmann, ayakları, kolları kopan İngiliz öncü piyadeleri, Reille'in kolordusunun kırk taburundan yirmisinin imha edilmesi, sadece şu Hougomont viranesinde kılıçtan geçirilen, boğazı kesilen, mermilere hedef olan, yanan üç bin insan ve tüm bunlar bir köylünün oradan geçen bir yolcuya, *Mösyö, bana üç frank verirseniz, size Waterloo'yu anlatırım,* demesi için!

III

18 Haziran 1815

Geri dönelim –bu yazarın doğal hakkıdır– ve 1815 yılına hatta bu kitabın ilk bölümünde anlatılan çatışmanın başlamasından biraz öncesine uzanalım.

1815 Haziran'ının 17'sini 18'sine bağlayan gece yağmur yağmasa, Avrupa'nın geleceği farklı olacaktı. Birkaç damla fazla ya da eksik bu su, Napoléon'u alaşağı etti. Waterloo'nun Austerlitz'in sonu olması için Kader'in biraz yağmura ihtiyacı vardı ve gökyüzünden geçen zamansız bir bulut bir dünyanın çökmesine yetti.

Waterloo Savaşı, Blücher'in yardıma koşmasına yeterli zamanı sağlayacak şekilde, saat on bir buçukta başladı. Neden? Çünkü topçu bataryalarının harekete geçmesi için yağmurla ıslanan zeminin biraz sertleşmesi beklenmişti.

Napoléon topçu subayıydı ve stratejileri bu doğrultuda şekilleniyordu. Bu olağanüstü komutanın benliğinde, Direktuvar'a verdiği Abukir Limanı Muharebesi'yle ilgili raporunda *Güllelerimizden biri altı askeri öldürdü*, yazan bir adam gizliydi. Tüm savaş planlarını güllelerin üzerine kuruyordu. Bataryaların namlularını belirli bir noktaya yönlendirmek onun zaferinin anahtarıydı. Düşman generalin stratejisini bir kale olarak görüyor, onu topa tutuyor, zayıf noktayı güllelerle vuruyor, savaşları topla başlatıp topla bitiriyordu. Dehâsı top atışına dayanıyordu. Karargâhları yok etmek, alayları dağıtmak, hatları yarmak, kitleleri dört bir yana savurmak, vurmak, dövmek, hiç durmadan dövmek onun için en önemlisiydi ve bu konuda güllelerine güveniyordu. Bir dehâ olağanüstü yöntemle bir araya gelince, bu kasvetli savaşçıyı on beş yıl boyunca yenilmez kılmıştı.

18 Haziran 1815'te, sayıca üstün olduğu toplarına her zamankinden daha fazla güveniyordu. Wellington'ın yüz elli dokuz, Napoléon'un iki yüz kırk topu vardı.

Zeminin kuru olması halinde bataryaların erkenden harekete geçtiğini varsayarsak, savaş sabah altıda başlayıp Prusya ordusunun yetişmesinden üç saat önce ikide sona erecekti.

Bu savaşın kaybedilmesinde Napoléon'un payına düşen hata neydi? Bir deniz kazasının suçu kaptana yüklenebilir miydi?

Napoléon'un o dönemdeki belirgin fiziki çöküşü zihnini de etkilemiş miydi? Savaşla geçen yirmi yıl, kını olduğu gibi kılıcı, bedeni olduğu gibi ruhu da yıpratmış mıydı? Komutan ne yazık ki artık yaşlı bir asker olduğunu hissediyor muydu? Kısacası birçok saygın tarihçinin inandığı gibi bu dehâ

sönüp gidiyor muydu? Güçsüzlüğünü kendinden bile saklamak için mi çılgınca girişimlerde bulunuyordu? Bir macera esintisinin yarattığı karmaşa karşısında kararsız kalmaya mı başlamıştı? Bir general için bağışlanamaz bir şekilde tehlikenin bilincinde değil miydi? Savaşın devleri denen bu büyük adamlar sınıfında dehânın ileriyi göremez hale geldiği bir yaş sınırı var mıydı? Yaşlılık emsal teşkil eden dehâları etkileyemez; Dante'ler ve Michelangelo'lar için yaşlanmak dehânın yücelmesidir; Hannibal'ler ve Napoléon'lar için tam tersi mi geçerliydi? Napoléon zafere giden yolu mu kaybetmişti? Tehlikeleri, tuzakları tahmin edemeyecek, uçurumların çökmekte olan kıyılarını fark edemeyecek durumda mıydı? Felaketlerin kokusunu alamıyor muydu? Eskiden kararlı parmağıyla zafere giden tüm yolları parıltılı savaş arabasından işaret eden bu adam, şimdi o lanetli şaşkınlıkla görkemli birliklerini uçuruma mı sürüklüyordu? Kırk altı yaşında aklını kaybetmeye mi başlamıştı? Kaderin bu muhteşem araba sürücüsü artık tehlikelere gözü kapalı dalan bir şaşkına mı dönüşmüştü?

Biz böyle düşünmüyoruz.

Herkesin kabul ettiği gibi stratejisi kusursuzdu. Müttefik hattının bağrında doğrudan bir delik açmak, onu ikiye bölmek, İngilizleri Hal'e ve Prusyalıları Tongres'a sürmek, Wellington ve Blücher'i iki parça haline getirmek, Mont-Saint-Jean'ı, Brüksel'i ele geçirmek, Almanları Ren'e, İngilizleri denize dökmek, tüm bunlar Napoléon'un savaş planlarının dâhilindeydi. Gerisi savaş başlayınca görülecekti.

Anlattığımız dramın önemli sahnelerinden biri bu savaşla bağlantılı olsa da, kuşkusuz burada Waterloo'nun tarihini inceleyeceğimizi iddia etmiyoruz; zaten bizim konumuz olmayan bu tarih hem Napoléon hem de tarihçiler topluluğu tarafından görkemli bir şekilde yazıldı. Bize gelince, olaya uzaktan bakan bir tanık, ovadan geçen bir yolcu, insan etiyle yoğrulmuş bu toprakları gözlemleyen, belki de yanılsama-

ları gerçek olarak gören bir araştırmacı olarak Napoléon'u ve tarihçileri kendi tartışmalarına bırakıyoruz; bilim adına, içinde kuşkusuz yanılgılar da barındıran bir olaylar bütününe kafa tutmaya hakkımız olmadığını, kapsamlı bir çalışma için kaçınılmaz olan askerî donanımdan, stratejik birikimden yoksun olduğumuzu düşünüyoruz; bize göre Waterloo'da, iki komutanı bir tesadüfler zinciri yönlendirdi ve söz konusu kader, o gizemli sanık olunca, biz de olayları halk gibi, o saf yargıç gibi değerlendiriyoruz.

IV

A

Waterloo Savaşı'nı zihinlerinde net bir şekilde canlandırmak isteyenlerin yere hayalî bir A harfi çizmeleri yeterlidir. A'nın sol bacağı Nivelles yolu, sağ bacağı Genappe yolu, bacaklar arası bağlantı çizgisi Ohain'den Braine-l'Alleud'ye giden çukur yolu, A'nın zirvesi Wellington'ın konuşlandığı Mont-Saint-Jean'ı, sol alt çizgi Reille ve Jérôme Bonaparte'ın mevzilendiği Hougomont'u, sağ alt çizgi Napoléon'un karargâhı Belle-Alliance'ı temsil eder. A'nın ara çizgisinin sağ bacakla kesiştiği noktanın biraz altı Haie-Sainte'dir. Bu ara çizginin orta noktası savaşın son sözünün söylendiği yerdir. Buraya dikilen aslan heykeli aslında kraliyet muhafız birliğinin kahramanlığının simgesidir.

A'nın tepesi, bacakların ara çizgiye bitişik noktalarının üst bölümü ve ara çizgi arasındaki üçgen Mont-Sait-Jean yaylasıdır. Tüm savaş bu yaylayı ele geçirme hesaplarıyla sürüp gitmiştir.

İki ordunun kanatları, Erlon'un karşısında Picton, Reille'in karşısında Hill yer alacak şekilde sağa ve sola, Genappé ve Nivelles yollarına doğru uzanmıştır.

A'nın tepesinin, Mont-Saint-Jean yaylasının arkasında Soignes ormanı yer alır.

Ovaya gelince, her yükseltinin bir eğimi izlediği kıvrımlardan oluşan, geniş, dalgalarla kaplı bir deniz gibi görünen ve tüm dalgalanmaların Mont-Saint-Jean'a doğru yükselip ormanda sonlandığı bir arazidir bu.

Savaş alanındaki iki düşman ordu birbirlerinin beline dolanmış iki güreşçiye benzer. Biri diğerini geriletip yere sermeye çalışır. Bu alanda her noktanın önemi vardır; bir çalılık bir destek noktası, bir duvar köşesi bir omuz siperidir; sırt yaslanacak küçük bir kulübenin eksikliği bir alayın bozgununa yol açar; ovanın bir çukuru, arazinin bir engebesi, elverişli bir yan yol, ordu adı verilen o devin topuğunun geri çekilmesini durdurabilir. Savaş alanını terk eden yenilmiş sayılır. Bu yüzden ordu komutanının, en ufak ağaç kümesini ve en hafif arazi yükseltilerini bile derinlemesine incelemesi gerekir.

İki general bugün Waterloo denen Mont-Saint- Jean ovasını özenle incelemişlerdi. Wellington, bir yıl önce, öngörülü bir bilgelikle bu ovayı büyük bir savaşın gerçekleşeceği bir alan olarak dikkatli bir şekilde gözlemlemişti. 18 Haziran'daki bu düelloda, Wellington avantajlı, Napoléon ise sakıncalı bir mevkide konumlanmıştı. İngiliz ordusu yukarıda, Fransız ordusu aşağıdaydı.

Burada, 18 Haziran 1815 şafağında, atının üstündeki Napoléon'un, elindeki dürbünle Rossomme tepesinde çevreyi gözlemlerkenki halini tasvir etmek pek de anlamlı olmayacak. Onun bu görüntüsünü zaten herkes biliyor. Brienne Okulu'nun küçük şapkasının altındaki bu dingin yüz, bu yeşil üniforma, nişanını saklayan beyaz devrik yaka, apoletlerini gizleyen redingot, yeleğin altındaki kırmızı şeridin köşesi, deri pantolon, lâl rengi kadife eyer örtüsünün dört köşesinde taçlı N harflerinin ve kartal resimlerinin yer aldığı beyaz at, ipek çorapların üstündeki süvari çizmesi, gümüş

mahmuzlar, Marengo Muharebesi'nde kullandığı kılıcı, son Sezar'ın kimilerinin alkışlayıp, kimilerinin acımasız bakışlar yönelttiği tüm görüntüsü hafızalarda hâlâ taptazedir.

Uzun süre aydınlık içinde kalan bu görüntü, kahramanların çoğunun yaydığı ve her zaman için kısa ya da uzun bir süre boyunca gerçekliği gizleyen bir tür efsanevi bir karanlıkla iç içeydi, ama günümüzde tarih, ışığı olaylara tutuyor.

Bu aydınlık, yani tarih acımasızdır, aydınlığın kaynağı ve hatta kendisi olduğu için, parıltıları karanlığa gömmek gibi garip ve ilahi bir taraf vardır onda; aynı kişiden iki farklı hayalet yaratır ve bu hayaletlerden biri diğerine saldırır; sonuç itibarıyla zorbanın karanlıkları komutanın göz kamaştırıcılığıyla çarpışır. Böylece halkların nihai olarak değerlendirmesinde daha gerçek bir ölçüt ortaya çıkar. Yerle bir olan Babil İskender'in, zincire vurulan Roma Sezar'ın, katledilen Kudüs Titus'un yüceliklerine gölge düşürür. Tiranlık tiranın peşinden gider. Arkasında kendi silüetini taşıyan bir karanlık bırakmak, bir insan için felakettir.

V

Savaşların Bilinmeyen İçyüzü

Bu savaşın ilk evresini herkes bilir: İlk başlarda her iki orduda da, ama Fransızlardan çok İngilizlerde bir şaşkınlık, belirsizlik, tereddüt, kaygı duyguları yaşandı.

Tüm gece yağmur yağmış, toprak çamura dönüşmüştü; yalaklarda ve ovanın çukurlarında biriken suyun seviyesi bazı noktalarda mühimmatın yüklendiği arabaların dingiline kadar yükseliyor, koşum takımlarının kolanlarından çamur akıyordu; hareket halindeki bu kafilenin karmaşası ve ezici gücü yüzünden yere devrilen buğday ve çavdar, çukurları doldurmasaydı, tekerleklerin altına yataklık edip destek

olmasaydı, özellikle Papelotte tarafındaki küçük vadilerde hareket etmek imkânsız hale gelecekti.

Savaş geç başladı; önceden de belirttiğimiz gibi, topçu bataryalarını elinde tutup, savaş alanının herhangi bir noktasına çevirdiği bir tabanca gibi kullanmaya alışkın olan Napoléon, atlara koşulmuş topların kolayca ve hızla ilerleyebilmeleri için beklemişti. Zeminin kuruması için güneşin çıkması gerekiyordu. Ama bu gerçekleşmedi. Koşullar Austerlitz'deki buluşmaya benzemiyordu. İlk top patladığında İngiliz General Colville, saatinin on ikiye yirmi beş kalayı gösterdiğini gördü.

Savaş, Fransız ordusunun sol kanadının Hougomont üzerine belki de imparatorun istemediği ölçüde büyük bir şiddetle saldırmasıyla başladı. Napoléon o sırada Quiot tugayını karşı ordunun merkezine doğru yönlendirirken, Ney Fransız ordusunun sağ kanadını İngilizlerin Papelotte'da mevzilenen sol kanadına doğru kaydırdı.

Hougomont'a saldırmanın, Wellington'ı o yana, yani sola çekmek gibi bir amacı vardı. Dört İngiliz bölüğü ve yürekli Belçikalılardan oluşan Perponcher tümeni mevzilerini sağlam bir şekilde korumamış olsaydı, bu plan başarılı olacaktı. Wellington bu direniş sayesinde, tüm birliklerini oraya yığmadı ve takviye olarak sadece dört bölük ve Brunswick'in bir taburunu gönderdi.

Fransız sağ kanadının amacının, İngiliz sol kanadını püskürtmek, Brüksel yolunu kesip Prusyalıların olası takviyesinin önüne geçmek, Mont-Saint-Jean'ı zorlamak, Wellington'ı Hougomont'a, oradan Braine-l'Alleud'ye, oradan da Hal'e doğru kıstırmak olduğu barizdi. Birkaç aksilik dışında, bu saldırı başarılı oldu. Papelotte ve Haie-Sainte ele geçirildi.

Bir ayrıntıyı belirtmemiz gerek. İngiliz piyadesinde, özellikle de Kempt tugayında acemiler vardı. Bizim korkunç piyadeler karşısında kahramanca çarpışan bu genç askerler,

deneyimsizliklerine rağmen işlerinin üstesinden yüreklice gelirken, özellikle de avcı birliği görevini mükemmel bir şekilde yerine getirdi; avcı birliğinin askeri, biraz kendi haline bırakılırsa âdeta kendi generaline dönüşür; bu çaylaklar, Fransızların icat kabiliyetinden ve hiddetinden örnekler sergilediler. Bu acemi piyadelerin başarısı Wellington'ın pek de hoşuna gitmedi.

Haie-Sainte'in ele geçirilmesinden sonra, savaş bir belirsizlik evresine girdi.

O gün, öğlenden saat dörde kadar belirsiz bir ara hasıl oldu; savaşın tam da ortasında, çarpışmanın karanlığının eşlik ettiği bu süre neredeyse bulanıktı. Alacakaranlık çöktüğünde, pusların arasından geniş çalkantılar, baş döndürücü bir serap, kalpaklar, uçuşan eyer keseleri, çapraz kayış takımları, humbaracı fişeklikleri, hafif süvarilerin sırma ceketleri, kıvrımlarla kaplı kırmızı çizmeler, burma saçaklarla süslü ağır şapkalar, İngilizlerin Brunswick'in siyaha çalan piyadesine karışan piyadelerinin kızıl üniformaları, İngiliz askerlerinin omuzlarında apolet yerine taşıdıkları beyaz yuvarlak şeritler, Hannoverli hafif süvarilerin deriden yapılmış, bakır ve kırmızı at yelesinden şeritlerle süslü uzun miğferleri, dizleri çıplak İskoçların damalı kolsuz etekleri, bizim humbaracıların kalın, beyaz tozlukları gibi günümüzde neredeyse hiç bilinmeyen savaş kıyafetleri belirdi, bunlar stratejik tasvirler değil, Gribeauval'den[2] çok Salvator Rosa'nın[3] işine yarayacak tasvirlerdi.

Bir savaşa her zaman bir miktar fırtına karışır. *Quid obscurum, quid divinium.*[4] Her tarihçi bu kargaşaları kendi keyfince değerlendirebilir. Generallerin tasarıları ne olursa olsun silahlı kitlelerin çatışmasının hesaplanamayan sonuçları vardır; muharebe sırasında komutanların planları iç içe

2 Jean Baptiste Vaquette de Gribeauval (1715-1789), Fransız topçu düzenini yeniden oluşturmuş asker ve mühendis. (ç.n.)

3 1615-1673 yılları arasında yaşamış İtalyan ressam ve şair. (ç.n.)

4 Bilinmeyen karanlıklar, bilinmeyen ilahi mucizeler. (çn)

geçip birbirlerini dönüştürmeye başlar. Cephenin bir hattı, tıpkı suyu sünger gibi çeken ve suyu çok az özümseyen iki toprak arasındaki fark gibi, diğer hattın yuttuğundan daha çok asker yutar. Oraya hesapta olmayan miktarda asker göndermek gerekir. Bunlar beklenmedik harcamalardır. Savaş hattı bir yılan gibi kıvrılır; kan serpintileri akla hayale gelmeyecek biçimde sel gibi akar; cepheler dalgalanır, sürekli yer değiştiren alaylar, burunlar ve körfezler oluşturur, tüm gizli kayalıklar bir öne bir arkaya doğru sürekli olarak hareket halindedirler; piyadenin olduğu yere topçu, topçunun olduğu yere süvari gelir; taburlar toz bulutları içindedir. Orada bir şey vardı, şimdi bakın, kaybolup gitti; dumanların arasındaki görüntüler yer değiştirir; karaltılı kıvrımlar ilerler, sonra da geri çekilirler; âdeta mezarlıktan gelen bir rüzgâr, acınası toplulukları iteler, püskürtür ve nihayet dört bir yana dağıtır. Göğüs göğüse savaşmak nedir? Bir titreşim, bir salınımdır. Bir düzlemin hareketsizliği bir güne değil bir dakikaya işaret eder. Bir savaşı resmedebilmek için fırçasının ucunda kargaşa bulunan güçlü ressamlardan biri olmak gerekir; Rembrandt bu işi Vandermeulen'den daha iyi becerir. Vandermeulen öğlen doğru, saat üçte ise yalan söyler. Geometri insanı yanıltır, gerçek olan sadece kasırgadır. İşte bu durum Folard'a Polybius'a karşı çıkma hakkını verir. Savaşın her zaman için bir boğuşmaya dönüştüğü, kendini açıkça ortaya koyduğu ve Napoléon'un kendisinden bir alıntı yaparsak "orduların tarihinden çok alayların biyografisine konu olacak" çok sayıda ayrıntının dört bir yana saçıldığı anları vardır. Bu durum tarihçiye savaşı özetlemek gibi meşru bir hak kazandırır. Tarihçi, savaşın sadece ana hatlarını kavrayabilir ve ne kadar bilinçli ve birikimli olursa olsun, hiçbir anlatıcı savaş denen o korkunç bulutu mutlak bir biçimde sabitleyemez.

Gerçekten de bu değerlendirme tüm büyük savaşlar için, özellikle de Waterloo için geçerlidir.

Yine de, öğleden sonranın ilerleyen saatlerinde savaşın gidişatı belirginleşmeye başlamıştı.

VI

Öğleden Sonra Saat Dört

Saat dörde doğru, İngiliz ordusunun durumu ağırlaşmıştı. Orange prensi merkeze, Hill sağ kanada, Picton sol kanada kumanda ediyordu. Tutkulu ve yürekli Orange prensi Hollandalı ve Belçikalı askerlere: *Nassau! Brunswick! Asla geri çekilmek yok!* diye haykırıyordu. Güçsüz düşen Hill Wellington'a doğru çekiliyordu, Picton ölmüştü. İngilizlerin Fransız 105. piyade alayının sancağını ele geçirdikleri sırada, Fransızlar General Picton'ı başına isabet eden bir mermiyle öldürmüşlerdi. Wellington'ın biri Hougomont diğeri Haie-Sainte olmak üzere iki destek noktası vardı; Hougomont hâlâ dirense de alevler içindeydi, Haie-Sainte ise düşmüştü. Burayı savunan Alman taburundan geriye sadece kırk iki asker kalmış, subayların beşi dışında hepsi ya ölmüş ya da esir düşmüş, bu ambarda üç bin savaşçı katledilmişti. Muhafız birliğinin İngiltere'nin en iyi boksörü olduğu için arkadaşları tarafından yıkılmaz çam yarması olarak anılan çavuşlarından biri ufak tefek bir Fransız trampetçisi tarafından öldürülmüştü. Baring mevzisini kaybetmiş, Alten kılıçtan geçirilmişti. Alten tümeni ve Deux-Ponts ailesinden bir prensin başını çektiği Lunebourg taburu da dâhil olmak üzere birçok sancak kaybedilmişti. Gri etekli İskoçlar yok olmuştu, Ponsonby'nin güçlü dragon süvarileri balta darbeleriyle doğranmışlardı. Bro'nun mızraklı süvarileri ve Travers'in zırhlı birlikleri karşısında bozguna uğrayan bu yiğit süvari birliğinin bin iki yüz atından geriye altı yüz tane kalmış, üç süvari yarbayından ikisi yere yığılmıştı. Hamil-

ton yaralanmış, Mater ölmüş, Ponsonby yedi mızrağın hedefi olmuştu. Gordon ve Marsh ölmüş, beşinci ve altıncı tümenler imha edilmişti.

Hougomont yara almış, Haie-Sainte kaybedilmiş, geriye yalnızca hâlâ direnen merkez kalmıştı. Hill'i Merbe-Braine'den, Chassé'yi Brain-l'Alleud'den getirten Wellington merkezi güçlendirmişti.

Yarım ayı andıran, çok yoğun ve sağlam askerî birlikleriyle İngiliz ordusunun merkezi güçlü bir şekilde konuşlanmıştı. Arkasına köyü, önüne ise dik bir bayırı almış bir halde Mont-Saint-Jean yaylasında bekliyordu. Sırtını, o dönemde Nivelles kamu idaresine ait olan ve bir kavşak noktasını belirten sağlam bir taş eve yaslamıştı; XVI. yüzyıldan kalma bu ev, güllelerini hiçbir hasar vermeden sekip gideceği ölçüde sağlamdı. İngilizler yaylanın etrafındaki çitleri oyup, akdikenler arasında boşluklar açmış, dalların arasına top namlularını yerleştirmişlerdi. Tuzağı benimseyen savaşın şüphesiz izin verdiği Kartacalılara özgü bu kalleşçe plan, imparatorun sabah dokuzda düşman bataryalarını denetlemek üzere gönderdiği Haxo'nun, geri döndüğünde Napoléon'a Nivelles ve Genappe yollarını tutan iki barikat dışında önlerinde hiçbir engelin bulunmadığı rapor etmesini sağlayacak kadar mükemmel bir şekilde yapılmıştı. Ekinlerin yükseldiği bir mevsimdi; Kempt tugayının karabinalarla donanmış bir taburu yaylanın sınırında, buğdayların arasına mevzilenmişti.

İngiltere-Hollanda ordusunun bu şekilde desteklenen merkezi, avantajlı bir konumdaydı.

Bu konuşlanmanın riski savaş alanının hemen bitişiğinde yer alan, Groenendael ve Boitsfort göletleriyle ikiye ayrılan Soignes ormanıydı. Bu konumdaki bir ordu geri çekilirse dağılır, alaylar bölünür, bataryalar bataklıklarda heba olurdu. Birçok uzman tarafından savunulan, birçokları tarafından da itiraz edilen bu kanıya göre, geri çekilme herkesin kendi canını kurtarmaya çalışacağı bir bozgunla sonuçlanacaktı.

Wellington, bu merkeze Chassé'nin sağ, Wincke'nin ise sol kanattaki tugaylarını ve Clinton tümenini eklemiş, Hackett'in alaylarına, Mitchell tugayına, Maitland'ın muhafız taburlarına destek olarak Brunswick'in piyadelerini, Nassau'nun birliklerini, Kielmansegge'nin Hannoverli askerlerini ve Ompteda'nın Almanlarını göndermişti. Böylece elinin altında yirmi altı tabur vardı. *Sağ kanat* Charras'nın dediği gibi, *merkezin arkasına kıvrılmıştı.* Devasa topçu bataryaları bugün "Waterloo Müzesi" olarak anılan o mevkide kum torbalarının arkasına gizlenmişti. Ayrıca Wellington'ın elinde Somerset'in eğimli bir arazide gizlenmiş bin dört yüz dragon süvarisi vardı. Bu, İngiliz süvarisinin ünlü Somerset tugayıydı. Ponsonby yıkılsa da, Somerset ayaktaydı.

Hazırlıklar tamamlanabilmiş olsaydı neredeyse bir tabya oluşturmuş olacak olan bu bataryalar, alçak bir bahçenin duvarının arkasına yerleştirilmiş ve üzerleri aceleyle kum torbaları ve eğimli bir toprak katmanıyla örtülmüştü. Ama bu çalışma tamamlanamamış, bataryaların etrafını kazıklarla çevreleyecek zaman kalmamıştı.

Kaygılı olsa da soğukkanlılığını koruyan Wellington, gün boyunca bugün hâlâ yerinde duran eski Mont-Saint-Jean değirmeninin biraz önünde, tutkulu ve güzellik düşmanı bir İngiliz'in iki yüz franka satın alıp götürdüğü bir karaağacın altında, atının üzerinde aynı ifadeyle bekledi. Wellington orada soğukkanlı bir kahramanlık sergiliyordu. Yaveri Gordon onun yanında ölmüştü. Kendisine yakınında patlayan bir gülleyi gösterirken, "Lordum, talimatlarınız nedir, kendinizi bu şekilde öldürtürseniz ne yapmamızı emrediyorsunuz?" diye soran Lord Hill'e: "Benim yaptığımı yapmanızı," diye yanıt vermiş, Clinton'a kısaca: "Son asker ölene kadar buradan ayrılmayacaksınız," demişti. O gün savaşın gidişatı belirgin bir şekilde kötüydü. Wellington, Talavera, Vittoria ve Salamanca muharebelerindeki eski dost-

larına: *Beyler! Geri çekilmeyi aklınıza getirebilir misiniz? Eski İngiltere'nin büyüklüğünü düşünün!* diye bağırıyordu.

Saat dörde doğru, İngiliz hattı arkadan sarsıldı. Yaylanın bayırında bataryalar ve avcı erlerinden başka hiçbir şey görünmüyordu; Fransız toplarıyla püskürtülen alaylar bugün hâlâ Mont-Saint-Jean çiftliğine giden patikayı kesmekte olan noktaya çekildiler. İngiliz cephesi geriledi. Wellington geri çekildi. Napoléon "Bozgunun başlangıcı!" diye bağırdı.

VII

Napoléon'un Keyfi Yerinde

Hastalığı ve basuru yüzünden atının üzerindeki rahatsız haline rağmen, imparator hiç o günkü kadar keyifli olmamıştı. Sabahtan beri, aklından neler geçtiğini dışa hiç yansıtmayan yüzü gülüyordu. 18 Haziran 1815 günü, mermer maskeli bu derin ruh nedensiz bir şekilde ışıldıyordu. Austerlitz'de karamsar olan bu adam, Waterloo'da neşeliydi. Büyük yazgıları olan adamların bile böyle yanılgıları vardır. Sevinçlerimiz belirsizdir. En ulvi gülümseme Tanrı'ya aittir.

Ridet Caesar, Pompeius flebit,[5] diyordu Fulminatrix lejyonerleri. Bu kez Pompeius'un ağlaması gerekmiyordu ama Sezar'ın güldüğü kesindi.

Dün gece birde, atına binip Bertrand ile fırtınanın ve yağmurun ortasında Rossomme çevresindeki tepeleri keşfe çıktığında, Frischemont'dan Braine-l'Alleud'ye uzanan ufuk hattı boyunca İngiliz ateşlerini gördüğünde sevinmiş, Waterloo için kendisi tarafından belirlenen muharebe gününü kaderin uygun bulduğunu düşünmüştü; atını durdurmuş ve şimşeklere bakıp gök gürültülerini dinlerken bir süre yerinden hiç kımıldamamış, bu kadercinin karanlığa şu sözü hay-

5 Sezar gülüyor, Pompeius ağlıyordu. (ç.n.)

kırdığı duyulmuştu: "Hemfikiriz." Napoléon yanılıyordu. Hemfikir değillerdi.

Bir dakika bile uyumadığı o gecenin her anı onun için bir sevinç kaynağı olmuştu. İleri hatları denetlemiş, ara sıra nöbetçilerle konuşmak için durmuştu. Hougomont ormanının kenarında harekete geçmiş bir birliğin ayak seslerini duyduğunda "Wellington'ın artçı birlikleri geri çekiliyor. Ostende'den gelen altı bin İngiliz'i esir alacağım," demişti. İçini dökmek için sohbet ediyordu, 1 Mart'taki karaya çıkışı sırasında mareşale Juan Körfezi'nin tutkulu çiftçisini gösterip: *İşte, Bertrand, şimdiden bir takviye!* diye haykırdığı andaki coşkusuna kavuşmuştu. 17 Haziran'ı 18'ine bağlayan gece Wellington'la alay ediyor, "O küçük İngiliz'e bir ders vermek gerek," diyordu. Yağmur şiddetini artırıyor, imparator konuşurken gök gürlüyordu.

Sabah üç buçukta bir hayal kırıklığı yaşadı; keşif için gönderdiği subaylar düşmanın hiç hareket etmediğini bildirmişlerdi. Hiçbir şey kımıldamıyordu, ordugâhın tek bir ateşi bile sönmemişti. İngiliz ordusu uyuyordu. Karada derin bir sessizlik, gökyüzünde gürültü vardı. Saat dörtte ulaklar yanına, mevzilenmek için sol uçtaki Ohain Köyü'ne giden bir İngiliz süvari tugayına, muhtemelen Vivian'ınkine rehberlik etmiş bir köylüyü getirdiler. Saat beşte, alaylarından firar etmiş iki Belçikalı ona İngiliz ordusunun savaşı beklediğini bildirdiklerinde Napoléon: *Daha iyi! Onları geri püskürtmek yerine tamamıyla yok etmeyi yeğlerim*, diye haykırmıştı.

Sabah, Plancenoit yolunun köşesinde atından inip ayağını çamurlu zemine basmış, Rossomme çiftliğinden bir mutfak masası ve bir iskemle getirtmişti. Ayaklarının altına halı niyetine bir ot demeti serildiğinde yerine oturmuş, masanın üzerine savaş alanının haritasını koyduktan sonra Soult'a: *Güzel bir satranç tahtası!* demişti.

Gece boyunca yağan yağmur yüzünden balçığa dönmüş yollarda zorlanan tayın konvoyları sabah kahvaltısına yeti-

şememiş, uyumayan ve sırılsıklam olan askerler aç kalmıştı, yine de bu durum Napoléon'un Ney'e neşeyle haykırmasına engel olamamıştı: *Yüzde doksan kazanacağız.* İmparator saat sekizdeki kahvaltısına birçok generali davet etmişti. Kahvaltı sırasında, Wellington'ın iki gün önce Brüksel'de, Somerset düşesinin balosuna katıldığı anlatıldığında, başpiskoposu andıran suratıyla kaba bir savaş adamı olan Soult: *Asıl balo bugün olacak,* demişti. İmparator kendisine: *Wellington, majestelerinin harekete geçmesini bekleyecek kadar saf değil,* diyen Ney'le dalga geçmişti. Zaten mizacı böyleydi. Fleury de Chaboulon onun için *şaka yapmaktan keyif alıyor*, der, Gourgaud *kişiliğinin özünde neşenin yattığını* belirtir, Benjamin Constant ise *sık sık gülünç olmaktan öte ilginç şakalar yaptığını* dile getirirdi. Devin bu neşeli hali üzerinde durulmaya değer. Humbaracılarına "homurdanıcılar" der, kulaklarını çimdikler, bıyıklarını çekerdi. İçlerinden biri *İmparator bize sürekli şakalar yapıyor*, diyordu. 27 Şubat günü, Elba Adası'ndan Fransa'ya yaptığı esrarlı yolculuk sırasında, açık denizde Napoléon'un saklandığı *Inconstant* yelkenlisine rastlayan Fransız savaş gemisi *Zephyr*'in kaptanı Napoléon hakkında bilgi almak istediğinde, başında hâlâ Elba'da giymeye alıştığı ve üzerinde arı resimli kırmızı beyaz kokartla süslenmiş bir şapkanın bulunduğu imparator ses borusunu gülerek eline almış ve cevabı kendisi vermişti: *İmparatorun sağlığı yerinde.* Böyle gülen biri önemli olayları pek de ciddiye almaz. Napoléon, Waterloo kahvaltısı sırasında birçok kez kahkaha atmıştı. Kahvaltıdan sonra bir çeyrek saat düşüncelere dalmış, ardından ot demetinin üzerine oturup ellerine bir kalem alan, dizlerinin üzerine bir kâğıt yerleştiren iki generale savaş düzenini yazdırmıştı.

Saat dokuzda, borazanlar, trampetler, davullardan oluşan bandonun öncülüğünde iki hat halinde sıralanan tümenleri, beş kol halindeki tugaylarının ortasında yer alan topçu

bataryalarıyla harekete geçen ve bir miğfer, kılıç, süngü denizini andıran Fransız ordusunun güçlü, kalabalık, neşeli görüntüsü karşısında heyecanlanan imparator iki kere "Muhteşem! Muhteşem!" diye haykırmıştı.

Saat dokuzdan on buçuğa kadar tüm ordu inanılmayacak bir şekilde, imparatorun ifadesini tekrarlarsak "Altı V" oluşturarak, altı hat üzerinde savaş düzenini almıştı. Savaş cephesinin biçimlenmesinden kısa süre sonra, göğüs göğüse çarpışmaların öncesinde, fırtına patlamadan evvelki derin sessizliğin ortasında, kendi talimatıyla Erlon, Reille ve Lobau birliklerinden ayrılan, Nivelle ve Genappe yollarının kesişme noktasında bulunan Mont-Saint-Jean'ı döverek savaşı başlatacak olan ve namluları on iki santimetre çapında gülleler fırlatabilen toplardan oluşan üç bataryayı gören imparator, Haxo'nun omzuna vurarak şunları söylemişti: *İşte general, yirmi dört güzel kız.*

Sonuçtan emin olduğu için, önünden geçen ve köy ele geçirilir geçirilmez Mont-Saint-Jean'da barikatlar oluşturmakla görevlendirdiği 1. istihkâm bölüğünü gülümsemesiyle cesaretlendirmişti. Bu dinginliği sarsan tek şey bir merhamet sözcüğü olmuştu; solunda bugün büyük bir mezarın bulunduğu noktada muhteşem atlarıyla beliren hayran olunası İskoçları gördüğünde şöyle demişti: *Yazık.*

Sonra atına binip Rossomme'a doğru gitmiş ve savaş sırasındaki ikinci karargâhı olarak Genappe'tan Brüksel'e giden yolun sağındaki dar bir çimenliği seçmişti. Akşam yedide, Belle-Alliance ile Haie-Sainte arasındaki üçüncü karargâhı fazlasıyla tehlikeliydi; bugün hâlâ yerinde duran ve muhafız birliğinin ovanın eğiminde arkasına kümelendiği bu nokta oldukça yüksek bir tümsek üzerindeydi. Gülleler bu tümseğin etrafında, zeminden Napoléon'a doğru sekiyorlardı. Brienne'de olduğu gibi kafasının üzerinde mermiler vızıldıyordu. Atının ayaklarını bastığı yerin hemen yakınında, yıpranmış gülleler, eski kılıç bıçakları, paslanmış,

şekilsiz mermiler bulundu. *Scabra rubigine.*[6] Birkaç yıl önce topraktan hâlâ patlamamış ve ateşleme düzeneği falya deliği hizasında kırılmış altmışlık bir obüs çıkarıldı. İşte imparator bu son karargâhta, ürkmüş, bir hafif süvarinin eyerine bağlanmış bir halde duran ve her patlamada geri dönüp Napoléon'un arkasına saklanmaya çalışan art niyetli köylü rehberi Lacoste'a, *Ahmak, utan biraz. Kendini sırtından vurduracaksın,* diyordu. Bu satırların yazarı bu tümseğin yumuşak bayırında kumları kazarak kırk altı yılın pasıyla yıpranmış bir güllenin kalıntılarını ve parmaklarının arasında mürver dalları gibi kırılan eski demir parçalarını buldu.

Ovanın, Napoléon ve Wellington'ın karşı karşıya geldiği noktasında, farklı eğimlerle oluşmuş engebeler artık yok, kimse 18 Haziran 1815'te ne halde olduklarını bilmiyor. Bu kasvetli alandan ona bir anıt yapmak için gerekli olanları alırken gerçek kabartısını ortadan kaldırdılar ve keyfi kaçan tarih de artık burada kendini tanıyamıyor. Onu şan kazanması için şekilsizleştirdiler. İki yıl sonra, Waterloo'yu yeniden gören Wellington: *Savaş alanımı altüst etmişler*, diye haykırmıştı. Bugün büyük bir toprak piramidin üzerinde aslan anıtının bulunduğu yerde, o zamanlar Nivelles yoluna doğru hafif eğimli bir yokuşla alçalan ama Genappe yolu tarafında neredeyse dik bir bayır oluşturan bir tepe vardı. Bu dik bayırın yüksekliği, Genappe'dan Brüksel'e giden yolun solunda İngilizlere, sağında Almanlara ait iki büyük mezarlığın tümsekleri sayesinde bugün hâlâ ölçülebilir. Fransızlara gelince, ovanın tamamı onlara mezar olmuştu. Yüksekliği kırk beş metre, çevresi yaklaşık bir kilometre olan aslanlı tepenin oluşturulması için götürülen binlerce araba dolusu toprak sayesinde, savaş günü, özellikle Haie-Sainte tarafında dik ve sarp bir yamaç halinde beliren Mont-Saint-Jean yaylası bugün hafif bir eğimle aşılabilir haldedir. O yamaç İngiliz toplarının çarpışmanın merkezini, vadinin dibindeki çiftliği

6 Lat. Sert pas. (ç.n.)

göremeyecekleri kadar eğimliydi. 18 Haziran 1815'te, yağmurlar bu sarp yamaçta derin çukurlar oluşturmuş, balçık ilerlemeyi daha da zorlaştırmıştı, bu yüzden askerler sadece tırmanmıyor, çamura batıyorlardı. Yaylanın bayırı boyunca uzanan ve uzaktan bakan bir gözlemcinin fark etmesinin mümkün olmadığı bir hendek vardı.

Bu hendek de neyin nesiydi? Anlatalım. Belçika'nın iki köyü olan ve ikisi de eğimli arazilerin arkasında gizlenen Braine-l'Alleud ve Ohain'i birbirine, engebeli bir ovadan geçen ve sıklıkla tepelerin arasına girip gözden kaybolan ve bu yüzden bazı noktalarda bir çukurluğa dönüşen yaklaşık yedi buçuk fersahlık bir yol bağlıyordu. Bu yol 1815'te de, günümüzdeki gibi Genappe ve Nivelles yolları arasındaki Mont-Saint-Jean yaylasını tepesinden kesiyordu. Ancak, o zamanlar çukur olan bu yol, iki bayırının toprağı anıt tepe yapımında kullanıldığı için şimdi ovayla aynı düzeyde. Bu yolun güzergâhının büyük bir bölümü bugün olduğu gibi o zaman da bir hendekten oluşuyordu. Boyu bazı noktalarda dört metreye ulaşan ve dik bayırları kışın sağanak yağmur altında göçen bu derin hendekte kazalar oluyordu. Yol, Braine-l'Alleud'nün girişinde, ölünün isminin *Brükselli Tüccar Monsieur Bernard Debrye* ve kaza tarihinin *Şubat 1637* olarak yazıldığı mezar taşının[7] yanındaki taştan haçın da belirttiği gibi bir yolcunun bir arabanın altında ezilmesine yol açabilecek kadar dardı. Yol, Mont-Saint-Jean yaylasında öyle derindi ki, Mathieu Nicaise adlı bir köylü toprak kayması sırasında ezilerek ölmüştü; tepesi ekim hazırlıkları sırasında kopmuş, ama Haie-Sainte ile Mont-Saint-Jean çiftliği arasındaki yolun solunda kalan çimenli yamaçta devrilmiş ayaklığı bugün hâlâ görülebilen bir başka taş haç da bu kazayı gösteriyordu.

7 Mezar taşına yazılanlar: BRÜKSEL'İN (okunmuyor) TÜCCARLIK YAPAN MÖSYÖ BERNARD DE BRYE BİR TALİHSİZLİK ESERİ BURADA BİR ARABA TARAFINDAN EZİLDİ. ŞUBAT 1637. (y.n.)

Bir savaş günü, Mont-Saint-Jean'ı çevreleyen bir bayırın tepesindeki bu hendek, toprakların arasında gizlenen bu çukur yol hiç belli olmuyordu, yani korkunçtu.

VIII

İmparator Rehber Lacoste'a Bir Soru Soruyor

Söylediğimiz gibi, Waterloo Savaşı'nın sabahında Napoléon'un keyfi yerindeydi.

Haksız da sayılmazdı; hazırladığı savaş planı bizim de gözlemlediğimiz gibi mükemmeldi. Savaş başladığında, Hougomont ve Haie-Sainte'deki sıkı direniş, Baudine'in ölmesi, Foy'un yaralanarak etkisiz hale gelmesi, Soye tugayının o duvarın önünde beklenmedik bir biçimde imha edilmesi, elinde ne kestanefişeği ne de barut kalmış Guilleminot'nun korkunç bir şekilde afallaması, bataryaların çamura saplanması, desteksiz on beş topun çukur bir yolda Uxbridge tarafından ele geçirilmesi, yağmurla balçık haline dönüşmüş zemine düşen güllelerin İngiliz hatlarına pek fazla hasar veremeden çamur saçan volkanlar gibi toprağa gömülmesi, Piré'nin Braine-l'Alleud'deki hiçbir işe yaramayan şaşırtma taktiği dolayısıyla on beş süvari bölüğünün neredeyse tamamının yok edilmesi, İngiliz sağ ve sol kanatlarının pek fazla zayiat vermemesi, Ney'in büyük bir yanılgıyla 1. kolordunun dört tümenini savaş alanına yayacağı yerde, askerleri yirmi yedi saf ve iki yüz kişilik cepheler halinde toplayarak mermilerin ve korkunç güllelerin hedefi haline getirmesi, süvari kollarının dağılması, gizlenen bataryaların aniden hemen yanlarında ortaya çıkarak Bourgeois'yı, Donzelot'yu, Durutte'u tehdit etmesi, Quiot'yu püskürtmesi, politeknik mezunu teğmen Vieux'nün Haie-Sainte'in kapısını balta darbeleriyle kırdığı anda, Grenappe'dan

Brüksel'e giden yolun dönemecinde barikat kuran İngilizlerin yukarıdan aşağıya doğru açılan yaylım ateşinde yaralanması, piyadelerin ve süvarilerin arasında kalan Marcognet tümeninin Best ve Pack'in askerleri tarafından kurşun yağmuruna tutulması, Pontsonby'nin süvarileri tarafından kılıçtan geçirilmesi, yedi topu işlevsiz hale gelen Saxe-Weimar prensinin Erlon'un karşısında Frischemont'u ve Smohain'i kararlı bir şekilde savunması, 105. ve 45. alayların sancaklarının teslim alınması, Wavre ile Plancenoit arasında keşfe çıkmış üç yüz askerlik avcı birliğinin esir aldığı Prusyalı esmer hafif süvari askerinin bildirdiği kaygı verici haberler, Grouchy'nin gecikmesi, Hougomont'un meyve bahçesinde yarım saatten az bir sürede bin beş yüz askerin öldürülmesi, Haie-Sainte'in önünde bin sekiz yüz askerin katledilmesi gibi fırtınalı gelişmeler Napoléon'un gözünün önünden savaş bulutları gibi geçmiş, bakış açısını pek değiştirmemiş ve imparatorun bu kararlı yüz ifadesine karamsarlığın izlerini eklememişti. Napoléon savaşa bütünselliği içinde bakar, ayrıntıların acıklı tablosuna dair küçük hesaplar yapmazdı; rakamlar sonucu, yani zaferi işaret etmedikçe onları umursamaz, sonuca kendi damgasını vuracağından emin olduğu için başlangıçta işlerin yolunda gitmemesine aldırmazdı; hiçbir sorun çıkmayacağını düşünerek sabırla beklemesini biliyor, kendini kaderle bir tutuyor, ona âdeta şöyle diyordu: Cesaret edemezsin.

Yarısı aydınlıkta, yarısı karanlıkta olan Napoléon, iyiliğin kendisini koruduğunu, kötülüğün kendisine hoşgörülü davrandığını hissediyordu. Aralarında, eski çağ kahramanlarının yıkılmazlığını sağlayan bir iş birliği ya da suç ortaklığı vardı ya da o, öyle olduğunu sanıyordu.

Yine de arkasında Berezina'nın, Leipzig'in ve Fontainebleau'nun gölgesi olduğunda, Waterloo'dan çekinmesi gerekirdi. Göğün derinliklerindeki gizemli bir kaş çatması, görünür hale gelebilirdi.

Wellington geri çekilirken, Napoléon sevinçle titredi. Aniden, Mont-Saint-Jean'ın boşaldığını ve İngiliz ordusunun cephesinin gözden kaybolduğunu fark etmişti. İngilizler geri çekilerek birleşiyorlardı. Üzengilerinin üzerinde yarı doğrulmuş halde duran imparatorun gözünün önünde zafer şimşeği çakıyordu.

Soignes ormanına çekilen Wellington'ın ordusu yok edilirse, İngiltere, Fransa tarafından yerle bir edilmiş olacak, Crécy'nin, Poitiers'nin, Malplaquet'nin, Ramillies'nin intikamı alınacaktı. Marengo'nun galibi Azincourt'un üzerini karalayacaktı.

Bunun üzerine, tarihin bu korkunç dönüm noktasını düşünen imparator, dürbününü son bir kez tüm savaş alanında gezdirdi. Arkasında hazır olda bekleyen muhafız birliği onu ilahi bir yaratık gibi tepeden tırnağa inceliyordu. Napoléon düşünüyor, yamaçları gözlemliyor, eğimleri kaydediyor, ağaçlıkları, çavdar tarlasını, patikayı dikkatle inceliyor, her çalılığı sayarmış gibi görünüyordu.

İki ayrı yerde konuşlanmış, ağaç yığınları arkasındaki İngiliz barikatlarına bir tür kararlılıkla baktı: Mevzilerden biri Haie-Sainte'in yukarısında Genappe yolunda konuşlanmıştı ve tüm İngiliz bataryaları arasında içinde savaş alanını derinlemesine görebilen iki topa sahipti, Nivelles yolunda konuşlanmış diğer mevzide ise Chassé tugayının Hollandalı süngüleri parlıyordu. Chassé barikatının yanında, Braine-l'Alleud'ye giden yan yolun köşesinde beyaza boyanmış eski Saint-Nicolas şapelini fark etti. Öne doğru eğilip rehberi Lacoste'a alçak sesle bir şeyler söyledi. Rehber başını olumsuz, muhtemelen kalleşçe bir ifadeyle salladı.

Atının üzerinde doğrulan imparator düşüncelere daldı.

Wellington geri çekilmişti.

Geriye, bu geri çekilmeyi bir bozgunla tamamlamak kalıyordu.

Aniden geri dönen Napoléon savaşın kazanıldığını bildirmek üzere Paris'e dörtnala giden bir ulak gönderdi.

Napoléon yıldırımlar saçan dâhilerden biriydi.

Şimdi şimşeğine de kavuşmuştu.

Milhaud'nun zırhlılarına Mont-Saint-Jean yaylasını ele geçirmeleri talimatını verdi.

IX

Beklenmeyen

Gürbüz atların üzerindeki dev gibi yapılı üç bin beş yüz zırhlı süvariyle donanmış yirmi altı bölük, çeyrek fersahlık bir cephe oluşturuyordu. Arkalarından destek kuvvet olarak Lefebvre Desnouettes tümeni, yüz altı seçkin jandarma, muhafız birliğinin bin yüz doksan yedi avcı eri ve yine muhafız birliğinin sekiz yüz seksen mızraklı süvarisi geliyordu. Tuğsuz miğferleri, dövülmüş demirden zırhları, eyer kaşlarında tabancaları, uzun kılıçları vardı. Sabah dokuzda, borazanların ve bandonun, *İmparatorun selametini gözetelim* şarkısı eşliğinde, biri yanlarında biri ortalarında iki batarya olmak üzere, geniş bir kolda iki sıra halinde ilerlerken tüm ordunun hayranlığını toplamış, Genappe ile Frischemont arasındaki yolda bulunan güçlü ikinci hatta konuşlanmışlardı. Napoléon tarafından bilgece oluşturulan bu ikinci hattın sol ucunda Kellermann'ın, sağ ucunda Milhaud'nun zırhlı süvarileri âdeta iki demir kanat gibi görünüyorlardı.

İmparatorun, yaveri Bertrand aracılığıyla ilettiği talimat üzerine, Ney kılıcını çekip en ön safa geçti. Ardından devasa süvari bölükleri harekete geçti.

Bu görüntü olağanüstüydü.

Sancakları, borazanları rüzgârda uçuşan bu süvariler, bir tümen bir kol oluşturacak şekilde kılıçlarını çekmiş, tek bir

insanda, tek bir atılımda bütünleşmiş bir halde, tıpkı gedik açmak isteyen tunçtan bir koçbaşı gibi Belle- Alliance tepesini inip, az önce yüzlerce askerin öldüğü o ürkütücü derinliklerin toz bulutu arasında gözden kayboldular, ardından bu karaltıdan çıkıp yekpare bir kütle halinde küçük vadinin diğer yanında yeniden belirdiler, üzerlerine bir gülle bulutu inerken Mont-Saint-Jean yaylasının ürkütücü çamurlu bayırını tırısa kalkmış atlarıyla tırmanmaya başladılar. Top ve tüfek atışlarının kesintiye uğradığı anlarda, bu güçlü, tehditkâr, sarsılmaz kafilenin kulakları sağır eden tepinişi duyuluyordu. Wathier tümeni sağda, Delord tümeni solda olmak üzere iki koldan ilerliyorlardı. Uzaktan bakıldığında, yaylanın tepesinde çelikten iki yılan gibi görünüyorlardı. Bu, savaşa olağanüstü bir görüntü kazandırıyordu.

Ağır süvarilerin Moskova'daki büyük tabyayı ele geçirmelerinden beri buna benzer bir sahne görülmemişti; Murat burada değildi ama Ney bu sahnede de yer alıyordu. Bir canavarı andıran bu kitle tek bir ruhta bütünleşmiş gibiydi. Her bölük dalgalanıyor, bir polipin halkaları gibi kabarıyordu. Ancak sağda solda yarılan büyük bir duman bulutunun arasından görülebiliyorlardı. Miğferlerin, çığlıkların, kılıç şakırtılarının, at sağrılarının bando ve top seslerinin arasından gelen silkeleniş sesleri, korkunç ve düzenli bir uğultu, hidraların pulları gibi görünen zırhların gürültüsü birbirine karışıyordu.

Bu anlattıklarımız başka bir çağa ait görünüyorlardı. Buna benzer bir görüntüyle hiç kuşkusuz at-insan karışımı yaratıkları, Olympos'u dörtnala tırmanan o insan yüzlü, at gövdeli devleri, o korkunç, yüce, sarsılmaz yarı tanrı yarı hayvanları anlatan Orpheus'a özgü eski destanlarda karşılaşılabilirdi.

İlginç bir rakamsal benzerliğin eseri olarak yirmi altı süvari bölüğünü yirmi altı tabur karşılayacaktı. Yaylanın tepesinin arkasında, gizlenmiş bataryaların gölgesinde her bir

kareye iki tabur düşen toplam on üç kare olarak konuşlanmış ve ilkinde yedi, ikincisinde altı kare bulunan iki hat üzerinde sıralanmış İngiliz piyadesi sakin, sessiz, hareketsiz bir halde, kundaklar omuzda, eller tetikte bekliyordu. Ne onlar zırhlı süvarileri, ne de zırhlı süvariler onları görüyordu. İngiliz piyadesi, bu insan kalabalığının, üç bin atın giderek artan uğultusunu, tırısa kalkmış toynakların peş peşe ve düzenli gürültüsünü, kılıçların şakırtısını ve vahşi denebilecek bir soluğun hırıltısını duyuyordu. Korkunç bir sessizliğin ardından, aniden tepenin üzerinde kılıçları sallayan kalkık kollar, miğferler, borazanlar, sancaklar belirdi ve bıyıkları kırlaşmış üç bin kafadan "Yaşasın imparator!" haykırışları yükseldi. Süvarilerin yaylada açık alana çıkmak için hareket geçişi, bir yer sarsıntısının başlangıcını andırıyordu.

Aniden İngilizlerin solunda, bizim sağımızda, zırhlı kolun en önündeki atın, korkunç bir kişnemenin ardından şaha kalkmasıyla hüzünlü bir sahne yaşandı. İngilizlerin kare düzenlerini ve toplarını yok etme arzusu ve öfkesiyle dizgininden boşanmışçasına tepenin doruk noktasına ulaşan zırhlı süvariler, İngilizlerle aralarında bir çukurun, bir hendeğin olduğunu fark ettiler. Burası Ohain'in çukur yoluydu.

Çok korkunç bir andı. Atların hemen ayaklarının dibinde dikey olarak uzanan ve ağzı açık bekleyen bu beklenmedik çukur dört metre derinliğindeydi. İkinci sıra birinciyi, üçüncü sıra ikinciyi itti; şahlanan atlar geriye doğru sağrılarının üzerine devrilip nalları havaya dikerken süvarileri yere düşürüp eziyorlardı. Geri çekilmek mümkün değildi ve süvariler namludan fırlamış mermiler gibiydi. Böylece İngilizleri ezmek için biriktirilen güç, Fransızları ezdi. Acımasız çukur ancak dolduğunda tatmin olacaktı; birbirlerini ezerek karmakarışık bir halde çukura yuvarlanan süvariler ve atlar orada canlı et yığınları halinde birikip bir zemin oluşturduklarında tümenin geri kalanı üzerlerinden geçti. Dubois tugayının neredeyse üçte biri bu uçurumda can verdi.

Bu, bozgunun başlangıcıydı.

Hiç kuşkusuz abartıya kaçan yerel söylentilere göre iki bin at ve bin beş yüz asker Ohain çukuruna gömülmüştü. Aslında bu rakam, savaşın ertesi gününde bu çukura atılan diğer cesetleri de kapsar.

Napoléon, Milhaud'nun zırhlı süvarilerine bu talimatı vermeden önce araziyi dikkatle incelemiş, ama yaylanın yüzeyinde tek bir kıvrım bile oluşturmayan bu çukur yolu görememişti. Yine de, Nivelles yolunun köşesindeki küçük beyaz şapeli fark ettiğinde muhtemelen bir aksilik olup olmadığını öğrenmek için Lacoste'a danışmıştı. Rehberin yanıtı "Hayır," olmuştu. Bu yüzden, Napoléon'un felaketinin bir köylünün başını olumsuz anlamda sallamasından kaynaklandığı söylenebilirdi.

Diğer aksiliklerin de ortaya çıkması kaçınılmazdı.

Napoléon'un bu savaşı kazanması mümkün müydü? Yanıtımız "Hayır," olacak. Neden? Wellington yüzünden mi? Blücher yüzünden mi? Hayır. Tanrı yüzünden.

Bonaparte'ın Waterloo Savaşı'nı kazanması XIX. yüzyılın yasasında yer almıyor, Napoléon'un dâhil olmayacağı bir dizi farklı olay yoldaydı. Olayların kötü gidişatı çok önceden belirlenmiş, bu olağanüstü adamın sonu yaklaşmıştı.

İnsan kaderi üzerine uyguladığı büyük basınçla tüm dengeleri bozan bu adam, evrenin yasalarından çok kendine güveniyordu. İnsanların taşkınlığı tek bir kafada toplanmayı, dünya tek bir adamın beyninde bir araya gelmeyi sürdürürse, bu uygarlığı yok ederdi. Şaşmaz ilahi adaletin tecelli etme zamanı gelmişti. Maddi ve manevi âlemlerde ilkelere ve unsurlara tabi olan evrensel çekim yasası muhtemelen bu durumdan şikâyetçiydi. Tüten kan, ağzına kadar dolu mezarlıklar, gözü yaşlı analar adaletin yerine gelmesinin en ateşli savunucularıydı. Dünya aşırı bir yük altında eziliyorsa, uçurum karanlıklardan gelen gizemli inlemeleri duyar.

Napoléon sonsuzluğa ihbar edilmiş ve onun yok olması kararlaştırılmıştı.

Tanrı'nın canını sıkıyordu.

Waterloo bir savaş değil, dünyanın çehresinin değişmesidir.

X

Mont-Saint-Jean Yaylası

Hendeğin fark edildiği sırada, gizlenen bataryalar da ortaya çıkmıştı.

Altmış top ve on üç kare düzenindeki yirmi altı tabur hemen önlerindeki zırhlı süvarileri gülle ve mermi yağmuruna tutuyorlardı. Yürekli General Delord İngiliz bataryalarına bir asker selamı verdi.

İngilizlerin savaş alanının dört bir yanındaki topları aceleyle karelerin içine girmişlerdi. Zırhlı süvariler bir an bile duraksamadılar. Çukur yol faciası onları kırıp geçirse de, cesaretlerini yitirmemişlerdi. Sayıları azaldıkça yüreklilikleri artıyordu. Hendek kazasına sadece Wathier tümen kolu maruz kamış, âdeta tuzağı hisseden Ney'in sola kaydırdığı Delord tümeni hiç kayıp vermeden muharebe alanına gelmişti.

Gözü dönmüş zırhlı süvariler ellerindeki kılıçlar, tabancalarla İngiliz karelerine dörtnala saldırdılar.

Savaşlarda ruhun katılaşmasıyla, askerin heykele ve tüm bedenin granite dönüştüğü anlar vardır. Çılgınca bir saldırıya uğrayan İngilizler yerlerinden kımıldamadılar.

Bu yüzden dehşet verici sahneler yaşandı.

İngiliz karelerinin tüm cepheleri aynı anda saldırıya uğradı. Çevrelerini alevler saçan bir yarım ayın sarmaladığı piyadeler soğukkanlılıklarını kaybetmediler. Diz çöken ilk sıra zırhlı süvarileri süngüleriyle karşılıyor, ikinci sıra üzerlerine ateş ediyor, ikinci sıranın arkasındaki topçuların top-

ları doldurmasının ardından karenin ön cephesi açılıyor ve gülleler yollandıktan sonra yeniden kapanıyordu. Zırhlılar atlarının ezici güçleriyle karşılık veriyorlardı. Şaha kalkan atlar sıraların, süngülerin üzerinden atlıyor, devasa gövdeleriyle canlı dört duvarın ortasına düşüyorlardı. Mermiler zırhların üzerinde delikler açıyor, zırhlılar karelerde gedikler oluşturuyorlardı. Yığınla insanın atların altında ezilmesi ve süngülerin bu sentorların karınlarını yarmasıyla ortaya hiçbir yerde rastlanamayacak ölçüde ürkütücü yaralanma görüntüleri çıkıyordu. Çılgına dönmüş süvarilerin yıprattığı kareler küçülseler de yerlerinden kımıldamıyor, tükenmeyen güllelerini saldırganlara göndermeye devam ediyorlardı. Bu çarpışmanın görüntüsü canavarcaydı. Kareler artık taburlar değildi, kraterlere dönüşmüşlerdi; zırhlılar artık süvariler değildi, kasırgaya dönüşmüşlerdi. Her kare bir bulutun saldırdığı bir volkandı, lavlar yıldırımlarla çarpışıyordu.

75. İskoç alayından oluşan ve her türlü tehlikeye açık olan en sağ uçtaki kare, ilk saldırıların ardından neredeyse tamamıyla yok olmuştu. Etrafındaki askerler öldürülürken ortada bir davulun üzerine oturmuş bir halde duran gaydacı, ormanların ve göllerin yansımasıyla parlayan melankolik gözlerini derin bir kayıtsızlıkla öne eğmiş, bir dağ havası çalıyordu. Tıpkı Argos'u hatırlayarak ölen Yunanlılar gibi İskoçyalılar da Lothian'ı düşünerek ölüyorlardı. Bir zırhlı süvarinin gaydayı ve onu tutan kolu kesen kılıcı, şarkıyı yarıda keserek şarkıcıyı öldürdü.

Hendek felaketiyle sayıları göreli olarak azalan zırhlı süvarilerin karşısında neredeyse tüm İngiliz ordusu olsa da, her biri on askere bedel bir güçle çarpışıyordu.

Bu arada, birkaç Hannover taburunun geri çekildiğini gören Wellington'ın aklına süvarileri geldi. Napoléon o sırada piyadesini düşünse savaşı kazanırdı. Bu ihmal ölümcül bir hataydı.

Saldırganlar aniden saldırıya uğradıklarını hissettiler. İngiliz süvarileri hemen arkalarındaydı. Önlerinde kareler, arkalarında Somerset'in bin dört yüz dragon süvarisi vardı. Somerset'in sağında Dornberg'in komutasındaki Alman hafif süvari birliği, solunda Trip'in karabinalarla donanmış Belçikalı askerleri yer alıyordu; piyade ve süvari birlikleri tarafından önden arkadan, sağdan soldan saldırıya uğrayan zırhlı süvariler hepsiyle mücadele etmek zorunda kaldılar. Kasırgaya dönüştüklerinden hiçbir şey umurlarında değildi. Tasvir edilemez bir kahramanlık gösterdiler.

Üstelik arkalarında kendilerini sırtlarından vurmak için aralıksız patlayan toplar vardı. Sol kürekkemiği hizasında delinmiş bu zırhlardan biri Waterloo Müzesi'nde sergilenmektedir.

Böyle Fransızlara böyle İngilizler gerekiyordu.

Bu çatışma artık göğüs göğüse savaş değil, bir karanlık, bir öfke, ruhların ve cesaretlerin baş döndürücü taşkınlığı, şimşekler saçan kılıçların kasırgasıydı. Birkaç saniye sonra dragon süvarilerinin sayısı bin dört yüzden sekiz yüze indi; yarbayları Fuller öldü. Ney'in, Lefebvre-Desnouettes'in mızraklı süvarileri ve avcı erleriyle yardıma koşması üzerine, Mont-Saint-Jean yaylası peş peşe bir Fransızlar, bir İngilizler tarafından ele geçirildi. Zırhlı süvariler atlarından inip piyadeye dönüşüyorlar ya da daha doğrusu birbirlerine kenetlenmiş askerlerden oluşan bu korkunç kalabalık yaka paça dövüşüyordu. Mevzilerini hâlâ korumakta olan kalelere yapılan on iki saldırı sırasında, Ney altındaki atı, öldüğü için dört kez değiştirmek zorunda kaldı. Zırhlı süvarilerin yarısı hâlâ yayladaydı. Bu çarpışma iki saat sürdü.

İngiliz ordusu derin bir yara almıştı. Zırhlı süvariler ilk saldırı sırasında çukur yolun gazabına uğramasalar, hiç kuşkusuz düşmanın merkezini yerle bir edip zaferi kazanırlardı. Talavera Muharebesi'ne ve Badajoz Kuşatması'na katılmış olan Clinton bu muhteşem süvariler karşısında taş

kesilmişti. Yüzde yetmiş beş oranda yenilmiş olan Wellington, onlara kahramanca bir hayranlık besliyor, alçak sesle "Muhteşem!"[8] diyordu.

On üç karenin yedisini yok edip altmış topu saflarına katmış ya da işlevsiz hale getirmiş olan zırhlı süvariler, üç zırhlı süvari ve muhafız birliğinin üç avcı eri tarafından Belle-Alliance çiftliğindeki Napoléon'a götürülen altı İngiliz alayının sancağını da ele geçirdiler.

Wellington'ın durumu kritikleşmişti. Bu garip savaş, her biri kendi payına hiç durmadan dövüşüp direnirken sürekli kan kaybeden iki öfkeli yaralının mücadelesi gibiydi. İlk önce hangisi ölecekti?

Yayladaki savaş sürüyordu.

Zırhlı süvariler nereye kadar ilerlemişlerdi? Bunu kimse bilemezdi. Ama kesin olan, savaşın ertesi günü bir zırhlı süvarinin ve atının Nivelles, Genappe, La Hulpe ve Brüksel yollarının kesiştikleri noktadaki Mont-Saint-Jean araba kantarında ölü bulunmuş olmasıydı. Bu süvari İngiliz hatlarını yarmıştı. Bu cesedi toplayanlardan biri bugün hâlâ Mont-Saint-Jean'da yaşıyor. Dehaze adındaki bu adam o zaman on sekiz yaşındaydı.

Wellington yenilmek üzere olduğunu hissediyordu. Bozgun yakındı.

Zırhlı süvariler düşmanın merkezini yaramadıkları için başarılı olamamışlardı. Hem herkes yaylaya sahipti, hem de kimse yaylanın sahibi değildi ve netice itibarıyla yaylanın büyük bir bölümü İngilizlerin elindeydi. Wellington köyü ve yüksek ovayı, Ney ise tepeleri ve yamaçları elinde tutuyordu. İki taraf da bu kasvetli araziye kök salmış gibiydi.

Ama İngilizlerin kaybının telafisi mümkün görünmüyordu. Ordunun kan kaybı çok fazlaydı. Wellington, sol kanat için takviye isteyen Kempt'e: *Takviye yok, ölene kadar çarpışsınlar!* diyordu. Napoléon da neredeyse aynı dakikada, iki

8 *Splendid!* (y.n.)

ordunun tükenişinin ilginç benzerliğini yansıtırcasına kendisinden piyade desteği isteyen Ney'e: *Piyade! Nereden bulmamı bekliyor ki? Yaratmamı mı istiyor?* diye haykırıyordu.

Yine de, İngiliz ordusunun yarası daha ağırdı. Demir zırhlı, çelik göğüslü süvarilerin amansız saldırıları piyadeye çok ağır kayıplar verdirmişti. Bir sancağın etrafına toplanmış birkaç asker alayın yerini belirtiyor, bir taburun komutanlığını bir yüzbaşı ya da teğmen yapıyordu. Daha önce Haie-Sainte'de bozguna uğrayan Alten tümeni neredeyse tamamen imha edilmişti; Van Kluze tugayının yürekli Belçikalılarının cesetleri çavdar tarlasında yatıyordu; 1811'de, İspanya'da, bizim saflarımıza katılarak Wellington'a karşı, 1815'te İngilizlere katılarak Napoléon'a karşı savaşan Hollandalı humbaracılardan geriye birkaç kişi kalmıştı. Çok sayıda subay ölmüştü. Ertesi gün bacağı gömülen Lord Uxbridge'in dizi kırılmıştı. Zırhlı süvarilerin saldırısı sırasında, Fransız ordusundan Delord, l'Héritier, Colbert, Dnop, Travers ve Blancard yaralansalar da, İngiliz ordusundan Delancey, Van Meeren, Ompteda ölmüş, Alten ve Barne yaralanmıştı, Wellington'ın tüm kurmay heyeti dağılmış ve İngiltere bu kanlı dengede en kötü payı almıştı. 2. piyade muhafız alayının beş yarbayı, dört yüzbaşısı, üç teğmeni, 30. piyade alayının yirmi dört subayı ve yüz on iki askeri ölmüştü, 79. dağcı alayının yirmi dört subayı yaralanmış, on sekiz subayı ve dört yüz elli askeri ölmüştü. Başlarında daha sonra yargılanıp rütbeleri sökülecek olan Hacke'in bulunduğu Cumberland'ın Hannoverli hafif süvari alayı göğüs göğüse savaş sırasında geri çekilmiş ve bozgunun tohumlarını Brüksel'e kadar ekerek Soignes ormanına sığınmıştı. Fransızların ilerlediklerini ve ormana doğru yaklaştıklarını gören yaralılarla dolu yük arabaları hızlarını artırıyor, Fransız süvarilerinin kılıçtan geçirdiği Hollandalılar "İmdat!" diye bağırıyorlardı. Hâlâ yaşayan tanıkların söylediklerine göre, Vert-Coucou'dan Groenendael'e uzanan Brüksel yolunda

kaçanlardan oluşan yaklaşık iki fersahlık bir kalabalık vardı. Panik Malines'deki Condé prensinin ve Gent'teki XVIII. Louis'nin kulağına gidecek ölçüde büyüktü. Wellington'ın, Mont-Saint-Jean çiftliğinde oluşturulan geçici hastanenin arkasındaki zayıf bir birliğin ve sol kanadı tutan Vivivan ve Vandeleur tugaylarının dışında süvarisi kalmamıştı. Bu gelişmeler Siborne ve son durumu İngiltere-Hollanda ordusunun asker sayısının otuz dört bine düştüğünü söyleyecek kadar abartan Pringle tarafından aktarılmıştır. Demir dük sakin görünse de dudakları solmuştu. Savaşta İngiliz kurmay heyeti arasında yer alan Avusturyalı gözlemci Vincent ve İspanyol gözlemci Alava, dükün savaşı kaybettiğini düşünüyorlardı. Akşamüstü beşte cebinden saatini çıkaran Wellington'ın şu karamsar sözleri söylediği duyuldu: *Ya Blücher ya gece!*

Tam da o sırada Frischemont tepeleri üzerinde bir süngü hattı parıldadı.

O an, bu büyük dramın dönüm noktasıydı.

XI

Napoléon'a Kötü, Bülow'a İyi Rehber

Napoléon'un içler acısı yanılgısını biliyoruz; Grouchy'yi umarken, Blücher gelmiş; yaşamın yerini ölüm almıştı.

Kaderin böyle dönemeçleri vardır; dünya imparatorluğu beklenirken Sainte-Helene'in yolu görünür.

Blücher'in generali Bülow'a rehberlik yapan küçük çoban ona ormandan Plancenoit'nın aşağısı yerine Frischemont'un yukarısından çıkmayı tavsiye etseydi, XIX. yüzyılın gidişatı belki de farklı olacak, Napoléon savaşı kazanacaktı. Prusya ordusu, Plancenoit'nın yukarısı dışındaki tüm yollarda bataryalarının aşamayacağı aşılmaz hendeklerle karşılaşacak ve Bülow zamanında yetişemeyecekti.

Prusyalı general Muffling'in de belirttiği gibi bir saatlik bir gecikme halinde Blücher, Wellington'ı sağ bulamayacak; "Savaş kaybedilmiş olacaktı."

Görüldüğü gibi Bülow tam zamanında yetişmişti. Aslında oldukça gecikmişti. Dion-le-Mont'da konakladıktan sonra şafakta yola çıksa da, tümenleri çamurlu yollar yüzünden hızlı ilerleyememişti. Çamurlar top arabalarının poyralarına kadar yükseliyordu. Üstelik, Dyle Irmağı'nı dar Wavre Köprüsü'nden geçmesi gerekmişti; köprüye giden yol Fransızlar tarafından ateşe verildiğinden mühimmat arabaları ve toplar alevler içindeki evlerin arasından geçememiş, yangının sönmesi beklenmişti. Öğle vakti, Bülow'un öncü birlikleri henüz Chapelle-Saint-Lambert'e ulaşamamışlardı.

Savaş iki saat önce başlasa saat dörtte bitecek ve Blücher, Napoléon'un kazandığı savaşın ortasına düşecekti. İşte akıl erdiremediğimiz bir sonsuzluğun olağanüstü rastlantıları böyledir.

Dürbünüyle çevreyi gözlemleyen imparator, öğle saatlerinden itibaren ufkun derinliklerinde dikkatini çeken bir şey fark etmişti. "Orada birliklere benzeyen bir bulut görüyorum," demiş, ardından Dalmaçya düküne "Soult, Chapelle-Sainte-Lambert istikametinde ne görüyorsunuz?" diye sormuştu. Dürbününü o tarafa çeviren mareşal, "Dört, beş bin kişi majesteleri, kuşkusuz Grouchy geliyor," diye yanıtlamıştı. Yine de bu kütle, bulutların arasında hareketsizmiş gibi görünüyordu. İlk önce imparator tarafından fark edilen bu "bulutu" tüm kurmay heyeti dürbünleriyle gözlemlemişti. Bazıları *mola vermiş birlikler*, çoğunluğu da *ağaç bunlar* demişti. Bulutun hiç kımıldamadığı gerçekti. İmparator bu belirsiz noktanın keşfi için Domon'un hafif süvari tümenini görevlendirdi.

Gerçekten de, öncü kolu çok zayıf olan ve savaş hattına büyük bir güçle girme talimatını alan Bülow, orada kolorduyu beklemek için mola vermişti, ama saat beşte Wellington'ın

tehlike altında olduğunu öğrenen Blücher, Bülow'a hücum emrini verirken şu ilginç sözleri söylemişti: "İngiliz ordusuna moral vermek lazım."

Kısa süre sonra, Losthin, Hiller, Hacke ve Ryssel tümenleri Lobau'nun kolordusu karşısında toplanıyor, Prusya Kralı Wilhelm'in süvarisi Paris ormanından çıkıyordu, Plancenoit alevler içindeydi ve Prusya gülleleri Napoléon'un arkasında muhafız birliğinin saflarına kadar yağmur gibi yağmaya başlamıştı.

XII

Muhafız Birliği

Gerisini biliyoruz: Üçüncü ordunun katılmasıyla savaşın gidişatının değişmesi, aniden seksen altı topun ateşlenmesi, I. Pirch ile Bülow'un gelmesi, Blücher'in bizzat yönettiği Zieten'in süvarileri, geri çekilen Fransızlar, Ohain yaylasını terk etmek zorunda kalan Marcognet, Papelotte'tan püskürtülen Durutte gerileyen, Donzelot ve Quiot, taarruza uğrayan Lobau, hava kararmak üzereyken bitap düşmüş alayların yeni bir savaşa başlaması, öne doğru atılarak yeniden saldırıya geçen İngiliz ordusu, Fransız ordusunda açılan devasa gedikler, birbirlerine destek olan İngiliz ve Prusya topları, toplu imha, cepheden gelen saldırı, yandan gelen saldırı, bu korkunç bozgun anında savaş hattına giren muhafız birliği.

Muhafız birliği askerleri, öleceklerini hissettikleri için: "Yaşasın imparator!" diye bağırıyorlardı. Tarihte alkışlanmaya layık bu ihtişamlı can çekişme kadar duygulandırıcı bir şey olamaz.

Hava gün boyunca kapalıydı. Tam o sırada, saat sekizde, ufukta aniden aralanan bulutlar Nivelles yolunun

karaağaçlarının arasından batan güneşin kasvetli kızıllığının görülmesine izin verdi. Austerlitz'te güneşin doğduğu görülmüştü.

Bu son direnişte her tabura bir general kumanda ediyordu. Friant, Michel, Roguet, Harlet, Mallet, Poret de Morvan oradaydılar. Muhafız birliğinin humbaracılarının geniş kartal armalı uzun şapkaları simetrik, sıraya girmiş, dingin bir halde bu çatışmanın dumanının arasına katıldığında düşman Fransa'ya saygı duydu; kanatları savaş düzenine girmiş bu ordu karşısında kazananlar kaybettiklerini, karşı tarafın zaferden zafere koştuğunu sanıp geri çekildiler. Ama Wellington'ın, *Muhafızlar, ayağa kalkıp, nişan alın!* diye bağırması üzerine, İngiliz muhafızlarının çitlerin arkasında yatarak mevzilenmiş kızıl alayı ayağa kalktı, bir mermi bulutu kartallarımızın etrafında titreşen üç renkli bayrağı kalbura çevirdi, hep birden saldırıya geçmeleriyle büyük kıyım başladı. Karanlıkta etrafındaki ordunun sıvışmaya başladığını ve bozgunun derin sarsıntısını hisseden imparatorluk muhafız birliğinin "Yaşasın imparator!" nidalarının yerini "Kaçan kurtulur!" haykırışlarına bıraktığını duyuldu ve kaçanları arkada bırakarak giderek artan bir öfkeyle ve attığı her adımda daha fazla ölerek ilerlemeye devam etti. Ne bir tereddüt ne bir ürkeklik belirtisi vardı. Bu birliğin askerleri bir general kadar kahramandılar. Hiçbiri ölüme yürümekten kaçınmadı.

Kabullenilmiş ölümün tüm yüceliğiyle kendinden geçen Ney bu ateş fırtınasında kendini mermilerin, güllelerin önüne atıyordu. Beşinci atı da ölmüştü. Alev saçan gözleri, köpüren dudakları, düğmeleri çözülmüş çamurlu üniforması, bir süvarinin kılıç darbesiyle yarısı kopmuş apoleti, bir mermiyle yamru yumru olmuş büyük kartal nişanı, elindeki kırık kılıcıyla kan ter içinde kalmış bir halde muhteşem görünüyor, *Bakın bir Fransız mareşali savaş alanında nasıl ölür görün!* diye bağırıyordu. Ama çabası boşunaydı, ölme-

di. Öfkeli ve gaddardı. Drouet d'Erlon'a şu soruyu yöneltti: *Seni öldürmelerine izin vermeyecek misin?* İnsan yığınlarını ezen güllelerin ortasında haykırıyordu: *Demek benim payıma bir şey düşmüyor! Ah! İngiliz güllelerinin karnımı yarıp geçmelerini nasıl isterdim!* Bahtsız adam, senin işini Fransız mermileri görecekti![9]

XIII

Felaket

Muhafız birliğinin arkasında yaşanan bozgun korkunçtu.

Ordu Hougomont'dan, Haie-Sainte'den, Papelotte'dan, Plancenoit'dan, dört bir yandan geri çekildi. "İhanet!" çığlığını, "Kaçan kurtulur!" izledi. Dağılan bir ordu buzların çözülmesine benzer. Her şey eğilip bükülür, çatlar, çatırdar, yüzer, kayar, düşer, çarpışır, telaşa kapılır, acele eder. Beklenmedik bir parçalanma. Şapkası, fuları, kılıcı olmayan Ney bir atın üstüne atlayıp Brüksel yolunda hem İngilizlerin hem Fransızların karşısına dikilip onları durduruyor. Orduyu zapt etmeye, geri çağırmaya çalışıyor, hakaretler yağdırıyor, bozguna tutunuyor. Taşkınlıklar yapıyor. Askerler, *Yaşasın Mareşal Ney!* diye bağırıp yanından kaçıyorlar. Durutte'un iki alayı Almanların kılıçları ve Kempt, Best, Pack, Rylandt tugaylarının yaylım ateşleri arasında afallamış halde sarsılarak bir gidip bir geliyorlar; çarpışmaların en kötü sonucu bozgundur; silah arkadaşları savaşın en alçakça davranışıyla kaçmak için birbirlerini öldürürler. Bir uçtaki Lobau ile diğer uçtaki Reille dalgalara kapılmışlar. Napoléon'un muhafız birliğinin geri kalanıyla bir set oluşturması, süvari taburlarını son bir çabayla harcaması

9 Mareşal Michel Ney, Bourbon hanedanının yeniden iktidara gelmesi üzerine ölüm cezasına çarptırılıp, 7 Aralık 1815'te kurşuna dizildi. (ç.n.)

boşuna. Quiot Vivian'ın, Kellermann Vandeleur'ün, Lobau Bülow'un, Morant Pirch'in, Domon ve Subervic Prusya Kralı Wilhelm'in önünde geri çekiliyorlar. İmparatorun süvari birliklerinin saldırısını yöneten Guyot, İngiliz dragon süvarilerinin ayaklarının dibine yığılıyor. Dörtnala koşturan Napoléon kaçakları sıkıştırıyor, tehdit ediyor, onlara yalvarıyor. Sabah "Yaşasın imparator!" diye bağıran tüm ağızlar sanki onu zorlukla tanırlarmış gibi açık kalıyorlar. Taze kuvvet olarak gelen Prusya süvarisi öne doğru atılıyor, düşmanı kılıçtan, baltadan geçirerek öldürüyor, yok ediyor. Atlar hücum ediyor, toplar kaçıyor; nakliye askerleri kaçmak için mühimmat sandıklarını taşıyan arabaların atlarının koşum takımlarını çözüyor, dört tekerleği havaya dikilmiş şekilde devrilen yük arabaları kaçanların önünü kesip katliamlara neden oluyor. İzdiham yaşanıyor, herkes birbirini eziyor, ölülerin ve canlıların üzerinde yürünüyor. Kollar kendilerini kaybediyor. Kaçan kırk bin askerin yığıldığı yollar, patikalar, köprüler, ovalar, tepeler, vadiler, ormanlar baş döndürücü bir kalabalığı ağırlıyor. Çığlıklar, umutsuzluk, çavdar tarlasına atılan çantalar ve tüfekler, kılıç darbeleriyle açılan yollar, artık ne dost, ne subay, ne general var; tasvir edilemez bir dehşet. Zieten Fransa'yı keyfince kılıçtan geçiriyor. Aslanlar karacalara dönüyor. İşte kaçış böyleydi.

Fransızlar Genappe'ta bir cephe oluşturup saldırıya göğüs germeyi denediler. Lobau'nun topladığı üç yüz asker köyün girişinde bir barikat oluştursa da Prusyalıların ilk gülle mermisiyle hepsi kaçmaya başladı, Lobau esir düştü. Günümüzde bu güllenin izi, Genappe'a girmeden birkaç dakika önce, yolun sağındaki tuğla kulübenin beşik çatısında hâlâ görülür. Kuşkusuz zaferin tadını yeterince çıkaramayan öfkeli Prusyalılar Genappe'a saldırdılar. Kovalamaca dehşet vericiydi. Blücher herkesin katledilmesi emrini verdi. Kendisine Prusyalı bir esir getiren her Fransız humba-

racısını ölümle tehdit eden Roguet'nin yaptığı da buna benzer bir iğrençlikti. Blücher, Roguet'den daha gaddar çıktı. Genappe'da bir hanın kapısında kıstırılan muhafız birliği generali genç Duhesme, kılıcını uzattığı bir hafif süvari tarafından kendi kılıcıyla öldürüldü. Zafer, kaybedenlerin katledilmesiyle sonuçlandı. Tarihçi olduğumuz için cezalandıralım: Yaşlı Blücher'in onuru lekelenmişti. Bu vahşet felaketin doruk noktası oldu. Umutsuz kaçış, Genappe'dan, Quatre-Bras'ya, Sombreffe'e, Frasnes'a, Thuin'e, Charleroi'ya kadar sürüp sınırda sona erdi. Ne yazık! Peki bu şekilde kaçan kimdi? Büyük ordu.

Tarihi şaşırtan bu karmaşanın, bu vahşetin, bu kahramanlığın en yüce mertebesinden yıkıntıların arasına düşüşün bir sebebi yok muydu? Vardı. Devasa bir gerçeğin gölgesi Waterloo'ya düşmüştü. Bu, kaderin günüdür. O günü insanüstü bir güç yarattı. Başların korkarak öne eğilmesi, büyük ruhların kılıçlarını teslim etmesi bu yüzdendir. Avrupa'yı fethedenler karanlıkta korkunç bir varlığı hissederek hiçbir şey söylemediler, hiçbir şey yapamadılar. *Hoc erat in fatis.*[10] O gün insanın dünyaya bakış açısı değişti. Waterloo XIX. yüzyılın menteşesidir. Büyük yüzyılın iktidara gelmesi için büyük adamın ortadan kaybolması gerekiyordu. Bu görevi kendisine karşı konulamayan biri üstlendi. Kahramanların paniği bu şekilde anlaşılabilir. Waterloo Savaşı'nda buluttan öte bir göktaşı vardı. Tanrı oradan geçmişti.

Hava kararırken, Bernard ve Bertrand, Genappe yakınlarındaki bir tarlada bozgunun akıntısıyla oraya kadar sürüklenmiş, yeni indiği atının dizginini koltuğunun altına yerleştirmiş, şaşkın bakışlarıyla tek başına Waterloo'ya geri dönen vahşi, kasvetli, düşünceli bir adamı redingotundan kavradılar. Bu kişi, bu kâbusun yüce uyurgezeri olan ve hâlâ ileri doğru gitmeye çalışan Napoléon'du.

10 Kaderlerinde bu yazılıydı. (ç.n.)

XIV

Son Tabur

Muhafız birliğinin birkaç taburu, bozgunda korkunç dalgaların çarptığı kayalıklar gibi yerlerinden hiç kımıldamamış, geceye kadar dayanmışlardı. Gece çöktü, ölüm de onu izledi, sarsılmadan bu çifte karanlığı beklediler ve sonra her yandan kuşatıldılar. Diğerlerinden yalıtılmış, dört bir yana dağılan orduyla bağlantıları kopmuş her bir alay kendi payına ölüyordu. Bu son çatışma için bazıları Rossomme tepeciklerinde, bazıları da Mont-Saint-Jean ovasında konuşlanmıştı. Bu kasvetli birlikler kaderlerine terk edilmiş, yenilmiş, dehşete kapılmış bir halde olağanüstü bir can çekişmenin belirtilerini sergiliyorlardı. Ulm, Wagram, Iéna, Friedland o sırada öldüler.

Dokuza doğru, akşamın alacakaranlığında, Mont-Saint-Jean yaylasının aşağısında geriye bir tek tabur kalmıştı. Gündüz Fransız zırhlı süvarilerinin tırmandığı, şimdi ise İngiliz askerleriyle kaplı bu uğursuz vadide, zafer kazanmış düşmanın top atışları ve yaylım ateşi altında mücadele veriyordu. Bu taburun komutanı Cambronne adlı tanınmamış bir subaydı. Her top atışında küçülen, kare düzenindeki bu tabur yine de güllelere tüfeklerle karşılık veriyordu. Uzaktaki kaçaklar, soluksuz kalıp durdukları anlarda karanlıkta giderek artan bu kasvetli gök gürültüsünü dinliyordu.

Tabur bir avuç askere, sancakları paçavraya, mermileri biten tüfekleri sopaya dönüştüğünde, cesetlerin sayısı sağ kalanların kat kat üstüne çıktığında, galipleri aralarında ölmek üzere olan bu yiğit askerlere karşı kutsal bir korku duygusu uyandı ve soluklanan İngiliz topçusu sustu. Âdeta mola verilmişti. Bu savaşçıların etrafında hayalet yığınlarına benzeyen süvari silüetleri, topların karanlık görüntüleri vardı, top tekerleklerinin ve kundaklarının arasından beyaz gökyüzünü fark eden kahramanlar, ölümün, savaşın

dumanının arasından gözünü kendilerine dikmiş bir halde ilerleyen devasa başını seçebiliyorlardı. Alacakaranlıkta topların doldurulduğunu duyabiliyorlardı, karanlığın ortasında etraflarını bir halka halinde çeviren ve kaplan gözlerini andıran meşaleler yanıyordu; fitiller İngiliz toplarının falye deliklerine yaklaşıyordu. O sırada, bu askerlerin ertelenmiş ölümlerini elinde tutan ve adı kimilerine göre Colville, kimilerine göre Maitland olan bir İngiliz general duygulanarak: *Yürekli Fransızlar, teslim olun!* diye bağırdı. Cambronne'un yanıtı ise şöyle oldu: *Bok herif!*

XV

Cambronne

Fransız okuyucu kendisine saygı gösterilmesini isteyeceğinden, belki de bir Fransız'ın ağzından çıkan bu en güzel sözcük burada tekrarlanamayabilir. Tarihte, yüceliğe tanıklık etmek yasaktır.

Riskleri ve tehlikeleri göze alarak bu yasağı çiğniyoruz.

Demek ki bu devlerin arasında bir titan varmış: Cambronne.

Bu sözü söyledikten sonra ölmekten daha yüce ne olabilir! Çünkü ölmek istemek, ölmek demektir ve mermi yağmuruna rağmen hâlâ yaşıyorsa, bu o adamın suçu değildi. Waterloo Savaşı'nı, bozguna uğrayan Napoléon, saat dörtte geri çekilen ve saat beşte umutsuzluğa kapılan Wellington ya da savaşa son anda katılan Blücher değil, Cambronne kazanmıştır.

Sizi öldüren yıldırımı bu sözle çarpmak, galip gelmektir.

Felakete bu yanıtı vermek, kadere bu sözü söylemek, geleceğin cesur adamının temelini atmak, bu cevabı Hougomont'un hain duvarına, Ohain'in çukur yoluna, Grouchy'nin gecikmesine, Blücher'in yetişmesine fırlatmak,

mezarla alay etmek, onu öldükten sonra bile sağ kalınacak bir yer haline dönüştürmek, Avrupa koalisyonunu bir deyişin içinde boğmak, krallara Sezarların döneminde bilinen o ayakyollarını sunmak, Fransa'nın şimşeğini de içine katarak en son sözcüğü ilk sözcük yapmak, Waterloo'yu küstahça bir karnavalla sonlandırmak, Leonidas'ı Rabelais ile tamamlamak, bu zaferi telaffuz edilmesi mümkün olmayan ulvi bir sözle özetlemek, toprağı kaybedip tarihi korumak, bu kıyımdan sonra hâlâ bir kahraman olarak anılmak olağanüstü bir iştir.

Bu cevap, yıldırıma hakaret etmek, Eshilos'a özgü bir yüceliğe ulaşmak anlamına gelir.

Bu sözcük bir kırılma etkisi yarattı. Bu, küçümseyen bir göğsün çatlaması, yoğunlaşan bir can çekişmenin patlamasıydı. Kim kazandı? Wellington'mı? Hayır. Blücher yetişmeseydi, kaybedecekti. Blücher mi? Hayır. Wellington savaşı başlatmasa, o sonunu getiremeyecekti. Bu Cambronne, bu son saatin yolcusu, savaşın küçücük bir parçası olan bu meçhul asker bu felaketin içinde bir yalan olduğunu hissettiğinde acısı ikiye katlanıp öfkeden kudururken kendisine yaşam gibi alaycı bir seçenek sunuyor! İnsan buna nasıl tepki vermez! Avrupa'nın bütün kralları, mutlu generaller, gürleyen Jüpiterler oradalar, yüz bin muzaffer askerleri ve onların arkasında bir milyon askerleri, fitili ateşlenmiş topları, ayaklarının altında imparatorluk muhafız birliği ve büyük ordu var, Napoléon'u ezip geçmişler ve geriye bir tek Cambronne, sadece bu solucan kalmış. O da karşı koyacak. Bu yüzden kılıç gibi bir sözcük arıyor. Ağzına köpükler doluyor ve bu köpükten o sözcükler çıkıyor. Bu olağanüstü ve vasat zaferin, kazananı olmayan bu zaferin karşısına bu umutsuz adam dikiliyor; zaferin muhteşemliğini sezerken, hiçliğini kavrıyor ve ona yüzüne tükürmekten daha beterini yapıp gücün, niceliğin, maddi üstünlüğün ağırlığı altında ezilirken ruhunda bir ifade buluyor: Dışkı. Tekrar edelim, bunu yapmak, bunu söylemek, bu sözü bulmak galip gelmektir.

O ölümcül anda olağanüstü bir yüreklilik bu meçhul adamın ruhuna girdi. Cambronne, Tanrı'dan gelen bir esinle tıpkı Rouget d'Isle'in Marseillaise'i bulduğu gibi Waterloo'nun sözcüğünü buldu. İlahi kasırgadan kopan bir yayıntı bu adamların arasından geçtiğinde hepsi ürperdi, biri ölüm şarkısını söylerken diğeri korkunç bir çığlık attı. Cambronne olağanüstü bir küçümsemeyi ifade eden bu sözcüğü sadece imparator adına Avrupa'ya değil, devrim adına geçmişe fırlattı. Cambronne'da devlerin kadim ruhlarıyla karşılaştık, onların sesini duyduk. Danton konuşuyordu ya da Kléber kükrüyordu âdeta.

Cambronne'un bu sözüne bir İngiliz sesinin, *Ateş!* diye yanıt vermesi üzerine toplar ateşlendi, tepe sarsıldı, namluların tunçtan ağızları son bir kez daha gülle kustu, korkunç bir sahneydi, yükselen ayın ışığında beyazlığı belli belirsiz seçilen büyük bir duman tabakası her yanı kapladıktan sonra dağıldı, geriye hiçbir şey kalmamıştı. Bu muhteşem kalıntı, muhafız birliği yok edilmişti. Bu canlı tabyanın dört duvarı yerde yatıyor, sağda solda cesetlerin arasında hafif kımıltılar güçlükle seçilebiliyordu. Böylece Roma birliklerinden daha yüce olan Fransız birlikleri Mont-Saint-Jean'ın yağmur ve kanla ıslanmış toprağının üzerinde, karaltı halinde beliren buğdayların arasında, şu an sabahın dördünde Nivelles posta arabasını ıslık çalarak ve atını kamçılayarak süren Joseph'in geçtiği bu noktada son nefeslerini vermişlerdi.

XVI

Quot Libras In Duce?[11]

Bir muammayı andıran Waterloo Savaşı, kazananlar kadar kaybedenler için de belirsizlik arz eder. Napoléon için bir

11 Komutanın gücü ne kadar belirleyicidir? (ç.n.)

panikti,[12] Blücher orada sadece alevleri görüyor, Wellington olan bitenden hiçbir şey anlamıyordu. Yetersiz raporlara, karmakarışık değerlendirmelere bakalım. Kimi kekeliyor, kimi geveliyor. Jomini, Waterloo Savaşı'nı dört bölüme ayırıyor; Muffling savaşın üç dönüm noktası olduğunu belirtiyor; bazı noktalarda görüş ayrılığına düşsek de Charras, kibirli bakışlarıyla ilahi rastlantıyla çatışmaya giren insan dehâsının bu felaketinin ana hatlarını kavrayan tek kişidir. Diğer tarihçiler gözleri kamaştığı için el yordamıyla yol almışlardır. Şimşek gibi geçen o gün, aslında askerî monarşilerin yıkılmasını, kralların şaşkın bakışları altında tüm krallıklarda gücün çöküşü, savaşın yolunu kaybetmesi izledi. Bu olguda insanüstü bir gücün ezici ağırlığı vardır, insanın katkısına ise hiç yer yoktur.

Waterloo'yu Wellington'ın ve Blücher'in elinden geri almak, İngiltere'ye ya da Almanya'ya bir şey kaybettirir mi? Hayır. Dünyanın dört bir yanına ün salmış İngiltere ya da yüce Almanya, Waterloo sorununu gündeme getirmezler. Waterloo, ne ün salmış İngiltere ne de yüce Almanya için mevzubahis olmaz. Tanrı'ya şükür ki halklar kılıçların iç karartıcı serüvenlerinin dışında kalırlar. Almanya, İngiltere ya da Fransa bir kılıcın kınına sığmazlar. Waterloo'nun bir kılıç şakırtısından ibaret olduğu bu dönemde, Almanya'da Goethe Blücher'in üzerindedir ve İngiltere'de Wellington'ın üzerinde de Byron vardır. Fikirlerin engin doğuşu bizim yüzyılımıza özgüdür ve bu şafakta İngiltere ve Almanya'nın muhteşem pırıltısı vardır. Görkemlerini düşünceye borçludurlar. Uygarlık seviyesini yükseltmek doğalarında vardır; bunun kaynağı bir rastlantı değil, bizzat kendileridir. XIX. yüzyılda yükselmelerinin kökeni Waterloo'ya dayanmaz. Bir zaferden sonra ani bir kalkınmaya sadece barbar toplu-

12 "Bir savaş sona erdi, bir gün bitti, yanlış önlemler düzeltildi, ertesi gün büyük başarılar güvence altındaydı, her şey dehşetli bir panik anında kaybedildi." (Napoléon, *Sainte-Helene notları.*) (y.n.)

luklarda rastlanır. Bu durum bir fırtınayla kabarıp gürleyen göğün geçici kibrine benzer. Uygar toplumlar, özellikle yaşadığımız çağda, bir komutanın şansı ya da şanssızlığıyla yükselip alçalmazlar. İnsanlık üzerindeki ağırlıkları bir savaştan çok daha önemli şeylere bağlıdır. Onurları, Tanrı'ya şükür, saygınlıkları, ışıkları, dehâları; kahramanların, fatihlerin, bu şans oyunu meraklılarının savaşların tombalasında çekebilecekleri numaralar değildir. Kaybedilen savaş sıklıkla ilerlemeyi de beraberinde getirir. Zaferler azaldıkça özgürlükler artar. Askerî bando sustuğunda sözü mantık alır. Bu, kaybeden kazanır oyunudur. Bu yüzden, Waterloo'yu eksisiyle artısıyla ele alalım. Rastlantıya ait olanı rastlantıya, Tanrı'ya ait olanı Tanrı'ya bırakalım. Waterloo nedir? Zafer mi? Hayır. Tombaladan çıkmış bir numara.

Avrupa'nın kazandığı tombalanın bedelini Fransa ödedi.

Oraya bir aslan heykeli dikmeye değmezdi.

Zaten Waterloo tarihteki en ilginç karşılaşmaya tanıklık etti. Napoléon ve Wellington iki düşman değil, iki zıt karakterdi. Antitezleri seven Tanrı hiçbir zaman bu kadar etkileyici bir kontrastı, bu kadar olağanüstü bir yüzleştirmeyi ortaya koymamıştı. Bir yanda yalınlık, öngörü, geometri, temkinlilik, hazır tutulan yedek kuvvet, sarsılmaz bir soğukkanlılık, muhteşem bir yöntem, araziyi dikkate alıp bundan yararlanmasını bilen bir strateji, taburları dengeleyen bir taktik, eksiksiz bir kıyam, dakikası dakikasına hesaplanmış, hiçbir şeyin tesadüfe bırakılmadığı bir savaş, eski klasik cesaret, mutlak kusursuzluk; diğer yanda önsezi, kehanet, garip bir askerî yetenek, insanüstü bir içgüdü, alev saçan kartal gibi bakan, yıldırım gibi vuran gözler, küçümseyici bir taşkınlığın olağanüstü sanatı, derin bir ruhun tüm gizemleri, kaderle iş birliği; uyarılan ve bir şekilde itaat etmeye zorlanan nehir, ova, orman, tepe, savaş alanının üzerinde bile tahakküm kurmaya çalışan bir despot, onu yüceltse de, bazen kafasını karıştıran strateji bilimine karışmış bir inanç vardı. Welling-

ton savaşın Barrême'i, Napoléon Michelangelo'suydu ve bu kez dehâ matematiğe yenilmişti.

İki taraf da birini bekliyordu. Hesabını iyi yapan kazandı. Napoléon, Grouchy'yi bekliyordu, gelmedi. Wellington, Blücher'i bekliyordu, o geldi.

Wellington, intikamını alan klasik bir savaşçıdır. Onunla kariyerinin başlangıcında, İtalya'da karşılaşan Bonaparte muhteşem bir zafer kazanmış, yaşlı baykuş genç akbabadan kaçmıştı. Eski taktik sadece yıldırım çarpmışa dönmemiş, aynı zamanda rezil de olmuştu. Yirmi altı yaşındaki bu Korsikalı da kimin nesiydi, her şeyi karşısına alan, erzakı, mühimmatı, topları, ayakkabıları, ordusu olmayan, bir avuç adamla Avrupa koalisyonunun üzerine yürüyüp imkânsızı gerçekleştirircesine akıl almaz zaferler kazanan bu muhteşem cahil kimdi? Neredeyse hiç soluk almadan, savaşçıları ve değişmez savaş taktikleriyle Beaulieu'yü Alvinzi'nin, Wurmser'i Beaulieu'nün, Melas'ı Wurmser'in, Mack'i Melas'ın üzerine devirerek Almanya imparatorunun beş ordusunu peş peşe püskürten, yıldırımlar saçan bu çılgın nereden çıkmıştı? Bir yıldızın küstahlığını taşıyan, savaşın bu yeniyetmesi de kimdi? Tabanları yağlayan Harp Akademisi, onu aforoz ediyordu. Eski mutlak monarşinin yeniye, işini bilen kılıcın alev saçan palaya, muhasebecinin dehâya duyduğu amansız kin bundan kaynaklanıyordu. 18 Haziran 1815 günü, bu kin son sözünü söylemiş ve Lodi'nin, Montebello'nun, Montenotte'nin, Mantoue'nun, Marengo'nun, Arcole'un altına Waterloo'yu yazmıştı. Vasat çoğunluğun gözüne hoş görünen bu zaferini, tarih bir ironi olarak kabul etti. Tükenmekte olan Napoléon karşısında genç Wurmser'i buluyordu.

Gerçekten de, karşısında Wurmser'i bulması için Wellington'ın saçlarının ağarması yeterliydi.

Waterloo ikinci sınıf bir komutanın kazandığı birinci sınıf bir savaştır.

Waterloo Savaşı'nda hayran olunması gereken İngiltere, İngiliz direnişi, İngiliz kararlılığı, İngiliz kanıdır; ister hoşa gitsin ister gitmesin, İngiltere'yi olağanüstü kılan komutanı değil ordusudur.

Garip bir şekilde nankörlük eden Wellington, Lord Bathurst'a yazdığı bir mektupta, 18 Haziran 1815'te savaşan ordusunun "berbat" olduğunu belirtir. Waterloo topraklarına birbirine karışmış halde gömülen o kasvetli kemik yığınları bu konuda ne düşünür?

İngiltere Wellington'a karşı çok mütevazı davrandı. Wellington'ı büyütmek, İngiltere'yi küçültmektir. Wellington da diğerleri gibi bir kahramandır. O İskoçlar, Maitland ve Mitchell alayları, Pack ve Kempt'in piyadesi, Ponsonby ve Somerset'in süvarisi, mermi yağmuru altında gayda çalan o İskoç yaylalıları, tüfek tutmayı yeni öğrenseler de, Essling ve Rivoli'nin tecrübeli birliklerine kafa tutan o gencecik acemi askerler, işte büyük olan onlardır. Wellington'ın sebatkârlığının hakkını vermek gerekir ve burada bunu tartışmayacağız, ama piyadelerinin ve süvarilerinin her biri onun kadar güçlüydü. Demir asker demir düke bedeldi. Bize gelince, sadece İngiliz askerini, İngiliz ordusunu, İngiliz halkını yücelteceğiz. Zafer İngiltere'nindir. Waterloo sütunu zirvesinde bir insan figürü barındıracağı yerde, bir halkın heykeli gibi yükselseydi daha adil olacaktı.

Ama bu büyük İngiltere burada söylediklerimize öfkelenecek. Kendi 1688'i ve bizim 1789'umuzdan sonra, hâlâ feodal yanılsamalar içinde. Irsiyete ve hiyerarşiye inanıyor. Güç ve şan konusunda en önde giden bu halk, kendini halk değil millet olarak görüyor. O kadar ki halkı gönüllü bir bağla bir araya getirip, başına bir lord getiriyor. İşçinin[13] küçümsenmesine, askerin dayak yemesine izin veriyor. Hatırlanacağı gibi, İngiliz askerî hiyerarşisi subay kademesinin

13 Hugo, burada İngilizce işçi anlamına gelen "workman" sözcüğünü kullanıyor. (e.n.)

altındaki hiçbir askerin adının kahraman olarak anılmasına izin vermediği için, Lord Ranglan'ın raporunda, Inkermann Muharebesi'nde orduyu kurtardığı söylenen çavuştan söz edilmemiştir.

Waterloo gibi bir çatışmada, rastlantıların olağanüstü inceliğini her şeyden üstün tutuyoruz. Gece yağan yağmur, Hougomont duvarı, Ohain hendeği, top seslerini duymayan Grouchy, Napoléon'u yanıltan, Bülow'un yolunu aydınlatan rehberler; tüm bu felaketler mükemmel bir şekilde düzenlenmiştir.

Sonuç olarak, Waterloo'da bir savaştan çok bir katliamın gerçekleştiğini söyleyelim.

Waterloo tüm düzenli savaşlar arasında asker sayısına göre cephesi en küçük olandır. Napoléon'un üç çeyrek, Wellington'ın yarım fersahlık cephelerinde her iki taraftan yetmiş iki biner asker çarpıştı. Kıyımın nedeni bu sıkışıklıktır.

Hesaplamaların ardından ortaya şu oranlar çıktı. Asker kaybı: Austerlitz'de Fransa yüzde on dört, Rusya yüzde otuz, Avusturya yüzde kırk dört. Wagram'da Fransızlar yüzde on üç, Avusturyalılar yüzde on dört. Moskova'da Fransızlar yüzde otuz yedi, Ruslar yüzde kırk dört. Bautzen'de Fransızlar yüzde on üç, Ruslar ve Prusyalılar yüzde on dört. Waterloo'da Fransızlar yüzde elli altı, müttefikler yüzde otuz bir. Waterloo'da bu oran toplamda, savaşan yüz kırk dört bin askerden altmış bini öldüğü için yüzde kırktır.

Bugün insanların kayıtsızlığı nedeniyle toprağın sükûnetini yaşayan Waterloo savaş meydanının diğer ovalardan bir farkı yok.

Yine de, geceleri oradan çevreye hayalî bir pus yayılır ve ovada gezinen bir yolcu etrafına bakar, kulak kabartıp Filibe'nin kasvetli ovalarında dolaşan Vergilius gibi hayallere dalarsa, felaketin kâbusu onu yakalar. Dehşet verici 18 Haziran geri gelir; anıt tepe silinip gider, o aslan gözden kaybolur, savaş alanı gerçeğe dönüşür; piyade birlikleri ovada dalgala-

nır, öfkeli atlılar ufku yarar; korkuya kapılan hayalci kılıçların şimşeğini, süngülerin kıvılcımlarını, güllelerin alevlerini, yıldırımların çarpışmasını görüp, hayalî savaşın uğultusunu mezarın dibinden gelen bir hırıltı gibi belli belirsiz duyar; gölgeler humbaracılardır; bu solgun ışıklar zırhlı süvarilerdir; bu iskelet Napoléon'a, şu iskelet Wellington'a aittir; her şey artık var olmasa da savaşmaya devam eder ve bayırlar kızıla boyanır, ağaçlar titreşir, öfke bulutlara dek yayılır ve Mont-Saint-Jean'ın, Hougomont'un, Frischemont'un, Papelotte'un, Plancenoit'nın o kasvetli yükseltileri, karanlıkta ölüp giden hayaletlerin kasırgasıyla taçlanmış gibi görünürler.

XVII

Waterloo'dan Olumlu Sonuçlar Çıkarılabilir mi?

Waterloo'dan asla nefret etmeyen çok saygın liberal bir akım var. Biz onlardan değiliz. Bizim için Waterloo özgürlüğün şaşkına döndüğü bir vakadan ibaret. Böyle bir yumurtadan böyle bir kartal çıkması kuşkusuz beklenmedik bir şey.

Sorunun tepe noktasına yerleştirildiğinde, Waterloo karşı devrimin içten pazarlıklı bir zaferi olarak görünüyor. Fransa'ya karşı Avrupa, Paris'e karşı Petersburg, Berlin ve Viyana; yeni girişimlere karşı statüko, 20 Mart 1815 sayesinde, 14 Temmuz 1789'a karşı bir saldırı, Fransızların karşı koyulmaz ayaklanmalarının karşısında monarşilerin telaşa kapılması. Nihayet, yirmi altı yıldır volkan gibi lavlar saçan büyük bir halk kitlesinin düşlendiği gibi söndürülmesi. Brunswick'lerin, Nassau'ların, Romanoff'ların, Hohenzollern'lerin, Habsbourg'ların Bourbon'larla dayanışması. Waterloo, sağrısında kralların kutsal hakkını taşır. İmparatorluğun despotik yapısından dolayı krallığın, eşyanın doğal tepkisi uyarınca zorunlu bir şekilde liberalliğe savrulması

ve Waterloo'nun ardından, galip ülkelerin üzüntüyle karşıladıkları bir anayasal düzenin kurulduğu doğrudur. Bunun nedeni gerçek anlamda asla yenilmeyen, ilahi ve kesinlikle karşı konulamaz bir güç olan devrimin, Waterloo'dan önce Bonaparte'ın eski tahtları yerinden atması, Waterloo'dan sonra ise XVIII. Louis'nin kendisinin bahşettiği anayasaya uyması sayesinde kendini her zaman için yenilemiş olmasıdır. Eşitliği kanıtlamak için eşitsizliği kullanan Napoléon, Napoli tahtına bir arabacıyı, İsveç tahtına bir çavuşu getirir; XVIII. Louis, Saint-Ouen'de İnsan Hakları Bildirisi'ne imza atar. Devrimin ne olduğunu anlamak istiyorsanız, ona İlerleme deyin, ilerlemenin ne olduğunu anlamak istiyorsanız ona Yarın deyin. Yarın, karşı konulmaz bir şekilde işini daha bugünden görmeye başlar ve ilginç bir şekilde her zaman hedefine ulaşır. Wellington'ı asker, Foy'u hatip yapmak için kullanır. Hougomont'da yere düşen Foy, meclis kürsüsünde ayağa kalkar. Böylece ilerleme yoluna devam eder. Bu işçi için aletin iyisi kötüsü yoktur. Alpleri aşan bir adam da, Père Eliysée'nin[14] sendeleyen yaşlı hastası da hesaplarını hiç altüst etmeden onun ilahi görevine uyarlar. Gut hastasından da, fatihten de yararlanır; fatihi dış işlerinde, gut hastasını iç işlerinde kullanır. Bir yandan kılıcıyla Avrupa tahtlarının çöküşünü yavaşlatan Waterloo, diğer yandan devrimci görevin sürdürülmesini sağladı. Savaşçının yerini düşünür aldı. Waterloo'nun durdurmak istediği yüzyıl, onun üzerine yürüyüp yoluna devam etti. Bu uğursuz zafer özgürlük tarafından yenilgiye uğratıldı.

Sonuç itibarıyla, tartışılmaz bir şekilde şunu söyleyebiliriz ki, Waterloo'da zafer kazanan, Wellington'ın arkasından gülümseyen, ona, söylendiği gibi Fransa'da dâhil olmak üzere Avrupa'nın tüm mareşallerinin asasını getiren, aslan tepesini oluşturmak üzere kemiklerle dolu toprakları yük arabalarıyla sevinçle taşıyan, o anıtın ayaklığına zafer ka-

14 Marie-Vincent-Talochon (1753-1817), XVIII. Louis'nin başcerrahı. (ç.n.)

zanınış bir edayla 18 Haziran 1815 tarihini yazan, Blücher'i bozgun sırasında kaçanları kılıçtan geçirmeye teşvik eden, Mont-Saint-Jean yaylasının üzerinden Fransa'nın üzerine bir avcı kuşu gibi eğilen karşı devrimdi. O alçakça *parçalara ayırma* sözlerini mırıldanan karşı devrimdi. Paris'e gelip krateri gördüğünde, bu külün ayaklarını yaktığını hissedince vazgeçti ve anayasa sözcüğünü yeniden gevelemeye başladı.

Waterloo'da, sadece Waterloo'da olup bitenleri görüp onun özgürlük eğilimi taşıdığını asla düşünmeyelim. Karşı devrim, tıpkı Napoléon'un istemeden devrimci olması gibi istemeden liberalliğe savrulmuştu. 18 Haziran 1815'te, Robespierre atının üzerinden yere devrilmişti.

XVIII

Kraliyetin Kutsal Hakkının Nüksetmesi

Diktatörlüğün sona ermesiyle, Avrupa'nın tüm sistemi çöktü.

İmparatorluk, çökmüş Roma'dakine benzer bir şekilde bir karanlığın içine yığıldı. Tıpkı barbarlık döneminde olduğu gibi uçurum yeniden belirdi. Ancak lakabı karşı devrim olan 1815 barbarlığının soluğu çabuk kesildi ve fazla ileri gidemeden durdu. İmparatorluk için gözyaşı döküldüğünü, hem de kahramanlar tarafından gözyaşı döküldüğünü itiraf edelim. Zafer kılıçla birlikte imparatorluk asasına dönüşüyorsa, imparatorluk zaferin ta kendisi olmuş demektir. Yeryüzüne bir tiranlığın yayabileceği solgun, daha da ileri gidelim, o karanlık ışığın tamamını saçmıştı. Gündüzle karşılaştırıldığında, bu geceye karşılık geliyordu. Gecenin ortadan kaybolması, ay tutulması etkisi yaratmıştı.

XVIII. Louis Paris'e döndü. 8 Temmuz'da düzenlenen şenlikler 20 Mart'ın coşkusunu silip attı. Korsikalı, Bearn-

lının[15] antitezine dönüştü. Tuileries'nin kulesine beyaz bayrak asıldı. Hartwell'in köknar ağacından yapılma masası, XIV. Louis'nin zambak desenli koltuğunun önünde yer aldı. Austerlitz'in modası geçtiği için, Bouvines ve Fontenoy muharebelerinden daha dünmüş gibi söz edildi. Sunak ve taht görkemli bir şekilde yakınlaştılar.

XIX. yüzyılın, toplum selametinin üzerine en az münakaşa edilmiş biçimlerinden biri Fransa'da ve Avrupa'da kuruldu. Avrupa'da şapkalara beyaz kokart takıldı. Trestaillon ünlendi. Orsay rıhtımındaki kışlanın cephesinin güneşi temsil eden taşlarının üzerinde *non pluribus impar*[16] yazısı yeniden belirdi. Bir imparatorluk muhafız birliğinin bulunduğu her yere bir de kırmızı ev yapıldı. Kazanılamayan zaferlerle yüklenen, bu değişikliklerle çehresi değişen, belki de Marengo ve Arcole'dan biraz utanan Carrousel zafer takı, işin içinden Angoulême dükünün heykeliyle sıyrıldı. 93'te ürkütücü bir ceset çukuruna dönüşen ve içinde XVI. Louis ile Marie-Antoinette'in kemiklerinin de yer aldığı Madeleine Mezarlığı mermerle ve akik taşlarıyla kaplandı. Vincennes şatosunun hendeğinden, Enghien dükünün Napoléon'un taç giydiği ayda öldürüldüğünü[17] hatırlatan bir mezar sütunu çıkarıldı. Bu ölümden kısa süre sonra, Napoléon'un taç giyme törenine katılan Papa VII. Pius yükseliş gibi düşüşü de kutsamıştı. Schönbrunn'da Roma kralı olarak anılması sakınca yaratacak dört yaşında bir gölge vardı.[18] Olaylar bu şekilde gelişti ve krallar yeniden tahtlarına döndüler; Avrupa'nın efendisi bir kafese kapatıldı, eski rejimin ismi yeni rejim oldu

15 Korsikalı Napoléon ile Fransa kralı arketipi olan Bearnlı IV. Henri'den söz ediliyor. (ç.n.)

16 Lat. Sözcüğü sözcüğüne çevrildiğinde, *birçoğundan farklı değil* anlamını taşısa da, Güneş Kral olarak anılan XIV. Louis'ye atfedildiği için uzmanlar tarafından, *Her şeyin üzerinde* şeklinde yorumlanır. (ç.n.)

17 Enghien dükü, 21 Mart 1804'te öldürülüyor, Napoléon 2 Aralık 1804'te taç giyiyor. (ç.n.)

18 Napoléon'un Roma kralı olarak anılan oğlu o sırada Viyana'da, Schönbrunn Sarayı'ndaydı. (ç.n.)

ve yeryüzünün tüm karanlığıyla tüm aydınlığı yer değiştirdi, çünkü bir yaz gününün öğleden sonrasında bir çoban, ormanda bir Prusyalıya, *Buradan değil şuradan gidin!* demişti.

Bu 1815 yılı iç karartıcı bir nisan ayı gibiydi. Tehlikeli ve zehirli eski gerçeklikler yeni görünümlere büründüler. Yalan 1789 ile evlendi, krallığın kutsal hakkına anayasa makyajı yapıldı, uydurmalar anayasaya dâhil edildi, önyargılar, batıl inançlar ve art düşünceler 14. madde sayesinde liberalizmle cilalandılar. Yılanların deri değiştirmesi gibi.

İnsan, Napoléon tarafından hem yüceltilmiş, hem alçaltılmıştı. Materyalizmin hüküm sürdüğü bu dönemde ideal, ideoloji denen garip bir isim almıştı. Büyük bir adamın gelecekle alay etmesi ciddi bir tedbirsizlikti. Yine de halklar, topçuya tutkun en ön saf savaşçılarının gözleriyle onu arıyorlardı. Neredeydi? Ne yapıyordu? Yoldan geçen biri bir Marengo ve Waterloo malulüne, *O öldü!* dediğinde, bu asker ona, *Onu hiç tanımamışsınız!* diye karşılık vermişti. Hayalgüçleri yere serilmiş bu adamı tanrılaştırıyordu. Waterloo'dan sonra Avrupa'nın ruhu karanlıklara gömülmüştü. Napoléon'un yok olmasıyla bu muazzam mahal uzun süre bomboş kaldı.

Krallar bu boşluğa yerleştiler. Eski Avrupa, bu durumdan kendini yeniden düzenlemek için yararlandı. Sainte-Alliance ittifakı oluşturuldu. Belle-Alliance, daha önce Waterloo'nun uğursuz bir savaş alanı olduğunu söylemişti.

Yeniden yapılanan bu eski Avrupa'nın karşısında yeni bir Fransa'nın ana hatları çizildi. İmparatorun alay ettiği gelecek, alnındaki Özgürlük yıldızı ile sahneye girmiş, genç kuşakların ateş saçan gözleri ona yönelmişti. Hem geleceğe, yani özgürlüğe, hem de geçmişe, yani Napoléon'a hayranlık beslenmesi garip bir durumdu. Yenilgi yenileni yüceltmişti. Yere serilmiş Bonaparte ayaktaki Napoléon'dan daha ulu görünüyordu. Galip gelenler korkuya kapıldılar. İngiltere onu Hudson Lowe ile gözaltında tutuyor, Fransa onu Montchenu ile gözlüyordu. Kavuşturduğu kolları, kralların

kaygısı haline gelmişti. Aleksandr onu şöyle adlandırıyordu: Uykusuzluğum. Bu korku Napoléon'un içindeki devrimci ruhtan kaynaklanıyor, böylece liberal Bonapartizmin izahını ve hoş görülmesini sağlıyordu. Bu hayalet eski dünyayı titretiyor, krallar ufuktaki Sainte-Helene kayalıkları yüzünden dilediklerince hüküm süremiyorlardı.

Napoléon, Longwood'da can çekişirken, dünyaya Waterloo savaş meydanında sakin bir şekilde çürüyen altmış bin askerin huzurundan bir şeyler yayılıyordu. Viyana Kongresi'nin 1815'te aldığı kararları Avrupa, restorasyon olarak adlandırdı.

İşte Waterloo buydu.

Ama sonsuzluğun umurunda mıydı? Bu kasırga, bu bulut, bu savaş, ardından bu barış, tüm bu gölgeler bir ottan diğerine sıçrayan çiçekbitiyle, Notre-Dame'ın bir kulesinden diğerine uçan kartalı bir tutan o muhteşem gözün ışığını bir an bile karartmadı.

XIX

Gece Vakti Savaş Alanı

Bu kitabın gidişatının gerektirdiği şekilde o kasvetli savaş alanına geri dönelim.

18 Haziran 1815 gecesi dolunay vardı. Kaçanların izlerini açık eden bu aydınlık, Blücher'in amansız takibini kolaylaştırdı ve bu bahtsız kitleyi gözü dönmüş Prusya süvarisine teslim ederek katliama yardımcı oldu. Felaketlerde bazen gecenin bu trajik inceliğinin payı vardır.

Son top ateşinden sonra Mont-Saint-Jean ovası ıssız kaldı.

İngilizler Fransızların karargâhlarına girdiler, yenilenin yatağında yatmak zaferin her zamanki alışkanlığıdır. Ordugâhlarını Rossomme'un biraz ilerisine kurdular.

Prusyalılar kaçanların peşine düşerken, Wellington Lord Bathurst'a rapor yazmak üzere Waterloo Köyü'ne gitti.

Sic vos non vobis[19] sözleri yaşama uyarlanabilseydi, en çok Waterloo'ya uygun düşerdi. Waterloo hiçbir şey yapmamış, çatışmanın yarım fersah uzağında kalmıştı. Mont-Saint-Jean topa tutulmuş, Hougomont, Papaelotte, Plancenoit alevler içinde kalmış, Haie-Sainte saldırıya uğramış, Belle-Alliance iki galibin karşılaşmasına tanık olmuştu; ama bu isimleri hatırlayan pek fazla kimse yoktur, oysa savaşta hiç çalışmayan Waterloo bütün onurları üzerine toplamıştır.

Savaşla övünenlerden değiliz; yeri geldiğinde ona kendi gerçeklerini söyleriz. Savaşın hiç saklamadığımız ürkütücü güzelliklerinin yanı sıra bazı çirkinliklerinin de olduğunu kabul etmeliyiz. Bu çirkinliklerden en şaşırtıcısı zaferden sonra aceleyle ölülerin soyulmasıdır. Savaşı izleyen günün güneşi her zaman için çıplak cesetlerin üzerine doğar.

Bunu kim yapar? Zaferi bu şekilde kim lekeler? Zaferin cebine elini uzatan o kaçamak, iğrenç eller kime aittir? Zaferin arkasından işlerini gören o yankesiciler kimlerdir? Aralarında Voltaire'in de bulunduğu bazı düşünürler bunların zaferi kazananlardan başkası olmadığını, ayakta kalanın yere düşeni yağmaladığını söyler. Gündüzün kahramanı, gecenin vampiridir. Ne de olsa, insanın öldürdüğü kişiyi soymaya hakkı vardır. Bize gelince, biz böyle düşünmüyoruz. Zaferi kazananla, ayakkabıyı çalanın aynı kişi olması bizce mümkün değildir.

Kesin olan, hırsızların zafer kazananların ardından geldiğidir. Ama askerin kendisini, özellikle günümüzün askerini bu konunun dışında tutalım.

Her ordunun suçlanması gereken bir kuyruğu vardır. Yarasa insanlar, yarı uşak yarı haydutlar, savaş denen alacakaranlıkla birlikte ortaya çıkan tüm yarasagiller, savaşmayan üniformalılar, sahte hastalar, ürkütücü görünümlü sakatlar,

19 İşinizi yaptınız, ama kendiniz için değil. (ç.n.)

bazen yanlarındaki karılarıyla küçük arabalarıyla tırıs giden ve çaldıklarını satan sahtekâr erzak tedarikçileri, subaylara rehberlik etmek isteyen dilenciler, serseriler, kapkaççılar. Eskiden ilerleyen ordular –günümüzden söz etmiyoruz– kendi deyimleriyle "döküntüler" olarak adlandırdıkları bu güruhu peşlerinden sürüklerdi. Hiçbir ordu, hiçbir millet bu yaratıklardan sorumlu değildi; İtalyanca konuşup Almanların, Fransızca konuşup İngilizlerin peşinden giderlerdi. Cerisoles zaferini izleyen gece, Fransızca konuşan İspanyol bir cepçinin Picard lehçesiyle saçma sapan bir şeyler söylediğini duyan Fervacques markisi, onu bizimkilerden biri sanarak aldanmış ve bu adam tarafından hainice öldürülerek soyulmuştu. Hırsızlıktan hırsız doğuyordu. Ancak disiplinli bir tedavinin iyileştirebileceği bu cüzzama neden olan o iğrenç deyişti: *Düşmanın sırtından geçinmek*. Bazı şöhretlerin yanıltıcı yanları vardır; bazı büyük generallerin neden bu kadar ünlü oldukları her zaman bilinmez. Turenne, yağmaya izin verdiği için askerleri tarafından çok seviliyordu; göz yumulan kötülük iyiliğin bir parçasını oluşturur; Turenne, Palatinat'yı kan gölüne çevirip ateşe verecek kadar iyiydi. Orduların ardında komutanın tutumuna göre az ya da çok sayıda yağmacı olurdu. Hoche ve Marceau'nun ardında hiç döküntü olmazdı; hakkını vermek gerekirse, Wellington'ın da az sayıda döküntüsü vardı.

Yine de, 18 Haziran'ı 19'una bağlayan gece ölüler soyuldu. Suçüstü yakalanan kişinin kurşuna dizilmesi emrini veren Wellington'ın katı tutumuna rağmen vurgunculuk inatla sürdü. Çapulcuların bazıları savaş alanının bir köşesinde kurşuna dizilirken, bazıları başka bir köşede işlerini görüyorlardı.

Bu ovanın üzerindeki ay kasvetliydi.

Gece yarısına doğru, bir adam geziniyor, daha doğrusu Ohain hendeğine çıkan yamacı sürünerek tırmanıyordu. Az önce tasvir ettiğimiz kişilerden biri olduğu her halinden

belliydi. Ne İngiliz, ne Fransız, ne köylü, ne asker olan, insandan çok gulyabaniye benzeyen, ölülerin kokusunu alan, zaferi hırsızlık olarak gören bu adam Waterloo'yu soymaya çalışıyordu. Üzerinde gömlekten çok hırkaya benzeyen bir şey vardı, endişeli ve gözüpekti, öne doğru ilerliyor, arkasına bakıyordu. Bu adam da kimdi? Gece kendi payına, gündüzün bildiğinden daha fazlasını biliyordu. Çantası olmasa da, kuşkusuz hırkasının geniş cepleri vardı. Ara sıra durup kimsenin kendisini fark edip etmediğini anlamak için çevresindeki ovaya bakıyor, aniden eğiliyor, yerde sessiz ve hareketsiz duran bir şeyi tırtıklıyor, ardından doğrulup sıvışıyordu. Sürünerek ilerlemesi, davranışları, hızlı ve gizemli hareketleriyle alacakaranlıkta ortaya çıkıp harabeleri gezen ve Normandiya efsanelerinde Alleurs olarak anılan o umacılara benziyordu.

Geceleri bazı uzun bacaklı kuşlar bataklıklarda böyle bir görünüm sergilerler.

Tüm bu karaltıları dikkatli bir şekilde gözlemleyen bir bakış, biraz ötede, Nivelles yolunun, Mont-Saint-Jean'dan Braine-l'Alleud'ye giden yolla kesiştiği noktada, bir kulübenin arkasına gizlenmiş halde duran, geminin arasından ısırganotlarını yiyen aç, cılız, çarpık bacaklı bir beygirin koşulduğu, üstü katranlanmış hasırla kaplı bir askerî erzak arabasını ve bu arabada sandıkların ve kutuların üzerine oturmuş kadına benzeyen bir şeyin bulunduğunu fark edebilirdi. Belki de bu arabayla bu yağmacı arasında bir bağlantı vardı.

Karanlık dingindi. Gökte tek bir bulut bile yoktu. Ay beyazsa toprağın kızıl olması ne fark eder. Bunlar gökyüzünün kayıtsızlıklarıdır. Çayırlarda, mermi ve güllelerle kırılmış ama kabuklarına asılı kaldıkları için yere hâlâ düşmemiş dallar gece rüzgârında hafifçe sallanıyorlardı. Neredeyse bir soluğu andıran bir esinti çalılıkları hareketlendiriyordu. Otlarda, ruhunu teslim edenlerin titremesini andıran bir titreme vardı.

Uzaktan, İngiliz ordugâhının devriyelerinin ve nöbetçi subaylarının belli belirsiz ayak sesleri geliyordu.

Biri batıda, diğeri doğuda yanmaya devam eden Hougomont ve Haie-Sainte'i sarmış devasa alevler, ufuktaki tepeler üzerinde iki ucunda iki kızıl yakut bulunan çözülmüş bir kolyeyi andıran, bir yarım ay şeklindeki devasa İngiliz ateş kordonuyla birleşiyordu.

Ohain hendeği felaketinden söz etmiştik. Bunca yürekli asker için ölümün ne anlama geldiğini düşünmek bile insanın içini ürpertiyor.

Korkunç olan bir şey, düşleri geride bırakan bir gerçeklik varsa, o da yaşamak, güneşi görmek, erkeklik gücüne tam olarak sahip olmak, sağlıklı ve neşeli olmak, yiğitçe gülmek, karşıda duran göz kamaştırıcı zafere koşmak, göğsünde bir ciğerin soluk aldığını, bir yüreğin çarptığını, beyninde bir iradenin akıl yürüttüğünü hissetmek, konuşmak, düşünmek, umut etmek, sevmek, bir anneye, bir kadına, çocuklara, aydınlığa sahip olmak ve birden, birkaç saniyelik bir çığlığın ardından bir uçuruma yuvarlanmak, düşmek, ezmek, ezilmek, buğday başaklarını, çiçekleri, yaprakları, dalları görmek, hiçbir şeye tutunamamak, boşuna çırpınmak, kılıcın bir işe yaramadığını, altında insanların, atların olduğunu, karanlıklarda bir çiftenin kemikleri kırdığını, bir topuğun gözleri oyduğunu hissetmek, atların nallarını öfkeyle ısırmak, boğulmak, hırlamak, büzüşmek, altta kalmak ve kendi kendine şöyle demektir: *Az önce yaşıyordum!*

Bu içler acısı felaketin yaşandığı yere şimdi derin bir sessizlik hâkimdi. Yığınlar halinde iç içe geçmiş atlar ve süvarilerle dolan hendek, korkunç bir karmaşayı sergiliyordu. Cesetler, ovayla hendeğin yüzeyini aynı hizaya getirdikleri için meyil kalmamıştı. Üstte bir cesetler yığını, altta bir kan gölü; işte 18 Haziran 1815 gecesi hendeğin hali böyleydi. Nivelles yoluna kadar sızan kan orada, bugün hâlâ görülebilen bir ağaç kümesinin önünde geniş bir sıvı birikintisi

oluşturuyordu. Hatırlanacağı gibi, zırhlı süvariler bu kan gölünün tam karşısında, Genappe yoluna doğru uzanan bu hendeğe yuvarlanmışlardı. Cesetlerin yüksekliği hendeğin derinliğiyle doğru orantılıydı. Delord tümeninin geçtiği hendeğin ortasında yüzey düzleşiyor, ölüler katmanı ise inceliyordu.

Okuyucuya kısaca tasvir ettiğimiz yağmacı o tarafa doğru ilerliyordu. Bu devasa mezarı karıştırıyor, inceliyor, ölüleri iğrenç bir bakışla gözden geçiriyor, kanların üzerinde yürüyordu.

Aniden durdu.

Birkaç adım ötesindeki hendekte, ölü yığınlarının bittiği noktada, insan ve at yığınlarının altında, ayın aydınlattığı açılmış bir el belirdi.

Bu elin parmağında parıldayan bir şey, altın bir yüzük vardı.

Adam bir an eğilip diz çöktü ve doğrulduğunda parmakta yüzük yoktu.

Aslında tam olarak doğrulmamıştı, sırtını ölü yığınlarına dönüp, bedeninin ön kısmı toprağın üzerine dayadığı iki işaret parmağına yaslanmış bir halde, sinsi ve ürkek bir ifadeyle etrafı gözlüyordu. Çakalın dört ayağı bazı eylemlerle güzel bir uyum içindedir.

Sonra kararını verip ayağa kalktı.

O anda birinin kendisini arkasından yakaladığını hissederek irkildi.

Arkasını döndüğünde, açık duran elin kapanarak hırkasının kenarını kavradığını fark etti.

Onurlu bir adam böyle bir durumda korkardı. Ama bizimki gülmeye başladı.

— Şu işe bak, dedi, demek hırkamı tutan bir ölüymüş. Hortlağı bir nöbetçiye tercih ederim.

Yine de, yorgun düşen el onu bıraktı. Mezarda güç çabuk tükenir.

— Ah! Şu işe bak, diye ekledi yağmacı, yoksa bu ölü yaşıyor mu? Bir bakalım.

Yeniden öne eğilip, ceset yığınını karıştırdı, rahat hareket etmesini engelleyen kolları bacakları iteledi, önce eli, ardından kolu kavradı, başını çekip bedeni dışarı çıkardı ve birkaç saniye sonra, hendeğin karanlığında cansız ya da en azından baygın bir adamı sürüklüyordu. Bu bir zırhlı süvari subayıydı, hatta zırhının altında beliren sırma apoletine bakılırsa üst düzey bir subaydı, başında miğferi yoktu. Şiddetli bir kılıç darbesi kanlarla kaplı yüzünü yarmıştı. Zaten, kolları bacakları kırılmış gibi görünmüyordu ve bu sözler uygun düşerse, mutlu bir tesadüf sayesinde üzerindeki ölüler onun ezilmesini önleyecek şekilde yığılmışlardı. Gözleri kapalıydı.

Zırhının üzerinde gümüş Légion d'honneur nişanı vardı.

Yağmacının söküp aldığı bu nişan ceplerinin derinliklerinde gözden kayboldu.

Ardından subayın cebini yokladığında bir saat buldu, yeleğini karıştırdığında bulduğu keseyi hemen cebine attı.

Can çekişen birine yaptığı yardımların bu aşamasında subay gözlerini açtı.

— Teşekkürler, dedi ölgün bir sesle.

Kendini sürükleyip getiren adamın ani ve sert hareketleri, gecenin serinliği, rahatça soluk alabilmesi sayesinde uyuşukluğundan sıyrılmıştı.

Hiç yanıt vermeyen yağmacı başını kaldırdı. Ovada muhtemelen yaklaşan bir devriyenin ayak sesleri duyuldu. Subay can çekişen sesiyle mırıldandı:

— Savaşı kim kazandı?

— İngilizler.

Subay ekledi:

— Ceplerimi arayın. Orada bir saat ve bir kese bulacaksınız. Onları alın.

Bu iş zaten halledilmişti.

Yağmacı söyleneni yapar gibi ceplerini karıştırdıktan sonra:

— Hiçbir şey yok, dedi.

— Beni soymuşlar, diye karşılık verdi subay, üzgünüm. Onları siz almalıydınız.

Devriyenin ayak sesleri giderek daha net bir şekilde duyuluyordu.

— İşte geliyorlar, dedi yağmacı oradan uzaklaşmaya karar vermiş gibi bir hareket yaparak.

Kolunu güçlükle kaldıran subay onu tuttu.

— Benim hayatımı kurtardınız, kimsiniz?

Yağmacı alçak sesle ve hızla cevap verdi:

— Sizin gibi Fransız ordusundanım. Şimdi gitmem gerek. Yakalanırsam kurşuna dizilirim. Hayatınızı kurtardım. Artık başınızın çaresine bakın.

— Rütbeniz nedir?

— Çavuş.

— İsminiz?

— Thénardier.

— Bu adı unutmayacağım, dedi subay. Siz de benim adımı aklınızda tutun. İsmim Pontmercy.

İkinci Kitap
Orion Gemisi

I

24601 Numara 9430 Numara Olarak Değişiyor

Jean Valjean yeniden yakalanmıştı.

Okuyucu acıklı ayrıntıların üzerinden hızla geçmemiz sayesinde bize minnet duyacaktır. Burada sadece, Montreuil-sur-mer'de yaşanan şaşırtıcı gelişmelerden birkaç ay sonra o dönemin gazetelerinde çıkan iki kısa yazıyı aktarmakla yetineceğiz.

Bu yazılar biraz özet geçilmiştir. Hatırlanacağı gibi o dönemde henüz *Gazette des Tribunaux* çıkmıyordu.

İlk yazıyı 25 Temmuz 1823 tarihli *Drapeau blanc* gazetesinden alıntılıyoruz:

Pas-de-Calais kentinde nadir rastlanan bir olay yaşandı. Şehrin yabancısı olan M. Madeleine adlı bir adam birkaç yıldan beri, kullandığı yeni yöntemler sayesinde kentte uzun süreden beri faaliyet gösteren karakehribar ve kara boncuk sanayini canlandırmıştı. Zengin olmuştu ve şunu da ekleyelim ki şehri de zenginleştirmiş, hizmetlerine karşı minnet duygularıyla belediye başkanı seçilmişti. Polis, M. Madeleine'in 1796'da hırsızlık suçundan mahkûm olmuş ve serbest kaldıktan sonra sürgüne gönderilmiş Jean Valjean adlı eski bir kürek

mahkûmu olduğunu ortaya çıkarttı. Jean Valjean yeniden kürek cezasına çarptırıldı. Anlaşıldığı kadarıyla tutuklanmadan önce ticaretten yasal bir şekilde kazandığı söylenen ve M. Laffitte'in bankasına yatırdığı yarım milyonun üzerindeki parayı çekmeyi başarmış. Toulon Hapishanesi'ne geri döndüğünden beri Jean Valjean'ın bu parayı nereye sakladığı öğrenilemedi.

Daha ayrıntılı olan ikinci yazı aynı tarihli *Journal de Paris* gazetesinden alıntılandı:

Jean Valjean adlı eski bir kürek mahkûmu halkın büyük ilgi gösterdiği bir yargılama için Var Ağır Ceza Mahkemesi huzuruna çıkarıldı. Bu alçak polisi yanıltmayı başarmış, ismini değiştirerek kuzey şehirlerinden birinde belediye başkanı seçilmişti. Bu şehirde ticareti canlandırsa da sonunda savcılığın tükenmek bilmeyen çabalarıyla kimliği ortaya çıkarıldı ve tutuklandı. Tutuklandığı sırada yanında korkudan ölen fahişe metresi vardı. Herkülvari bir güce sahip olan bu sefil, hapisten kaçmanın bir yolunu bulsa da üç dört gün sonra Paris'te, başkentten Montfermeil Köyü'ne (Seine-et-Oise) sefer yapan bir posta arabasına binerken polis tarafından yeniden yakalandı. Bu üç dört günlük özgürlükten, en değerli bankalarımızdan birine yatırdığı yüklü miktardaki parayı çekmek için yararlandığı söyleniyor. Bu paranın altı yedi yüz bin frank olduğu tahmin ediliyor. İddianameye göre, sadece kendisinin bildiği bir yere gömdüğü bu para ele geçirilememiştir. Sonuç olarak, Jean Valjean Var Ağır Ceza Mahkemesi önüne yaklaşık sekiz yıl önce, anayolda, Ferneyli babacan filozofun aşağıdaki ölümsüz mısralarla tasvir ettiği o dürüst çocuklardan birinin parasını gasp etmek suçuyla çıkarıldı:

...Her yıl Savoie'dan gelen çocuklar
Temizlerler hafifçe elleriyle
Kurum dolu bacaları.

Bu eşkıya kendini savunmayı reddetti. Savcının ustalıkla hazırladığı ve belagatle okuduğu iddianamesine göre, Jean Valjean bu hırsızlığı mensubu olduğu Güneyli bir çetenin işbirliğiyle yapmıştı. Sonunda, suçlu bulunan Jean Valjean ölüm cezasına çarptırıldı. Bu caninin temyize gitmeyi reddetmesi üzerine, merhameti sonsuz kral, cezasını ömür boyu ağırlaştırılmış hapis cezasına çevirdi ve Jean Valjean derhal Toulon Hapishanesi'ne nakledildi.

Hatırlanacağı gibi, Jean Valjean, Montreuil-sur-mer'de dinî vecibelerini yerine getiren biri olarak tanınıyordu. Aralarında *Constitutionnel*'in de bulunduğu bazı gazeteler, bu ceza indiriminden ruhban takımının zaferi olarak söz ettiler.

Kürek mahkûmiyeti başladığında, Jean Valjean'ın numarası 9430 olarak değiştirildi.

Zaten, bir daha geri dönmemek üzere belirtelim ki, M.Madeleine ile birlikte Montreuil-sur-mer'deki refah dolu yaşam da ortadan kaybolmuş, kararsızlık içinde çırpındığı o gece tahmin ettiği her şey gerçekleşmişti; o eksilince gerçekten de *şehrin ruhu* eksilmişti. Başına gelen felaketten sonra, Montreuil-sur-mer'de büyük yöneticilerin ardından yapılan o bencilce paylaşım yaşandı, insan topluluklarında her gün belli belirsiz bir şekilde gerçekleşen ve tarihin sadece bir kez, o da İskender'in ölümünden sonra fark ettiği, verimli faaliyetlerin sinsi bir şekilde yok edilmesine tanık olundu. Teğmenler kral tacı giyerken, ustabaşılar fabrikatör olur, ihtiraslı bir rekabet başlar. M. Madeleine'in büyük atölyeleri kapanırken, binalar harabeye döndü. Dağılan işçilerin bir kısmı şehri terk etti, bir kısmı da mesleği bıraktı. Artık her işletme büyüyeceği yerde küçüldü, her şey iyilik amacıyla değil daha fazla kâr elde edebilmek için yapıldı. Merkezi bir yönetici kalmadığı için her yanı rekabet ve hırs kapladı. Her şeye hâkim olduğu için herkesi yöneten M.Madeleine'in düşüşünden sonra, herkes kendi çıkarını gözetmeye başladı, dayanışma düşüncesinin yerini çatışma, içtenliğin yerini düşmanlık, kurucunun herkese karşı iyi niyetli davranmasının yerini herkesin birbirine kin beslemesi aldı; M. Madeleine'in bağladığı ipler çözülüp koptu; kalitesiz ürünler yüzünden fiyatlar düştü, müşterilerin güvensizliği sürümün ve siparişlerin azalmasına neden oldu; ücretler düştü, işsiz kalan atölyeler iflas etti. Ardından yoksulların payına hiçbir şey kalmadı. Her şey yok oldu.

Devlet bile bir yerlerde birilerinin felakete uğradığının farkına vardı. M. Madeleine ve Jean Valjean'ın kimliklerinin

aynı olduğunu tespit eden ağır ceza mahkemesinin kürek cezası kararının üzerinden dört yıl geçmeden, Montreuil-sur-mer şehrinin vergi tahsil masrafları, Maliye Bakanı Villele'in mecliste belirttiği gibi iki katına çıkmıştı.

II

Şeytanın Kaleminden Çıkmışa Benzeyen İki Mısra

Daha ileri gitmeden önce, aynı dönemde Montfermeil'de yaşanan ve belki de savcılığın bazı tahminleriyle örtüşen ilginç bir olayı bazı detaylarıyla anlatacağız.

Montfermeil'de çok eski bir batıl inanç vardır. Paris'in yakınlarında böyle bir inancın gelişmiş olması, bu olayı Sibirya'da sarısabır yetişmesinden daha ilginç ve değerli kılar. Biz her tür nadir yetişen bitkiye saygılıyız. İşte Montfermeil'in batıl inancı şöyle: Şeytanın çok eski çağlardan beri ormanı hazinelerini saklamak için kullandığına inanılır. Saftirik kadınlar hava kararırken, ormanın en ücra köşelerinde görüntüsü bir arabacıya ya da oduncuya benzeyen, tahta bir pabuç, bezden bir pantolon ve işçi gömleği giymiş, başının üzerinde tanınmasını sağlayacak şekilde bere ya da şapka yerine iki uzun boynuz bulunan esmer bir adama sıklıkla rastlandığını iddia ederler. Bu son özellik gerçekten de onun tanınmasını sağlayacak türdendir. Bu adam genellikle bir çukur kazmakla uğraşırmış. Onunla karşılaşmanın üç yolu varmış. İlki, ona yaklaşıp konuşmakmış. O zaman bu adamın bir köylü olduğu, esmer olmasının nedeninin alacakaranlığın çökmesinden kaynaklandığı, çukur kazmadığı, ama inekleri için ot kestiği ve sırtında taşıdığı gübre yabasının dişlerinin akşam karanlığında boynuz gibi göründüğü anlaşılırmış. Onu görüp evlerine dönenler bir hafta içinde ölürlermiş. İkincisi onu gözlemek, çukur kazıp yeniden ka-

padıktan sonra gitmesini beklemek, ardından hızla çukura koşmak ve adamın bıraktığı "hazineyi" almakmış. Bu durumda, bir ay içinde ölünürmüş. Nihayet üçüncüsü, esmer adamla hiç konuşmamak, ona hiç bakmamak ve var gücüyle kaçmakmış. Bu durumda bir yıl içinde ölünürmüş.

Bu üç yaklaşımdan her birinin kendi sakıncaları olduğundan, bir ay için de olsa, hazineye sahip olmak gibi bazı avantajlar sunan ikincisi en çok tercih edilenmiş. Söylendiğine göre, önlerine çıkan her fırsattan yararlanmak isteyen yürekli adamlar sıklıkla esmer adamın kapattığı çukuru yeniden açıp şeytanın hazinesini çalmaya çalışırlarmış. En azından, geleneksel söylentilere ve özellikle bir tür büyücü olan lanetli Normandiyalı Keşiş Tryphon'un bu konu üzerine eski Latince ile yazdığı bulmacayı andıran o iki mısraya inanmak gerekirse, bu girişim hiç de hayırlı değilmiş. Bu Tryphon'in, Rouen yakınlarındaki Saint-Georges de Bocherville Manastırı'ndaki mezarında kaplumbağalar cirit atarmış.

Genellikle çok derin olan bu çukurları açmak için çok çaba harcamak, her tarafı araştırmak, gece vakti çalışmak, gömleğini sırılsıklam etmek, mumunu yakmak, kazmasını köreltmek gerekiyormuş ve sonunda çukurun dibine ulaşılıp, "hazineye" el konduğunda ne bulunurmuş? Şeytanın hazinesi neyin nesiymiş? Bir frank, bazen bir ekü; bir taş, bir iskelet, kanayan bir ceset, bazen bir cüzdandan çıkarılmışa benzeyen kâğıt gibi dörde katlanmış bir hayalet, bazen de hiçbir şey. Tryphon, mısralarında bu patavatsız meraklıları âdeta uyarmak istiyor:

> Fodit, et in fossa thesauros condit opaca,
> As, nummos, lapides, cadaver, simulacra, nihilque.[20]

Söylendiğine göre, günümüzde de, kâh içinde mermiler bulunan bir barut kabı, kâh da hiç kuşkusuz şeytanın oyun

20 Toprağı kazıp, karanlık çukurlara hazineler gömüyor: Bir frank, bozuk paralar, taşlar, bir ceset, hayaller ve bir hiç. (ç.n.)

oynadığı yağlı ve kızıllaşmış iskambil kâğıtları bulunuyormuş. Tryphon'un XII. yüzyılda yaşadığı ve şeytanın, barutu Roger Bacon'dan, iskambil kartlarını da VI. Charles'dan önce icat etmeyi aklına getiremediği düşünülürse, bu iki hazinenin Tryphon'un mısralarında yer almaması doğal karşılanabilir.

Zaten bu kartlarla oyun oynayanlar tüm mal varlıklarını kaybederlermiş; kabın içindeki baruta gelince tüfeğin geri tepip merminin yüzünüzde patlamasına neden olmak gibi bir özelliği varmış.

Savcılığın, Jean Valjean'ın hapisten firar ettiği birkaç gün boyunca Montfermeil çevresinde dolaştığını düşündüğü dönemden kısa süre sonra, bu köyde Boulatruelle adlı yaşlı bir yol işçisinin ormanda bir işler çevirdiği fark edildi. Köyde, bu Boulatruelle'in eskiden kürek mahkûmu olduğu, bu yüzden polis gözetimine maruz kaldığı ve hiçbir yerde iş bulamadığı için il meclisi tarafından Gagny'den Lagny'ye giden kestirme yolun bakımında düşük ücretle çalıştırıldığı biliniyordu.

Yöre halkının pek de iyi gözle bakmadığı bu Boulatruelle, jandarmaların karşısında titreyerek gülümseyen, çok saygılı, çok mütevazı, herkesi selamlamak için şapkasını çıkarmaya hazır bir adam olsa da, onun muhtemelen bir çetenin mensubu olduğuna, hava kararırken ormanın bir köşesinde tuzaklar kurduğuna inanılıyordu.

Üstelik ayyaşın biriydi.

Boulatruelle, bir süreden beri taş döşeme ve yol bakım işini erken saatte bırakıp, kazmasıyla ormana gidiyordu. Akşama doğru, ona ormanın en ıssız, sık ağaçlıklarla kaplı en ürkütücü alanlarında rastlandığında bir şeyler araştırdığı seziliyor, bazen bir çukur kazdığı görülüyordu. Ormandan geçtiklerinde onu önce Belzebuth sanan, ama ardından Boulatruelle olduğunu anlayan köylü kadınların içleri yine de rahat etmiyordu. Bu karşılaşmaların Boulatrelle'in canını oldukça sıktığı fark ediliyordu. Saklanmaya çalıştığı açıkça belli oluyor, gizemli bir iş çevirdiği anlaşılıyordu.

Köyde *şeytanın yakın bir yerlerde olduğu gün gibi aşikâr,* deniyor, Boulatruelle'in onu gördüğü ve aradığı konuşuluyordu. Aslında, şeytanın kesesini bulmak tam ona göre bir işti. Voltaireciler ekliyorlardı: "Boulatreuelle mi şeytanı yakalayacak yoksa şeytan mı Boulatruelle'i?" Yaşlı kadınlar sürekli haç çıkarıyorlardı.

Bu arada, ormandaki işini halletmiş gibi görünen Boulatruelle yeniden düzenli olarak yol işçiliği yapmaya başlamıştı. Artık köyde *başka* şeylerden söz ediliyordu.

Yine de, bu işin altında ünlü efsane hazinelerinden çok, şeytanın altınlarından daha ciddi ve daha değerli bir servet yattığını ve yol işçisinin bu sırrın bir bölümüne vakıf olduğunu düşünen bazı kişilerin merakları sürüyordu. Zihinleri bu işle en çok meşgul olan iki kişi, okulun öğretmeni ve herkesin dostu olarak anıldığı için Boulatruelle ile ilişki kurmakta bir sakınca görmeyen meyhaneci Thénardier'ydi.

— Kürek mahkûmuymuş, diyordu Thénardier. Ah! Tanrım! Kimin kürek mahkûmu olduğu, kimin kürek mahkûmu olacağı bilinebilir mi?

Bir akşam öğretmen, Boulatruelle'in ormanda ne yaptığı konusunda adalet tarafından sorguya çekildiğinden, onu konuşturmak için işkence yapıldığından ve Boulatruelle'in özellikle de su işkencesine dayanamadığından emin olduğunu söylüyordu. "Onu şarap işkencesinden geçirelim," dedi Thénardier.

Ellerinden geleni yapıp yaşlı yol işçisini içirdiler. Boulatruelle sünger gibi içse de az konuştu. Mükemmel bir beceri ve görkemli bir ölçülülükle, bir ayyaşın susuzluğu ve bir yargıcın temkinliliğini sergiledi. Yine de, Thénardier ve öğretmen, üstelemeleri üzerine ağzından kaçan birkaç anlamsız sözden şu sonuca vardıklarını sandılar:

Boulatruelle bir sabah işine giderken, ormanın bir köşesinde, bir çalılığın altında âdeta *gizlenmiş gibi görünen* bir kazma ve bir küreği fark ettiğinde şaşırmıştı. Yine de, bunla-

rın sucu Six-Fours Baba'ya ait olabileceğini düşünmüş ve yoluna devam etmiş olmalıydı. Ama aynı akşam, uzaktan birinin geldiğini gördüğünde kalın bir ağacın gövdesine saklanıp "bölgenin yabancısı olan ve çok iyi tanıdığı bir adamın" ormanın derinliklerine doğru gittiğini fark etmişti. Thénardier, yol işçisinin iyi tanıdığı ve hayatında özel bir yeri olan bu adamın onun kürek mahkûmu olan bir arkadaşı olduğunu düşünüyordu. Bu özel kişinin elinde kare şeklinde büyük bir kutu ya da küçük bir sandık vardı. Boulatruelle afallasa da, yedi sekiz dakika sonra "bu özel kişinin" peşinden gitmeyi akıl etmişti. Ama çok geçti, hava kararmış, Boulatruelle sık ağaçlıkların arasında gözden kaybolan özel kişiye yetişememişti. Bunun üzerine ormanı incelemeye karar vermişti. "Ay yükselmişti." Boulatruelle iki üç saat sonra özel dostunun bu kez elinde küçük sandık yerine kazma ve kürekle ormandan çıktığını görse de, kendinden üç kat güçlü olan ve muhtemelen kendini tanıyan biriyle karşılaştığını fark ettiğinde elindeki kazmayla üzerine saldıracak olan bu adamın yanına yaklaşmayı göze alamamış, çekip gitmesine izin vermişti. Tekrar bir araya gelen iki eski dostun dokunaklı karşılaşması. Ama gördüğü kazma ve kürek sayesinde zihninde bir şimşek çakan Boulatruelle sabahki çalılığa koşmuş ve orada kazmayla küreği bulamamıştı. Bunun üzerine, özel dostunun ormana girip kazmayla bir çukur açtığını, sandığı gömdükten sonra kürekle çukuru yeniden kapadığı sonucuna varmıştı. Demek ki, bir cesedi içine almayacak kadar küçük olan sandıkta para vardı. Böylece, araştırmalarına başlayan Boulatruelle, ormanın her yanını karış karış taramış, toprağın henüz yeni havalandığı her noktayı kazmıştı. Ama çabaları boşunaydı.

Hiçbir şey bulamamıştı. Artık Montfermeil'de kimse bu konuya kafa yormadı. Sadece bazı dedikoducu kadınlar: "Gagny'li yol işçisinin bunca dalavereyi bir hiç uğruna çevirdiğini sanmayın; bu işte şeytanın parmağı olduğu kesin," diyorlardı.

III

Çekiçle Tek Vuruşta Kırılabilmesi İçin Pranga Halkasının Önceden İşleme Tabi Tutulması Gerekir

Bu 1823 yılının ekim ayının sonuna doğru Toulon sakinleri, daha sonra Brest'te Deniz Harp Okulu öğrencilerine tahsis edilen ve o zamanlar Akdeniz filosuna dâhil olan *Orion* savaş gemisinin büyük bir fırtınanın ardından onarılmak üzere limana girdiğini gördüler. Denizin korkunç dalgalarının epeyce hırpaladığı gemi, limanda büyük ilgi uyandırdı. Bilemediğim bir sancağı taşıdığı için on bir top atışıyla selamlanan bu gemi, toplamda yirmi iki edecek şekilde on bir pare top atışıyla bu selama karşılık verdi. Kraliyet törenlerinin ve askerî törenlerin nezaketi sembolize eden karşılıklı gümbürtü alışverişlerinde, liman ve kale ritüellerinde, güneşin her doğuş ve batışının kaleler ve savaş gemileri tarafından selamlanmasında, limanların açılış ve kapanışlarında vs., kısacası uygar dünyada toplamda her yirmi dört saatte gereksiz yere yüz elli bin top atışının yapıldığı hesaplanmıştır. Bir top atışının altı franka mal olduğu düşünülürse, her gün dokuz yüz bin, her yıl yaklaşık üç yüz milyon frankın buhar olup uçtuğu söylenebilir. Bu sadece bir detay. Bu arada yoksullar açlıktan ölürler.

1823 yılı, Restorasyon tarafından "İspanya Savaşı Dönemi" olarak anılıyordu.

Bu savaş tek bir olayın içinde birçok olayı ve tuhaflıkları barındırıyordu. Bourbon hanedanı için bu, aile içi önemli bir meseleydi: Fransa kolu, Madrid kolunun yardımına koşup onu koruması altına alıyordu; bu girişim, kuzey hükümetlerine bağlılık ve uşaklıkla iç içe geçmiş olan millî geleneklerimize belirgin bir geri dönüştü; liberal gazeteler tarafından *Andujar kahramanı* olarak anılan ve sakin görünümün tersine zafer kazanmış bir adamın tavırlarına sahip Angoulême

dükü, ruhban sınıfının liberallerin gerçek dışı terörizmiyle çatışan terörizmini eziyordu; *descamisados*[21] adıyla ayaklanan baldırı çıplaklar soylu hanımefendilerin yüreğini hoplatıyordu; monarşi anarşi olarak nitelendirilen ilerlemenin önünde engel teşkil ediyor, 89'un teorileri bu karmaşada beklenmedik zamanlarda yarı yolda kalıyordu; dünyaya yayılan Fransız düşüncesine dur deniliyordu; kralların halklara karşı yürüttüğü bu haçlı seferinde, Carignan prensi Charles-Albert kırmızı yünden humbaracı apoletiyle Fransız başkomutanı Angoulême dükünün yanında gönüllü olarak savaşıyordu; imparatorluk dönemi askerleri sekiz yıllık bir aradan sonra başlıklarındaki beyaz kokartlarla, yaşlanmış, hüzünlü bir halde yeniden sefere çıkıyorlardı; bir avuç kahraman Fransız askeri tıpkı otuz sene önce Coblentz'deki beyaz bayrak gibi yabancı bir ülkede üç renkli bayrağı sallıyordu; keşişler birliklerimize karışıyor, özgürlük ve yenilik ruhu süngülerle, ilkeler top gülleleriyle yola getiriliyordu; Fransa, düşünceleriyle yaptıklarını silahlarıyla yıkıyordu; zaten düşman komutanlar satılmış, düşman askerler pasifti, şehirler milyonlarca asker tarafından kuşatılıyordu; askerî bir tehlike olmasa da, işgal edilen bölgelerdeki mayınların patlama olasılığı vardı; az kan dökülmüş, pek az şan kazanılmıştı, bazıları utanç duyuyor, kimse zaferden söz edemiyordu; XIV. Louis'nin torunları tarafından hazırlanan ve Napoléon'un generallerince yönetilen bu savaşın hüzünlü akıbeti büyük bir savaş ya da asla büyük bir siyasi strateji olarak anılmamak olmuştu.

Bazı ciddi askerî taktikler uygulandı, Trocadero'nun ele geçirilmesi gibi bazı iyi manevralar yapıldı; ama tekrar söyleyelim ki, netice itibarıyla bu savaşın borazanlarının sesleri çatlak, nedenleri ve sonuçları muğlaktı, tarih Fransa'nın bu

21 Türkçeye "baldırı çıplaklar" olarak tercüme edilebilen Fransızca "sans culottes" denen Fransız isyancılara İspanyolca'da "descamisados" yani "gömleksizler" denilirdi. (ç.n.)

sahte zaferi güçlükle kabullendiğini onaylamıştı. Bazı İspanyol subaylarının direnmek yerine kolayca teslim olmayı tercih ettiği, gün gibi aşikârdı ve bu zaferden bir çürüme kokusu yayılıyordu; savaştan çok generaller kazanıldı ve galip asker aşağılanmış bir halde geldiği yere döndü. Bayrakların kıvrımlarında *Banque de France* yazısı okunabiliyordu.

1808'de, Zaragoza'nın üzerlerine korkunç bir şekilde yıkıldığını gören askerler, 1823'te kale kapılarının önlerinde kolayca açılması karşısında kaşlarını çatıyor, karşılarında Palafox'u görememenin üzüntüsünü yaşıyorlardı. Fransa'nın mizacında Ballesteros'in yerine Rostopçin'i tercih etmek vardır.

Üzerinde ısrarla durmanın yerinde olacağı daha kapsamlı bir bakış açısına göre Fransa'nın askerî ruhunu inciten bu savaş, demokratik ruhunu da öfkelendiriyordu. Bu köleleştirici bir girişimdi. Demokrasinin evladı olan Fransız askerinin hedefi, bu sefer de birini bir başkası için boyunduruk altına almak olmuştu. Berbat bir paradoks. Fransa'nın görevi halkları boğmak değil uyandırmaktır. 1792'den beri, Avrupa'daki tüm devrimler Fransa'nın ürünüdürler; özgürlük ışığı Fransa'dan yayılır. Bonaparte'ın da dediği gibi bunu görmeyen kördür!

1823'te, yüce gönüllü İspanyol ulusuna yapılan saldırı, Fransız devrimine de yapılmış kabul edilmelidir. Fransa bu canavarca suçu tepeden inme talimatlarla işliyordu; çünkü özgürlük savaşları dışında, ordular her şeyi tepeden inme talimatlarla yaparlar. *Edilgen itaat* denen şey budur. Bir ordu, bir miktar devasa güçsüzlükten gücün teşekkül ettiği bir bileşim, tuhaf bir başyapıttır. İnsanlığın, insanlığa rağmen insanlığa karşı sürdüğü savaş ancak bu şekilde açıklanabilir.

Bourbon hanedanı kendisi için hiç de hayırlı olmayan 1823 savaşını başarı olarak kabul edip, bir düşünceyi bir emirle yok etmenin tehlikelerini göremedi. Saflığı, suçun olağanüstü zafiyeti, hanedan bünyesine güç unsuru olarak

katacak ölçüde ileri götürüp, siyasete sinsiliği soktu. 1830, 1823'te filizlenmeye başladı. İspanya Seferi'ni kurullarında ve meclislerinde şiddetli güç gösterileri ve kraliyetin kutsal hak serüvenlerinin bir savı olarak kullanan hanedan, askerin itaatini milletin onayı gibi görmek yanılgısına düştü. İspanya'da *el rey neto*'yu[22] kuran Fransa, kendi ülkesinde mutlak monarşiyi kurabilirdi. Böyle bir özgüven tahtların çökmesine neden olur. Manselina[23] ağacının ya da bir ordunun gölgesinde uyumamak gerekir.

Orion savaş gemisine geri dönelim.

Angoulême dükü prensin komutasındaki ordu savaşırken, bir filo Akdeniz'de ilerliyordu. Orion'un bu filoya dâhil olduğunu ve devasa dalgaların verdiği hasarlar yüzünden Toulon limanına geldiğini belirtmiştik.

Bir savaş gemisinin limana yanaşmasında halk için tasvir edemeyeceğim derecede cezbedici bir yan vardır. Muazzam bir şeydir bu ve halk azameti sever.

Bir savaş gemisi insan dehâsı ile doğanın gücünün muhteşem bir şekilde bir araya gelmesidir.

Aynı anda maddenin katı, sıvı, akışkan hallerine karşı mücadele etmesi gereken bir savaş gemisi hem en ağır, hem de en hafif bileşenlerden oluşur.

Denizin dibindeki kayalıkları kavramak için on bir çapası, rüzgârı bulutlardan almak için Antil sivrisineğinden daha fazla kanadı ve duyargası vardır. Devasa borazanları andıran yüz yirmi topundan çıkan soluğu yıldırımlara kibirle karşılık verir. Okyanus birbirlerine ürkütücü bir şekilde benzeyen dalgalarıyla yolunu şaşırtmak istese de, geminin bir ruhu, kendisine her zaman kuzeyi göstererek rehberlik eden bir pusulası vardır. Fenerleri karanlık gecelerde yıldızların yerini tutar. Rüzgâra karşı yelkenleri ve halatları; suya karşı tahtası, kayalıklara karşı demiri, bakırı,

22 Meşruti monarşi. (ç.n.)

23 Özellikle Antiller'de yetişen yaprakları ve meyveleri zehirli bir ağaç. (ç.n.)

kurşunu; karanlıklara karşı ışığı, enginliklere karşı pusulasının ibresi vardır.

Bütünü savaş gemisini oluşturan tüm bu devasa bileşenler hakkında bir fikir edinmek isteyenlerin, Brest ya da Toulon'daki altı katlı, üstü kapalı tersanelerden birisine girmeleri yeterlidir. İnşa halindeki gemiler orada âdeta büyük bir çanın altındadır. Bu uzun kereste, seren direğidir; yere yatırılmış halde göz alabildiğince uzanan şu devasa tahta sütun, grandi direğidir ve dibinden bulutlara doğru yükselen doruk noktasına kadar yüksekliği altmış kulaçtır,[24] dipteki orta döşeğin çapı ise üç ayaktır.[25] Façasının üzerinde yükselen İngiliz grandisinin boyu iki yüz on yedi ayaktır. Babalarımızın gemilerindeki halatların yerini şimdi zincirler almıştır. Yüz toplu bir savaş gemisinin zincir yığının eni yirmi, boyu dört, yüksekliği sekiz ayaktır. Peki bu gemiyi inşa etmek için ne kadar odun gerekir? Yaklaşık üç bin ton. Gemi yüzen bir ormandır.

Burada kırk yıl öncesine ait sıradan bir yelkenliden söz edildiğine dikkat edilmelidir; o sırada çocukluk dönemini yaşayan buhar, savaş gemisi denen bu başyapıta o zamandan beri yeni mucizeler getirdi; örneğin, günümüzün yüzeyi üç bin metrekareyi bulan yelkenleri ve iki bin beş yüz beygir gücündeki kazanıyla yol alan pervaneli karma gemisi şaşırtıcı bir mekanizmadır.

Harika yenilikleri bir kenara bırakırsak, Christophe Colomb'un ve Ruyter'in, insanlığın en büyük başyapıtlarından olan ve güçleri sonsuzluğun soluğu gibi tükenmeyen, yelkenlerine rüzgârı depolayan eski gemileri dalgaların engin yayılımı karşısında dimdiktir, yüzer ve hükmederler.

Yine de, boranın altmış ayak uzunluğundaki o sereni bir ekin sapı gibi kırdığı, rüzgârın dört yüz ayak yüksekliğindeki o direği kamış gibi eğdiği, on ton çeken o çapanın

24 Kulaç: Yaklaşık 2 metreye karşılık gelen uzunluk ölçüsü. (ç.n.)

25 Ayak: Yaklaşık otuz santimetreye karşılık gelen uzunluk ölçüsü. (ç.n.)

dalgaların ağzında bir turnabalığının çenesindeki olta iğnesi gibi eğilip büküldüğü, kasırganın o devasa topların hiçbir işe yaramadan inleyen kükremelerini boşluğa ve karanlığa gönderdiği, tüm bu gücün ve heybetin, daha üstün bir güç ve heybet karşısında silinip gittiği anlar vardır.

Devasa bir gücün devasa bir güçsüzlüğe dönüşmesi her zaman için insanların düşüncelere dalmasına neden olur. Meraklıların bu muhteşem savaş ve yolcu gemilerinin etrafında nedenlerini kendilerine bile tam olarak açıklayamadan birikmelerinin sebebi budur.

İşte o dönemde de, her gün sabahtan akşama kadar işleri güçleri *Orion*'a bakmak olan ve Paris'te aylaklar takımı olarak anılan insanlar Toulon limanının rıhtımlarında ve mendireklerinde toplanıyorlardı.

Orion uzun zamandan beri hasta bir gemiydi. Önceki yolculukları sırasında karinasında hızını yarıya düşürecek ölçüde kalın kabuklu hayvan tabakaları birikmişti; geçen yıl kabukluları kazımak için kızağa çekilmiş, ardından yeniden denize açılmıştı. Ancak bu kazıma işlemi sırasında, karinanın armuzları hasar görmüştü. Gemi, Balear açıklarında, o zamanlar sacdan yapılmayan borda kaplamalarının aralıklarından sızan suyla dolmaya başlamıştı. Şiddetli bir ekinoks fırtınası iskele tarafında lombarı ve pruvaya yakın postalardan birini göçertmiş, mizana, direğinin çarmıklarına hasar vermiş, bu aksiliklerin ardından Orion, Toulon'a dönmüştü.

Mürettebatıyla birlikte tersanenin biraz açığına demirleyen gemi onarılıyordu. Sancak tarafı hasar görmese de, bazı noktalarda geminin kafesine hava girmesi için birkaç borda kaplamasının çivileri sökülmüştü.

Bir sabah gemiyi hayranlıkla izleyen kalabalık bir kazaya tanık oldu.

Mürettebat yelkenleri serene bağlıyordu. Yelkeninin sancak tarafındaki üst köşesini bağlayan gabyacı dengesini kaybetti. Sendelediğinde tersanenin rıhtımına toplanan kalaba-

lıktan çığlıklar yükseldi. Başının ağırlığının gövdesine baskın çıkmasıyla serenin etrafında döndü, düşerken önce bir eliyle sonra diğeriyle bir gönderin ipine tutunup havada asılı kaldı. Altındaki denizin derinliği baş döndürücüydü. Tutunduğu gönderin ipi, düşüşün sarsıntısıyla salıncak gibi sallanmıştı. Adam bu ipin ucunda sapan taşı gibi gidip geliyordu.

Yardımına koşmak korkunç bir tehlikeye atılmak anlamına geliyordu. Tayfaların, askere yeni alınmış bu kıyı balıkçılarının hiçbiri bunu göze alamadılar. Bu arada yorulmaya başlayan bahtsız gabyacının yüzündeki endişe görünemese de, kollarının ve bacaklarının bitkin düştüğü seçilebiliyordu. Kolları korkunç bir gerginliğin etkisiyle bükülüyor, yukarı çıkmak için yaptığı her hamle sadece gönderin ipinin salınımlarını artırmaya yarıyordu. Gücünü tüketeceği korkusuyla bağırmıyordu. Herkes ipi bırakacağı anı bekliyor, bazen bütün başlar düşüşünü görmemek için başka yöne çevriliyordu. Bir ipin ucunun, bir sırığın, bir ağaç dalının hayat anlamına geldiği anlar vardır ve bir canlının olgun bir meyve gibi yere düşmesini görmek çok ürkütücüdür.

Aniden bir yabankedisinin çevikliğiyle kasaraya doğru tırmanan bir adam belirdi. Kırmızı kazağından kürek mahkûmu, yeşil beresinden ömür boyu kürek mahkûmu olduğu anlaşılıyordu. Direğin çanaklığının hizasına geldiğinde rüzgârın yeşil beresini uçurmasıyla bembeyaz saçlarla kaplı bir baş belirdi; bu genç bir adam değildi.

Gerçekten de, bir kürek mahkûmu olarak gemideki angarya işlerde çalıştırılan bu adam, bütün tayfalar titreyip geri çekilirken hemen nöbetçi subayının yanına koşup gabyacıyı kurtarmak için hayatını riske atacağını söylemişti. Subayın onaylaması üzerine, ayağındaki zincirin halkasını bir çekiç darbesiyle parçalamış, sonra eline bir ip alıp çarmıklara doğru atılmıştı. O anda bu zincirin nasıl da kolayca kırıldığına kimse dikkat etmemişti. Bunu ancak, çok daha sonra anladılar.

Göz açıp kapayıncaya kadar çıktığı sereni birkaç saniye boyunca ölçmek için inceledi. Rüzgârın gabyacıyı ipin ucunda salıncak gibi salladığı bu birkaç saniye, izleyicilere asırlar gibi gelmişti. Nihayet gözlerini yukarı kaldıran kürek mahkûmu öne doğru bir adım attı. Onun serenin üzerinde koştuğunu gören kalabalık derin bir soluk aldı. Serenin ucuna geldiğinde, elindeki ipin bir ucunu oraya bağlayıp diğer ucunu aşağı sarkıttı, ardından ipe tutunarak aşağı inmeye başladığında tasvir edilemez bir endişeye kapılan izleyiciler bu kez uçurumun üzerinde iki adamın asılı kaldığını gördüler.

Âdeta bir örümcek, bir sineği yakalamak üzereydi, ama burada örümcek beraberinde ölümü değil yaşamı getiriyordu. On binlerce bakış bu ikili üzerine sabitlenmişti. Tek bir çığlık, tek bir söz duyulmuyor, herkes aynı ürpertiyle kaşlarını çatıyordu. Tüm ağızlar, iki zavallıyı sallayan rüzgâra en ufak bir esinti daha katmamak için soluk vermiyordu.

Bu arada, kürek mahkûmu gabyacının yanına yaklaşmayı başarmış, tam zamanında yetişmişti; bir dakika daha gecikse umutsuz ve yorgunluktan tükenmiş olan bu adam boşluğa yuvarlanacaktı. Kürek mahkûmu onu bir elinde tuttuğu iple, diğer eliyle sıkıca bağlamıştı. Sonunda serene çıkıp gabyacıyı da oraya çektiği görüldü; bir süre gücünü toplaması için beklediği adamı kollarıyla kavrayıp serenin üst direği alt direğe bağlayan kütüğüne götürdü ve biraz sonra kasarada arkadaşlarının ellerine teslim etti.

Kalabalıktan bir alkış tufanı yükseldi; yaşlı gardiyanlar ağlıyor, rıhtımdaki kadınlar kucaklaşıyorlardı. Bir anda hepsinin duygusal bir öfkeyle haykırdıkları duyuldu: Bu adamı affedin!

Bu arada, bir an önce işinin başına dönmek isteyen kürek mahkûmu kendini aşağı bırakıp bir alttaki serenin üzerinde koşmaya başladı. Tüm bakışlar onu izliyordu. Bir an yorgunluktan ya da baş dönmesinden duraksayıp sendelediğini

görenler korkuya kapıldı. Aniden, kürek mahkûmunun denize düşmesiyle kalabalıktan korkunç haykırışlar yükseldi.

Zavallı kürek mahkûmu *Orion* ile onun yanına demirleyen *Algésiras* fırkateyninin arasına çok tehlikeli bir şekilde düşmüştü. İkisinden birinin altında boğulup gitmesinden korkuluyordu. Dört kişi aceleyle bir kayığa bindiler. Kalabalık onları cesaretlendirirken, herkesin içini yeniden endişe kaplıyordu. Suyun yüzeyine çıkmayan adam âdeta bir yağ fıçısına düşmüş gibi tek bir çalkantı yaratmadan ortadan kaybolmuştu. Suya atlayanların araştırmaları boşunaydı. Akşama kadar süren çalışmalarda cesedi bile bulunamadı.

Ertesi gün, Toulon gazetesinde birkaç satırlık şu haber yer aldı: "17 Kasım 1823. Dün, Orion'da görev yapan bir kürek mahkûmu bir tayfaya yardım etmeye çalışırken denize düşüp boğuldu. Cesedi bulunamadı. Tersanenin ucundaki temel kazıklarının arasına sıkışıp kaldığı tahmin ediliyor. Hapishane kayıtlarında 9430 numara olarak yer alan bu adamın adı Jean Valjean'dı."

Üçüncü Kitap
Bir Ölüye Verilen Sözü Tutmak

I

Montfermeil'de Su Sorunu

Ourcq Nehri'ni Marne Nehri'nden ayıran o yüksek yaylanın güneyinde, Livry ve Chelles arasında bulunan Montfermeil, günümüzde yıl boyunca alçı sıvalı olan villaları ve pazar günleri ışıldayan burjuvalarıyla tanınmış büyük bir kasabadır. 1823'de, ahşap evlerden oluşan bir köy olan Montfermeil'de, bunca beyaz ev, bunca halinden memnun burjuva yoktu. Sağda solda heybetli görünümleriyle, ferforje korkuluklu balkonlarıyla, kapalı kanatlarının beyazı üstüne yeşilin her tonunu yansıtan küçük cam bölmeli pencereleriyle dikkati çeken birkaç sayfiye evine rastlansa da, Montfermeil sıradan bir yerdi. İşlerini çocuklarına devretmiş eski kumaş tüccarları, tatillerini burada geçiren avukatlar henüz Montfermeil'i keşfetmemişlerdi. Hiçbir anayolun geçmediği, bereket ve refah içindeki köylülerin huzurlu bir yaşam sürdüğü, sakin ve şirin bir köydü. Sadece yaylanın yükseltisi yüzünden su sıkıntısı çekiliyordu.

Suyu epeyce uzaktan getirmek gerekiyordu. Köyün Gagny tarafındaki mahallesi suyunu ormanlardaki muhte-

şem göllerden sağlıyor, kiliseyi çevreleyen Chelles tarafındaki mahallesi ise içecek suyunu Montfermeil'den çeyrek saat uzaklıktaki Chelles yolunun kenarındaki bir tepenin bayırında bulunan kaynaktan temin ediyordu.

Bu yüzden aristokrasinin büyük konakları, Thénardierlerin ucuz lokantası da dâhil olmak üzere her evin su ihtiyacını karşılaması oldukça zahmetli bir işti ve bu işi meslek haline getirmiş yaşlıca bir adama bir kova su için on metelik ödeniyordu. Ancak bu işten günde yarım frank kazanan bu adam yazın akşam yediye, kışın akşam beşe kadar çalışıyordu ve hava kararıp, zemin katların pencere kanatları kapandığında, içecek suyu olmayan ya kendisi almaya gidiyor ya da bu işi ertesi güne bırakıyordu.

İşte, okuyucunun unutmuş olamayacağı zavallı küçük Cosette'in en büyük korkusu buydu. Hatırlanacağı gibi Cosette, Thénardierlere iki bakımdan yarar sağlıyordu: Annesinin gönderdiği para ve yaptığı hizmetçilik bakımından. Bu yüzden önceki bölümlerde anlattığımız nedenlerle anne para yollamayı tamamıyla kesince, Thénardierler onu işlerini gördürmek için yanlarında alıkoydular. Onlara hizmetçilik ediyor, gerektiğinde su almaya gidiyordu. Bu yüzden, gece kaynağa gitmekten çok korkan çocuk evde suyun asla eksik olmamasına çok dikkat ediyordu.

Montfermeil'de, özellikle 1823 yılının Noel'i çok şatafatlı geçti. Kış yumuşak başlamıştı, henüz ne kar ne de buz vardı. Paris'ten gelen sokak göstericileri belediye başkanından izin alarak çadırlarını köyün anacaddesine kurmuşlar, seyyar satıcılar da, yine başkanın hoşgörüsüyle tezgâhlarını kilise meydanına Boulanger Sokağı'na kadar uzanan yola –belki de hatırlayacaksınız Thénerdierlerin meyhanesinin bulunduğu sokaktı bu– açmışlardı. Bu panayır, hanları ve meyhaneleri doldurmuş, bu küçük sakin köye gürültülü ve coşkulu bir yaşam getirmişti. Hatta, sadık bir tarihçi olarak, meydanda sergilenen ilginç şeyler arasında, bir çadırın

içinde paçavralar giymiş ve nereden geldiği bilinmeyen palyaçoların sergilediği bir hayvan koleksiyonu bulunduğunu belirtmeliyiz. Bu palyaçolar 1823'te, Montfermeil köylülerine Kraliyet Müzemize 1845'de getirilmiş, gözleri üç renkli bir rozeti andıran o ürkütücü Brezilya akbabalardan birini gösteriyordu. Doğabilimcilerin sanırım Caracara Polyborus olarak adlandırdıkları bu kuş, gündüz yırtıcı kuşları takımına ve Yeni Dünya akbabaları familyasına mensuptur. Köye yerleşmiş birkaç yaşlı Bonapartçı asker, bu hayvanı hayranlıkla izliyordu. Palyaçolar bu üç renkli rozeti, Tanrı'nın kendi koleksiyonları için özel olarak yarattığı bir tabiat olayı olarak tanıtıyorlardı.

Noel gecesi, Thénardier hanının basık tavanlı salonunda dört beş mumun etrafındaki masalarda, çoğunluğu arabacı ve işportacı olan birçok kişi içki içiyordu. Meyhanenin diğer salonlarına benzeyen bu salonda masalar, kalaydan güğümler, şişeler, içki ve tütün içenler, az ışık, çok gürültü vardı. 1823 yılında, burjuva sınıfında moda olan çiçek dürbünü ve hareli kumaşla kaplı teneke lamba bir masanın üzerinde duruyordu. Karısı güzel bir ateşin üzerinde pişen akşam yemeğini gözlerken, Thénardier konuklarıyla içki içip politikadan konuşuyordu.

Temel konuları İspanya Savaşı ve Angoulême dükü olan politik sohbetlerin dışında, yerel sorunların uğultusu da duyuluyordu:

— Nanterre ve Suresnes'de şarap üretimi çok verimli. Bir yerde on fıçı beklenirken on iki fıçı şarap çıkmış. Cenderelerden bol üzüm suyu akmış. Ama üzümün olgunlaşması gerekmez mi?

— O bölgelerde bağbozumu için üzümün olgunlaşması beklenmez, beklenirse ilkbaharda erkenden sirkeye dönüşür. Yani kalitesiz bir şarap mı? Buradakilerden daha da kalitesiz. Bağbozumu üzüm yeşilken yapılmalıdır. Vs.

Ya da bir değirmenci haykırıyordu:

— Çuvalların içindekinden biz mi sorumluyuz? İçinden ayıklamaya vaktimiz olmadığı için değirmen taşının altına atmamız gereken bir yığın tohum çıkıyor; karamuk, ölü ipekböceği, yanık buğday, burçak, tavuk yemleri, kenevir tohumu, tilki kuyruğu ve daha bir sürü ıvır zıvır, bazı buğdayların, özellikle de Breton buğdaylarının içinden çıkan çakıl taşlarından söz etmiyorum bile. Tıpkı içinde çivi olan kalasları kesmek istemeyen hızarcılar gibi Breton buğdayını öğütmek istemiyorum. Tüm bunları öğütürken çıkan tozun ne kadar pis olduğunu düşünsenize. Sonra undan şikâyet ediyorlar. Haksızlar. Unun kalitesizliği bizim suçumuz değil.

İki pencerenin arasındaki bir masada ilkbaharda biçilecek bir çayır için bir orakçı toprak sahibiyle pazarlık yapıyordu:

— Otun ıslak olması sorun değil. Daha kolay kesilir. Mösyö, çiy yararlıdır. Benim için fark etmez, ot sizin otunuz, ama taze ve kesilmesi daha zor. Ne kadar körpeyse, orağın demirine o kadar direnir.

Vs.

Cosette her zamanki gibi, üstündeki yırtık pırtık giysiler ve çıplak ayaklarındaki nalınlarla şöminenin kenarındaki mutfak masasının kenarına oturmuş bir halde, solgun bir ışığın önünde küçük Thénardierlere yün çorap örüyordu. Yavru bir kedi iskemlelerin altında oyun oynuyor, körpe çocuk sesleriyle Eponine ve Azelma'nın yan odada gülüşüp konuştukları duyuluyordu.

Şöminenin kenarındaki çiviye bir kırbaç asılmıştı.

Ara sıra evin bir yerlerindeki daha küçük bir çocuğun çığlığı meyhanenin gürültüsünü delip geçiyordu. Bu, Thénardier'nin birkaç kış önce doğurduğu üç yaşını biraz geçkin küçük bir erkek çocuğuydu, kadın bu çocuk için "Nasıl doğdu bilemiyorum, soğuğun etkisiyle herhalde," diyordu. Annesi tarafından beslense de, onun tarafından

sevilmiyordu. Yumurcağın haykırışları katlanılmaz hale geldiğinde Thénardier, "Oğlun yaygarayı koparıyor, git bak ne istiyor," diyor, anne de "Aman umurumda değil! Canımı sıkıyor," diye cevap veriyordu. Ve kendi haline bırakılmış bu küçük çocuk karanlıklarda bağırmaya devam ediyordu.

II

İki Kişinin Tasvirinin Tamamlanması

Bu kitapta şimdiye kadar Thénardierlerin sadece yandan görünüşleri anlatıldı; onlara yüzlerinin her cephesinden bakmanın zamanı artık geldi.

Thénardier ellisini aşmıştı; Madam Thénardier ise kadınlar için elli yaş anlamına gelen kırk yaşına gelmişti; bu yüzden karı kocanın yaşları birbirine uygundu.

Okuyucuların belki de ilk taslak tasvirimizden de hatırlayacakları gibi Madam Thénardier uzun boylu, sarışın, al yanaklı, etine dolgun, iri kıyım, çevik bir kadındı ve söylediğimiz gibi, panayırlarda saçlarına kaldırım taşlarını bağlayarak ayağa dikilen o devasa yabani kadınların soyundan geliyordu. Evde her şeyi o yapıyor, yatakları, odaları düzeltiyor, çamaşır yıkıyor, yemek pişiriyor, her şeyin yolunda gidip gitmemesine ya da gerektiğinde huzursuzluk çıkmasına o karar veriyor, yeri geldiğinde şeytanın rolünü üstleniyordu. Hizmetçisi olarak sadece Cosette vardı; bir filin hizmetindeki fare. Sesiyle camları, mobilyaları, insanları titretiyor, çil lekeleriyle kaplı yüzü kevgiri andırıyordu. Sakalı vardı ve kadın gibi giyinmiş bir hamaldan hiç farkı yoktu. En ağır küfürleri ediyor, cevizi bir yumrukta kırdığı için övünüyordu. Ara sıra, devanasının altındaki kırıtkan kızı garip bir şekilde ortaya çıkaran o romanları okumamış olsaydı, kimsenin aklına ona "Bu bir kadın," demek

gelmezdi. Bu Thénardier, kendini beğenmiş genç bir kadınla ağzı bozuk bir mahalle kadının kırmasıydı. Konuştuğunu duyanlar onu jandarma; içtiğini görenler onu arabacı, Cosette'e nasıl davrandığını fark edenler onu cellat olarak nitelendiriyorlardı. Dinlendiği zamanlar bir dişi ağzından dışarı fırlıyordu.

Thénardier kısa boylu, sıska, solgun, kemikleri dışarı çıkmış, çelimsiz bir adamdı; hasta gibi görünse de, sağlığı çok yerindeydi, zaten dolandırıcılığının temelinde bu yatıyordu. Genellikle temkinli davranarak gülümsüyor ve on meteliği bile çok gördüğü bir dilenci de dâhil olmak üzere neredeyse herkese kibar davranıyordu. Bakışları bir sansarınkini andırıyor, yüzünü okumuş bir adamın ifadesi kaplıyordu. Rahip Delille'in portrelerine çok benziyordu. En büyük övünç kaynağı arabacılarla içmesi ve kimsenin onu sarhoş etmeyi başaramamasıydı. Geniş bir pipoyla tütün içer, bir ceket ve ceketin altına siyah, eski bir kazak giyerdi. Edebiyat ve materyalizm konularında yüksekten atar, söylediklerini desteklemek için sıklıkla Voltaire'in, Raynal'in, Parny'nin ve daha da garibi Saint Augustin'in adlarını anardı. Bir "ideolojisi" olduğunu iddia ederdi. Zaten bir dolandırıcı, bir *filousophe*'tu.[26] Bu ikisinin arasında bir nüans vardır. Nasıl rol yaptığını hatırlıyoruz; Waterloo'da 6. ya da 9. alayda çavuş olarak görev aldığını abartarak anlatıyordu. Güya, tek başına ölüm saçan bir süvari taburuna karşı koymuş, kurşun yağmuru altında bedenini siper ederek "ağır yaralı bir generali" kurtarmıştı. Duvarında alevler saçan bir levhanın yer alması ve hanının bölgede "Waterloo Çavuşunun Meyhanesi" olarak tanınması bundan kaynaklanıyordu. Liberal, gelenekçi ve Bonapartistti. Champ d'Asile'de hissesi vardı. Köyde rahip olmak için eğitim aldığı söyleniyordu.

26 Hugo, Fransızcada yankesici anlamına gelen "filou" sözcüğüyle bu sözcüğü yaratıyor. (ç.n.)

Biz ise onun sadece Hollanda'da hancılık eğitimi aldığına inanıyoruz. Kırma takımından olduğu her halinden anlaşılan, Paris'te bir Fransız, Brüksel'de bir Belçikalı olarak geçinen, her iki sınırı da kolaylıkla geçen bu alçak muhtemelen Flandre'daki Lille'de yaşayan bir Flaman ailesinin soyundan geliyordu. Waterloo'daki yiğitliğini biliyoruz. Gelgitler, iniş çıkışlar, kurnazlıklar, serüvenler hayatının temel unsurlarıydı; bulanık bir bilinç parçalanmış bir hayatı beraberinde getirir. 18 Haziran 1815'te, sözünü ettiğimiz gibi yolları kolaçan eden, bundan çaldığını ona satan, karısı ve çocukları yanında olmak üzere ağır aksak giden bir arabayla ve her zaman zaferi kazanacak ordunun ardında olma içgüdüsüyle hareket halindeki birlikleri takip eden o dolandırıcı erzak tedarikçisi askerlerden biriydi. Bu savaşın ardından, kendi ifadesiyle "kazandığı ganimet" sayesinde Montfermeil'e gelip bir meyhane açmıştı.

Keselerden, saatlerden, altın yüzüklerden, gümüş nişanlardan oluşan, cesetlerin ekildiği tarlalardan hasat gibi toplanan bu ganimet büyük bir meblağ tutmadığı için erzakçıyı bulunduğu toplumsal konumdan pek fazla öteye taşıyamamış, onun ancak meyhaneci mertebesine erişmesini sağlamıştı.

Thénardier'nin küfrettiği sırada yaptığı garip bir el hareketi kışlayı, haç çıkarması ise rahip okulunu hatırlatıyordu. İyi bir hatipti. Kendisinin bilge bir adam olduğunun sanılmasını istiyordu. Yine de köyün öğretmeni yazılarındaki ulama hatalarını fark etmişti. Yolcuların adisyonlarını mükemmel bir şekilde hazırlasa da, deneyimli gözler bazen imla hatalarını gözlemleyebiliyorlardı. Thénardier sinsi, doymak bilmeyen, aylak ve kurnaz bir adamdı. Temizliğe gelen hizmetçi kadınları küçümsemezdi, bu yüzden karısı hizmetçi tutmamaya karar vermişti. Bu devasa, kıskanç yaratık tüm kadınların bu yerden bitme, çelimsiz ve sarışın adamı arzulayacaklarını sanıyordu.

Thénardier'nin en büyük özelliği kurnaz, ılımlı ve dengeleri gözeten bir alçak olmasıydı. İkiyüzlülüğü de bünyesinde barındıran bu insan türü çok tehlikelidir.

Ancak bu ılımlılık nadir de olsa, yeri geldiğinde en az karısı kadar öfkelenmesine engel değildi ve tüm insanlığa kızdığı, içinde derin bir kin kazanının kaynadığı, sürekli olarak intikam ateşiyle tutuşan, önlerinden geçen herkese başlarına gelen felaketin sorumluluğunu yükleyen, meşru bir hakmış gibi karşısına ilk çıkana yaşadığı tüm hayal kırıklıklarından, tüm iflaslardan, tüm felaketlerden yakınan o adamlardan birine dönüştüğü, içinde köpüren öfke mayasının ağzına, gözlerine yansıdığı o anlarda görünümü çok korkunç olurdu. O sırada onun gazabına uğrayan ne talihsizdir!

Bu niteliklerinin dışında, Thénardier dikkatli ve kavrayışlı, yerine göre sessiz ya da geveze bir adamdı ve yüksek zekâsından her zaman yararlanmayı bilirdi. Bakışlarında dürbünle çevreyi gözetlerken gözlerini kırpıştırmaya alışmış denizcilerinkine benzer bir şeyler vardı. Thénardier bir devlet adamıydı.

Meyhaneye ilk defa gelip, Madam Thénardier'yi gören bir kişi, "İşte hanın sahibi," der ve yanılgıya düşerdi. Hanın sahibesi bile değildi. Sahip ve sahibe kocasıydı. Kadın yapıyor, adam yaratıyor, görünmeyen ve süreğen bir tür manyetik güçle her şeyi yönetiyordu. Mamutun itaat etmesi için bir sözü, bir işareti yetiyordu. Thénardier, Madam Thénardier için, farkında olmasa da nevi şahsına münhasır ve yüce biriydi. Doğuştan sahip olduğu erdemler sayesinde, "Mösyö Thénardier" ile en küçük bir ayrıntıda bile anlaşmazlığa düşmez, zaten kabul edilemeyecek bir varsayım uyarınca, hangi konuda olursa olsun ona herkesin içinde haksız olduğunu söylemez, "yabancıların yanında" kadınların her zaman yaptığı ve diplomatik dilde kralın tahtını sarsmak olarak nitelendirilen o hatayı yapmazdı. Birliktelikleri her zaman bir kötülüğe yol açsa da, Thénardier'nin kocasına

boyun eğişinde bir tür hayranlık gizliydi. Bu çelimsiz despot, bu gürültü ve et yığınını parmağında oynatıyordu. Önemsizliği ve gülünçlüğü açısından bakılırsa, bu durum maddenin ruha olan hayranlığı gibi evrensel bir olguyla açıklanabilirdi, zira bazı çirkinlikler varlık nedenlerini sonsuz güzelliğin derinliklerinde bulurlar. Bu adamın bu kadın üzerindeki mutlak hâkimiyeti içindeki bir gizeme dayanıyordu. Kadın onu bazen yanmış bir mum, bazen de bir pençe gibi görüyordu.

Bu kadın sadece çocuklarını seven ve sadece kocasından korkan korkunç bir yaratıktı. Anne olması memeliler sınıfına mensup olmasından kaynaklanıyordu. Zaten, anneliği kızları için geçerliydi ve görüleceği gibi erkek çocuklara yansımıyordu. Adamınsa tek derdi zengin olmaktı.

Ama bunu başaramıyor, büyük yeteneğini sergilemeye layık bir tiyatro sahnesi bulamıyordu. Sıfırı tüketmek iflas anlamına geliyorsa, Thénardier, Montfermeil'de iflas ediyordu; oysa İsviçre'de ya Pireneler'de olsa, bu meteliksiz adam milyoner olabilirdi. Ama bir hancı, kaderin kendini bıraktığı yerde otlamak zorundadır.

Anlaşılacağı gibi, tüm hancıları kapsamayan bu hancı sözcüğü bazı istisnaları vurgulamak için kullanılmıştır.

Aynı yıl, 1823'te Thénardier'nin sağa sola, kendisini endişelendiren ufak tefek borçları vardı.

Kaderin kendisine karşı uyguladığı inatçı adaletsizliğe rağmen, Thénardier, ilkel toplumlarda bir erdem, uygarlaşmış toplumlarda ise bir meta anlamına gelen misafirperverliği derinlikle ve çağdaş bir biçimde çok iyi kavrayanlardan biriydi. Ayrıca nişancılığıyla ünlü bir kaçak avcıydı. Özellikle soğuk ve dingin gülümsemesi çok tehlikeliydi.

Hancılık konusundaki düşünceleri bazen zihninden kıvılcımlar halinde fışkırır, mesleğiyle ilgili özlü sözleri karısının kafasına sokmaya çalışırdı. Bir gün karısına coşkuyla ve alçak sesle şunları söylüyordu: "Hancının görevi önüne gelen müşteriye yahniyi, huzuru, ışığı, ateşi, kirli çarşafları,

hizmeti, bitleri, gülümsemeyi satmak; yolcuları ağırlayıp küçük keseleri boşaltmak, büyük keseleri dürüstçe hafifletmek, yolculuk eden aileleri saygıyla konuk etmek, erkeği rendelemek, kadını yolmak, çocuğu soymak; açık pencereyi, kapalı pencereyi, şöminenin köşesini, koltuğu, iskemleyi, tabureyi, tüyden yatağı, şilteyi ve saman yığınını hesaba eklemek; görüntünün aynayı ne kadar yıprattığını hesaplamak ve cehennemin şeytanları vasıtasıyla yolcuya köpeğinin yediği sineğe kadar her şeyin parasını ödetmektir!"

Kurnazlığın ve öfkenin evliliğini temsil eden bu adam ve bu kadın, iğrenç ve ürkütücü bir bütünlük arz ediyorlardı.

Kocası kafasında bazı düşünceleri evirip çevirip bir araya getirmeye çalışırken, kadın ortada görünmeyen alacaklıları hiç düşünmez, dünden ya da yarından hiç kaygılanmadan o anki coşkusunu yaşardı.

Bu iki yaratık işte böyleydi. Cosette bunların arasında, bir yandan değirmen taşında öğütülen bir yandan da bir kerpetenle sıkıştırılan bir mahluk gibi, çifte baskının altında yaşıyordu. Adamın ve kadının yaklaşımları farklıydı; Cosette'in dayaktan pestilini çıkaran kadındı; kışın çıplak ayakla dolaşmasının nedeni ise adamdı.

Cosette merdivenleri inip çıkıyor, çamaşır yıkıyor, toz alıyor, elbiseleri fırçalıyor, yerleri süpürüyor, koşuşturuyor, soluk soluğa kalıyor, ağır eşyaları kaldırıyor ve o çelimsiz haliyle bütün işlerin üstesinden geliyordu. Gaddar bir sahibeden, zehir saçan bir sahipten merhamet beklenemezdi. Thénardier'nin meyhanesi içinde titreşen Cosette'i yakalamış bir örümcek ağına benziyordu. Baskının en muhteşem örneği bu lanetli hizmetçilik aracılığıyla gerçekleşiyordu. Sanki sinek örümceklere hizmet ediyordu.

Küçük çocuk hiç tepki vermiyor, susuyordu.

Bu küçücük yaşlarda, kendilerini insanların arasında çırılçıplak hisseden ve Tanrı'yı terk eden bu ruhlarda ne fırtınalar eser?

III

İnsanlara Şarap, Atlara Su Gerekir

Hana dört yeni yolcu gelmişti.

Cosette hüzünlü bir şekilde düşünüyordu; çünkü sekiz yaşında bile olmamasına rağmen, daha şimdiden yaşlı bir kadın gibi karamsar bir ifadeyle düşlere dalacak kadar acı çekmişti.

Madam Thénardier'nin attığı bir yumrukla gözü morarmıştı. Kadın bu vesileyle ara sıra, "Gözünün üzerindeki kabartıyla daha çirkin görünüyor, öyle değil mi?" diyordu.

Cosette gecenin oldukça ilerlediğini, gelen yolcuların odalarındaki sürahilere ve taslara su doldurmak gerektiğini ve su deposunda yeterince su kalmadığını düşünüyordu.

Thénardierlerde pek fazla su içilmemesi içini biraz olsun rahatlatıyordu. Gelenler arasında susamış olanlar da vardı, ama bu susuzluk su testisinden çok şarap güğümüyle gideriliyordu. Bu şarap kadehlerinin ortasında bir bardak su isteyene bir yabani gözüyle bakılırdı. Yine de, çocuk bir an için titredi, fırının üzerinde kaynayan tencerenin kapağını kaldıran Madam Thénardier bir bardak alıp, su deposuna yaklaştı. Musluğu çevirdiğinde, başını kaldıran çocuk onun tüm hareketlerini izliyordu. Musluktan akan iplik gibi su, bardağı yarısına kadar doldurdu. "Şu işe bak, hiç su kalmamış!" dedi, ardından çocuğun soluk bile almadığı bir sessizlik yaşandı.

— Olsun, diye ekledi Thénardier yarısına kadar dolan bardağı incelerken, bu kadarı da yeter.

Cosette yeniden işine koyulsa da, çeyrek saat boyunca yüreğinin göğsünden fırlayacağını hissetti.

Akıp giden dakikaları sayıyor, yarın sabahın gelmesini diliyordu.

Ara sıra dışarı bakan içkicilerden biri haykırıyordu: "Etraf zifiri karanlık! Bu saatte caddede fenersiz yürümek için kedi olmak lazım!"

Ve Cosette titriyordu.

Aniden hana yerleşen seyyar satıcılardan biri içeri girip sert bir ses tonuyla:

— Atıma içecek su verilmemiş, dedi.

— Verildi, dedi Thénardier.

— Anacığım, size verilmediğini söylüyorum, diye karşılık verdi işportacı.

Cosette masanın altından çıkmıştı.

— Ah! Evet mösyö! dedi, at içti, hem de bir kova su içti, ona suyunu ben götürdüm, onunla konuştum. Bu doğru değildi. Cosette yalan söylüyordu.

— Şu işe bakın, yumruk kadar boyu, pabuç kadar dili var, üstelik yalan söylüyor, diye haykırdı işportacı. Sana atın su içmediğini söylüyorum küçük soytarı! Su içmediği zaman nasıl soluk aldığını iyi bilirim.

Israr eden Cosette endişeyle boğuklaşmış ve zor duyulan bir sesle karşılık verdi:

— Hem de fazlasıyla içti!

— Hadi, dedi işportacı öfkeyle, bu kadarı yeter, atıma su verin, bu mesele kapansın!

Cosette masanın altına girdi.

— Aslında bu doğru, dedi Thénardier, hayvan su içmediyse içmesi gerek.

Sonra etrafına baktı:

— İyi ama o nerede?

Öne doğru eğildiğinde masanın öbür ucuna, neredeyse adamların ayaklarının dibine büzüşmüş olan Cosette'i fark etti.

— Buraya gelecek misin? diye bağırdı.

Cosette saklandığı delikten çıktığında Madam Thénardier ekledi:

— Matmazel isimsiz-köpek, git de ata su getir.

— Ama madam, dedi Cosette alçak sesle, hiç su kalmadı.

Thénardier kapıyı ardına kadar açtı:

— Tamam o zaman, git getir!

Başını öne eğen Cosette şöminenin yanındaki kovayı aldı.

Çocuk kendinden daha büyük olan bu kovanın içine kolayca oturabilirdi.

Ocağın başına dönen Thénardier tahta bir kaşıkla yemeğin tadına bakarken homurdandı:

— Kaynak orada. Sanki zor bir iş. Soğanları süzseydim daha iyi olacaktı.

Ardından içinde bozuk para, karabiber ve yabani sarımsak bulunan bir çekmeceyi açtı.

— Matmazel kurbağa, diye ekledi, geri dönerken fırından büyük bir ekmek al. İşte bir frank.

Cosette hiç ses çıkarmadan aldığı parayı önlüğünün kenarındaki küçük cebine koydu.

Ardından elindeki kovayla kapının önünde hiç kımıldamadan durdu. Sanki birinin yardımına koşmasını bekler gibiydi.

— Hadi git! diye bağırdı Thénardier.

Cosette'in dışarı çıkmasıyla kapı kapandı.

IV

Tezgâhtaki Bebek

Hatırlanacağı gibi, üstü kapalı tezgâhlar dizisi kiliseden Thénardier'nin meyhanesine kadar uzanıyordu. Gece yarısı ayinine giden köy sakinlerinin önlerinden geçmesinden dolayı kâğıttan hunilerin üzerine yerleştirilmiş mumlarla aydınlatılan bu tezgâhlar o sırada Thénardier'nin meyhanesinde oturan Montfermeil okulunun öğretmeninin söylediğine göre "büyülü bir görüntü" oluşturuyordu. Buna karşın gökyüzünde tek bir yıldız bile yoktu.

Thénardierlerin kapısının tam karşısında yer alan son tezgâhta oyuncaklar, gözalıcı incik boncuklar, tenekeden ya-

pılmış şirin objeler satılıyordu. Satıcı tezgâhının en önündeki beyaz örtülerin üzerine pembe tülden elbisesi, başındaki sırmalı çiçekleri ve gerçek saçlarıyla iki ayak boyunda, gözleri mineden kocaman bir bebek yerleştirmişti. Gün boyunca on yaşın altındaki çocukların afallamış bakışlarla izledikleri bu muhteşem bebek, Montfermeil'de kendisini satın alacak kadar zengin ya da müsrif bir anne bulamamıştı. Eponine ve Azelma onu saatler boyunca hayranlıkla izlemişlerdi, doğrusu bu ya Cosette bile ona kaçamak bakışlar yöneltmeye cesaret etmişti.

Eline kovasını alan Cosette solgun ve yorgunluktan tükenmiş bir halde dışarı çıktığında, gözlerini hanımefendi olarak adlandırdığı bu olağanüstü bebeğe çevirmekten kendini alıkoyamadı. Zavallı çocuk taş kesilmiş bir halde olduğu yerde kaldı. Bu bebeği henüz yakından görememişti. Bu tezgâh ona bir saray gibi görünüyor, bebeğin gerçek değil hayal ürünü olduğunu düşünüyordu. Kasvetli ve dondurucu bir yoksulluğun derinliklerine gömülmüş bu bahtsız çocuğun üzerine sevinç, görkem, refah ve mutluluk düşsel bir parıltı gibi yayılıyordu. Cosette çocukluğun naif ve hüzünlü bilgeliğiyle kendisini bu bebekten ayıran uçurumun derinliğini ölçüyor, kendi kendine böyle bir "şeye" sahip olabilmek için kraliçe ya da en azından prenses olmak gerektiğini söylüyordu. Bu güzel pembe elbiseyi, bu parlak güzel saçları inceliyor ve "Bu bebek ne kadar mutlu olmalı!" diye düşünüyordu. Gözlerini bu fantastik tezgâhtan ayıramıyor, baktıkça gözleri kamaşıyordu. Cenneti gördüğünü sanıyor, bu büyük bebeğin arkasındaki diğer bebekleri meleklere, perilere benzetiyor, tezgâhın arkasındaki işportacı onda Tanrı izlenimini bırakıyordu.

Bu hayranlık dolu kendinden geçişin içinde her şeyi, hatta yapması gereken işleri bile unutmuştu. Aniden, Thénardier'nin kaba sesiyle gerçekliğe döndü: "Şu işe bak, kaz kafalı demek hâlâ gitmedin! Dur bekle! Şimdi yanına

geliyorum! Orada ne yapıyor anlamadım! Küçük canavar çabuk koş!"

Caddeye bir göz atan Madam Thénardier, Cosette'in hayallere daldığını fark etmişti.

Kovasını kapan Cosette atabileceği en hızlı adımlarla oradan uzaklaştı.

V

Tek Başına Küçük Bir Kız

Thénardier'nin hanı köyün kiliseye yakın mahallesinde yer aldığı için Cosette'in suyu Chelles tarafındaki ormanın kaynağından alması gerekiyordu.

Tek bir tezgâha bile bakmadan yoluna devam etti. Boulanger Sokağı'ndaki ve kilisenin etrafındaki tezgâhların ve çadırların ışıkları yolu aydınlatıyordu, ama kısa süre sonra son tezgâhın son ışığının da sönmesiyle zavallı çocuk kendini karanlığın içinde buldu. Ancak içini bir heyecan kapladığından, yürürken kovanın sapını var gücüyle sallıyor, çıkan gürültü kendisine eşlik ediyordu.

İlerledikçe karanlıklar daha da koyulaşıyordu. Sokaklarda kimse yoktu. Yine de, yanından geçtiğinde ona doğru dönüp hiç kımıldamadan dudaklarının arasından: "Bu çocuk nereye gidiyor böyle? Yoksa masallardaki kurt çocuk mu?" diye mırıldanan, ardından kendisini tanıyıp, "Tamam, çayırkuşuymuş!" diye mırıldanan bir kadına rastladı.

Cosette böylece Montfermeil köyünü Celles istikâmetinde sonlandıran dolambaçlı ve ıssız sokakları geride bıraktı. Evler ve hatta yolun iki yanında duvarlar oldukça yoluna cesaretle devam etti. Ara sıra, bir pencere kanadının aralığından bir mum ışığı gördüğünde, orada aydınlığın, yaşamın, insanların olduğunu düşünüyor, içi rahatlıyordu. Yine de, ilerledikçe,

yürüyüşü gayriihtiyari yavaşlıyordu. Son evin köşesini geçtiğinde durdu. Son tezgâhtan öteye gitmek zor olmuştu, son evden öteye gitmek imkânsızdı. Kovayı yere bırakıp korkmuş ve kararsız kalmış çocuklara özgü bir hareketle ellerini saçlarının arasına daldırıp yavaşça kafasını kaşımaya başladı. Önünde Montfermeil değil, siyah ve ıssız bir boşluk gibi görünen tarlalar vardı. Hiç kimsenin olmadığı, hayvanların, belki de hortlakların cirit attığı bu karanlığa umutsuzlukla baktı. Daha dikkatli baktığında, otların arasında yürüyen hayvanların seslerini duyup, ağaçların ortasında hareket eden hortlakları net bir şekilde gördü. Bunun üzerine kovasını yeniden kavradı, korku ona cesaret vermişti: "Boş ver!" dedi, "Ona kaynakta hiç su kalmadığını söylerim!" Ve kararlı bir şekilde gerisin geri Montfermeil'e doğru yürümeye başladı.

Daha yüz adım atmadan tekrar durdu ve yeniden kafasını kaşımaya başladı. Şimdi zihninde ağzı sırtlanı andıran, gözleri öfkeyle alev saçan o iğrenç Madam Thénardier'yi canlandırıyordu. Çocuk önüne ve arkasına içler acısı bir bakış yöneltti. Ne yapmalı, ne etmeli, ne yöne gitmeliydi? Önünde Thénardier'nin hayaleti, arkasında gecenin ve ormanların hortlakları vardı. Thénardier korkusunun ağır basmasıyla köyden çıkarak yeniden kaynağa doğru koşmaya başladı. Etrafına hiç bakmadan, hiçbir sese kulak kabartmadan koşarak yoluna devam etti. Nefes nefese kaldığında koşmayı bıraksa da, yürümeyi sürdürdü. Kendini kaybetmiş bir halde ilerliyordu.

Koşarken ağlamak istiyor, ormanın gece ürpertisi tüm benliğini kaplıyordu.

Hiçbir şey düşünmüyor, hiçbir şey görmüyordu. Bu küçük varlık gecenin enginliğiyle karşı karşıyaydı. Bir yanda karanlık, diğer yanda bir atom parçası.

Cosette gündüzleri defalarca katettiği için ormanın sınırından kaynağa kadar uzanan yedi sekiz dakikalık yolu biliyordu. Garip bir şekilde yolunu kaybetmedi. Bir içgüdü

kalıntısı ona farkında olmadan rehberlik ediyordu. Yine de, ağaçlarda ve çalılıklarda bir şeyler görmek korkusuyla sağına soluna bakmıyordu. Nihayet kaynağa vardı.

Burası etrafı yosunlar ve IV. Henri'nin işlemeli yakalıklarına benzetilen tırtıklı otlarla çevrili, birkaç kaldırım taşıyla döşenmiş, suyun balçık zeminin içine oyduğu yaklaşık iki ayak yüksekliğinde doğal, dar bir yalaktı. İçinden hafif, sakin bir gürültüyle bir çay akıyordu.

Cosette soluklanmaya zaman ayırmadı. Her taraf zifiri karanlık olsa da, bu kaynağı yeterince tanıyordu. Karanlıkta, sol eliyle kaynağın üzerine doğru eğilen ve genellikle destek almak için kullandığı genç meşe ağacını aradı, bir dalına tutunup asıldı, öne doğru eğilip kovayı suya daldırdı. Gücünü üç katına çıkaracak ölçüde güdülenmişti. Bu şekilde öne doğru eğildiğinde, önlüğünün cebindeki bir frankın suya düştüğünü fark etmedi. Cosette ne parayı ne de cebinden düştüğünü görmüştü. Neredeyse ağzına kadar dolan kovayı otların üzerine bıraktı.

O anda yorgunluktan tükendiğini fark etti. Hemen yola koyulmak istese de, kovayı doldurmak için harcadığı çaba bir adım atmasına bile izin vermeyecek kadar yoğundu. Oturmak zorunda olduğunu hissedince kendini otların üzerine bırakıp bir süre dizlerinin üzerine çömelmiş bir halde bekledi.

Gözlerini kapadı, ardından, yapacak başka bir şey bulamadığı için nedenini bilmeden yeniden açtı. Yanındaki kovanın içinde çalkanan su beyaz ateşten yılanları andıran halkalar oluşturuyordu.

Başının üzerindeki gökyüzünde duman kümelerini andıran iri, siyah bulutlar vardı. Karanlığın kasvetli maskesi bu çocuğun üzerine hafifçe eğilirmiş gibi görünüyordu.

Göğün karaltısının derinliklerinde Jüpiter yatıyordu.

Çocuk ürkmüş bakışlarla hiç bilmediği ve karşısında korkuya kapıldığı o kocaman yıldızı izliyordu. Gerçekten

de, o sırada ufka çok yakın duran bu yıldız kendisine korkunç bir kızıllık katan kalın bir sis tabakasının ortasındaydı. Kasvetli bir şekilde lâl rengine bürünen sis tabakası yıldızın boyutlarını genişletiyor, onun âdeta ışıltılı bir yara gibi görünmesine neden oluyordu.

Ovada serin bir rüzgâr esiyordu. Karanlık ormanda ne bir yaprak hışırtısı duyuluyor, ne de yaz aylarının o solgun ve taze ışıltıları görülüyordu. Kalın dallar ürkütücü bir şekilde yükseliyor, sıska ve şekilsiz çalılar ağaçlıkların arasından ıslık çalıyordu. Uzun otlar poyrazın etkisiyle yılanbalıkları gibi kıvrılıyorlar, böğürtlenler avlarını yakalamaya çalışan pençelerle donanmış uzun kollar gibi eğilip bükülüyorlardı. Rüzgârın sürüklediği birkaç kuru süpürgeotu peşinden bir şey geliyormuşçasına korkuyla kaçarmış gibi görünüyordu. Her yanda kasvetli enginlikler uzanıyordu.

Karanlık baş döndürücüdür. İnsana aydınlık gerekir. Gündüzün aksi istikametine dalan yüreğinin sıkıştığını hisseder. Göz karanlıklara bakınca zihin bulanır. Ay tutulmasında, gecede, ıslı bir donuklukta en gözüpekler için bile endişe vardır. Kimse gece vakti, tek başına içi titremeden ormanda yürüyemez. Karanlık ve ağaçlar, ürkütücü ve kalın katmanlar oluşturur. Tam olarak seçilemeyen derinliklerde düşsel bir gerçeklik belirir. Algılanamayacak nesneler birkaç adım ötenizde hülyalı bir biçim alır. Boşlukta ya da zihinde uyuyan çiçeklerin düşlerine benzeyen belli belirsiz ve kavranması mümkün olmayan bir şeylerin dalgalandığı görülür. Ufukta ürkütücü görüntüler vardır. Devasa karanlık boşluğun yayıntıları solunur. İnsan korksa da, arkasına bakmak ister. Gecenin oyukları, iç karartıcı hale gelen nesneler, yürüdükçe dağılan suskun şekiller, iç içe geçmiş karanlıklar, öfkeli çalılıklar, kurşuni renkte su birikintileri, karanlığın içine yansıyan kasvet, sessizliğin mezarlıkları andıran enginliği, karşılaşılması olası meçhul varlıklar, gizemle eğilen dallar, ürkütücü ağaç gövdeleri, titreşen uzun ot yığınları; tüm

bunların karşısında savunmasız kaldığında ürpermeyen, endişeyi yakınında hissetmeyen bir gözüpeklik yoktur. Âdeta ruhun karanlığa karışmasına benzer iğrenç bir his duyulur. Karanlıkların bedene nüfuz etmesi bir çocuk için tasvir edilemeyecek ölçüde ürkütücüdür.

Ormanlar kıyamet günü gibidir ve küçük bir ruhun kanat çırpışları onun devasa kubbesinin altında bir can çekişmenin hırıltısına dönüşür.

Neler yaşadığının farkında olmayan Cosette, doğanın bu devasa karanlığının kendisini kavradığını hissediyor, içini sadece korku değil korkudan daha dehşet verici bir şey kaplıyordu. Titriyordu. Onu yüreğinin derinliklerine kadar donduran bu titremenin garipliğini açıklayacak sözleri bulamıyoruz. Bakışları vahşileşmişti. Kendini yarın aynı saatte yeniden buraya gelmekten alıkoyamayacağını hisseder gibiydi.

Bunun üzerine, bir anlam veremese de kendini ürküten bu garip ruh halinden sıyrılmak için içgüdüsel olarak yüksek sesle, bir, iki, üç, dört diye ona kadar saymaya başladı ve bitirdiğinde yeniden tekrarladı. Bu sayede, etrafını çevreleyen nesneleri doğru bir şekilde algılamaya başladı. Su çekerken ıslanan ellerinin üşüdüğünü hissetti. Ayağa kalktı. Doğal ve karşı konulmaz korkusu yeniden içini kaplamıştı. Tek düşüncesi tarlaların, ormanların arasından evlere, pencerelere, yanan mumlara doğru var gücüyle kaçmaktı. Önünde duran kovaya baktı. Madam Thénardier'den kovayı orada bırakıp kaçamayacak kadar korkuyordu. Sapını iki eliyle kavradığı kovayı güçlükle kaldırdı.

On adım attı, ama ağzına kadar dolu kova ağırdı, bu yüzden tekrar yere bıraktı. Bir an soluklandıktan sonra sapı yeniden kaldırdı ve yürümeye başladı. Bu kez daha uzun süre yürüse de, tekrar durmak zorunda kaldı. Birkaç saniye dinlendikten sonra yeniden yola koyuldu. Yaşlı bir kadın gibi başını ve bedenini öne eğmiş bir halde yürüyor, kovanın ağırlığı cılız kollarını geriyor ve kolları kaskatı kesiliyor-

du. Sonunda, demir sap ıslanmış küçük ellerinin uyuşmasına ve buz kesmesine neden oldu; ara sıra durmak zorunda kalıyor ve her durduğunda kovadan taşan soğuk su çıplak bacaklarına dökülüyordu. Bir kış gecesi, bir ormanın derinliklerinde yaşanan bu sahnenin kahramanı olan bu küçük çocuğun içler acısı halini o sırada sadece Tanrı görüyordu.

Ve de ne yazık ki annesi!

Çünkü mezarlarındaki ölülerin gözlerini açtıran olaylar vardır.

Acılı bir hırıltıyla soluyor, hıçkırıklar boğazına düğümleniyor, ama uzakta bile olsa Thénardier'nin korkusundan ağlamaya cesaret edemiyordu. Thénardier'nin her zaman yakınında bir yerlerde olduğunu düşünmeye alışmıştı.

Bu arada yavaş yürüdüğünden uzun bir mesafe katedememişti. Molaların süresini kısaltması ve iki mola arasında daha çok yürümeye çalışması boşunaydı. Bu şekilde yürümeye devam ederse Montfermeil'e ulaşmasının bir saati aşacağını ve Thénardier'den dayak yiyeceğini düşünerek endişeleniyor, bu endişeye gece vakti bir ormanda tek başına olmasının korkusu ekleniyordu. Yorgunluktan tükenmiş ve hâlâ ormandan çıkamamıştı. Bildiği yaşlı bir kestane ağacının yanına vardığında, iyice dinlenmek için diğerlerinden daha uzun bir mola verdi, ardından tüm gücünü toplayıp kovayı eline aldı ve korkusuzca yürümeye devam etti. Yine de zavallı küçük kız kendini "Ey Tanrım! Tanrım!" diye haykırmaktan alıkoyamamıştı.

O sırada aniden kovanın ağırlığını hiç hissetmedi. Kendisine kocaman görünen bir el sapı kavramış ve güçlü bir şekilde kaldırmıştı. Başını kaldırdığında, ayakta dimdik duran, siyah bir silüetin karanlıkta yanında yürüdüğünü gördü. Arkasından geldiğini fark etmediği bir adamdı bu. Tek kelime etmeden taşıdığı kovanın sapını kavramıştı.

Yaşamın her rastlantısında içgüdülerin rolü vardır.

Çocuk korkmamıştı.

VI

Boulatruelle'in Tahminlerini Haklı Çıkaracak Bir Olay

1823 Noel'inin öğleden sonrasında, bir adam Paris'teki Hôpital Bulvarı'nın en tenha bölümünde uzun süre dolaştı. Kalacak bir yer ararmış gibi görünen bu adam Saint-Marceau kenar mahallesinin harabeyi andıran girişindeki en mütevazı evlerin önünde durmayı tercih ediyordu.

İlerleyen sayfalarda göreceğimiz gibi bu adam gerçekten de bu ücra mahallede bir oda kiralamıştı.

Giysileriyle olduğu kadar kişiliğiyle de iyi halli bir dilenci olarak nitelendirecek bir tiplemeyi temsil eden bu adamda aşırı yoksullukla aşırı temizlik bir araya gelmişti. Bu, duyarlı yüreklerde, çok yoksul ve çok saygıdeğer kişilere karşı çifte saygıyı uyandıran ve nadir rastlanan bir karışımdır. Başında yuvarlak, oldukça eski ve fazlasıyla fırçalanmış bir şapkası, üzerinde o dönemde kimseye çok da ilginç görünmeyen, toprak sarısı renginde astarına kadar yıpranmış bir redingot, cepleri geçen yüzyıldan kalmaymış gibi görünen geniş bir yelek, dizleri grileşmiş siyah bir pantolon, ayağında siyah yünden çoraplar ve bakır tokalı sağlam ayakkabılar vardı. Varlıklı bir ailenin çocuklarının yurt dışından yeni dönmüş eğitmenine benziyordu. Bembeyaz saçlarından, kırışmış alnından, solgun dudaklarından, bıkkınlığın ve yaşamdan bezginliğin yansıdığı yüzünden altmış yaşın üzerinde olduğu düşünülebilirdi. Ama yavaş olsa da sağlam basan adımlarına, her hareketine yansıyan güçlü görünümüne bakılırsa en fazla elli yaşında olduğu söylenebilirdi. Alnının iyice derinleşmiş çizgileri onu dikkatle gözlemleyen birinde olumlu bir izlenim bırakırdı. Dudağı hem katılığı hem tevazuyu temsil eden bir kıvrımla büzüşüyordu. Bakışlarının derinlerinde tasvir edemediğim iç karartıcı bir dinginlik beliriyordu. Sol elinde mendille düğümlenmiş bir bohça vardı; sağ eliyle bir

çitten koparılmışa benzeyen bir sopaya yaslanıyordu. Üzerinde özenle çalışılmış, budaklarla donanmış, kırmızı mumdan yapılma, mercan bir topuzla süslenmiş bu sopa hiç de çirkin görünmüyordu; bir değnekti ama bastona benziyordu.

Bu bulvardan özellikle kışın çok az kişi geçerdi. Zaten bu kendi halindeki adam da insanlara yaklaşmaktan çok onlardan uzak durmak ister gibiydi.

O dönemde, Kral XVIII. Louis, neredeyse her gün en sevdiği beldelerden biri olan Choisy-le-Roy'a gidiyordu. Neredeyse hiç şaşmaz bir şekilde saat ikiye doğru dörtnala giden arabası ve muhafız birliğiyle Hôpital Bulvarı'ndan geçtiği görülürdü.

Mahallenin, saatin yerini tutan bu geçişine tanık olan yoksul kadınları, "Tuileries'ye döndüğüne göre saat iki olmalı," diyorlardı.

Bir kral geçtiğinde her zaman olduğu gibi bir karmaşa başlıyor, kimileri koşuşturuyor, kimileri hizaya giriyordu. Zaten kralın hızlı ama görkemli bir şekilde belirip gözden kaybolması Paris caddelerinde belli bir etki yaratıyordu. Yürüyemediği için koşmak isteyen bu sakat, kötürüm kral dörtnala gitmeyi seviyor, şimşek gibi parıldamaktan keyif alıyordu. Yalın kılıçların arasından ılımlı ve ciddi bir ifadeyle geçerken, kapılarına kalın zambak dalları çizilmiş, yaldızlarla kaplı ağır arabası gürültüyle ilerliyordu. İnsan arabaya şöyle bir göz atacak zamanı zor buluyordu. İçeride, sağ köşede, beyaz satenden kapitone yastıkların üzerinde, geniş, kararlı ve kırmızı bir surat, pudralı bir alın, kibirli, sert ve kurnaz bir bakış, bir burjuva giysisinin üzerindeki burma saçakları salınan iki büyük apolet, Toison d'or, Saint-Louis, Légion d'honneur ve gümüş Saint-Esprit nişanları, koca bir göbek ve geniş mavi bir şerit görülüyordu; bu kraldı. Paris'in dışında, dizlerini sıkıca saran uzun İngiliz tozluklarının üzerinde tuttuğu beyaz tüylü şapkasını şehre döndüğünde başına geçirse de halkı pek fazla selamlamaz-

dı. İnsanlara soğuk bir şekilde bakar, onlarda ona aynı şekilde karşılık verirlerdi.

Saint-Marceau Mahallesi'nde ilk kez göründüğünde yarattığı tek etki bir kenar mahallelinin arkadaşına söylediği şu sözler olmuştu: "İşte bizi bu çam yarması yönetiyor."

Kralın şaşmaz bir şekilde aynı saatte geçişi Hôpital Bulvarı için günlük sıradan bir olay haline gelmişti.

Bu ayrıntıyı bilmediğine bakılırsa, sarı redingotlu adam kuşkusuz bu mahallede, muhtemelen de Paris'te yaşamıyordu. Saat ikide, etrafı muhafız birliğinin gümüş şeritler takmış süvarileriyle çevrili kraliyet arabası Salpêtriere'i dönüp bulvara girdiğinde şaşırmış, hatta ürkmüş gibiydi. Yolda ondan başka kimse olmadığı için hemen bir sur duvarının köşesine çekilmesi M. le duc d'Havre'ın onu fark etmesine engel olmamıştı. O gün muhafız birliğinin komutanı olarak krala eşlik eden M. le duc d'Havre karşısında oturan krala, "İşte suça eğilimi olan meymenetsiz bir adam," demişti. Kralın yolunu açmakla görevli polisler de onu fark etmişlerdi ve içlerinden birine onun peşinden gitmesi talimatı verilmişti. Ama adamın kenar mahallenin ıssız, dar yollarına dalması ve havanın kararmaya başlaması yüzünden polis izini kaybetmiş, bu olay Paris Emniyet Müdürü Kont Angles'e o akşam raporlanmıştı.

Polise izini kaybettirdiğinde adımlarını sıklaştıran redingotlu adam takip edilip edilmediğini anlamak için sık sık arkasına baktı. Dördü çeyrek geçe, yani hava kararmaya başladığında, o gün Les deux forçats adlı oyunun sergilendiği Saint-Martin Kapısı'ndaki tiyatronun önünden geçiyordu. Tiyatronun sokak fenerleriyle aydınlanan bu afişinin dikkatini çekmesi üzerine hızlı yürümesine rağmen okumak için durdu. Birazdan Planchette Çıkmazı'nda, o dönemde içinde Lagny posta arabasının bürosunun da bulunduğu Plat d'étain hanına girdi. Saat dört buçukta hareket edecek olan arabanın atları koşulmuştu ve arabacının çağırdığı yolcular yüksek demir basamağı çıkıyorlardı.

— Yeriniz var mı? diye sordu adam.

— Sadece yanımda, dedi arabacı.

— Tamam.

— Binin o zaman.

Bu arada, yola çıkmadan önce yolcunun vasat giysilerine, ufak bohçasına göz atan arabacı parayı peşin aldı.

— Lagny'ye mi gidiyorsunuz?

— Evet.

Yolcu Lagny yolunun ücretini ödedi. Araba yola koyulup şehrin çıkışını geçtiğinde arabacı bir sohbet başlatmak istese de yolcu ona tek heceli yanıtlarla karşılık verdi. Bunun üzerine, arabacı ıslık çalmaya, atlarına küfretmeye başladı.

Arabacı paltosuna sarındı. Hava soğuktu ama yolcu buna aldırmazmış gibi görünüyordu. Gournay'i ve Neuilly-sur-Marne'ı geride bırakan araba saat altıda Chelles'e vardığında, arabacı atları dinlendirmek için kraliyet manastırının eski binalarından birindeki arabacılar hanının önünde durdu.

— Ben iniyorum, dedi adam.

Bohçasını ve bastonunu alıp arabadan aşağı atladı.

Hana girmemiş, birkaç saniye sonra gözden kaybolmuştu.

Birkaç dakika sonra Lagny'ye doğru hareket eden araba Chelles anayolunda ona rastlamadı.

Arabacı içerideki yolculara döndü.

— İşte buralı olmayan bir adam, çünkü onu tanımıyorum, dedi. Bir frankı yokmuş gibi görünüyor, ama paraya kıyıyor. Lagny ücreti ödeyip Chelles'de iniyor. Hava kararır, herkes evine çekildi, hana girmiyor ve ortadan kayboluyor. Demek ki yerin dibine girdi.

Adam yerin dibine girmemiş, karanlıkta Chelles anayolunu aceleyle geçtikten sonra, bu bölgeyi bilen ve daha önce buraya gelmiş biri gibi kiliseye gelmeden önce sola dönüp Montfermeil'e giden köy yoluna sapmıştı.

Hızla kat ettiği bu yolun Gagny'den Lagny'ye giden eski ağaçlıklı yolla kesiştiği noktada karşıdan birilerinin geldiğini duydu. Hemen bir hendeğe saklanıp adamların geçip gitmesini bekledi. Aslında gereksiz bir önlemdi, çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi çok karanlık bir aralık gecesiydi. Gökyüzünde sadece iki üç yıldız görünüyordu.

Tepenin yokuşu bu noktada başlıyordu. Montfermeil yoluna girmeyen adam sağa, tarlalara doğru yöneldi ve hızlı adımlarla ormana girdi.

Ormanda yavaşlayıp sadece kendinin bildiği gizemli bir yolu ararmış gibi ağaçlara dikkatle tek tek bakarak ağır adımlarla yürüdü. Bir an yolunu şaşırmış gibi kararsız kaldı. Nihayet ağaçları el yordamıyla yoklayarak beyazımtırak kalın taşların yığıldığı bir düzlüğe ulaştı. Hızla bu taşlara yönelip gecenin sisinin ortasında hepsini gözden geçirdi. Bu taş yığınının birkaç adım ötesinde bitkilerin siğilleri olarak niteleyeceğimiz çıkıntılarla kaplı bir ağaç vardı. O ağaca gidip, elini tüm çıkıntıları tanımak ve saymak istermişçesine gövdesinde gezdirdi.

Bu dişbudak ağacının tam karşısında kabukları döküldüğü için sargı bezi yerine çivili bir çinko levha yerleştirilmiş hasta bir kestane ağacı vardı. Ayak parmaklarının ucunda dikilip bu çinko levhaya dokundu.

Ardından bir süre toprağın yeni kazılıp kazılmadığını anlamaya çalışırmışçasına ağaçla taşlar arasındaki zeminde gidip geldi.

Sonra ormandaki yoluna devam etti. İşte Cosette'in karşılaştığı adam buydu.

Montfermeil istikametinde yürürken inleyerek ilerleyen, taşıdığı yükü yere bırakıp tekrar eline aldıktan sonra yoluna devam eden bu küçük gölgeyi fark etmişti. Yanına yaklaştığında bunun kocaman bir su kovasını taşıyan küçük bir çocuk olduğunu fark etmiş ve kovanın sapını sessizce kavramıştı.

VII

Cosette Karanlıkta Tanımadığı Bir Adamla Yan Yana Yürüyor

Cosette söylediğimiz gibi korkmamıştı.

— Çocuğum bu taşıdığınız yük sizin için çok ağır, dedi adam ciddi ve alçak bir sesle.

Cosette başını kaldırıp yanıt verdi:

— Evet mösyö.

— Verin, ben taşıyacağım.

Cosette'in kovayı bırakmasıyla adam önden yürümeye başladı.

— Gerçekten de çok ağırmış, dedi dişlerinin arasından.

Ardından ekledi:

— Küçük kız, kaç yaşındasın?

— Beş mösyö.

— Bu kovayla uzaktan mı geliyorsun?

— Ormandaki kaynaktan.

— Gittiğin yer uzak mı?

— Buradan bir çeyrek saat sürer.

Bir an susan adam ardından aniden sordu:

— Demek annen yok öyle mi?

— Bilmiyorum.

Adama fırsat vermeden ekledi:

— Sanmıyorum. Diğerlerinin var. Benim yok.

Ve bir sessizlikten sonra devam etti:

— Sanırım hiç annem olmadı.

Duran adam kovayı yere bırakıp öne doğru eğildi ve iki elini çocuğun iki omzuna koyduktan sonra ona bakmaya ve karanlıkta yüzünü görmeye çalıştı.

Cosette'in sıska ve çelimsiz yüzü göğün solgun ışığında belli belirsiz seçilebiliyordu.

— İsmin ne?

— Cosette.

Elektrik akımına kapılmış gibi görünen adam ona bir kez daha bakıp, ellerini Cosette'in omuzlarından çekti. Kovayı alıp yeniden yürümeye devam etti.

— Küçük kız, nerede yaşıyorsun? diye sordu az sonra.

— Montfermeil'de, orayı biliyor musunuz?

— Gittiğimiz yer mi?

— Evet mösyö.

Adam biraz ara verdikten sonra tekrar sordu:

— Seni bu saatte ormana su almaya kim gönderdi?

— Madam Thénardier.

Adam kayıtsız bir ifade vermeye çalıştığı ama garip bir şekilde titreyen bir ses tonuyla sordu:

— Bu Madam Thénardier ne iş yapıyor?

— Yanında çalışıyorum. Bir hanı işletiyor.

— Han mı? İyi o zaman bu gece orada kalacağım. Beni oraya götür.

— Zaten oraya gidiyoruz.

Adam oldukça hızlı yürüse de, Cosette zorlanmadan arkasından gidiyor, yorulduğunu hissetmiyordu. Ara sıra gözlerini tasvir edilemez bir sükûnet ve kendinden geçişle bu adama doğru kaldırıyordu. Ona yüzünü Tanrı'ya dönmesini ve dua etmesini asla öğretmemişlerdi. Yine de, içinden umuda ve sevince benzeyen bir şeylerin gökyüzüne doğru yükseldiğini hissetti.

Birkaç dakika sonra adam yeniden sordu:

— Madam Thénardier'nin hizmetçisi yok mu?

— Hayır mösyö.

— Bir tek sen mi varsın?

— Evet mösyö.

Kısa bir aranın ardından Cosette sesini yükseltti:

— Yani iki küçük kız daha var.

— Hangi küçük kızlar?

— Ponine ve Zelma.

Çocuk, Thénardier'nin roman kahramanlarının ismini bu şekilde kısaltıyordu.

— Ponine ve Zelma kimler?

— Madam Thénardier'nin küçük hanımları, kızları da denilebilir.

— Peki onlar ne yapıyorlar?

— Ah! Onların güzel bebekleri, yaldızlı bir yığın oyuncakları var. Oynuyorlar, eğleniyorlar.

— Bütün gün mü?

— Evet mösyö.

— Ya sen?

— Ben çalışıyorum.

— Bütün gün mü?

Gecenin karanlığında görülemeyen bir damla yaşın biriktiği gözlerini kaldıran çocuk sakin bir şekilde yanıtladı:

— Evet mösyö.

Kısa bir sessizliğin ardından ekledi:

— Bazen işimi bitirdiğimde, izin verirlerse ben de eğleniyorum.

— Nasıl eğleniyorsun?

— Nasıl istersem. Bana karışmıyorlar. Ama pek fazla oyuncağım yok. Ponine ve Zelma bebekleriyle oynamamı istemiyorlar. Kurşundan küçük bir kılıcım var, boyu şu kadar.

Çocuk küçük parmağını gösteriyordu.

— Tabii ki kesmiyor, öyle değil mi?

— Sadece salatayı ve sineklerin başını keser.

Köye girdiklerinde Cosette yabancıya rehberlik etti. Fırının önünden geçtiklerinde Cosette ekmek almayı unutmuştu. Artık soru sormayan adam hüzünlü bir sessizliğe gömülmüştü. Kiliseyi geride bıraktıklarında, tezgâhları gören adam Cosette'e sordu:

— Demek panayır var?

— Hayır mösyö, bugün Noel.

Hana yaklaştıklarında Cosette adamın koluna çekingen bir ifadeyle dokundu:

— Mösyö?

— Ne var çocuğum?

— İşte eve geldik.

— Sorun nedir?

— Şimdi kovayı bana verir misiniz?

— Neden?

— Madam kovayı sizin taşıdığınızı görürse beni döver.

Adam kovayı verdi. Birazdan meyhanenin kapısının önündeydiler.

VIII

Belki de Zengin Olan Bir Yoksulu Hanında Ağırlamanın Sıkıntısı

Kendini hâlâ oyuncakçının tezgâhında duran bebeğe bir göz atmaktan alıkoyamayan Cosette kapıya vurdu. Kapının açılmasıyla elinde bir mum tutan Madam Thénardier belirdi.

— Ah! Demek sensin küçük haylaz! Tanrı'ya şükür gelebildin, demek yollarda oyalanıp eğlendin! Küçük soytarı!

— Madam, dedi tir tir titreyen Cosette, bir mösyö burada kalmak istiyor.

Asık yüzünü hancılara özgü bir değişimle yapmacık, sevimli bir ifade kaplayan Thénardier gözleriyle yeni gelen adamı bir avcı gibi taradı.

— Bu mösyö mü?

— Evet madam, dedi elini şapkasına götüren adam.

Zengin yolcular bu kadar kibar olmaz. Bu jestin ve Thénardier'nin yabancının giysilerini ve bohçasını göz açıp kapayıncaya kadar gözden geçirmesinin ardından o sevimli yüz yerini yeniden asık bir surata bıraktı. Soğuk bir ses tonuyla:

— Girin beyim, dedi.

"Bey" içeri girdiğinde onu bir kez daha gözlemleyen Thénardier, özellikle yıpranmış redingotunu ve göçmüş şapkasını fark edince başını salladı, burnunu kıvırıp gözünü kırparak hâlâ arabacılarla içki içen kocasına danıştı. Kocası işaret parmağını fark edilemeyecek bir şekilde dudaklarının üzerine götürdü, bunun anlamı: Tam bir sefil demekti. Bunun üzerine Thénardier haykırdı:

— Ah üzgünüm beyim, ama hiç odam kalmamış.

— Bana tavan arasında ya da ahırda bir yer verebilirsiniz, dedi adam. Size oda ücreti ödeyeceğim.

— İki frank.

— Kabul. İki frank.

— Tamam o zaman.

— İki frank, dedi bir arabacı alçak sesle Thénardier'ye, ama oda ücreti sadece bir frank.

— Onun için iki frank, diye karşılık verdi Thénardier aynı katı ses tonuyla. Yoksullara daha aşağısına oda vermem.

— Doğru, dedi kocası sakince, böyle insanlar yüzünden hanın adı çıkar.

Bu arada bohçasını ve bastonunu bir oturağın üzerine bırakan adam, Cosette'in aceleyle bir şişe şarap ve bir bardak getirdiği bir masaya oturmuştu. Suyu isteyen satıcı, kovayı atına kendi elleriyle götürmüştü. Mutfak masasının altındaki yerine yerleşen Cosette yün örmeye başlamıştı.

Doldurduğu şarap bardağını dudaklarına götüren adam çocuğu büyük bir dikkatle inceliyordu.

Cosette çirkindi. Mutlu olsa belki de güzel görünecekti. Bu acınası küçük çocuğun tasvirini daha önce kısaca yapmıştık. Sıska ve solgun bir çocuk olan Cosette altı yaşlarında olsa da, dört beş yaşındaymış gibi görünüyordu. Karanlığa gömülmüş gözleri ağlamaktan çökmüştü. Dudaklarının köşelerinde idam mahkûmlarında ve umutsuz hastalarda gözlemlenen o doğal endişeyi yansıtan bir kıvrım vardı. Elleri annesinin tahmin ettiği gibi "çatlaklar" içindeydi. O sırada

küçük kızı aydınlatan ateş, kemiklerinin çıkıntılarını ve zayıflığını korkunç bir şekilde gözler önüne seriyordu. Her zaman üşüyüp titrediği için dizlerini birbirine yapıştırmayı alışkanlık haline getirmişti. Tüm giysisi yazın insanlarda acıma duygusu uyandıran, kışın ise soğuğun dehşetini hissetmesine neden olan bir paçavradan ibaretti. Yünden değil bezden yapılmış bu yırtık pırtık giysinin bazı yerlerinden derisi görülebiliyor, her yanda Thénardier'nin izini bıraktığı mavi ve siyah lekeler seçilebiliyordu. Çıplak bacakları kırmızı ve inceydi. Köprücükkemiklerinin çukurları içler acısıydı. Bu çocuğun duruşu, davranışları, ses tonu, bir sözcükten diğerine geçerkenki duraksaması, sessizliği, en ufak bir hareketi, kısacası tüm benliği tek bir düşünceyi yansıtıyordu: Korku.

Korku tüm bedenine yayılmış, âdeta her yanını kaplamıştı; mümkün olduğunca daha az yer kaplamak için dizlerini kalçalarına sıkıştırmasına, topuklarını eteğinin altına saklamasına neden olan ve hiç durmadan artan korkusu ancak yeterince soluk almasına izin veriyor, âdeta onun dış görünümünü oluşturuyordu. Gözbebeklerinin derinliğinde dehşetin gizlendiği şaşkınlık dolu bir köşe vardı.

Bu korku, Cosette'in sırılsıklam olmasına rağmen ateşin önünde ısınacağı yerde, hemen işine koyulmasına neden olacak ölçüde ürkütücü boyutlardaydı.

Beş altı yaşlarındaki bu çocuğun bakışları öylesine kasvetli ve bazen de öylesine hüzünlüydü ki, bazı anlarda onun bir ahmak ya da bir iblise dönüştüğü düşünülebilirdi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi hiç dua etmemiş, kilisenin kapısından içeri adım atmamıştı. Madam Thénardier, "Zamanım mı var?" diyordu.

Sarı redingotlu adam gözlerini Cosette'den ayırmıyordu.

Aniden Thénardier haykırdı:

— Şimdi aklıma geldi, ekmek nerede?

Cosette, Thénardier'nin sesini yükseltmesi üzerine her zamanki alışkanlığıyla hemen masanın altından çıktı.

Ekmeği tamamıyla unutmuş olduğu için korkmuş çocukların her zaman için kurtuluş yolu olarak gördükleri o son çareye başvurup yalan söyledi.

— Madam fırın kapanmıştı.

— Kapıya vursaydın.

— Vurdum madam.

— Eee?

— Açmadılar.

— Yarın bunun doğru olup olmadığını öğreneceğim ve yalan söylüyorsan sana okkalı bir dans öğreteceğim. Bu arada, bir frankı geri ver.

Elini önlüğünün cebine daldıran Cosette'in yüzü yemyeşil oldu. Bir frank yoktu.

— Ah şuna bak! dedi Thénardier, beni duymadın mı?

Cebini yeniden karıştıran Cosette hiçbir şey bulamadı. Bu para nereye saklanmış olabilirdi? Söyleyecek tek bir söz bile bulamayan zavallı kız taş kesilmişti.

— Bir frankı kayıp mı ettin? diye hırladı Thénardier, yoksa onu benden çalmayı mı düşünüyorsun?

O sırada, kolunu şöminenin köşesinde asılı duran kırbaca doğru uzattı.

Bu korkunç hamleyi gören Cosette bağırmaya başladı:

— Merhamet edin! Madam! Madam! Bunu bir daha asla yapmayacağım.

Thénardier kırbacı eline aldı.

Bu arada sarı redingotlu adam kimseye fark ettirmeden yeleğindeki keseyi karıştırmıştı. Zaten içen ve kâğıt oynayan diğer yolcuların hiçbir şeye aldırdıkları yoktu.

Şöminenin köşesinde tortop olan Cosette yarı çıplak kollarını ve bacaklarını gizlemeye çalışıyordu. Thénardier kırbacı indirmek için kolunu kaldırdı.

— Pardon madam, dedi adam, az önce bu küçük kızın önlüğünün cebinden düşen bir şey gördüm. Belki de paradır.

Öne doğru eğilip bir süre parayı ararmış gibi yaptı.

— İşte burada, dedi doğrulurken.

Ve parayı Thénardier'ye uzattı.

— Evet buradaymış.

Aslında bu yüz yirmi beş santimlik bir bozukluktu, ama Thénardier kâr ettiğini düşünerek parayı cebine koydu ve çocuğa vahşi bir bakış fırlatarak sadece şunları söylemekle yetindi:

— Bir daha bunu sakın yapma!

Thénardier'nin "yuvası" olarak adlandırdığı masanın altına girip iri gözlerini bu meçhul yabancıya sabitleyen Cosette'in yüzünü daha önce hiç görülmemiş bir ifade kaplamaya başladı. Bu naif afallamaya âdeta şaşkınlık dolu bir güven duygusu eşlik ediyordu.

— Yemek yemek ister misiniz? diye sordu Thénardier yolcuya.

Derin düşüncelere dalmış gibi görünen adam ona yanıt vermedi.

— Bu adam da kimin nesi? dedi dişlerinin arasından. İğrenç bir sefil. Yemek yiyecek parası yok. Oda ücretini ödeyebilecek mi? Yine de, yerdeki parayı cebe atmamasına şükretmeli.

O sırada bir kapının açılmasıyla, Eponine ve Azelma içeri girdiler.

Gerçekten de, bunlar köylüden çok kentliye benzeyen, birinin kumral saçları iyi taranmış, diğerinin uzun siyah saç örgüleri beline kadar uzanan iki körpe, etine dolgun, temiz, sağlıklı, güzel ve şirin kızdı. Üzerlerinde sıcak tutan giysiler vardı, ama annelerinin marifeti sayesinde bu kumaşların kalınlığı şıklıklarını gizlemiyordu. Kışın hazırlıkları ilkbaharın izleri silinmeden yapılmıştı. Çevrelerine ışık saçan bu iki küçük kızın görünümlerinde hükmeden bir ifade vardı. Giysilerinde, neşeli hallerinde, çıkardıkları gürültüde bu hükümranlığın izleri seçilebiliyordu. İçeri girdiklerinde, onlara hayranlık dolu bakışlar yönelten Thénardier azarlayıcı bir ses tonuyla, "Ah! Demek nihayet gelebildiniz!" dedi.

Ardından onları dizlerinin arasına alıp saçlarını taradı, kurdelelerini bağladı ve annelere özgü bir şekilde hafifçe silkeleyerek yanından ayrılmalarına izin verirken haykırdı: "Ne zevksiz giyinmişler!"

Ateşin kenarına oturan kızların ellerinde neşeli çığlıklarla dizlerinin üzerinde çevirip durdukları bir bebek vardı. Cosette ara sıra başını örgüsünden kaldırıp onların oyun oynayışlarını hüzünle izliyordu.

Eponine ve Azelma bir köpek gibi davrandıkları Cosette'e bakmıyorlardı. Bu üç küçük kızın yaşlarının toplamı yirmi dördü bulmasa da, bir yanda kıskançlık, bir yanda hor görü olmak üzere şimdiden toplumu özünü temsil ediyorlardı.

Thénardier kardeşlerin bebekleri çok solgun, çok eski, kırık dökük olsa da, hayatında hiç bebeği olmayan, tüm çocukların anlayabilecekleri bir deyişle söylersek gerçek bir bebeği olmayan Cosette'e hiç de çirkin görünmüyordu.

Salonda gidip gelen Madam Thénardier, aniden Cosette'in yün öreceği yerde oyun oynayan küçük kızlarını izleyerek oyalandığını fark etti.

— Ah! İşte yakaladım seni! diye bağırdı. Demek böyle çalışıyorsun! Şimdi seni kırbaç darbeleriyle çalıştıracağım.

İskemlesinden kalkmayan yabancı Thénardier'ye döndü.

— Madam, dedi biraz kaygılı bir ifadeyle gülümseyerek, boş verin! Bırakın oynasın!

Biraz but yiyip, yemekle birlikte iki şişe şarap içse ya da iğrenç bir sefili andıran görünümü olmasa, bu dileği bir emir gibi yerine getirilirdi. Ama Thénardier, böyle bir şapkası olan birinin bir dilekte bulunmasını, böyle bir redingotu olan bir adamın isteğini hoşgörüyle karşılayamazdı. Soğuk bir ses tonuyla karşılık verdi:

— Karnını doyurduğumuza göre çalışması gerek. Onu boş otursun diye beslemiyorum.

— Ne iş yapıyor? diye sordu yabancı dilenci, giysileriyle ve bir hamalınkine benzeyen omuzlarıyla tezat oluşturan yumuşak bir sesle.

Thénardier cevap vermeye tenezzül etti:

— Kısa süre sonra çıplak ayaklarla dolaşmak zorunda kalacak olan kızlarıma çorap örüyor.

Adam Cosette'in zavallı kızarmış ayaklarına bakarak devam etti:

— Bu çorapları ne zaman bitirmesi gerek?

— En az üç dört gün içinde, tembel.

— Peki bittiğinde bu çorapların fiyatı ne kadar tutacak?

Thénardier adama aşağılayıcı bir bakış yöneltti.

— En az bir buçuk frank.

— Onları beş franka satar mısınız?

— Vay canına! diye haykırıp kahkaha attı onları dinleyen bir arabacı, beş frank mı? Beş papel! Güzel bir teklif!

Mösyö Thénardier söze girmesi gerektiğini düşündü.

— Evet mösyö, almak istiyorsanız, bu iki çift çorabı size beş franka veririz. Misafirlerimizin hiçbir teklifini geri çevirmeyiz.

— Hemen ödemeniz gerekir, dedi Thénardier her zamanki özlü ve net tavrıyla.

— Çorapları satın alıyorum, diye karşılık verdi cebinden beş frank çıkarıp masanın üstüne koyan adam.

Ardından Cosette'e döndü.

— Şimdi emeğinin karşılığını ödedim. Hadi çocuğum, oyununu oyna.

— Beş frankı duyunca oldukça heyecanlanan arabacı bardağını bırakıp masaya doğru koştu.

— Gerçekten de bu beş frank! diye bağırdı parayı incelerken. Sahte değil!

Thénardier masaya yaklaşıp parayı sessizce cebine attı.

Karısının söyleyecek hiçbir sözü kalmamıştı. Dudaklarını ısırdı ve yüzünü nefret dolu bir ifade kapladı.

Bu arada korkudan titreyen Cosette şu soruyu sormaya cesaret etti:

— Madam bu doğru mu? Oyun oynayabilir miyim?

— Oyna, dedi Thénardier korkunç bir ses tonuyla.

— Teşekkürler madam.

Ve ağzıyla Thénardier'ye teşekkür ederken, tüm ruhuyla yolcuya teşekkür ediyordu.

Thénardier yeniden içmeye başladığında karısı kulağına:

— Bu sarı redingotlu adam kim olabilir? demişti.

— Böyle redingotlar giymiş çok milyoner gördüm, diye karşılık verdi Thénardier kendinden emin bir ifadeyle.

Cosette örgü örmeyi bıraksa da masanın altından çıkmamıştı. Cosette her zaman mümkün olduğunca az hareket ederdi. Arkasındaki kutudan eski kumaş parçalarını ve küçük kurşun kılıcını almıştı.

Olup bitenlere hiç aldırmayan Eponine ve Azelma çok önemli bir işle meşguldüler. Ellerindeki bebeği yere atmış, kediyle uğraşmaya başlamışlardı. Büyük kız Eponine tüm miyavlamalarına ve çırpınmalarına rağmen küçük kediyi mavi ve kırmızı renkli eski püskü giysi parçalarıyla kundaklamaya çalışıyordu. Bu ciddi ve güçlü işi yaparken, kız kardeşine çocukların, kelebeklerin görkemli kanatlarını andıran ama yakalamak istendiğinde kaçıp giden o tatlı, hayran olunası üslubuyla hitap ediyordu:

— Kardeşim, gördüğün gibi bu bebek diğerinden daha eğlenceli. Kımıldıyor, bağırıyor, hem de sıcacık. Bu yüzden onunla oynayalım. O benim küçük kızım olacak. Ben bir hanımefendi olacağım. Seni görmeye geleceğim, sen de ona bakacaksın. Birazdan bıyıklarını fark ettiğinde şaşıracaksın. Ardından kulaklarını ve kuyruğunu görüp şaşıracaksın. Ve bana, "Ah! Tanrım!" diyeceksin. Ben de sana, "Evet madam, benim küçük kızım böyle. Şimdiki kız çocukları böyle oluyor," diyeceğim.

Azelma, Eponine'i hayranlıkla dinliyordu.

Bu arada, açık saçık şarkılar söylemeye başlayan içkicilerin kahkahaları zemini titretiyordu. Thénardier onları cesaretlendiriyor, şarkılarına eşlik ediyordu.

Kuşların her şeyden yuva yaptıkları gibi çocuklar da her şeyden bebek yaparlar. Eponine ve Azelma kediyi kundaklarken, Cosette de kendi payına kılıcı kundaklıyordu. Bu işi bitirdikten sonra, onu kollarının üzerine yatırıp uyutmak için alçak sesle ninni söylemeye başlamıştı.

Bebek kadınsı çocukluğun en önemli gereksinimlerinden ve en sevimli içgüdülerinden biridir. Ona özen göstermek, bir şeyler öğretmek, onu süslemek, giydirmek soymak, yeniden giydirmek, biraz azarlamak, sallamak, şımartmak, uyutmak, bir nesnenin bir insan olduğunu düşünmek, küçük kızların geleceği bundan ibarettir. Düşler kurup çene çalarken, küçük bebek giysileri, korseler, zıbınlar dikerken, çocuk genç kız olur, genç kız olgunlaşır, olgunlaşan kız kadın olur. İlk çocuk, son bebeğin arkasından gelir.

Bebeksiz bir küçük kıza çok nadir rastlanır ve bu kız çocuksuz bir kadın kadar bahtsızdır.

Bu yüzden Cosette kılıcını bebeği yapmıştı.

Sarı adama yaklaşan Thénardier:

— Kocam haklı, bu adam belki de Mösyö Laffitte'dir. Zenginlerin böyle garip şakaları vardır! diye düşünüyordu.

Adamın masasına dirseklerini yaslayıp:

— Beyefendi, dedi...

Bu beyefendi lafı üzerine adam ona doğru döndü. Thénardier ona daha önce sadece beyim ya da adamcağız diye hitap etmişti.

— Gördüğünüz gibi mösyö, diye ekledi vahşi yüz ifadesinden daha da can sıkıcı olan yumuşak bir tavır takınarak, çocuğun oynamasını ben de isterim, buna karşı değilim, ama cömert davrandığınız için buna sadece bir kere izin verebilirim. Şuna baksanıza, hiçbir şeyi yok. Çalışması lazım.

— Demek bu çocuk sizin değil, öyle mi?

— Ah Tanrım, hayır mösyö! Merhamet edip yanımıza aldığımız zavallı bir küçük kız. Ahmak bir çocuk. Kafasının içi suyla dolu olmalı. Baksanıza kafası ne kadar büyük. Onun

için elimizden geleni yapıyoruz, zengin değiliz. Ailesine boşuna mektup yazıyoruz, altı aydan beri cevap gelmiyor. Sanırım annesi öldü.

— Ah! dedi adam ve yeniden düşüncelerine daldı.

— Çocuğunu bırakıp gittiğine göre, annesi de matah bir kadın olmamalı, diye ekledi Thénardier.

Cosette bu konuşma boyunca sanki bir içgüdüyle kendisinden söz edildiğini duyarmışçasına gözlerini Thénardier'den ayırmamıştı. Bir şeyler anlamaya çalışıyor, bazı kelimeleri duyuyordu.

Bu arada iyice sarhoş olan içkiciler, beğenilerine uygun düşecek şekilde Meryem Ana'yı ve çocuk İsa'yı da kattıkları açık saçık nakaratlarını tekrarlamaya devam ediyorlardı. Thénardier de kahkahalara eşlik etmeye gitmişti. Masanın altındaki Cosette bakışlarını gözlerine yansıyan ateşe dikmiş bir halde, uyduruk kundağını sallıyor ve alçak sesle ninni söylüyordu: "Annem öldü! Annem öldü! Annem öldü!"

Hancı kadının ısrarları üzerine, sarı "milyoner" adam sonunda yemek yemeyi kabul etti.

— Mösyö ne yemek ister?

— Ekmek ve peynir.

— Bu tam bir dilenci, diye düşündü Thénardier. Sarhoşlar şarkılarını söylerken, masanın altındaki Cosette de kendi şarkısını söylüyordu.

Aniden şarkısını yarıda kesti. Yana doğru döndüğünde, küçük Thénardierlerin kediyle oynamak için mutfak masasının birkaç adım ötesine attıkları bebeği fark etmişti.

Bunun üzerine, kendisine çok küçük gelen kundaklı kılıcı bir kenara bırakıp bakışlarını salonda gezdirdi. Thénardier kocasıyla alçak sesle konuşurken paraları sayıyor, Ponine ve Zelma kediyle oynuyor, yolcular yiyip içiyor, şarkılar söylüyorlardı. Hiç kimse ona bakmıyordu. Kaybedecek zaman yoktu. Masanın altından çıkıp dizlerinin ve ellerinin üzerinde sürünürken bir kez daha etrafına baktı, ardından aceleyle

uzandığı bebeği kavradı. Bir saniye sonra, her zamanki yerine oturmuştu, sırtını kolları arasına aldığı bebeği gölgeleyecek şekilde dönmüş bir halde hiç kımıldamadan duruyordu. Bir bebekle oynamanın mutluluğu, onun için yoğun bir haz yaşatacak kadar nadiren başa gelen bir şeydi.

Mütevazı yemeğini ağır ağır yiyen yolcu dışında kimse onu görmemişti.

Bu sevinç bir çeyrek saat sürdü.

Ama Cosette aldığı tüm önlemlere rağmen, şöminenin ateşinin bebeğin masadan dışarı çıkan bir ayağını aydınlattığını fark etmemişti. Karanlıktan çıkan bu pembe ve aydınlık ayağı fark eden Azelma, "Abla! Şuna bak!" dedi.

İki kız afalladılar. Cosette bebeği almaya cüret etmişti!

Ayağa kalkan Eponine elindeki kediyi bırakmadan annesinin yanına gidip eteğini çekiştirdi.

— Beni rahat bıraksana! dedi annesi. Ne istiyorsun?

— Anne şuna bak!

Eliyle Cosette'i işaret ediyordu.

Bebeğe sahip olmanın coşkusuna kapılmış olan Cosette hiçbir şey görmüyor, hiçbir şey duymuyordu.

Thénardier'nin yüzünü bu tür kadınların cadaloz olarak anılmalarını sağlayan ve dehşetle yaşamın hiçliklerini bir araya getiren o kendine özgü ifade kapladı.

Bu kez incinen gururu öfkesini daha da artırıyordu. Cosette tüm sınırları aşmış, "hanımefendilerin" bebeğine göz koymuştu. Yüzü bir mujiğin, veliaht oğlunun geniş mavi kordonunu denemeye çalıştığını gören bir çariçeninkinden farksızdı.

Öfkenin boğuklaştırdığı bir sesle haykırdı:

— Cosette!

Cosette ayağının altındaki zemin sarsılmış gibi titreyip arkasını döndü.

— Cosette! diye tekrarladı Thénardier.

Bebeği alan Cosette umutsuzluğa karışan bir saygıyla onu yavaşça yere bıraktı. Ardından gözlerini ondan ayırma-

dan kavuşturduğu ellerini bu yaştaki bir çocuk için ürkütücü bir görünüm arz edecek şekilde büzüştürdü ve ormandaki koşuşturması, kovanın ağırlığı, parayı kaybetmesi, kırbacın görüntüsü, Thénardier'nin söylediği onur kırıcı laflar da dâhil olmak üzere o gün yaşadığı hiçbir olayın başaramadığı bir şekilde ağlamaya başlayıp hıçkırıklara boğuldu.

Bu arada yolcu ayağa kalkmıştı.

— Neler oluyor? diye sordu Thénardier'ye.

— Görmüyor musunuz? dedi Thénardier parmağıyla Cosette'in ayaklarının dibindeki suç unsurunu göstererek.

— Eee ne olmuş?

— Bu dilenci kız, çocukların bebeğine dokunmaya cüret etmiş!

— Bütün bu gürültü bunun için mi? Peki bebekle oynasa ne olacak?

— Ona o kirli, o iğrenç elleriyle dokunmuş!

O sırada Cosette'in hıçkırıkları daha da yoğunlaştı.

— Kes sesini! diye bağırdı Thénardier.

Adam kapıya doğru yürüyüp dışarı çıktı.

Thénardier adamın yokluğunu fırsat bilip masanın altına Cosette'e acı bir çığlık attıracak bir tekme savurdu.

Kapının yeniden açılmasıyla içeri giren adamın ellerinde daha önce sözünü ettiğimiz ve sabahtan beri köyün bütün yumurcaklarının hayranlıkla izlediği o meşhur bebek vardı. Bebeği Cosette'in önüne koyup:

— Al bu senin, dedi

Orada düşüncelere dalmış bir halde geçirdiği bir saatten beri, fenerlerle ve mumlarla görkemli bir şekilde aydınlatıldığından meyhanenin camlarından bir şenlik ateşi gibi görünen oyuncakçı tezgâhını belli belirsiz fark etmiş olmalıydı.

Gözlerini kaldırdığında elindeki bebekle kendisine bir güneş gibi yaklaşan bu adamın o beklenmedik bu senin sözlerini duymuştu. Bir adama bir bebeğe bakıp yavaşça geri çekildi ve masanın altındaki duvarın dibine gizlendi.

Artık ağlamıyor, bağırmıyor, soluk almaya bile cesaret edemezmiş gibi görünüyordu.

Thénardier, Eponine, Azelma heykele dönüşmüşler, sarhoşlar bile şarkılarına ara vermişlerdi. Tüm meyhaneye derin bir sessizlik hâkimdi.

Taş kesilip suskunlaşan Thénardier tahminlerini yürütmeye başlıyordu:

— Bu ihtiyar da kimin nesi? Yoksul mu? Milyoner mi? Belki de her ikisi, yani bir hırsız.

Kocasının yüzünü, baskın içgüdünün tüm hayvani gücüyle belirdiği anlarda insanın alnındaki kırışıklığı daha da anlamlı hale getiren o ifade kaplamıştı. Meyhaneci bir bebeğe, bir yolcuya bakıyor, bu adamda bir para kesesinin kokusunu alıyordu. Bu hali bir şimşek çakması kadar sürdü. Karısına yaklaşıp alçak sesle:

— Bu meret en az otuz frank eder. Saçmalamak yok. Adamın her dediği yapılacak!

Kaba kişilerin naif kimselerle ortak yanı kolayca fikir değiştirmeleridir.

— Hadi Cosette, dedi Thénardier yumuşatmak istediği ama içine şirret kadınlara özgü bir yapmacıklığın karıştığı bir ses tonuyla, bebeğini almayacak mısın?

Cosette deliğinden çıkmaya cesaret etti.

— Küçük Cosette'im, diye ekledi Thénardier sevecen bir ifadeyle, mösyö sana bir bebek verdi. Alsana. O senin.

Cosette muhteşem bebeği âdeta dehşetle inceliyordu. Yüzü hâlâ yaşlarla ıslanmış olsa da, gözlerine tıpkı sabahın alacakaranlığı gibi sevincin garip ışıltıları doluyordu. O anda, kendisine aniden "Küçük kız, siz Fransa kraliçesisiniz," dense ancak bu denli sevinebilirdi.

Bu bebeğe dokunursa bebeğin şimşekler saçmaya başlayacağını sanıyordu.

Bu konuda bir yere kadar haklıydı, çünkü Thénardier'nin kendini azarlayıp döveceğini düşünüyordu.

Yine de bebeğin çekiciliği üstün geldi, ona doğru yaklaşırken Thénarider'ye dönerek çekingen bir ifadeyle mırıldandı:

— Madam onu alabilir miyim?

Bu umutsuz, ürkek, büyülenmiş ifadeyi hiçbir sözcük tasvir edemezdi.

— Elbette! dedi Thénardier, o senin. Mösyö sana verdi.

— Gerçekten mi mösyö? Bu doğru mu? Bu hanımefendi benim mi?

Yabancının gözleri buğulanmıştı. Konuşursa ağlayacak kadar duygulanmıştı. Başını sallayıp "hanımefendinin" elini Cosette'in eline tutuşturdu.

Cosette elini hanımefendinin eli yakıyormuşçasına hızla geri çekip, gözlerini yere dikti. O anda dilini yakışık almaz bir şekilde dışarı çıkardığını söylemek zorundayız. Aniden geri dönüp bebeği coşkuyla kavradı.

— Ona Catherine adını vereceğim, dedi.

Cosette'in yırtık pırtık giysilerinin bebeğin kurdeleleri ve yepyeni pembe muslinleriyle iç içe geçip onları kucaklaması çok ilginç bir görüntüydü.

— Madam onu iskemlenin üzerine koyabilir miyim?

— Evet çocuğum.

Şimdi Cosette'e kıskanarak bakma sırası Eponine ve Azelma'ya gelmişti.

Catherine'i bir iskemlenin üzerine koyup önünde yere oturan Cosette hiç kımıldamadan, tek bir söz bile söylemeden onu hayranlıkla izledi.

— Cosette onunla oynasana, dedi yabancı.

— Ah! Oynuyorum, diye yanıtladı çocuk.

Âdeta Tanrı adına Cosette'i ziyarete gelen bu yabancı, bu meçhul adam o anda Thénardier'nin dünyada en çok nefret ettiği kişiydi. Yine kendine hâkim olması gerekiyordu. Kocasının tüm davranışlarını ikiyüzlülükle taklit etmeye alışkın olsa da, bu gördükleri karşısında hissettiklerine katlanamadı. Kızlarını aceleyle yataklarına gönderdikten sonra, sarı

adama anaç bir ifadeyle Cosette'in bugün çok yorulduğunu söyleyip onun da yatmaya gitmesi için izin istedi. Catherine'i kollarının arasına alan Cosette yatmaya gitti.

Thénardier ara sıra, söylediği gibi içini rahatlatmak için salonun kocasının oturduğu öbür ucuna gidiyor, ona yüksek sesle söylemeye cesaret edemeyeceği ölçüde öfkeli sözler söylüyordu:

— Yaşlı ahmak! Kendini ne sanıyor? Buraya gelip huzurumuzu kaçırıyor! O küçük canavarın oyun oynamasını istiyor! Ona bebekler alıyor! İki frank vermeyeceğim bir köpeğe kırk franklık bebek alıyor! Biraz daha ileri gitse ona Berry düşesi gibi majesteleri diye hitap edecek! Bunun mantıklı bir yanı var mı? Demek ki bu esrarengiz bunak aklını kaçırmış!

— Neden? Çok basit, diye yanıtlıyordu kocası. Keyif alıyor olabilir! Sen kız çalıştığında keyifleniyorsun, o oynadığında keyifleniyor. Bu onun hakkı. Bir yolcu parasını ödüyorsa istediğini yapar. Bu ihtiyar insanları seviyorsa, sana ne bundan? Ahmağın tekiyse sana ne? Parası olduğuna göre işine neden karışıyorsun?

Ne üstadın konuşması ne hancının muhakemesi itiraz kabul eder.

Masaya dirseklerini dayayan adam yeniden düşüncelere daldı. Diğer yolcular, satıcılar ve arabacılar kafaları biraz karıştığı için artık şarkı söylemiyorlar, saygılı bir endişeyle adamı inceliyorlardı. Beş frankları cebinden kolayca çıkaran, tahta pabuçlar giymiş küçük pasaklılara devasa bebekler alan bu yoksul giyimli garip adam hiç kuşkusuz itibarlı ve ürkütücü bir beyefendiydi.

Saatler akıp geçti. Gece yarısı ayini, Noel yemeği bitmiş, müşteriler gitmiş, meyhane kapanmış, basık tavanlı salon boşalmış, ateş sönmüştü, yabancı hâlâ aynı yerde ve aynı şekilde duruyordu. Ara sıra masaya dayadığı dirseğini değiştiriyordu. Hepsi bu. Cosette gittiğinden beri tek bir kelime etmemişti.

Salonda sadece nezaket icabı ve meraklarından dolayı Thénardierler kalmıştı.

— Bütün geceyi böyle mi geçirecek? diye homurdanıyordu Madam Thénardier.

Saat ikiyi çaldığında, yenilgiyi kabul edip kocasına:

— Ben yatmaya gidiyorum, sen istediğini yap, dedi. Köşedeki masaya oturan Thénardier bir mum yakıp *Courrier Français*'yi okumaya başladı.

Bir saat böyle geçti. Saygın hancı *Courrier Français*'yi tarihinden basıldığı matbaaya kadar didik didik en az üç kere okumuştu.

Thénardier hareket etti, öksürdü, balgam çıkardı, sümkürdü, iskemlesini gıcırdattı. Adamda hiçbir tepki yoktu. Thénardier:

— Uyuyor mu acaba? diye düşündü. Adam uyumuyor, ama hiçbir şey onu uyandıramıyordu.

Nihayet şapkasını çıkaran Thénardier yavaşça yaklaşarak:

— Mösyö dinlenmeyecek mi? diye sormaya cesaret etti.

Yatmayacak mı ona sıradan ve samimi gelmişti. Dinlenmek ihtişamı ve saygınlığı temsil ediyordu. Bu sözlerin ertesi sabah hesabın şişirilmesine yarayacak gizemli ve takdire şayan özellikleri vardı. Yatılan bir oda bir frank, dinlenilen bir oda yirmi frank ederdi.

— Vay canına! dedi yabancı, haklısınız. Ahırınız nerede?

— Mösyö, diye karşılık verdi gülümseyerek mumu alan Thénardier, size yolu göstereceğim.

Adamın bohçasını ve bastonunu almasıyla Thénardier onu birinci kattaki iki ucu geminin pruvası ve kıçı gibi kıvrılmış bir gemi yatağının, pamuklu bezden kırmızı perdelerin bulunduğu, maundan mobilyalarla döşenmiş görkemli bir odaya götürdü.

— Burası neresi? diye sordu yolcu.

— Bizim gerdek odamız. Şimdi karımla birlikte başka bir odada kalıyoruz. Buraya yılda sadece üç dört kere girilir.

— Ahırda yatmayı tercih ederdim, dedi adam aniden.

Thénardier bu nazik öneriyi duymazlıktan geldi.

İçinde harlı bir ateşin yandığı şöminenin üzerindeki iki yeni mumu yaktı.

Şöminenin üzerindeki bir kavanozun altında gümüş telli ve portakal çiçekli bir kadın başlığı vardı.

— Bu da ne? diye sordu yabancı.

— Bu karımın gelinlik şapkası mösyö.

Yolcu şapkaya *demek bu canavar da bir zamanlar bakireymiş*, dercesine baktı.

Zaten Thénardier yalan söylüyordu. Bu viraneyi meyhane yapmak için kiraladığında, bu odayı bu şekilde döşenmiş bir halde bulmuş, mobilyaları satın almış ve "karısına" soylu, zarif bir hava katacağını, dolayısıyla hanının İngilizlerin söyledikleri gibi saygınlığının artacağını düşünerek bir eskiciden bu portakal çiçeğini almıştı.

Yolcu arkasını döndüğünde hancı gözden kaybolmuş, ertesi sabah şanına yakışır bir şekilde soyacağı bir adamla uygunsuz bir samimiyet kurmak istemediğinden, iyi geceler dilemeye cesaret edemeden sessizce sıvışmıştı.

Hancı odasına çekildiğinde, karısı yatmıştı ama uyumuyordu. Kocasının ayak seslerini duyduğunda ona dönüp:

— Haberin olsun, yarın Cosette'i kapının önüne koyacağım, dedi.

Thénardier soğuk bir ifadeyle karşılık verdi.

— Her şeyi ne kadar da abartıyorsun!

Başka bir şey konuşmadılar, kısa süre sonra mumları söndü.

Bir köşeye bohçasını ve bastonunu koyan yolcu hancının gitmesi üzerine bir koltuğa oturmuş, bir süre düşüncelere dalmıştı. Ardından ayakkabılarını çıkarıp, mumlardan birini aldıktan sonra diğerini söndürdü, kapıyı itip odadan çıktığında bir şeyler arıyormuş gibi etrafına baktı. Bir koridoru geçip merdivene ulaştı. Orada bir çocuğun soluk alıp verişi-

ne benzeyen hafif bir ses duydu. Bu sesi izlediğinde merdivenin altına açılan, daha doğrusu merdivenin oluşturduğu üçgen bir girintinin kenarına geldi. Bu girinti basamakların altındaydı. Orada, her çeşit eski sepetlerin, kırık şişelerin, toz toprağın ve örümcek ağının arasında yatak denilebilirse, ot minderden otu görülebilecek şekilde yırtık bir yatak ve ot minder görülebilecek şekilde delik deşik bir yorgan vardı. Çarşaf yoktu. Döşemenin üzerine yerleştirilmiş bu yatakta Cosette uyuyordu.

Adam yaklaşıp ona baktı.

Derin bir uykuya dalmış olan Cosette kışın daha az üşümek için giysileriyle yatıyordu.

İri gözleri karanlıkta parıldayan bebeğe sarılmıştı. Ara sıra uyanacakmış gibi derin bir iç çekiyor, bebeği kollarının arasına sıkıştırıyordu. Yatağının yanında tahta pabuçlarının teki vardı.

Cosette'in kümesinin yanındaki açık kapıdan karanlık geniş bir oda görünüyordu.

Yabancı içeri girdi. Dipte, camlı bir kapının arasından birbirinin aynısı olan tertemiz iki yatak fark ediliyordu. Eponine ve Azelma'ya ait olan bu yatakların arkasında akşam boyunca bağıran küçük çocuğun uyuduğu sorgun ağacından bir beşiğin üst bölümü seçilebiliyordu. Yabancı, bu odanın yanında Thénardierlerin odasının bulunduğunu tahmin etti. Geri dönmek üzereyken, bakışları hanların, içinde her zaman için hafif bir ateş bulunan, ateş bulunsa bile hep soğuk görünen o geniş şöminelerinden birine takıldı. Yabancının dikkatini çekecek şekilde içinde ateş, hatta kül bile bulunmayan bu şöminede şık ve farklı büyüklüklerde iki küçük ayakkabı vardı. Yolcu çocukların Noel günü karanlıklardan gelen iyilik perilerinin gözalıcı hediyelerini beklemek üzere ayakkabılarını şömineye bırakan sevimli ve çok eski zamanlara dayanan alışkanlıklarını hatırladı. Eponine ve Azelma bunu unutmamış, ayakkabılarının tekini şömineye bırakmışlardı.

Yolcu öne doğru eğildi.

Peri, yani anne şimdiden gelmişti, ayakkabıların üzerinde yepyeni elli santimler parıldıyordu.

Adam doğrulup odasına gitmek üzereyken, şöminenin en karanlık köşesinde başka bir şey gördü. İyice baktığında bunun kaba saba, kırık dökük, küller ve kurumuş çamurlarla kaplı ürkütücü bir tahta pabuç olduğunu fark etti. Bu Cosette'in ayakkabısıydı. Cosette çocukların her zaman yanıltılabilse de cesaretini hiç kaybetmeyen o yürek sızlatan güveniyle tahta pabucunu şömineye koymuştu.

Umutsuzluktan başka bir şey tanımayan bir çocuğun umut beslemesi çok ulvi ve hoş bir şeydir.

Bu pabucun üzerinde hiçbir şey yoktu.

Yeleğinin cebini karıştıran yabancı eğilip Cosette'in pabucunun üzerine bir altın para bıraktı.

Ardından sessiz adımlarla odasına gitti.

IX

Thénardier'nin Pazarlığı

Ertesi sabah gün doğmadan önce meyhanenin basık tavanlı salonunda mum yanan bir masaya oturmuş olan Thénardier elindeki kalemle sarı redingotlu yolcunun hesabını çıkarıyordu.

Ayakta duran karısı öne eğilmiş, onu izliyordu. Hiç konuşmuyorlardı. Bir yanda derin bir düşünce, diğer yanda insan zekâsının bir harikasının doğuşuna ve gelişmesine bakan ilahi bir hayranlık vardı. Evde bir gürültü duyuluyordu; bu merdiveni süpüren Cosette'ti.

Bir çeyrek saatin ve birkaç değişikliğin ardından Thénardier şu başyapıtı yaratmıştı:

1 numaralı odada kalan mösyönün hesabı

Akşam yemeği..... 3 fr.
Oda ..... 10 fr.
Mum ..... 5 fr.
Ateş ..... 4 fr.
Servis..... 1 fr.
Toplam..... 23 fr.

Servis sözcüğü servisse diye yazılmıştı.

— Yirmi üç frank! diye haykırdı kadın biraz tereddüdün de karıştığı bir coşkuyla.

Thénardier, tüm büyük sanatçılar gibi eserinden memnun değildi.

— Bu da bir şey mi! dedi.

Sesinde Viyana Kongresi'nde Fransa'nın hesabını çıkartan Castlereagh'ın vurgusu vardı.

— Mösyö Thénardier haklısın, bunu ödemeli, diye mırıldandı kızlarının önünde Cosette'e verilen bebeği düşünen karısı, uygun bir hesap, ama biraz fazla, ödemek istemeyebilir.

Thénardier soğuk bir ifadeyle gülümsedi:

— Ödeyecek.

Bu gülüş kararlılığın ve otoritenin yüce ifadesiydi. Bu şekilde söylenen bir şey gerçekleşmeliydi. Israr etmeyen kadın masaları düzeltirken salonda gidip gelen kocası ekledi:

— Bin beş yüz frank borcum var!

Şöminenin kenarına gidip ayaklarını sıcak küllere doğru uzattıktan sonra düşüncelere daldı.

— Ah şu işe bak! diye karşılık verdi kadın, bugün Cosette'i kapı dışarı edeceğimi unutmadın değil mi? O canavar, bebeğiyle yüreğimi kemiriyor! Onu bir gün daha evde tutmaktansa, XVIII. Louis ile evlenmeyi tercih ederim!

Piposunu yakan Thénardier bir duman çektikten sonra:

— Hesabı adama verirsin, dedi.

Ardından dışarı çıktı.

O salondan çıkar çıkmaz yolcu içeri girdi.

Thénardier hemen yarı açık kapının arkasına, kendisini sadece karısının görebileceği bir yere gizlendi.

Sarı adamın elinde bohçası ve bastonu vardı.

— Ne kadar erken kalktınız! dedi Thénardier, yoksa mösyö hanımızdan ayrılıyor mu?

Böyle konuşurken elindeki hesap kâğıdını canı sıkkın bir halde çeviriyor, üzerinde tırnaklarıyla kırışıklıklar oluşturuyordu. Sert yüzünde hiç alışık olmadığı çekingen ve tedirgin bir ifade vardı.

Oldukça "yoksul" görünen bir adama böyle bir hesabı vermenin hiç de kolay olmadığını düşünüyordu.

Dalgın görünen yabancı:

— Evet madam, gidiyorum, dedi.

— Mösyönün Monfermeil'de yapacak işleri yok muydu?

— Hayır buradan geçiyordum, hepsi bu. Madam borcum ne kadar?

Thénardier hiçbir şey söylemeden hesabı uzattı.

Adam kâğıdı açıp baktı, ama dikkati başka yerdeydi.

— Madam, Montfermeil'de işler nasıl gidiyor?

— Şöyle böyle mösyö, diye karşılık verdi adamın hiçbir tepki vermediğini görerek afallayan Thénardier.

Hazin ve dokunaklı bir ses tonuyla devam etti:

— Ah! Mösyö hayat koşulları zorlaştı! Üstelik bu bölgede çok az burjuva yaşıyor! Gördüğünüz gibi küçücük bir yer. Arada bir mösyö gibi cömert ve zengin yolcular uğramasa halimiz haraptı! Çok masrafımız var. Bakın, o küçük kız bize çok pahalıya mal oluyor.

— Hangi küçük kız?

— Bildiğiniz küçük kız! Cosette! Burada ona herkes çayırkuşu der!

— Öyle mi? dedi adam.

— Taktıkları lakaba baksanıza, bu köylüler çok ahmak! Çayırkuşundan çok yarasaya benziyor. Görüyorsunuz mösyö, kimseden merhamet beklemiyoruz, ama kimseye de

merhamet edemeyiz. Hiçbir şey kazanmıyoruz ve çok borcumuz var. Gelir vergisi, kira, kapı, pencere vergisi! Mösyö yönetimin korkunç paralar istediğini bilir. Üstelik kızlarım var. Başkalarının çocuğunu besleyemem.

Adam kayıtsızlığını belli etmeye çalışan ama hafifçe titreyen bir sesle sordu:

— Birisi sizi ondan kurtarmak istese ne yapardınız?

— Kimden? Cosette'ten mi?

— Evet.

Meyhaneci kadının kırmızı ve hiddetli yüzü iğrenç bir ışıltıyla aydınlandı.

— Ah mösyö! İyi yürekli mösyö! Onu alın, götürün, üzerine şeker, mantar dökün, onu yiyin, için, o zaman sizi kutsal Meryem Ana ve cennetin tüm ermişleri kutsayacak!

— Kabul mü?

— Kabul! Onu götürüyor musunuz?

— Götürüyorum.

— Hemen mi?

— Hemen. Çocuğu çağırın.

— Cosette! diye bağırdı Thénardier.

— Bu arada, diye ekledi adam, hesabımı ödeyeceğim. Ne kadar tuttu?

Hesap kâğıdına bir göz attığında şaşkınlığını belli edercesine sordu:

— Yirmi üç frank mı?

Meyhaneci kadına bakıp tekrarladı:

— Yirmi üç frank mı?

İki kez tekrarlanan bu sözlerin arasında ünlem işaretini soru işaretinden ayıran ince bir vurgu farkı vardı.

Bu şoku karşılayacak zamanı bulan Thénardier, kendinden emin bir şekilde cevap verdi:

— Elbette mösyö! Yirmi üç frank.

Yabancı masanın üzerine beş tane beş frank bıraktı.

— Gidip kızı getirin, dedi.

O sırada salonun ortasına doğru ilerleyen Mösyö Thénardier:

— Mösyönün borcu yirmi altı santim, dedi.

— Yirmi altı santim mi? diye bağırdı karısı.

— Oda için yirmi, akşam yemeği için altı santim, dedi Thénardier soğuk bir ifadeyle. Küçük kıza gelince, mösyö ile bu konuyu konuşmam lazım. Bizi yalnız bırak.

Yeteneğin beklenmeyen şimşekleriyle gözleri kamaşan Thénardier büyük aktörün sahnedeki yerini aldığını hissedip hiçbir şey söylemeden dışarı çıktı.

Yalnız kaldıklarında, yolcuya bir iskemle gösteren Thénardier ayakta bekledi ve yüzünü saf, temiz bir ifade kapladı.

— Mösyö, size bu çocuğa hayranlık beslediğimi söyleyeceğim. Yabancı ona dik dik baktı:

— Hangi çocuğa?

— Ne garip! İnsan bağlanıyor. Tüm bu paranın ne önemi var? Franklarınızı geri alın. Bu çocuğa hayranım.

— Kim bu çocuk?

— Bizim küçük Cosette'imiz! Onu bizden almak istemiyor musunuz? Tamam o zaman, siz nasıl dürüst bir adamsanız, ben de açıkça konuşacağım: Bunu kabul edemem. Bu çocuğun eksikliğini hissedeceğim. Onu ilk gördüğümde küçücüktü. Bizi masrafa soktuğu, kusurları olduğu, zengin olmadığımız, sadece bir hastalığı için dört yüz franktan fazla ilaç parası harcadığım doğru! Ama ulu Tanrı için bir şeyler yapmak gerekiyor. Ne babası ne annesi var, onu ben yetiştirdim. Ekmeğimi onunla paylaştım. Gerçekten de bu çocuğa çok düşkünüm. Anlarsınız, insan birisine sevgiyle bağlanıyor; ben tam bir ahmağım, ben doğru dürüst akıl yürütemiyorum; onu, o küçük kızı seviyorum; karım biraz fevri davranır, ama o da kızı seviyor. O bizim çocuğumuz gibidir. Onun evde cıvıldamasına ihtiyacım var.

Yabancı ona hâlâ dik dik bakıyordu. Devam etti:

— Bağışlayın mösyö, ama insan çocuğunu yoldan geçen birine vermez. Haksız mıyım? Üstelik zenginsiniz, dürüst bir adama benziyorsunuz, ama onun mutluluğu söz konusu olunca bir şeyleri bilmek gerek. Anlıyor musunuz? Kendimi feda edip onun gitmesine izin verdiğimi varsayalım, onu yetiştiren babasının yanı başında olduğunu bilmesi için onu ara sıra ziyaret etmem gerek, bu yüzden onun nereye gittiğini, ne yaptığını, kimle yaşadığını bilmek isterim. Neticede mümkün olmayan şeyler vardır. İsminizi bile bilmiyorum. Onu götürmüş olsaydınız, "Çayırkuşu nerede? Nereye uçup gitti?" diyecektim. En azından birkaç belge, bir kimlik görmek gerek!

Âdeta vicdanın derinlerine inen bakışlarını Thénardier'ye dikmiş olan yabancı, ciddi ve sert bir ses tonuyla cevap verdi:

— Mösyö Thénardier, Paris'ten beş fersah öteye gelmek için izin belgesi gerekmiyor. Cosette'i götüreceksem götürüyorum demektir, hepsi bu. İsmimi, nerede yaşadığımı, onu nereye götüreceğimi bilmeyeceksiniz, onun hayatı boyunca sizi bir daha görmesini istemiyorum. Ayağındaki zinciri kırıyorum ve çekip gidiyor. Bu işinize geliyor mu? Evet ya da hayır?

Thénardier tıpkı bazı belirtilerden karşılarında yüce bir Tanrı olduğunu anlayan iblisler ve melekler gibi çok zorlu bir adamla yüz yüze geldiğini anladı. Net ve bilgece bir kavrayış çabukluğuyla bunu sezmişti. Dün arabacılarla içki içip, piposunu tüttürürken, açık saçık şakalar yaparken, gece boyunca yabancıyı incelemiş, onu bir kedi gibi gözlemlerken bir matematikçi gibi sorgulamıştı. Onu içgüdüsel olarak kendi keyfi için izlemiş, birisi tarafından tutulmuş bir muhbir gibi her davranışını gözlemişti. Sarı redingotlu adamın tek bir jestini, tek bir hareketini bile gözden kaçırmamış, bu meçhul adam Cosette'e olan ilgisini kesin olarak belli etmeden önce bunu tahmin etmişti. Bu yaşlı adamın derin bakışlarının sürekli olarak çocuğun üzerinde yoğunlaştığını sezmişti. Bu ilginin kaynağı neydi? Bu adam kimin nesiydi? Kesesi o kadar doluyken giysileri neden bu kadar sefildi? Bunlar

cevaplarını bulamadığı için kendisini öfkelendiren sorulardı. Tüm gece bunları düşünmüştü. Cosette'in babası olamazdı. Acaba büyükbabası mıydı? O halde neden kendini hemen tanıtmamıştı? İnsan bir hakka sahipse bunu kullanır. Bu adamın Cosette üzerinde bir hakkı olmadığı kesindi. Öyleyse kimdi? Thénardier varsayımların ortasında kayboluyor, her şeyi hayal meyal seçebiliyor, ama hiçbir şeyi tam olarak göremiyordu. Ne olursa olsun, konuşmanın başlangıcında bu ilginin altında bir şeyler yattığından, adamın kimliğini belli etmek istemediğinden emin olduğu için kendini güçlü hissediyordu, ama yabancının net ve kararlı yanıtıyla karşı karşıya gelip bu gizemli adamın sadece gizemli olduğunu anladığında güçsüzlüğünü fark etti. Böyle bir tavır beklemiyordu. Tahminleri bozguna uğramıştı. Düşüncelerini hemen toparlayıp eksileri artıları hesapladı. Durumun gidişatını bir bakışta sezebilecek yetenekte bir adam olan Thénardier hedefe doğrudan ve hızla gitmeye karar verdi. Savaşın o nihai anında ne yapacaklarını sadece kendileri bilen büyük komutanlar gibi bataryasını aniden saklandığı yerden çıkardı.

— Mösyö, dedi, bana bin beş yüz frank gerekiyor.

Yan cebinden siyah deriden eski bir cüzdan çıkaran yabancı içinden üç tane beş yüz franklık banknot çekti ve masanın üzerine bıraktı. Ardından iri başparmağını banknotların üzerine dayayıp meyhaneciye:

— Cosette'i getirin, dedi.

Bütün bunlar olup biterken Cosette ne yapıyordu?

Uyanır uyanmaz pabucunun başına giden Cosette orada bir altın para bulmuştu. Bu bir Napoléon altını değil, Restorasyon'un bastığı ve üzerinde defneden bir taç yerine XVIII. Louis'nin Prusya usulü at kuyruğu saçlı resminin yer aldığı yepyeni bir yirmi franktı. Cosette'in gözleri kamaştı. Kaderi onu sarhoş etmeye başlıyordu. Hiçbir zaman görmediği için altın paranın ne olduğunu bilmiyordu. Parayı çalarmışçasına hemen cebine sakladı. Yine de onun kendisine ait

olduğunu biliyor, bu parayı oraya kimin koyduğunu tahmin ediyor, ama korkuyla dolu bir sevinç hissediyordu. Memnun ve özellikle de şaşkındı. Yaşadığı bu harika olaylar ona gerçek gibi görünmüyorlardı. Bebekten, altın paradan korkuyor, bu harikalar karşısında gayriihtiyari titriyordu. Yabancı onu korkutmuyor, aksine içini rahatlatıyordu. Dünden beri, şaşkınlıklarının ortasında, uykusunun arasında küçük çocuk aklıyla yaşlı, yoksul ve hüzünlü görünen, çok zengin ve iyi yürekli olan bu adamı düşünüyordu. Ormanda bu adama rastladığından beri hayatındaki her şey değişmişti. Gökyüzündeki ufacık bir kırlangıçtan bile daha mutsuz olan Cosette, bir annenin gölgesine, bir kanadın altına sığınmanın ne demek olduğunu asla bilmemişti. Beş yaşından, yani hatıralarının zihninde ilk kez şekillendiği o dönemden beri zavallı çocuk ürperiyor ve titriyordu. Bahtsızlığın sert poyrazına çırılçıplak maruz kalmışken şimdi üzerine bir şeyler giymiş gibi hissediyordu. Bir zamanlar buz gibi olan yüreği şimdi ısınmaya başlamıştı. Cosette artık Thénardier'den eskisi kadar korkmuyordu. Yalnız değildi, oralarda biri vardı.

Hemen her sabahki işine koyulmuştu. Dün bir frankı düşürdüğü önlüğünün aynı cebine yerleştirdiği o altın para zihnini meşgul ediyordu. Ona dokunmaya cesaret edemese de, dakikalarca hayranlıkla izliyordu, belirtmemiz gerekir ki o sırada dilini çıkarıyordu. Merdiveni süpürürken arada bir duruyor, süpürgesini, tüm evreni unutarak olduğu yerde hiç kımıldamadan cebinin dibinde parıldayan bu yıldıza bakıyordu.

Altın parayı hayranlıkla izlediği anlardan birinde Thénardier yanına geldi.

Kocasının talimatı üzerine onu almaya gelmiş ve beklenmedik bir şekilde onu ne bir tokat ne de bir hakaretle cezalandırmıştı.

— Cosette, dedi yumuşatmaya çalıştığı bir ses tonuyla, hemen gel.

Kısa süre sonra Cosette basık tavanlı salona giriyordu.

Yabancı elindeki bohçanın bağını çözdü. Bu bohçada yün bir elbise, bir önlük, pazenden sıkı bir yelek, bir etek, bir atkı, yün çoraplar, ayakkabılar ve yedi yaşındaki bir çocuğun ölçülerine uygun bir entari vardı. Hepsinin rengi siyahtı.

— Çocuğum, dedi adam, bunları al ve hemen üzerini değiştir.

Kapılarını açmaya başlayan Montfermeil sakinlerinin Paris Caddesi'nden Livry yönüne doğru giden yoksul giyimli yaşlı bir adamı ve kucağındaki bebeğiyle onun elini tutan yas giysileri içindeki küçük bir kızı gördükleri sırada gün doğuyordu.

Bunlar Cosette ve adamımızdı.

Adamı kimse tanımıyordu; Cosette artık yırtık pırtık giysiler içinde olmadığından birçoğu onu da tanıyamadı.

Cosette gidiyordu. Kiminle? Bilmiyordu. Nereye? Bilmiyordu. Tek anladığı Thénardierlerin meyhanesinden ayrıldığıydı. Kimse ona elveda demeyi aklından geçirmemiş, o da kimseye elveda demeyi düşünmemişti. Nefret edildiği bu evden nefret ederek çıkıyordu.

Zavallı tatlı çocuğun yüreği o güne dek korkudan başka bir duyguyu tatmamıştı.

İri gözleriyle gökyüzünü inceleyen Cosette ciddi bir ifadeyle yürüyordu. Ara sıra eğilip yeni önlüğünün cebine koyduğu altın paraya bakıyor, ardından gözlerini adama yöneltiyordu. Tanrı'nın yanında yürüyordu sanki, Cosette böyle hissediyordu.

X

Elindekiyle Yetinmeyen Daha Beteriyle Karşılaşabilir

Her zamanki alışkanlığıyla işleri kocasına devretmiş olan Thénardier'yi büyük bir sürpriz bekliyordu. Adam ve Cosette'in dışarı çıkmalarının ardından, Thénardier on beş

dakika beklemiş, ardından kararını verip ona bin beş yüz frankı göstermişti.

— Hepsi bu mu? dedi karısı.

Evliliklerinin başlangıcından beri kocasının bir davranışını eleştirmeye ilk defa cesaret ediyordu.

Darbe etkili oldu.

— Aslında haklısın, ahmağın tekiyim. Şapkamı ver.

Kıvırdığı üç banknotu cebine koyup aceleyle dışarı çıktı, ama gittikleri yönü bilmediği için ilk önce sağa saptı. Çayırkuşu ile adamın Livry istikametine gittiğini görmüş olan komşularının kendini uyarmaları üzerine, hızlı adımlarla ve kendi kendine konuşarak o yönde yürümeye başladı.

— Bu adam hiç kuşkusuz sarılar giymiş bir milyon frank ve ben de hayvanın biriyim. Hiç umursamadan önce bir frank, sonra beş frank, sonra elli frank, nihayet bin beş yüz frank verdi. On beş bin frankı da hiç tereddüt etmeden verebilirdi. Ama onu yakalayacağım.

Hem sonra, çocuk için önceden hazırlanmış giysi bohçası da çok ilginçti; tüm bunların altında bir sır vardı. Yakalanan sırların peşleri bırakılmazdı. Zenginlerin altın dolu süngerlere benzeyen sırlarını sıkmasını bilmek gerekirdi. Tüm bu düşünceler beynini altüst ederken, kendi kendine "Ben hayvanın biriyim," diyordu.

Montfermeil'den çıkıp Livry yolunun köşesi dönüldüğünde, yolun çok uzakta yaylaya kadar uzanan bölümü görülebiliyordu. Oraya ulaştığında, adamı ve küçük kızı görebileceğini düşündü. Görüş alanının erişebildiği en uzak noktaya baksa da kimseyi göremeyince yeniden gelip geçenlere danıştı. Bu arada zaman kaybediyordu. Yoldan geçenlerden, aradığı adamla çocuğun Gagny yönündeki ormana doğru gittiklerini öğrendiğinde aceleyle o istikamete doğru yürümeye başladı.

Kendisinden oldukça ileride olsalar da, bir çocuk yavaş yürürdü, o ise hızla ilerliyor, üstelik bölgeyi çok iyi tanıyordu.

Aniden durup çok önemli bir şeyi unutan ve geriye dönmeye hazırmış gibi görünen bir adamın ifadesiyle alnına vurdu.

— Tüfeğimi yanıma almalıydım! dedi.

Thénardier bazen biz farkında olmadan aramızdan geçip, kader bize sadece yüzlerinden birini gösterdiği için, onları tanımamıza fırsat kalmadan kaybolup giden o çifte kişilikli yaratıklardan biriydi. Birçok insanın kaderinde bu şekilde kişiliğinin bir yarısı gizlenmiş halde yaşamak vardır. Thénardier, sakin ve sıradan bir yaşam sürdüğü anlarda kendisini dürüst bir tüccar, iyi yürekli bir burjuva olarak gösterecek –dürüst bir tüccar, iyi yürekli bir burjuva olacak demiyoruz– tüm niteliklere sahipti. Aynı zamanda, bazı koşullar, bazı şoklar dipte yatan kişiliğini açığa çıkardığında, bünyesinde bir alçağa dönüşmesini sağlayacak her türden iğrençliği barındırırdı. İçinde canavar besleyen bir esnaftı. Şeytan ara sıra Thénardier'nin yaşadığı batakhaneye gelip iğrençliğin bu başyapıtının önünde hayallere dalıyor olmalıydı.

Bir anlık tereddütten sonra:

— Boş ver! dedi, ben dönene kadar kaçmış olurlar!

Ve bir keklik sürüsünün kokusunu alan bir tilkinin bilgeliğiyle, kendinden emin bir halde yoluna hızla devam etti.

Gerçekten de, gölleri geride bırakıp doğrudan Bellevue Bulvarı'na giden yolu çaprazlamasına geçerek tepenin etrafını çevreleyen ve Chelles Manastırı'nın eski su kanalının kemerini kaplayan o çimenlik yola ulaştığında bir çalılığın üstünden, hakkında onca tahminde bulunduğu şapkayı fark etti. Alçak çalılıkların üzerinden adamın şapkası seçilebiliyordu. Thénardier, adamın ve Cosette'in orada durduklarını anladı. Çocuk küçük olduğu için görünmese de bebeğin kafası fark edilebiliyordu.

Thénardier yanılmıyordu. Adam Cosette'in biraz dinlenmesi için mola vermişti. Çalılığın etrafını dönen meyhaneci aniden aradığı kişilerin gözünün önünde belirdi.

— Pardon mösyö, bağışlayın, dedi nefes nefese kalmış bir halde, alın bin beş yüz frankınız.

Böyle konuşurken adama beş yüz franklık üç banknotu uzattı.

Adam gözlerini kaldırdı:

— Bu ne anlama geliyor?

— Bu çocuğu geri alacağım anlamına geliyor mösyö, diye karşılık verdi Thénardier saygılı bir ses tonuyla.

Titreyen Cosette adama sokuldu.

Adam Thénardier'nin gözlerinin derinliklerine bakıp her hecenin üstüne basa basa cevap verdi:

— Cosette'i ge-ri mi a-la-cak-sı-nız?

— Evet mösyö, onu geri alıyorum. Size nedenini anlatacağım, bunu iyice düşündüm. Aslında onu size vermeye hakkım yok. Gördüğünüz gibi dürüst bir adamım. Bu küçük kız benim değil, onun bir annesi var. Onu bana annesi emanet ettiği için sadece annesine teslim edebilirim. Bana annesinin öldüğünü söyleyebilirsiniz. Tamam. Bu durumda, çocuğu ancak bana annesinin yazıp imzaladığı bir kâğıdı getiren kişiye verebilirim. Durum çok açık.

Adam hiç karşılık vermeden cebini karıştırdığında Thénardier içinde banknotların bulunduğu bir cüzdanın ortaya çıktığını gördü.

— Güzel! diye düşündü sevinçle titreyen meyhaneci, beni ikna etmek için rüşvet vermeye çalışacak!

Yolcu cüzdanını açmadan önce etrafını bir kolaçan etti. Ormanda ya da vadide hiç kimse yoktu. Bunun üzerine cüzdanını açan adam içinden Thénardier'nin beklediği bir avuç banknot yerine hancıya uzattığı küçük bir kâğıt parçası çıkardı:

— Haklısınız, dedi, okuyun.

Kâğıdı alan Thénardier okudu:

Montreuil-sur-mer, 25 Mart 1823

Mösyö Thénardier,
Cosette'i bu mektubu getiren kişiye emanet edeceksiniz.
Geri kalan küçük borçlarınız ödenecek.
Sizi saygıyla selamlıyorum.

FANTINE.

— Bu imzayı tanıyor musunuz? diye sordu adam.

Thénardier, Fantine'in imzasını tanımıştı.

Söyleyecek hiçbir şeyi yoktu. Tırtıklamayı umduğu parayı alamamanın ve yenilmenin çifte öfkesini hissetti.

— Gerektiğinde kullanmak üzere bu kâğıdı saklayabilirsiniz.

Thénardier kâğıdı düzenli bir şekilde katladı.

— Bu imza iyi taklit edilmiş, diye homurdandı. Tamam kabul!

Ardından umutsuzca çabaladı.

— Mösyö tamam, kâğıdı getiren kişi siz olduğunuza göre bana "küçük" borçları ödemeniz gerek. Aslında hiç de küçük değiller.

Ayağa kalkan adam redingotunun yıpranmış, tozlu kollarını fiske darbeleriyle temizledi.

— Mösyö Thénardier, ocak ayında anne size yüz yirmi frank borcu olduğunu söylüyordu; şubatta ona beş yüz franklık bir borç pusulası gönderdiniz; bu borcun üç yüz frankını şubat sonunda, üç yüz frankını mart başında aldınız. Çocuğun on beş franklık bakım ücreti dokuz ayda yüz otuz beş frank eder. Zaten size istediğinizden yüz frank fazlası gönderilmişti. Geriye otuz beş frank kalıyor. Ben size bin beş yüz frank ödedim.

Thénardier o anda, çelik tuzağı ısıran bir kurdun hissettiklerini hissetti.

— Bu adam şeytan mı yoksa? diye düşündü.

Kurt gibi davranıp bir hamle yaptı. Cüretkârlığı daha önce de başarılı olmuştu.

— A-dı-nı bil-me-di-ğim mösyö, dedi bu kez kararlı ve saygılı tavırlarını bir kenara bıraktığı bir ifadeyle, ya Cosette'i alacağım ya da bana üç bin frank vereceksiniz.

— Hadi Cosette gidelim, dedi yabancı sakince.

Sol elini Cosette'e uzatırken, sağ eliyle yerdeki bastonunu aldı.

Thénardier değneğin kalınlığını ve mekânın ıssızlığını gözden geçirdi.

Afallamış bir halde hiç kımıldamadan duran meyhanecinin yanından ayrılan adam çocukla birlikte ormana daldı.

Onlar uzaklaşırlarken Thénardier adamın hafifçe kamburlaşmış geniş omuzlarını ve iri yumruklarını inceliyordu.

Ardından bakışlarını kendine, sıska kollarına ve ince ellerine yöneltti.

— Ava çıktığıma göre tüfeğimi yanıma almamakla ne büyük ahmaklık etmişim! diye düşünüyordu.

Yine de hancı pes etmedi.

— Nereye gittiğini öğrenmeliyim, dedi ve onları uzaktan izlemeye devam etti. Elinde Fantine imzasını taşıyan alaycı bir kâğıt parçası ve teselli olarak bin beş yüz frank kalıyordu.

Cosette'i Livry ve Bondy istikametine götüren adam başını öne eğmiş, düşüncelere dalmış bir halde hüzünle, ağır ağır yürüyordu. Kışın ağaçların yaprakları fazlasıyla seyreldiği için, Thénardier oldukça uzakta olsa da onları gözden kaybetmiyordu. Ara sıra takip edilip edilmediklerini anlamak için geri dönen adam aniden Thénardier'yi fark etti. Hemen Cosette ile birlikte izlerini kaybettirebilecekleri sık bir ağaçlığa girdi.

— Lanet olsun! diyen Thénardier adımlarını sıklaştırdı.

Ağaçların yoğunluğu yüzünden onlara yaklaşmak zorunda kalmıştı. Adam ağaçların en sık olduğu noktada arkasını döndüğünde Thénardier'nin dalların arasına saklanması boşunaydı, adamın onu görmemiş olması mümkün değildi. Ona kaygılı bir bakış fırlatıp başını salladıktan sonra yoluna devam edince hancı peşinden gitti. Böylece iki üç yüz adım kadar daha gittiler. Arkasına bir kez daha dönen adam hancıyı yeniden fark etti. Bu kez ona öyle kararlı bir bakış yöneltti ki, daha ileri gitmenin bir "yararı" olmayacağını anlayan Thénardier geriye döndü.

XI

Cosette, Yeniden Ortaya Çıkan 9430 Numarayı Piyangoda Kazanıyor

Jean Valjean ölmemişti.

Suya düştüğünde ya da daha doğrusu suya atladığında, gördüğümüz gibi ayağında zincir yoktu. Sağını solunu kollayarak bir kayığın bağlı olduğu demir atmış bir geminin altına kadar yüzdü. Akşama kadar bu kayıkta saklandıktan sonra yeniden suya atlayıp Brun Burnu'na yakın bir noktada karaya çıktı. Yanında parası olduğu için orada üstüne giyecek bir şeyler aldı. O zamanlar Balaguier yakınlarındaki kaçak forsalara elbise tedarik ederek iyi kazanç sağlayan bir kır kahvesi vardı. Ardından, Jean Valjean yasaya ve toplumsal kadere izini kaybettirmek isteyen tüm karamsar kaçaklar gibi gizemli ve dolambaçlı bir yol izledi. İlk önce Beausset yakınlarındaki Pradeaux'da gizlendi. Ardından Yüksek Alpler bölgesinde Briançon yakınlarındaki Grand-Villard'a gitti. Kaçışın dallanıp budaklanan yolları, bir köstebek yolunda el yordamıyla ve endişeyle bulunuyordu. Çok sonraları Civrieux bölgesindeki l'Ain'den, Pireneler'de Accons'da, Grande-de-Doumecq olarak anılan yerin yakınlarındaki Chavailles Köyü'nden ve Périgueux yakınlarındaki Brunies'nin Chapelle-Gonaguet Beldesi'nden geçtiği öğrenildi.

Paris'e ulaştığında ilk işi yedi sekiz yaşlarındaki küçük bir kız çocuğuna yas giysileri almak, ardından da bir oda tutmak oldu. Bu işleri hallettikten sonra Montfermeil'e gitti.

Hatırlanacağı gibi bir önceki kaçışında, polis bu bölgeye gizemli bir yolculuk yaptığı hakkında istihbarat almıştı.

Öldüğünün sanılması üzerindeki karanlığı zaten daha da yoğunlaştırıyordu. Paris'te eline bu olaydan söz eden bir gazete geçmişti. Kendini güvende hissediyor, tıpkı gerçekten ölmüş gibi huzur duyuyordu.

Cosette'i Thénardierlerin pençesinden kurtardığı günün akşamında hava kararırken çocukla birlikte Monceaux Kapısı'ndan Paris'e giriyordu. Oradan bir arabaya binip Observatoire Meydanı'na gitti. Arabadan inip parasını ödedikten sonra Cosette'in elinden tuttu ve ikisi birlikte, gecenin karanlığında Ourcine ve Glacière caddelerinin paralelindeki ıssız sokaklardan yürüyerek Hôpital Bulvarı'na yöneldiler.

Gündüz Cosette için çok ilginç ve heyecanlı geçmişti; ücra hanlardan aldıkları ekmek ve peyniri çitlerin ardında yemişler, sık sık araba değiştirmişler, bazen de yürümüşlerdi; Cosette bunlardan yakınmasa da yorulmuştu ve Jean Valjean bunu yürürken elini daha fazla çekmeye başladığında anlamış, onu sırtına almıştı. Catherine'i elinden bırakmayan Cosette başını Jean Valjean'ın omzuna dayayıp uyumuştu.

Dördüncü Kitap
Gorbeau Viranesi

I

Üstat Gorbeau

Kırk yıl önce, Salpêtriere Mahallesi'nin izbe yolarına girip, bulvardan geçerek İtalya Kapısı'na kadar çıkan yalnız bir yolcu Paris'in âdeta gözden kaybolduğu bir bölgeye ulaşır. Burası ıssız bir yer değildi, gelip geçenler vardı; burası kırsal bir bölge değildi, evler ve caddeler vardı; burası bir şehir değildi, caddelerde anayollardakine benzer araba izleri ve otlar vardı; burası bir köy değildi, binalar çok yüksekti. Peki burası neresiydi? Kimsenin oturmadığı meskûn bir yer, birilerinin yaşadığı ıssız bir mekân, büyük şehrin bir bulvarı, gece bir ormandan daha ürkütücü, gündüz ise bir mezarlıktan daha kasvetli olan bir Paris caddesiydi.

Burası eski Marché-aux-Chevaux Mahallesi'ydi.

Bu gözüpek yolcu, Marché-aux-Chevaux'nun eski duvarlarını, hatta sağında yüksek duvarlarla çevrili bir köy evinin bahçesinin yer aldığı Petit-Banquier Sokağı'nı geçmeyi göze aldıktan sonra, devasa kunduz yuvaları gibi yükselen meşe kabuğu tozu yığınlarının örttüğü çayırı; kenarındaki kütük, talaş, yonga yığınlarının üzerinde bir köpeğin havladığı tahta

çiti; ilkbaharda çiçeklerle kaplanan, yosun ve karalar bağlamış bir kapısı bulunan ve uzanıp giden alçak duvarı aştıktan sonra daha da ücra bir yere doğru ilerleyip üzerinde büyük harflerle: AFİŞ YAPIŞTIRMAK YASAKTIR yazısının okunduğu korkunç bir viranenin önüne geldiğinde, pek bilinmeyen Vignes-Saint-Marcel Sokağı'nın köşesine varmış olurdu. O zamanlar orada bir imalathanenin yanında ve iki bahçe duvarının arasında ilk bakışta samandan yapılmış bir kulübe gibi küçük görünen ama aslında bir katedral kadar büyük olan bir virane vardı. Küçük görünmesinin nedeni sadece beşik çatısının ana caddeye bakıyor olmasıydı. Neredeyse tamamı gizlenmiş olan evin, caddeden sadece kapısı ve bir penceresi görülüyordu.

Bu virane tek katlıydı.

Dikkatle incelendiğinde göze çarpan ilk şey, bir viraneye ait olduğu asla belli olmayan, penceresi moloz taş yerine kesme taştan olsaydı bir konağa ait gibi görünen kapısıydı.

Kapı, kenarları özensizce oyulmuş kütüklere benzeyen, atma kirişlerle kabaca birbirine bağlanmış kurt yenikli tahtaların bir araya gelmesinden ibaretti. Bu kapı doğrudan kendi genişliğinde, çamurla, alçıyla, tozlarla kaplı, yüksek basamaklı, caddeden bir el merdiveni gibi görünen ve iki duvarın karanlığı arasında gözden kaybolan dik bir merdivene açılıyordu. Bu kapının biçimsiz üst kısmı, ortasında testereyle üçgen şeklinde kesilmiş ve kapı kapandığında hem pencere hem vasistas işlevi gören bir boşluğun bulunduğu dar bir padavrayla kaplıydı. Kapının iç bölümüne mürekkebe daldırılmış iki fırça darbesiyle 52 rakamı yazılmıştı ve aynı fırça padavranın üzerine 50 rakamını karalamıştı; bu yüzden insan nerede olduğu konusunda tereddüde kapılıyordu. Kapının üstü, *burası 50 numara*, derken kapının içi *hayır 52 numara*, diyordu. Üçgen vasistastan toz renginde bir çaput sarkıyordu.

Geniş ve oldukça yüksek olan pencere panjurlar ve büyük çerçevelerle kaplıydı, ancak bu büyük çerçevelerin camlarının bazı yerlerinde kâğıtla ustaca bantlanmış olsa da, hem

gizlenen hem de kendini belli eden çatlaklar vardı; parçalanmış ve kırılmış panjurlara gelince, içeridekilerin görünmesini önlemekten çok dışarıdan geçenleri tehdit ediyorlardı. Bazı parmaklıkları eksik olan tepe penceresine diklemesine tahtalar çivilenmiş, ortaya panjur olarak başlayıp pencere kanadı olarak sonlanan bir görüntü çıkmıştı.

İğrenç görünümlü bu kapı ve viraneye dönse de hâlâ saygın görünen bu pencere, kendilerini aynı evin cephesi üzerinde görenlerde, farklı yüz ifadeleri ve birbirine benzeyen yırtık pırtık giysileriyle yan yana yürüyen, biri hep dilencilik yapmış, diğeri ise bir zamanlar soylu bir ailenin mensubu olmuş iki dilenci izlenimini bırakıyorlardı.

Merdivenler, eve dönüştürülebilecek bir hangara benzeyen geniş bir bölmeyle sonlanıyordu. Bu bölmenin bağırsak kanalını oluşturan uzun koridorun sağında solunda çeşitli büyüklüklerde, gerektiğinde içine yerleşilebilecek ve odadan çok küçük barakaları andıran bölümler vardı. Bu odalar ışığı bazı boşluklardan alıyorlardı. Her şey karanlık, can sıkıcı, kasvetli, iç karartıcı, mezarlığa benzeyen bu binaya çatıdaki ya da kapıdaki yarıklardan soğuk ışınlar ya da dondurucu kuzeydoğu rüzgârı giriyordu. Bu tür yapıların ilginç ve hoş bir özelliği çok sayıda örümceği barındırmalarıdır.

Giriş kapısının bulvara bakan sol bölümünün bir insan boyu yüksekliğindeki duvarla örülmüş çatı penceresi, çocukların geçerken attıkları taşlarla dolmuş, kare şeklinde bir oyuk oluşturuyordu.

Bu binanın bir bölümü birkaç yıl önce yıkıldı. Yine de, günümüze kalan kısmından bir zamanlar ne halde olduğu anlaşılabiliyor. Yapının tamamı en fazla yüz yaşında. Yüz yıl bir kilise için gençlik, bir ev için yaşlılık dönemidir. İnsanın evi yaşamının kısalığını, Tanrı'nın evi onun sonsuzluğunu andırır.

Postacıların 50-52 numara olarak andıkları bu bina, mahallede Gorbeau'nun evi olarak biliniyordu.

Bu ismin nereden geldiğini anlatalım.

Küçük olayların koleksiyonunu yapanlar, anekdotları toplayıp, gelip geçici tarihleri bir toplu iğneyle hafızalarına tutturanlar, geçtiğimiz asırda 1770'li yıllara doğru, Châtelet'de ebeveynleri muhtemelen La Fontaine'den esinlendiği için biri Corbeau[27] diğeri Renard[28] ismini taşıyan iki savcının yaşadığını bilirler. Hukukçular için biçilmiş bir alay konusuydu bu, onlar da bundan bolca istifade ettiler. Adliye Sarayı'nın koridorlarında mısraları biraz aksayan şu şiir yankılanmaya başlamıştı:

Bir dosyanın üzerine tüneyen Üstat Corbeau,
Gagasında bir haciz belgesi tutar;
Yayılan kokuyu duyan Üstat Renard,
Ona şu hikâyeyi anlatmaya başlar:
Karga kardeş merhaba! vs.

İğneli sözlerden ve peşlerini bırakmayan kahkahalardan bunalan iki saygın savcı, isimlerinden kurtulmak için krala başvurmaya karar verdi. Dilekçeleri XV. Louis'ye, biri sağda biri solda olmak üzere Papa'nın elçisinin ve Kardinal La Roche-Aymon'un majestelerinin önünde, diz çökerek yatağından kalkan Madam du Barry'nin çıplak ayaklarına terliklerini giydirdikleri günde ulaştı. Neşe içinde gülen kral gülmesine devam edip iki piskoposu kendi hallerine bıraktıktan sonra, iki savcıya isim değiştirme hakkını bahşetti ya da bahşeder gibi yaptı. Kral, Corbeau'nun isminin ilk harfine bir kuyruk eklenerek Gorbeau olmasına izin verdi; onun kadar şanslı olmayan Üstat Renard'ın isminin ilk harfi olan R'nin önüne bir P eklenmesine, böylece adının Prenard[29] olmasına karar verdi; aslında bu ikinci ismin ilkinden aşağı kalır yanı yoktu.

27 Corbeau: Karga. (ç.n.)

28 Renard: Tilki. (ç.n.)

29 Fransızca'da Prenard sözcüğü yok. Hugo, "tiryaki" anlamına gelen Preneur'ü kullanmak yerine, Renard sözcüğüyle uyum sağlayan Prenard'ı kullanıyor. (ç.n.)

Bölgedeki söylentilere göre bu Üstat Gorbeau, Hôpital Bulvarı, 50-52 numaralı binanın sahibi, hatta o muhteşem pencerenin yaratıcısıydı.

İşte bu virane, bu yüzden Gorbeau'nun evi olarak anılıyordu.

50-52 numaralı evin karşısında, bulvarın ağaçları arasında, dörtte üçü ölmüş bir karaağaç yükselir; yine evin karşısında o zamanlar evlerin, kaldırım taşlarının bulunmadığı, mevsimine göre yeşil ya da çamur rengi yaprakları olan bakımsız ağaçların yer aldığı ve doğrudan Paris şehir duvarında sonlanan Barriere des Gobelines Caddesi başlar. Civardaki bir fabrikanın çatısından duman duman kükürt kokusu yayılır.

Şehrin kapısı çok yakındı. Sur 1823'te hâlâ ayaktaydı.

Bicêtre yoluna açılan bu kapı, insanın zihnini kasvetli görüntülerle dolduruyordu. İdam mahkûmları, imparatorluk ve Restorasyon Dönemi'nde infaz edilmek üzere Paris'e buradan giriyorlardı. Adalet, failini bulamadığı için aydınlığa kavuşmayan, ürkütücü bir muamma olarak kalan o gizemli "Fontainebleau Kapısı Cinayeti" burada işlenmişti. Birkaç adım daha yürüdüğünüzde kendinizi, Ulbach'ın Ivryli çoban kızını melodramlardaki gibi gök gürültüsünün eşliğinde hançerlediği o uğursuz Croulebarbe Sokağı'nda bulursunuz. Birkaç adım sonra, Saint-Jacques Kapısı'nın, giyotin sehpasını gizlediği için insan hayatına önem verenlerin son tesellisi olan dalları budanmış o iğrenç karaağaçlarına, yücelik gösterip ortadan kaldırmaya ya da gücünü kullanıp savunmaya cesaret edemediği ölüm cezasının karşısında geri çekilen tüccar ve burjuva bir toplumun o aşağılık ve utanç verici Grève Meydanı'na ulaşırsınız.

Otuz yedi yıl önce, lanetlenmiş ve ürkütücülüğüyle nam salmış Saint-Jacques Meydanı'nı bir kenara bırakırsak, bu kasvetli bulvarın, günümüzde dahi kimseye çekici görünmeyen en kasvetli noktası belki de 50-52 numaralı evin bulunduğu yerdi.

Burjuvaların evleri burada ancak yirmi beş yıl sonra belirmeye başladı. Bu iç karartıcı yerde insan, karamsar düşüncelerle kendini kubbesi hayal meyal seçilen Salpetriere[30] ile kapının hemen yanındaki Bicêtre[31] arasında, yani kadın ve erkek çılgınlığının ortasında kalmış gibi hissederdi. Uzaktan bakınca göz alabildiğine uzanan mezbahalar, surlar, kışla ya da manastıra benzeyen fabrikaların bazı cepheleri seçiliyordu; her tarafta barakalar ve molozlar, kefeni andıran simsiyah eski ve bembeyaz yeni duvarlar, birbirlerine paralel olarak uzanan ağaç dizileri, dümdüz sıralanan binalar, soğuk düz hatlar ve keskin açıların kasvetli hüznü vardı. Bir engebeye, mimari bir aykırılığa, bir kıvrıma bile rastlanmıyordu. Her şey, dondurucu, düzenli ve iğrenç bir bütünlük arz ediyordu. İnsanın yüreğini simetri kadar daraltan başka bir şey yoktur. Çünkü simetri iç sıkıntısıdır, iç sıkıntısı da yas tutmanın özünde vardır. Umutsuzluk ağzını yaya yaya esner. Acı çekilen cehennemden daha dehşet verici olan, içinde can sıkıntısı çekilen cehennemdir. Böyle bir cehennem var olsaydı, Hôpital Bulvarı'nın bu bölümü onun anayolu olurdu.

Bu arada özellikle kışın, hava kararırken, alacakaranlığın poyrazının karaağaçların son kızıl yapraklarını kopardığı, yıldızsız göğün derin bir karanlığa gömüldüğü ya da ayın ve rüzgârın bulutlarda delikler açtığı anlarda, bu bulvar birden daha da ürkütücü bir hal alır, dümdüz siyah hatlar sonsuzluğun kesitleri gibi karanlıklara dalıp gözden kaybolurdu. Yoldan geçenler kendilerini sayısız darağacı söylentisini düşünmekten alamazdı. İnsan bu karanlıkta kendisine tuzaklar kurulduğunu hisseder, karanlığın belli belirsiz şekilleri kuşku uyandırır, ağaçlar arasında bulunan her dört köşe çukur mezara benzerdi. Gündüz her şey çirkindi; akşam her şey kasvetliydi; gece her şey korkunçtu.

30 Akıl hastası kadınların tedavi edildiği hastane. (ç.n.)

31 Akıl hastası erkeklerin tedavi edildiği hastane. (ç.n.)

Yazın güneş batarken, sağda solda yağmurlarla küflenmiş banklara oturmuş dilenen birkaç yaşlı kadına rastlanırdı.

Eski olmaktan çok modası geçmiş gibi görünen bu mahalle zaten o sıralarda dönüşmeye başlamıştı. O dönemde burayı o haliyle görmek isteyenlerin acele etmeleri gerekiyor, her geçen gün bu bütünlüğün bir parçası yok oluyordu. Bugün ve yirmi yıldan beri Orleans Garı eski mahalleyi huzursuz eder. Bir başkentin kıyısına inşa edilen bir gar, kenar mahallenin ölümü, bir kentin doğumu anlamına gelir. İnsan hareketliliğinin yoğunlaştığı bu büyük merkezlerin etrafında, bu güçlü trenlerin uğultusunun, uygarlığın kömür yiyip ateş kusan bu korkunç atlarının soluğunun ortasında, tohumlarla dolu toprak, âdeta titreyerek açılır, insanların oturduğu eski evleri yutar ve yerlerine yenilerinin yükselmesini sağlar. Eski evler yıkılırken, yeni evler ortaya çıkar.

Orleans'a giden trenlerin kalktığı garın Salpêtriere'in topraklarını işgal etmesinden beri, Saint-Victor hendeklerinin ve Jardin de Plantes'ın yakınlarında yer alan ve günde üç dört kez posta arabalarının, faytonların, omnibüslerin akınına uğrayarak sarsılan eski dar sokakların evleri zamanla geri çekilmeye başladılar, çünkü açıklamak garip görünse de bazı şeyler kesin bir biçimde doğrudur, aynı şekilde büyük şehirlerde güneşin evlerin cephesini güneye döndürdüğü, arabaların sık geçişinin caddeleri genişlettiği de. Yeni bir yaşamın belirtileri bariz bir şekilde fark edilir. Bu eski kenar mahallenin en ücra köşelerinde kaldırımlar yükselir, henüz üzerinden geçen yolcular olmasa bile caddeler uzayıp gitmeye başlar. 1845 Temmuz'unun o unutulmaz sabahı aniden asfaltın kara dumanlarının yükseldiği görüldüğünde, uygarlığın Ourcine Sokağı'na kadar ulaştığı ve Paris'in Saint-Marceau kenar mahallesini sınırlarına dâhil ettiği söylenebilirdi.

II

Baykuş ve Çalıbülbülünün Yuvası

İşte Jean Valjean, Gorbeau'nun bu viranesi önünde durmuş, yırtıcı kuşlar gibi yuvasını yapmak için bu ıssız yeri seçmişti.

Yeleğinin cebini karıştırıp bir maymuncuk çıkardı, kapıyı açıp içeri girdi, ardından kapıyı özenle kapayıp sırtındaki Cosette ile merdivenleri çıktı.

Merdivenin en üst basamağında cebinden çıkardığı başka bir anahtarla başka bir kapıyı açtı. İçeri girip kapısını hemen kapattığı oldukça geniş çatı katının mobilyası, yere serilmiş bir şilte, bir masa ve birkaç iskemleden ibaretti. Bir köşesinde kor ateşi görülen soba yanıyordu. Bulvarın lambası bu fakirhaneyi belli belirsiz aydınlatıyordu. Dipte küçük bir oda ve bir yatak vardı. Jean Valjean çocuğu uyandırmadan bu yatağın üzerine bıraktı.

Çakmağıyla bir mum yaktı, masanın üzerindeki her şey önceden hazırlanmıştı. Cosette'e dünkü gibi, kafa karışıklığına yol açacak kadar güçlü bir iyilik ve acıma duygusunun sarhoşluğuyla baktı. Küçük kız, sadece büyük bir gücün ya da büyük bir güçsüzlüğün verebileceği huzurlu bir güven duygusuyla kiminle olduğunu bilmeden uyumuştu ve nerede olduğunu bilmeden uyumaya devam ediyordu.

Jean Valjean öne doğru eğilip çocuğun elini öptü.

Dokuz ay önce de son uykusuna dalan annenin elini öpmüştü.

O kederli, ilahi, dokunaklı duygu yüreğine yeniden doluyordu.

Güneş yükselse de uyumaya devam eden Cosette'in yatağının önünde diz çöktü. Aralık güneşinin solgun bir ışını tavan arasının penceresini aşıp, tavana gölgenin ve ışığın uzantılarını gönderiyordu. Aniden bulvardan geçen yüklü

bir taş ocağı arabası fırtınanın gümbürtüsüyle sarstığı odayı tepeden tırnağa titretti.

— Evet madam! diye haykırdı sıçrayarak uyanan Cosette, geldim işte buradayım!

Ve uykunun ağırlaştırdığı gözkapaklarını yarı yarıya aralayarak yataktan dışarı fırlayıp kolunu duvarın köşesine uzattı.

— Ah! Tanrım! Süpürgem! dedi.

Gözlerini iyice açtığında Jean Valjean'ın gülümseyen yüzünü gördü.

— Ah! Bu gerçekmiş! Günaydın mösyö, dedi.

Doğal olarak mutluluğu ve sevinci temsil eden çocuklar mutluluğu ve sevinci bir anda içtenlikle benimserler.

Ayağının ucundaki Catherine'i fark eden Cosette ona sarılıp oyun oynamaya başladığında Jean Valjean'ı soru yağmuruna tuttu: Neredeydi? Paris büyük müydü? Madam Thénardier uzakta mıydı? Geri gelmeyecek miydi? vs.

Aniden haykırdı: "Burası ne kadar güzel!"

Bakımsız, virane bir evde olsa da, burada kendini özgür hissediyordu.

— Yerleri süpürmem gerekiyor mu? diye sordu nihayet.

— Oyun oyna, dedi Jean Valjean.

Gün böyle geçti. Hiçbir şey anlamaya çalışmayan Cosette bebek ve bu iyi yürekli adam arasında tasvir edilemez ölçüde mutluydu.

III

İç İçe Geçmiş İki Bahtsızlıktan Mutluluk Doğar

Ertesi sabah gün doğarken, yine Cosette'in yatağının yanına oturan Jean Valjean hiç kımıldamadan onu izliyor, uyanmasını bekliyordu.

Ruhuna yeni bir şeyler doluyordu.

Jean Valjean hiçbir zaman hiçbir şeyi sevmemişti. Yirmi beş yaşından beri bu dünyada yalnızdı. Ne baba, ne koca, ne âşık, ne de dost olmuştu. Hapishanede karamsar, kötü niyetli, saf, cahil ve yabani bir adamdı. Yaşlı kürek mahkûmunun yüreği pek çok duyguya açtı ve göz alabildiğine uzanan bakir topraklara benziyordu. Ablasının ve yeğenlerinin belli belirsiz ve uzaklarda kalan hatıraları sonunda tamamen unutulup gitmişti. Onları bulabilmek için elinden geleni yapmış, bulamayınca da unutmak zorunda kalmıştı. İnsan doğası böyledir. Yaşayıp yaşamadığını bilemiyoruz, ama gençliğinin diğer tatlı duyguları da uçurumun dibinde kaybolup gitmişti.

Cosette'i gördüğünde, onu Thénardierlerden kurtarıp özgürlüğüne kavuşturduğunda, yüreğinde bir şeylerin kıpırdandığını hissetmiş, içinde tutkuya, şefkate dair uyanan ne varsa bu çocuğa yönelmişti. Küçük kızın uyuduğu yatağın yanına geliyor, orada sevinçten titriyor, karnında, bağırsaklarında bir anne gibi sancılar, kasılmalar hissediyor ve bunların nedenini anlayamıyordu, zira sevmeye başlayan bir yüreğin o tuhaf çırpınışları pek gizemli, pek tatlıdır.

Zavallı yaşlı yürek yeniden doğmuş gibiydi!

Ancak kendisi elli beş, Cosette beş altı yaşlarında olduğu için hayatında aşk namına hissedebileceği her şey âdeta tasvir edilemez bir ışıkta bütünleşmişti.

Bu, karşılaştığı ikinci beyaz görüntüydü. Piskopos ufkunda erdemin gününü ağartmıştı; Cosette ise aşkın gününü ağartıyordu.

İlk günler bu göz kamaşmasıyla geçti.

Cosette de, o zavallı küçük kız da farkında olmadan bir başkasına dönüşüyordu. Annesi terk ettiğinde onu hiç hatırlamayacak kadar küçüktü. Gördüğü her şeye tutunmak isteyen asma filizlerine benzeyen tüm çocuklar gibi, o da sevmeyi denemiş ama başaramamıştı. Thénardierler, kızları, diğer çocuklar da dâhil olmak üzere herkes onu elinin tersiy-

le itmiş, sevdiği köpek öldükten sonra hiçbir şey, hiç kimse ona yakınlık göstermemişti. Daha önce de belirttiğimiz gibi, daha beş altı yaşındayken yüreği içler acısı bir şekilde soğumuştu. Suç onda değildi, eksik olan sevebilme yetisi değil, sevebileceği kimsenin olmamasıydı, ne yazık! Bu yüzden, ilk günden beri bu iyi yürekli adamı hissettiği ve düşlediği her şeyle sevmeye başladı. Ama bu duyguya yabancıydı, yüreğinde sevinç çiçekleri açıyordu.

Tıpkı bu viraneyi güzel bulduğu gibi, hiç de yaşlı ya da yoksul olarak görmediği bu adamı da yakışıklı buluyordu.

Bunlar çocukluğun şafağının, gençliğin, sevincin tezahürüydü. Yeni bir dünya ve yeni bir yaşam da yaşadığı duyguları depreştiriyordu. Hiçbir şey mutluluğun bir çatı katının üzerine düşen rengârenk yansıması kadar hoş olamaz. Hepimizin geçmişinde mavi renkli bir tavan arası vardır.

Doğanın Jean Valjean ile Cosette arasına yerleştirdiği elli yıllık derin uçurumu dolduran kader, bir yas duygusunun benzerliğini paylaşan, yaşları farklı ve köklerinden koparılmış bu iki varlığı karşı konulmaz gücüyle birleştirip birbirlerine bağlamıştı. Gerçekten de biri diğerini tamamlıyordu. Cosette'in içgüdüsü bir baba, Jean Valjean'ın içgüdüsü bir evlat arıyordu. Karşılaşmaları onlar için bir buluşma anlamına geldi. Ellerinin bir araya geldiği o gizemli anda birbirleriyle kaynaştılar. Bu iki ruh birbirlerini fark ettiklerinde birbirlerine ihtiyaç duyduklarını anlayıp sıkıca kucaklaştılar.

Sözcükleri en anlaşılır, en yalın halleriyle kullanırsak, mezarın duvarlarıyla her şeyden yalıtılmış olan Jean Valjean'ın bir Dul, Cosette'in ise Öksüz olduğu söylenebilirdi. Bu yüzden Jean Valjean ilahi bir gücün etkisiyle Cosette'in babası oldu.

Ve aslında, Jean Valjean'ın Chelles ormanının karanlığında elini kavradığı anda Cosette'te bıraktığı gizemli izlenim yanılsama değil gerçekti. Bu adamın bu çocuğun kaderine girişinde Tanrı'nın müdahalesi vardı.

Sığınağını iyi seçmiş olan Jean Valjean orada kendini zaten tam anlamıyla güvenlik içinde hissediyordu.

Cosette ile birlikte kaldığı küçük odanın penceresi bulvara bakıyordu. Evin bu yegâne penceresi hem karşıdan, hem de yandan komşuların bakış açılarından uzaktı.

50-52 numaralı evin virane bir sundurmayı andıran ve bostancıların depo olarak kullandıkları zemin katının birinci katla hiçbir bağlantısı yoktu. Zemin katla birinci kat arasında gizli bir giriş bölmesi ya da merdiveni olmayan ve binanın âdeta burun direğini oluşturan bir tahta döşeme vardı. Birinci katta söylediğimiz gibi birkaç oda ve birinde Jean Valjean'ın ev işlerini gören yaşlı bir kadının kaldığı birkaç tavan arası vardı. Evin diğer odaları boştu.

Odayı *asıl kiracı* olarak anılan ve binanın kapıcılığını yapan bu yaşlı kadından Noel günü kiralayan Jean Valjean, kendini İspanya'da malı mülkü olan ve servetinin büyük bir bölümünü kaybettiği için küçük kızıyla Paris'e gelmiş bir rantiye olarak tanıtmış, altı aylık kirayı peşin ödedikten sonra onu odaya ve küçük odaya mobilya almakla görevlendirmişti. İşte geldikleri akşam sobayı yakan ve her şeyi hazırlayan bu yaşlı kadındı.

Haftalar gelip geçerken, bu ikili bu yoksul viranede mutlu bir yaşam sürdürüyordu.

Gün ağarmak üzereyken Cosette gülmeye, cıvıldamaya, şarkı söylemeye başlıyordu. Çocukların da kuşlar gibi sabah şarkıları vardır.

Jean Valjean bazen onun kırmızı ve çatlaklarla kaplı küçük elini öpüyor, her zaman dayak yemeye alışmış zavallı çocuk bunun ne anlama geldiğini bilemeden utançla uzaklaşıyordu.

Bazen ciddileşiyor ve küçük siyah elbisesini inceliyordu. Artık yırtık pırtık elbiseler değil yas giysileri giyen Cosette sefaletten çıkıp hayatın içine giriyordu.

Ona okuma yazma öğretmeye başlayan Jean Valjean, bazen çocuğa sözcükleri heceletirken, hapishanede okuma yazma öğrenmesinin amacının insanlara kötülük etmek olduğunu hatırlıyordu. Şimdi ise amacı bir çocuğa okumayı öğretmekti. Bu nedenle yaşlı kürek mahkûmunun yüzüne meleklerin düşünceli gülümsemesi yayılıyordu.

Bunun Tanrı'nın, insan olmayan bir varlığın öngörüsü, iradesi olduğunu hissediyor, derin düşlere dalıyordu. İyi düşüncelerin de kötü düşünceler gibi içinde kaybolduğumuz dolambaçları vardır.

Cosette'e okuma yazma öğretmek, oyun oynamasına izin vermek, Jean Valjean'ın yaşamında olup bitenler bundan ibaretti. Bazen ona annesinden söz ediyor, bazen dua etmeyi öğretiyordu.

Küçük kız başka türlü nasıl hitap edeceğini bilemediği için ona *Baba* diyordu.

Saatler boyunca onun bebeğini giydirip soymasını izleyen, şarkılarını dinleyen Jean Valjean artık yaşamı önemsiyor, insanların iyi ve adil olduklarını düşünüyor, kimseyi suçlamıyor, bu çocuğu sevdiği için çok yaşlanana kadar yaşamamak için bir neden bulamıyor, geleceğinin Cosette'in yaydığı parlak ışıklarla aydınlandığını görüyordu. Bazen en mükemmel insanlar bile bencilce düşünmekten uzak duramazlar. Ara sıra onun ileride çirkin bir kız olacağını bir tür keyifle düşünüyordu.

Bu şahsi bir görüştü, ama aklımızdan geçenleri tam anlamıyla dile getirirsek, Jean Valjean'ın Cosette'i sevmeye başladığı sırada iyilik yolunda sebat etmek için böyle bir bağlanmaya ihtiyacı olup olmadığını tam olarak söyleyemeyiz. İnsanların kötülüğünü, toplumun sefaletini bütünlük arz etmeyen ve zorunlu olarak gerçeğin bir yanını gösteren yeni bir bakış açısıyla gözlemliyor, kadının kaderinin Fantine'de, kamunun otoritesinin Javert'de cisimleştiğini düşünüyordu. Hapishaneye bu kez iyilik yaptığı için

dönmüş, yeni kederlerle karşı karşıya kalmıştı; bıkkınlık, bezginlik, tiksinti onu yeniden kavrıyor, bazen piskoposun anısı bile çok sonraları daha ışıltılı ve muzaffer bir halde yeniden belirmek üzere karanlığa gömülüyordu; yine de bu kutsal hatıra yavaş yavaş silinmeye başlıyordu. Cesaretini kaybeden Jean Valjean'ın yeniden kötülüğe meyletmeyeceğini kim bilebilirdi? Sevdi ve gücünü yeniden topladı. Ne yazık ki, onun hayatı da Cosette'inki gibi pamuk ipliğine bağlıydı. Kızı korudu, kız da onu güçlendirdi. Kız onun sayesinde hayata adım atmasını öğrendi; o da kızın sayesinde erdemli bir yaşam sürdürebildi. O çocuğa destek, çocuk da ona dayanak noktası oldu. Ah! Kaderin dengelerinin nüfuz edilemez ve ilahi gizemi!

IV

Asıl Kiracının Gözlemleri

Temkinli davranan Jean Valjean gündüzleri asla dışarı çıkmıyordu. Her akşam alacakaranlık çökerken, bazen yalnız, sıklıkla da Cosette ile birlikte bulvarın en ıssız yan yollarında bir iki saat geziniyor, hava kararkdığında kiliselere, özellikle de evin hemen yakınındaki Saint-Médard Kilisesi'ne giriyordu.

Cosette'i yanında götürmediğinde, çocuk yaşlı kadınla kalıyor, ama bu iyi yürekli adamla dışarı çıkmaktan daha çok keyif alıyordu. Onunla bir saat gezinmeyi Catherine'le geçirdiği büyüleyici anlara tercih ediyordu. Elinden tutan Jean Valjean ona güzel öyküler anlatıyordu.

Görünen o ki Cosette çok da neşeli bir çocukmuş.

Yaşlı kadın ev işlerini ve yemeği yapıp alışverişe gidiyordu.

İçinde her zaman biraz ateş bulunan sobalarıyla, sıkıntı içindeki kanaatkâr insanlar gibi yaşıyorlardı. Jean Valjean

mobilyaları hiç değiştirmemiş, sadece Cosette'in odasının camlı kapısının yerine tahta bir kapı koymuştu.

Üzerinde hep sarı redingotu, siyah pantolonu, başında da eski şapkası vardı. Yolda onu yoksul sanıyorlar, bazen yaşlı kadınlar eline bir santim tutuşturuyorlardı. Jean Valjean bir santimi alıp onları saygıyla selamlıyordu. Bazen de o dilenen bir yoksula rastlıyor, kimsenin görüp görmediğini anlamak için arkasına baktıktan sonra kaçamak adımlarla bahtsız adamın yanına yaklaşıyor, eline bir bozuk para, sıklıkla da gümüş bir frank bırakıp hemen oradan uzaklaşıyordu. Bu yaptığı sakıncalı bir işti. Mahallede adı *sadaka veren dilenciye* çıkmaya başlamıştı.

Çevresindekilere sürekli kıskanç ve dikkatli bakışlar yönelten, asık suratlı, yaşlı *asıl kiracı* fark ettirmeden Jean Valjean'ı gözetliyordu. Biraz sağır olduğu için çok gevezeydi. Biri altta, biri üstte olmak üzere hep birbirine değen iki dişi kalmıştı ağzında. Hiçbir şey bilmediği için Montfermeil'den geldiği dışında hiçbir şey söyleyemeyen Cosette'e sorular sormuştu. Bu dedikoducu kadın bir sabah Jean Valjean'ın kendisine garip gelen bir ifadeyle evin kullanılmayan odalarından birine girdiğini gördü. Onu, yaşlı bir dişi kedinin adımlarıyla izledikten sonra, hemen karşıdaki kapının yarığından kendini belli etmeden gözetlemeye başladı. Jean Valjean kuşkusuz tedbirli davranmak için sırtını hep bu kapıya dönerdi. Cebinden bir yüksük, bir makas ve iplik çıkardığını, redingotunun astarının alt köşesini söktüğünü ve oradan sarımtırak bir kâğıt parçasını çekip aldığını gören yaşlı kadın dehşete kapılarak bunun bin frank olduğunu fark etti. Bin frankı hayatında ikinci ya da üçüncü kez gördüğü için korkuyla uzaklaştı.

Birazdan yanına gelen Jean Valjean ondan dün altı aylık kira geliri olarak aldığını söylediği bu bin frankı bozdurmasını istedi. "Nereden almış olabilir?" diye düşündü yaşlı kadın, dün akşam saat altıda dışarı çıkmıştı ve banka hiç kuş-

kusuz o saatte kapalı olmalıydı. Parayı bozdurmaya giderken tahminler yürüttü. Hakkında konuşuldukça abartılan bu bin frank, Vignes-Saint-Marcel Sokağı'nın dedikoducu kadınlarının ürkütücü söylentiler yaymasına yol açtı.

Birkaç gün sonra, Jean Valjean kollarını sıvamış bir halde koridorda testereyle odun kesiyor, Cosette de hayranlıkla onun odun kesişini izliyordu. Odada tek başına temizlik yapan yaşlı kadın bir çiviye asılı duran redingotu dikkatle inceledi. Astar yeniden dikilmişti. Redingotu eliyle iyice yokladığında alt köşelerde ve koltukaltlarında kalın kâğıtlar bulunduğunu hissetti. Bunlar hiç şüphesiz bin frank desteleriydi!

Kadın ayrıca redingotun ceplerinde iğnelerden, makaslardan, ipliklerden başka kalın bir cüzdanın, büyük bir bıçağın ve şüpheli bir ayrıntı olarak farklı renklerde birçok peruğun bulunduğunu gördü. Redingotun her cebi âdeta beklenmedik olaylar karşısında alınacak önlemleri içeriyordu.

V

Yere Düşen Beş Frank Gürültü Çıkarır

Saint-Médard yakınlarındaki kullanılmayan bir kuyunun bileziğinde Jean Valjean'ın her geçişinde birkaç santim sadaka verdiği, bazen de sohbet ettiği bir yoksul otururdu. Bu dilenciyi çekemeyenler onun *sivil polis* olduğunu söylüyorlardı. Yetmiş beş yaşındaki bu adam sürekli dualar mırıldanan bir kilise hademesiydi.

Bir akşam, yanında Cosette olmadan oradan geçen Jean Valjean, henüz yeni yanan sokak fenerinin altında, her zamanki yerinde oturan dilenciyi fark etti. Bu adam genellikle dua edermiş gibi yere doğru eğilirdi. Jean Valjean yanına gidip her zamanki sadakasını verdiği sırada dilenci aniden

kafasını kaldırıp bakışlarını ona sabitledi, ardından hızla başını öne eğdi. Bir şimşeği andıran bu bakışlar Jean Valjean'ın içini titretti. Sokak fenerinin ışığında, sanki yaşlı kilise hademesinin sakin ve dingin yüzünü değil, tanıdık ve ürkütücü bir çehreyi görmüştü. Kendini karanlıkta aniden bir kaplanla yüz yüze gelmiş gibi hissetti. Soluk almaya, konuşmaya, olduğu yerde kalmaya, kaçmaya cesaret edemeden, paçavradan bir takkenin kapladığı başını öne eğen ve kendisinin hâlâ orada olduğunun farkında değilmiş gibi görünen dilenciyi inceleyerek ürkmüş ve taş kesilmiş bir halde geri çekildi. O garip anda bir içgüdünün, belki de gizemli korunma içgüdüsünün etkisiyle hiçbir şey söylemedi. Dilencinin boyu, üzerindeki yırtık pırtık giysileri aynıydı ve görüntüsü her günkü gibiydi.

— Yok canım!... dedi Jean Valjean, aklımı kaçırdım galiba! Hayal görüyorum! Bu mümkün değil! Ve kafası iyice karışmış bir halde eve döndü.

Gördüğü bu yüzün Javert'e ait olduğunu kendine itiraf etmekte zorlanıyordu.

Gece düşünürken, kafasını bir kez daha kaldırması için adama soru sormadığına pişman oldu.

Ertesi akşam hava kararırken yine oraya gitti. Dilenci her zamanki yerindeydi.

— İyi akşamlar ihtiyar, dedi Jean Valjean sadakasını verirken kararlı bir şekilde.

Dilenci kafasını kaldırıp hüzünlü bir ses tonuyla:

— Teşekkürler iyi yürekli beyefendi, dedi. Bu adam kilise hademesiydi.

Jean Valjean içinin rahatladığını hissedip gülmeye başladı. "Şu işe bak, onun Javert olduğunu nasıl düşündüm? dedi içinden. Ah! Şu işe bak, yoksa artık hayal mi görmeye başladım?" Ve artık bu konuyu hiç düşünmedi.

Birkaç gün sonra, akşam sekize doğru, odasında Cosette'e yüksek sesle kelimeleri heceletirken evin kapısının

açılıp kapandığını duyduğunda bu işte bir gariplik olduğunu hissetti. Evin diğer kiracısı olan yaşlı kadın, mum yakmamak için hava kararır kararmaz yatardı. Cosette'e susmasını işaret eden Jean Valjean birinin merdivenden yukarı çıktığını işitti. Belki de yaşlı kadın hastalanmış, eczaneye ilaç almaya gitmişti. Dinlemeye devam etti. Adımlar ağırdı ve bir erkeğinkine benziyordu, ama yaşlı kadının kalın ayakkabıları vardı ve hiçbir şey bir erkeğin adımlarına yaşlı bir kadınınki kadar benzemezdi. Yine de Jean Valjean mumu söndürdü.

Cosette'e alnını öpüp "Hadi şimdi sessizce yatağına git," derken adımlar durmuştu. Karanlıkta hiç kımıldamadan iskemlesinde sırtı kapıya dönük halde oturan Jean Valjean soluğunu tutarak sessizce bekledi. Uzun süre sonra, hiçbir ses duymayınca gürültü çıkarmadan arkasını döndü ve bakışlarını kapıya yönelttiğinde anahtar deliğinde bir ışık gördü. Bu ışık kapının ve duvarın karanlığında kasvetli bir yıldız gibi görünüyordu. Kuşkusuz orada elindeki mumuyla içerisini dinleyen biri vardı.

Birkaç dakika sonra ışık uzaklaştı. Ancak ayak sesleri duymamıştı, bu durum kapıyı dinleyen kişinin ayakkabılarını çıkardığını belirtiyordu.

Giysileriyle yatağına giren Jean Valjean sabaha kadar gözünü kırpmadı.

Gün ağardığı sırada yorgunluktan içi geçmiş bir haldeydi, koridorun dibindeki bir tavan arasına açılan bir kapının gıcırtısıyla irkildi, ardından dün gece merdivenleri çıkan aynı ayak seslerini duydu. Adımlar yaklaşıyordu. Yataktan fırlayıp gece eve giren ve kapısını dinleyen kişiyi görebilmek umuduyla gözünü kapının oldukça geniş olan anahtar boşluğuna dayadı. Gerçekten de, bu kez Jean Valjean'ın kapısının önünden hiç durmadan geçen bir adamdı. Koridor adamın yüzünün seçilemeyeceği kadar loştu, ama adam merdivenin başına geldiğinde, dışarıdan sızan bir ışık huzmesi onun silü-

etinin belirmesini ve Jean Valjean'ın sırtını tamamen görmesini sağladı. Üzerinde uzun bir redingot, koltuğunun altında bir baston olan bu adam uzun boyluydu. Jean Valjean, Javert'in ürkütücü yakalığını gördü.

Jean Valjean onu bulvara bakan penceresinden izleyebilirdi. Ama pencereyi açmak gerektiğinden buna cesaret edemedi.

Bu adam içeriye kendi anahtarıyla kendi eviymiş gibi girmişti. Bu anahtarı ona kim vermişti? Bu ne anlama geliyordu?

Sabah yedide, Jean Valjean temizliğe gelen yaşlı kadına anlamlı bakışlar yöneltse de hiçbir şey sormadı. Kadının halinde hiçbir değişiklik yoktu. Odayı süpürürken:

— Mösyö dün gece eve birinin girdiğini duydu mu? diye sordu.

Bu yaşta ve böyle bir bulvarda akşamın sekizi gece sayılırdı.

— Evet, gerçekten de, diye yanıtladı doğal bir ses tonuyla. Gelen kimdi?

— Evin yeni bir kiracısı.

— İsmi nedir?

— Tam olarak hatırlamıyorum. Dumont ya da Daumont gibi bir şey.

— Bu Mösyö Dumont ne iş yapıyormuş?

Onu sansar gözleriyle inceleyen yaşlı kadın:

— Sizin gibi bir rantiye, dedi.

Belki de kötü bir niyeti yoktu. Yine Jean Valjean bu işin altında bir şeyler yattığını sezer gibi oldu.

Yaşlı kadın gittiğinde, bir dolaptan aldığı yüz frank kadar bir parayı cebine koydu. Paranın sesinin duyulmaması için ne kadar önlem alsa da, elinden kayan beş frank yerde gürültüyle yuvarlandı.

Alacakaranlık çökerken aşağı inip bulvarın her yanını dikkatle inceledi. Kimseyi göremedi. Bulvar tamamıyla ıs-

sız görünüyordu. Yine de biri ağaçların arkasına gizlenmiş olabilirdi.

Yukarı çıktı.

— Gel, dedi Cosette'e.

Kızın elinden tuttu ve birlikte dışarı çıktılar.

Beşinci Kitap
Karanlık Ava
Dilsiz Bir Köpek Sürüsü

I

Stratejinin Zikzakları

Burada, az sonra ve daha ileride okunacak sayfalar için bir not düşmek gerekli görünüyor.

Bu kitabın kendinden istemeyerek söz etmek zorunda kalan yazarı uzun yıllardan beri Paris'te yaşamıyor.[32] O ayrıldıktan sonra, Paris bir dönüşüm geçirdi. Paris artık yazarın kendisine yabancı gelen bir şehir. Hayata bakış açısının şekillendiği Paris'i sevdiğini söylemeye gerek yok. Hafızasına coşkuyla kazıdığı gençliğinin Paris'i yıkımlar ve yeni inşaatlardan dolayı artık mevcut değil. Onun Paris'te hâlâ varlığını sürdürüyormuş gibi söz etmesi hoş görülsün. Yazarın okuyucuyu, "Şu caddede şu ev vardı," diyerek gezdireceği yerde, bugün o ev ya da o cadde olmayabilir. Okurlar gerek duyarlarsa bu değişimleri yerinde inceleyebilirler. Yeni Paris'i bilmeyen yazara gelince, o kendisi için çok değerli olan o hayalleri gözlerinin önüne getirerek yazıyor. İlk çocukluğundan beri yaşa-

32 III. Napoléon'un 2 Aralık 1851'deki hükümet darbesinden sonra yurtdışına giden Victor Hugo, Paris'e 1870 Eylül'ünde geri döndü. (ç.n.)

dığı bu kentte geriye o günlerden bir şeyler kalmış olduğunu, her şeyin tamamen yok olup gitmediğini düşlemek ona keyif veriyor. İnsan, çocukluğunun geçtiği bir şehre sürekli olarak gelip gittiğinde geçtiği yollara dikkat etmez, o çatıların, o kapıların, o pencerelerin kendisi için bir anlam ifade etmediğini, o duvarların kendine yabancı olduğunu, o ağaçların sıradan bir manzara teşkil ettiğini, içine girilmeyen o evlerin hiçbir işe yaramadığını, üzerinde yürünen o kaldırımların taşlardan ibaret olduğunu düşünür. Daha sonraları, orada olmadığınızda, o caddeler, o sıradan ağaçlar gözünüzde tüter, o çatıların, pencerelerin, kapıların eksikliğini hisseder, hiç kimsenin girmediği o evlere her gün girildiğini, o kaldırımlarda ruhunuzu, yüreğinizi, kanınızı bırakmış olduğunuzu fark edersiniz. Anılarınızda sakladığınız, artık göremediğiniz ve belki de hiç göremeyeceğiniz tüm bu yerler kederli bir sevince dönüşüp, melankolik bir görünümle size geri döner, kutsal toprakları sizin için görünür kılarken âdeta tüm Fransa'yı gözlerinizin önüne sererler ve onları o zamanki halleriyle sevmeye, anmaya devam edip, aynı şekilde kalmaları için ısrar edersiniz, çünkü bir ülkenin görünümüne bir annenin yüzü gibi bağlanılır.

Bu yüzden, geçmişten bugün gibi söz etmemiz hoş görülsün. Okuyucularımızdan bunları dikkate almalarını rica ettikten sonra devam ediyoruz.

Bulvardan hemen ayrılan Jean Valjean caddelere dalmış, elinden geldiğince zikzaklar çizerek bazen izlenip izlenmediğinden emin olmak için geri dönmüştü.

Peşine düşülen geyiklere özgü bu manevranın, diğer avantajlarının yanı sıra ayak izlerinin seçilebildiği topraklarda avcıları ve köpekleri yanıltmak gibi bir özelliği vardır. Bu durum avcılıkta *yanlış iz sürme* olarak anılır.

O gece dolunayın olması Jean Valjean'ın canını sıkmadı. Henüz ufka çok yakın olan ay caddelerde geniş gölge ve aydınlık öbekleri oluşturuyordu. Evlerin ve duvarların gölgeleri boyunca ilerlerken, yolun aydınlıkta kalan bölümlerini

gözleyen Jean Valjean belki de gölgelikleri gözünden kaçırıyordu. Yine de, Poliveau Caddesi'nin yakınlarındaki ıssız sokaklardan geçerken takip edilmediğinden emindi.

Cosette hiç soru sormadan yürüyordu. Hayatının ilk altı yılında çektiği acılar kişiliğini bir şekilde edilgenleştirmişti. Zaten, bir daha üzerinde durma fırsatı bulamayacağımız bir gözleme göre, farkında olmadan bu iyi yürekli adamın garipliklerine ve kaderin ilginçliklerine alışmıştı. Üstelik kendini onun yanında emniyette hissediyordu.

Cosette gibi nereye gittiğini bilmeyen Jean Valjean da kızın kendine güvendiği gibi Tanrı'ya güveniyor, kendini de görünmeyen daha büyük bir elin bir yerlere sürüklediğini hissediyordu. Zaten hiçbir karar vermemiş, hiçbir plan yapmamıştı. Hatta gördüğü kişinin Javert olup olmadığından, Javert olsa bile kendisini tanıyıp tanımadığından bile tam olarak emin değildi. Kılık değiştirmemiş miydi? Öldüğüne inanılmıyor muydu? Yine de,birkaç günden beri garip gelişmeler yaşanıyor, kuşku duyması için daha fazlası da gerekmiyordu. Gorbeau'nun evine bir daha dönmemeye karar vermişti. Barınağından kovulmuş bir hayvan gibi yerleşecek bir ev bulmadan önce saklanacak bir delik arıyordu.

Jean Valjean, Ortaçağ'dan kalma sokağa çıkma yasağı alışkanlığıyla şimdiden uykuya dalmış olan Mouttefard Mahallesi'nde dolambaçlar çizdi; bilgece stratejilerle Censier ve Copeau caddeleri ile Battoir-Saint-Victor ve Puits-l'Ermite caddeleri arasında farklı kombinasyonlar oluşturdu. Bu caddelerde kiralık evler olsa da, kendine uygun bulmadığı için içlerine girmedi. Üstelik peşinden gelseler bile kendisini bulamayacaklarından emindi.

Saint-Etienne du Mont'un çanı saat on biri çaldığında, Pontoise Caddesi 14 numaradaki polis karakolunun önünden geçiyordu. Birkaç saniye sonra daha önce de sözünü ettiğimiz içgüdüyle arkasına baktı. O sırada, karakolun fenerinin ışığında net bir şekilde seçilebilen üç adamın art arda

yolun karanlık tarafına geçip kendisini yakından takip ettiklerini fark etti. Adamlardan biri komiserin evinin olduğu yola girdi. En önden gelen oldukça şüpheli görünüyordu.

— Gel çocuğum, dedi Cosette'e ve hızla Pontoise Caddesi'nden çıktı. Orada, bugün Rollin College'inin ve Neuve-Sainte-Geneviève Caddesi'nin yol ağzının bulunduğu bir kavşak vardı.

(Sanırım, Neuve-Sainte-Geneviève'in eski bir cadde olduğunu ve posta arabalarının Postes Caddesi'nden on yılda bir geçtiğini söylemeye gerek yok. XIII. yüzyılda çömlekçilerin ikâmet ettiği Postes Caddesi'nin gerçek adı Pots'dur.)

Bu kavşağa parlak bir ay ışığı vuruyordu. Kendini hâlâ izliyorlarsa, bu aydınlık kavşakta geçişlerinin onlar tarafından kolayca görebileceğini düşünerek bir kapının dibine gizlendi.

Gerçekten de üç dakika geçmeden yeniden beliren adamların sayısı dörde çıkmıştı. Uzun kahverengi redingotlar, yuvarlak şapkalar giymiş bu uzun boylu adamların hepsinin elinde kalın bastonlar vardı. Karanlıktaki sinsice yürüyüşleri de en az iri kıyım bedenleri ve geniş yumrukları kadar ürkütücüydü. Âdeta dört hayalet burjuva kılığına girmişti.

Kavşağın ortasında durup birbirlerine danışmak için toplandıklarında kararsız görünüyorlardı. Şefleriymiş gibi görünen adam geri dönüp sağ eliyle Jean Valjean'ın gittiği istikameti işaret etti; bir diğeri ise ısrarla aksi yönü gösteriyordu. Şefleri arkasını döndüğünde Jean Valjean ay ışığının yüzünü iyice aydınlattığı Javert'i gördü.

II

Ne Mutlu ki Austerlitz Köprüsü'nden Arabalar Geçiyor

Jean Valjean'ın kararsızlığı sona erse de, ne mutlu ki aynı şey peşindekiler için geçerli değildi. Onların zaman kaybı kendisinin zaman kazanmasını sağlıyordu. Duraksamala-

rından yararlanıp saklandığı kapının altından çıktı ve Jardin des Plantes'a giden Postes Caddesi'ne girdi. Yorulmaya başlayan Cosette'i kucağına aldı. Yolda kimse yoktu ve fenerler dolunay yüzünden yakılmamıştı.

Adımlarını sıklaştırdı.

Birazdan, cephesindeki eski yazı ay ışığında net bir şekilde okunabilen Goblet çömlek imalathanesine vardı:

Burası Goblet'nin oğullarının imalathanesi;
Gelin seçin testilerden, güğümlerden,
Çiçekli vazolardan, tuğlalardan, künklerden
Dileyen alsın döşeme taşlarından.

Clef Sokağı'nı ve Saint-Victor Çeşmesi'ni geride bıraktıktan sonra Jardin des Plantes'ın paralelindeki alt yollardan yürüyerek rıhtıma ulaştı. Orada arkasını döndü. Rıhtım, yollar bomboştu. Arkasından gelen yoktu. Soluklandı.

Austerlitz Köprüsü'ne geldi.

O dönemde köprüden geçiş ücreti alınıyordu. Gişeye bir santim uzattı.

— İki santim, dedi köprünün sakat bekçisi. Kucağınızda yürüyebilecek yaşta bir çocuk taşıyorsunuz. İki kişilik ödeyin.

Arkasında bir tanık bırakmanın sıkıntısıyla parayı ödedi. Her kaçış hiçbir iz bırakmadan gerçekleştirilmelidir.

O sırada yanından kendisi gibi sağ kıyıya giden ağır bir yük arabası geçiyordu. Bu işine yaradı. Tüm köprüyü bu arabanın gölgesinde geçebilirdi.

Köprünün ortasına doğru, ayakları uyuşan Cosette yürümek istedi. Jean Valjean onu yere bırakıp elinden tuttu.

Köprüyü aştığında, biraz sağdaki şantiyeleri fark etti. Oraya ulaşmak için oldukça geniş ve aydınlık bir alanı geçmek gerekse de hiç tereddüt etmedi. Peşindekiler hiç kuşkusuz izini kaybetmişlerdi ve Jean Valjean kendini güvende sanıyordu. Bakınıyordu ama, peşinde kimse yoktu.

Duvarla çevrili iki şantiyenin arasında küçük Chemin-Vert-Saint-Antoine Caddesi yer alıyordu. Bu dar ve loş sokak âdeta kendisi için yapılmıştı. Girmeden önce arkasına baktı.

Bulunduğu noktadan Austerlitz Köprüsü'nü boylu boyunca görebiliyordu.

Jardin des Plates'tan sağ kıyıya yönelen dört gölge, o sırada köprüye giriyorlardı.

Bu dört gölge peşindeki dört adama aitti.

Jean Valjean yeniden kıstırılan bir hayvan gibi ürperdi.

Tek umudu, Cosette'in elinden tutarak geniş, aydınlık meydanı geçtiği sırada adamların köprüye girmemiş ve kendisini fark etmemiş olmalarıydı.

Bu durumda, önündeki küçük yola girip şantiyelere, bataklıklara, tarlalara, boş arazilere ulaşmayı başarabilirse kurtulabilirdi.

Güvenilir olduğunu düşündüğü bu küçük, sessiz yola girdi.

III

1727 Yılının Paris Şehir Planı

Üç yüz adım sonra yolun sağ ve soldaki iki caddeye açıldığı bir yol ayrımına geldi. Jean Valjean'ın önünde âdeta bir Y harfinin iki kolu vardı. Hangisini seçmeliydi?

Hiç sallanmadan sağdakine girdi.

Neden?

Çünkü sol kol bir kenar mahalleye yani bir yerleşim merkezine giderken, sağ kol kırlara, yani ıssız çayırlıklara açılıyordu.

Bu arada Cosette'in adımları Jean Valjean'ı yavaşlattığından çok hızlı yürüyemiyorlardı.

Jean Valjean onu kucağına aldığında, başını omzuna yaslayan Cosette tek bir şey söylemedi.

Ara sıra arkasına dönüp bakan Jean Valjean, caddenin gölge tarafından gitmeye özen gösteriyordu. Arkasındaki yol dümdüz uzanıyordu. İki üç kez arkasını döndüğünde hiçbir şey görmedi, her yana derin bir sessizlik hâkimdi, içi biraz olsun rahatlamış bir halde yoluna devam etti. Birazdan yeniden arkasına baktığında, yolun az önce geçtiği karanlık bölümünde bir şeylerin kımıldadığını görür gibi oldu.

Bir yan yol bulup oraya saptı ve bir kez daha izini kaybettirmek umuduyla yürüyüş temposunu hızlandırdı.

Bir duvarın önüne geldi.

Bu duvar daha ileriye gitmesine engel değildi; bu duvar, girmiş olduğu yolun sonlandığı bir yan yolun sınırında bulunuyordu.

Burada da sağa mı yoksa sola mı gideceğine karar vermesi gerekti.

Sağa baktı. Hangarların ve ambarların aralıklarla sıralandığı bu yol ucunda büyük, beyaz bir duvarın net bir şekilde görüldüğü çıkmaz bir sokaktı.

Sola baktı. Bu yol açıktı ve yaklaşık iki yüz adım sonra başka bir caddeye açılıyordu. Kurtuluş bu taraftaydı.

Jean Valjean hayal meyal seçebildiği bir caddeyle sonlanan sokağa doğru sola dönmeyi düşündüğü sırada, sokağın ve ulaşmak istediği caddenin köşesinde hiç kımıldamayan siyah bir heykel gördü.

Bu hiç kuşkusuz orada yolu tutmuş bir halde bekleyen bir adamdı.

Jean Valjean geriledi.

Jean Valjean, kısa süre önceki çalışmalarla kimileri tarafından çirkinleşme, kimileri tarafından da dönüşüm olarak nitelendirilecek şekilde tepeden tırnağa değişen ve Sainte-Antoine kenar mahallesiyle Rapée arasında yer alan bir noktada bulunuyordu. Tarlaların, şantiyelerin ve eski binaların bulunduğu bu bölgede günümüzde yepyeni büyük caddeler, oyun alanları, sirkler, hipodromlar, tren istasyonları ve bir

de Mazas Hapishanesi vardır; ilerleme görüldüğü gibi beraberinde düzenleyicisini de getirmiştir.

Yarım yüzyıldan beri *Quatre-Nations* Enstitüsü'ne ve *Opéra-Comique*'e *Feydeau* demekten asla vazgeçmeyen popüler halk dilinde Jean Valjean'ın bulunduğu nokta *Petit-Picpus* olarak anılıyordu. Saint-Jacques Kapısı, Paris Kapısı, Sergents Kapısı, les Porcherons, la Galiote, les Célestins, les Capucins, le Mail, La Bourbe, l'Arbre-de-Cracovie, la Petite-Pologne, le Petit-Picpus, bunların hepsi yeni Paris'in üzerinde yüzen eski Paris isimleridir. Halkın hafızası geçmişin bu kalıntıları üzerinde dalgalanır.

Aslında hiçbir zaman varlık gösteremeyen ve bir mahalle taslağı olarak kalan Petit-Picpus, neredeyse eski bir İspanyol şehrinin manastırı gibi görünüyordu. Yollarına yeterince kaldırım döşenmemiş, caddeleri düzene sokulmamıştı. Sözünü edeceğimiz iki üç cadde dışında her yanı duvarlar ve boş arazilerle kaplıydı. Burada ne bir dükkâna ne bir arabaya rastlanır, sağda solda pencerelerde tek tük mum ışıkları görünür, saat ondan sonra ışıklar sönerdi. Bahçeler, manastırlar, şantiyeler, bataklıklar, nadir rastlanan tek katlı evler, evlerin yüksekliğinde duvarlar.

İşte geçen yüzyılda bu mahalle böyleydi. Devrim onu umursamamıştı. Cumhuriyetçi belediye orayı yerle bir etmiş, moloz yığınına çevirmişti. Otuz yıl önce bu mahalle yeni binaların arkasında gözden kayboluyordu. Günümüzdeyse tamamıyla silinip gitti. Hiçbir şehir planında izine rastlanmayan Petit-Picpus, Paris'te, Plâtre Caddesi'nin hemen karşısında, Saint-Jacques Caddesi'ndeki Denis Thierry Yayınevi ve Lyon'da Jean Girin'in Mercière Caddesi'ndeki kitap ve yayınevi tarafından yayınlanan planda oldukça net bir şekilde belirtilmişti. Petit-Picpus'un, Chemin-Vert-Saint-Antoine Caddesi'nin solda Picpus Sokağı'na, sağda ise Polonceau Caddesi'ne açılmasıyla oluşan Y harfi şeklinde bir bölümü vardı. Y'nin iki kolu yukarıda Droit-Mur Sokağı'nda bir

çizgi halinde birleşiyorlardı. Polonceau Caddesi orada sonlanıyor, Picpus Sokağı daha da ileri gidip Lenoir pazar yerine kadar uzanıyordu. Seine'den gelip Polonceau Caddesi'nin sonuna ulaşan birinin solunda aniden dik açıyla Droit-Mur Sokağı, önünde bu caddenin duvarı ve sağında Droit-Mur Sokağı'nın bir uzantısı olan Genrot çıkmazı beliriyordu.

Jean Valjean işte tam bu noktadaydı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Droit-Mur Sokağı'yla Picpus Sokağı'nın köşesinde bekleyen siyah silüeti gören Jean Valjean gerilemişti. Bu hayalet tarafından gözlendiğine hiç şüphe yoktu.

Ne yapmalıydı? Geri dönmek için geç kalmıştı. Az önce, karanlıkta, biraz arkasında hareket ettiğini gördüğü karaltı hiç kuşkusuz Javert ve ekibiydi. Muhtemelen Jean Valjean'ın sonuna vardığı caddenin başlangıcında bulunan ve göründüğü kadarıyla bu labirenti iyi tanıyan Javert önlemini almış, adamlarından birini çıkışı tutmak için oraya göndermişti. Gerçeğe çok benzeyen bu tahminler Jean Valjean'ın kederli zihninde ani bir rüzgârda uçuşan bir toz yumağı gibi dönüp durmaya başlamışlardı. Genrot çıkmazını inceledi; yol kapalıydı. Picpus Sokağı'nın köşesini inceledi; orada bir nöbetçi vardı. Gölgesi ay ışığıyla beliren bu karanlık silüeti görüyordu. İleri gitmek bu adamın, geri gitmek Javert'in eline düşmek anlamına geliyordu. Kendini yavaşça sıkılmaya başlayan bir ağın içindeymiş gibi hisseden Jean Valjean umutsuzca gökyüzüne baktı.

IV

El Yordamıyla Kaçış

Bundan sonra anlatacaklarımızı anlayabilmek için, zihninizde Droit-Mur Sokağı'nı ve özellikle de Polonceau Caddesi'nden bu sokağa girerken solda kalan köşeyi gö-

zününüzde net bir şekilde canlandırmanız gerekiyor. Sağda Picpus Sokağı'na kadar, neredeyse tamamıyla yoksul görünümlü evlerle çevrelenmiş olan Droit-Mur Sokağı'nın solunda, Picpus Sokağı'na yaklaştıkça kademeli olarak hafifçe geriye çekilerek yükselen birçok kattan oluşmuş gösterişsiz, kasvetli tek bir bina vardı. Bu konumuyla Picpus Sokağı tarafından oldukça yüksek görünen bu bina, Polonceau Caddesi tarafından, bahsettiğimiz köşeye doğru küçük bir duvardan ibaret kalacak şekilde alçaldığı için çok küçük gözüküyordu. Bu duvar caddede düz bir hat üzerinde sonlanmıyor, biri Polonceau, diğeri Droit-Mur Sokağı'nın köşesindeki iki gözlemcinin göremeyeceği içerlek bir köşe pahı oluşturuyordu.

Duvar, bu köşe pahının iki köşesinden başlayarak Polonceau Caddesi'ndeki 49 numaralı bir eve kadar ve yüksekliğinin daha da azaldığı Droit-Mur Sokağı'nda sözünü ettiğimiz kasvetli eve kadar uzanıyor, bu evin beşik çatısını yeni geniş bir açı oluşturacak şekilde kesiyordu. Bu iç karartıcı beşik çatıda tek bir pencere ya da daha doğrusunu söylemek gerekirse çinkoyla kaplı ve her zaman kapalı duran iki kanat vardı.

Burada sözünü ettiğimiz ayrıntıların aslının tıpatıp aynı olması mahallenin eski sakinlerinin hafızalarında çok değerli anıları canlandıracaktır.

Köşe pahı devasa ve harap haldeki bir kapıyı andıran bir şeyle tamamıyla kaplanmıştı. Bu kapı müsveddesi, üsttekileri alttakilerden daha geniş olan ve birbirlerine enlemesine olarak uzun demir tellerle bağlanmış dikey tahtalardan oluşan biçimsiz bir bütünlük arz ediyordu. Yanda normal büyüklükte ve en fazla elli yıl önce açıldığı anlaşılan bir araba kapısı vardı.

Köşe pahının üzerinde bir ıhlamur ağacının dalları beliriyordu ve duvar Polonceau Caddesi tarafında sarmaşıklarla kaplanmıştı.

İçinde kimsenin oturmadığı bu kasvetli binanın, tehlikeyi hemen yakınında hisseden Jean Valjean'ı çeken ıssız bir görünümü vardı. Gözlerini hızla üzerinde gezdirdiği bu binaya girmeyi başarırsa belki de kurtulacağını düşünüyordu. Bu düşünce birazdan ümide dönüştü.

Bu binanın Droit-Mur Sokağı'na bakan cephesinin orta bölümündeki katların hepsinin pencerelerinde eski, kurşundan yapılma oluk tahliye hazneleri vardı. Merkezi oluktan çıkıp bu haznelere ulaşan olukların dallanmaları binanın cephesine âdeta bir ağaç görünümü veriyordu. Yüzlerce dirsekle birbirlerine bağlanan olukların bu dallanmaları eski çiftliklerin önünde eğilip bükülen bağ kütüklerini andırıyordu.

Demir ve sac borulardan oluşan bu garip çardak Jean Valjean'ın hemen dikkatini çekti. Ses çıkarmamasını tembih ettiği Cosette'i bir taşın kenarına oturttuktan sonra oluğun kaldırıma indiği noktaya koştu. Belki de buradan yukarı tırmanıp eve girebilirdi. Ama işlevini yitirmiş kırık dökük oluk gömmesine güçlükle tutunuyordu. Zaten bu sessiz evin çatı katı da dâhil olmak üzere tüm pencerelerinde kalın demir parmaklıklar vardı. Üstelik ay bu cepheyi iyice aydınlattığından, yolun ucundaki adam yukarı tırmandığını fark edebilirdi. Cosette'i ne yapacaktı? Onu üç katlı bir evin tepesine çıkarması mümkün müydü?

Oluktan tırmanmaktan vazgeçip Polonceau Caddesi'ne geri dönmek için duvar boyunca yerde sürünerek ilerledi.

Cosette'i bıraktığı köşe pahına gelince, orada kendisini kimsenin göremeyeceğini fark etti. Söylediğimiz gibi, bu nokta hangi yönden bakılırsa bakılsın seçilemiyordu. Ayrıca karanlıktı ve iki kapısı vardı. Belki de onları zorlayabilirdi. Üzerinden ıhlamur ağacını gördüğü sarmaşıklarla kaplı duvar henüz ağaçların yaprakları açmasa da, hiç kuşkusuz saklanabileceği ve geceyi geçirebileceği bir bahçeye bakıyordu.

Zaman akıp gidiyordu, çabuk karar vermeliydi.

Araba kapısını eliyle yokladığında kapının içeriden ve dışarıdan iptal edilmiş olduğunu anladı.

Daha büyük bir ümitle diğer kapıya yaklaştı. Harap olmuş bu kapının genişliği onu daha dayanıksız kılıyordu. Tahtalar çürümüş, üç demir tel de çürümüştü. Kurtların yediği bu girişi zorlamak mümkün görünüyordu.

Biraz incelediğinde, bunun bir kapı olmadığını fark etti. Ne menteşesi, ne kilidi, ne göz deliği vardı. Demir şeritler baştan başa aralıksız bir şekilde üzerinden geçiyorlardı. Tahtaların yarıklarından on yıl önce buradan geçenlerin görebildiği molozları ve kabaca çimentolanmış taşları fark etti. Büyük bir üzüntüyle kendi kendine bu kapı müsveddesinin bir binanın dış cephesinin tahta kaplaması olduğunu itiraf etti. Tahtayı koparması zor değildi ama bu kez ardındaki duvarla karşı karşıya gelecekti.

V

Gazlı Aydınlatma ile İmkânsız Olan

O sırada, biraz uzaktan gelen boğuk ve ahenkli bir gürültü duyduğunda bakışlarını caddenin köşesine yöneltti. Manga halinde sıralanan yedi sekiz asker Polonceau Caddesi'ne girmişti. Kendisine doğru gelen süngülerin parıldadığını gördü.

Başlarında Javert'in bulunduğu bu askerler yavaşça ve temkinli bir şekilde ilerlerken sık sık duruyor, duvarların her köşesini ve kapı, pencere aralıklarını yokluyorlardı.

Burada yürütülecek tahmin yanılmazdı, Javert rastladığı devriyeleri yanına almıştı. İki yardımcısı da askerlerin saflarına katılmışlardı.

Yürüyüş tempolarına ve duraklamalarına bakılırsa Jean Valjean'ın bulunduğu yere varmaları bir çeyrek saat sürecekti. Korkunç bir andı. Önünde üçüncü kez dehşet verici

bir şekilde açılan bu uçurumla arasında birkaç dakika vardı. Ve bu kez uçurumun dibinde sadece kürek mahkûmiyeti yoktu, Cosette mahvolacak, mezarın çukuruna benzeyen bir yaşam sürdürecekti.

Mümkün olan tek şey vardı.

Jean Valjean'ın özelliği yanında birine bir ermişin düşüncelerini, diğerine bir forsanın olağanüstü yeteneklerini yerleştirdiği iki heybe taşımasıydı. Gerektiğinde ikisinden birinin içini karıştırırdı.

Toulon Hapishanesi'nden defalarca kaçması sırasında edindiği yeteneklerin yanı sıra, hatırlanacağı gibi merdivene, kancaya gerek duymadan, sadece kaslarının gücüyle ensesinden, omuzlarından, kalçalarından, nadiren de taş kabartılarından destek alarak dik bir duvarı gerekirse altıncı kata kadar çıkmanın o inanılmaz sanatının üstadı sayılırdı. Bu sanat, mahkûm Battemolle'ün yirmi yıl önce kaçtığı Paris Conciergerie Hapishanesi'nin avlusunun ürkütücü bir ünle anılmasına neden olmuştu.

Jean Valjean gözleriyle üzerinde ıhlamur ağacının göründüğü duvarı ölçtü. Yaklaşık on sekiz ayak yüksekliğindeydi. Büyük binanın beşik çatısıyla oluşturduğu açının alt bölümünde muhtemelen, yoldan geçenler olarak adlandırılan o bokböceklerinin bu çok elverişli mola yerinde durmalarını önlemek için yapılmış üçgen bir taş duvar vardı. Duvar köşelerinin bu şekilde önlem olarak doldurulması Paris'te çok yaygındır.

Beş ayak yüksekliğindeki bu taşın üzerine çıkıldığında geriye tırmanılması gereken yaklaşık on üç ayaklık bir mesafe kalıyordu.

Üst parmaklığı olmayan duvarın üzerinde yassı bir taş vardı.

Sorun Cosette'in duvara tırmanmayı bilmemesiydi. Jean Valjean onu orada bırakmayı aklından geçirmiyordu. Onu yanında götürmesi ise imkânsızdı. Böyle garip bir tırmanış

için insanın tüm gücünü toplaması gerekiyordu. Ufacık bir yük dengesini bozup aşağı yuvarlanmasına neden olabilirdi.

Bir ip gerekti. Jean Valjean'ın ipi yoktu. Gece yarısı Polonceau Caddesi'nde ipi nereden bulacaktı? Kuşkusuz, bir krallığı olsa o anda bir ip için ondan vazgeçerdi.

Tüm olağanüstü durumlar bizi kâh körelten kâh aydınlatan şimşekler çakarlar.

Jean Valjean'ın umutsuz bakışları Genrot çıkmazının fener direğine ilişti.

O dönemde Paris caddelerinde havagazı lambaları yoktu.

Fenerciler, hava kararırken belli aralıklarla yerleştirilmiş fenerleri, inip yeniden yükselmelerini sağlayan ve yolu bir baştan diğerine kadar katedip bir direğin yuvasında sonlanan bir ip sayesinde yakarlardı. İpin dolandığı çıkrık, lambanın altındaki küçük bir demir dolabın içindeydi, bu dolabın anahtarı fenercide bulunurdu. İp yıpranmasın diye metalle kaplanırdı.

Ulvi bir mücadelenin kararlılığıyla caddeyi bir hamlede aşan Jean Valjean çıkmaz sokağa girip bıçağının ucuyla küçük dolabın kilit dilini kanırttı. Kısa süre sonra Cosette'in yanına döndüğünde elinde bir ip vardı. Kaderle mücadele eden bu garip çözüm bulucular işlerini çabuk hallederler.

O gece fenerlerin yanmadığını belirtmiştik. Genrot çıkmazının feneri de diğerleri gibi sönüktü ve yanından geçen biri fenerin yerinde olup olmadığını fark edemezdi.

Bu arada ilerleyen saat, bulunulan mekân, karanlık, Jean Valjean'ın garip hareketleri, gidiş gelişleri Cosette'i endişelendirmeye başlamıştı. Başka bir çocuk olsa şimdiye kadar çoktan çığlıklar atmıştı. O ise Jean Valjean'ı redingotunun kenarını çekmekle yetindi. Yaklaşan devriyenin ayak sesleri giderek daha net bir şekilde duyuluyordu.

— Baba, dedi alçak sesle, korkuyorum. Gelenler kim?

— Şişşt! dedi bahtsız adam, Madam Thénardier geliyor.

Cosette'in titremesi üzerine ekledi:

— Hiç sesini çıkarma. Bırak işimi göreyim. Thénardier seni arıyor, bağırıp ağlarsan seni almaya gelecek.

Bunun üzerine, hiç acele etmeden ama devriyelerin ve Javert'in az sonra orada olacakları bir anda, dikkatleri daha da çeken kesin bir kararlılıkla hiçbir şeyi ikinci kez tekrarlamadan, çözdüğü kravatını çocuğu incitmemeye özen göstererek koltukaltlarından geçirdi, kravatı denizcilerin kırlangıç düğümü olarak adlandırdıkları bir şekilde ipin bir ucuna bağladı, diğer ucunu dişlerinin arasına aldı, ayakkabılarını ve çoraplarını çıkarıp duvarın arkasına fırlattı, taşın üzerine çıkıp, duvarın ve beşik çatının köşesinden topuklarının ve dirseklerinin altında âdeta bir merdiven varmış gibi güçlü ve kararlı bir şekilde yukarı tırmanmaya başladı. Yarım dakika geçmeden duvarın üzerinde diz çökmüştü.

Onu şaşkınlıkla izleyen Cosette tek bir söz bile etmedi. Jean Valjean'ın talimatı ve Thénardier'nin ismi kanını dondurmuştu.

Birden Jean Valjean'ın kendisine alçak sesle bağırdığını duydu:

— Sırtını duvara yasla.

Çocuk söyleneni yaptı.

— Hiç ses çıkarma ve korkma.

Ve ayaklarının yerden kesildiğini hisseden Cosette daha ne olduğunu anlamadan kendini duvarın üstünde buldu.

Jean Valjean onu kavrayıp sırtına aldı, iki küçük elini sol eliyle tuttu, yüzükoyun yattı ve duvar boyunca köşe pahına doğru süründü. Orada, tahmin ettiği gibi çatısı tahta çitin üzerinde yükselen ve ıhlamur ağacının kenarından oldukça hafif bir eğimle zeminin çok yakınına kadar alçalan bir ev vardı.

Duvarın bu yanda, cadde tarafında daha yüksek olması sevindirici bir rastlantıydı. Jean Valjean ayağının altındaki zemini oldukça derindeymiş gibi görebiliyordu.

Çatının eğimli yüzeyine ulaştığında henüz duvarın çıkıntısını bırakmamıştı. Tam o sırada devriyenin geldiğini haber veren bağırtılar ve Javert'in gürleyen sesi duyuldu.

— Çıkmaz sokağı araştırın! Droit-Mur ve Picpus sokakları kontrol altında. Çıkmaz sokakta olduğundan eminim!

Askerler aceleyle Genrot çıkmazına daldılar.

Cosette'e destek olarak kendini çatıdan aşağı bırakan Jean Valjean ıhlamur ağacına ulaştığında yere atladı. Korkudan ya da cesaretten dolayı hiç ses çıkarmayan Cosette'in elleri biraz sıyrılmıştı.

VI

Muammanın Başlangıcı

Jean Valjean kendini geniş, garip görünümlü ve âdeta kış geceleri seyredilmek üzere hazırlanmış hüzünlü bir bahçede buldu. Dikdörtgen şeklindeki bu bahçenin dibinde iki yanı uzun kavak ağaçlarıyla çevrili bir yol, köşelerde yükselen ulu ağaçlar, ortada tek başına duran büyük bir ağacın seçilebildiği aydınlık bir alan, iri çalılara benzeyen eğri büğrü birkaç meyve ağacı, sebze tarhları, fanusları ay ışığında parlayan bir kavun tarlası ve eski bir çirkef kuyusu vardı. Sağda solda yosundan kararmış gibi görünen banklar fark ediliyordu. Yolların kenarlarında dimdik yükselen küçük siyah ağaççıklar yer alıyordu. Bahçenin yarısını otlar, geri kalanını küf kaplamıştı.

Jean Valjean'ın yanında inmek için çatısından yararlandığı ev, çalı çırpı yığınları ve onların arkasında, duvarın hemen karşısında parçalanmış yüzü karanlıkta şekilsiz bir maske gibi görünen taş bir heykel vardı.

Yıkık dökük odalarından biri dolu olan ve âdeta hangar olarak kullanılan ev virane gibiydi.

Droit-Mur Sokağı'nın Petit-Picpus Sokağı'yla kesiştiği noktadaki büyük evin iki cephesi bu bahçeye dik açı oluşturacak şekilde uzanıyordu. Bu cephelerin içi dışından daha berbattı. Parmaklılarla kaplı pencerelerden hiç ışık sızmıyordu. Üst katlarda hapishanelerde olduğu gibi ocak eteklikleri vardı. Cephelerden biri diğerine, bahçeye devasa kara bir çarşaf gibi yayılan gölgesini yansıtıyordu.

Etrafta başka bir ev görünmüyor, bahçenin dibi siste ve karanlıkta kayboluyordu. Yine de, arkalarında tarlaları gizlermiş gibi kesişen duvarları ve Polonceau Caddesi'nin alçak çatılarını belli belirsiz seçebilmek mümkündü.

Bu bahçeden daha ıssız ve yabani bir şeyi tasavvur edebilmek imkânsızdı. Kuşkusuz gecenin ilerleyen saatlerinde olduğu için kimsecikler yoktu; ama bu bahçe öğle saatlerinde bile gezilebilecek bir yere benzemiyordu. Jean Valjean'ın ilk işi ayakkabılarını bulup giymek olmuş, ardından Cosette ile birlikte hangara girmişti. Kaçan biri kendini asla tam olarak gizlenmiş hissetmez. Sürekli olarak Thénardier'yi düşünen çocuk Jean Valjean'ın mümkün oldukça bir köşeye büzüşmek içgüdüsünü paylaşıyor, titreyerek ona sarılıyordu.

Çıkmaz sokağı ve caddeyi araştıran devriyelerin gürültüsü, taşlara indirilen dipçik darbeleri, Javert'in hafiyelere seslenişleri ve anlaşılmayan sözlerine karışan lanet okumaları duyuluyordu.

Bir çeyrek saat sonra, fırtına uğultusunu andıran bu gürültü uzaklaşmaya başlıyor, Jean Valjean soluk bile almıyordu.

Elini hafifçe Cosette'in ağzına dayamıştı.

Zaten içinde bulunduğu yalnızlığın, çok yakından gelen o öfkeli gürültünün bile bozamayacağı garip bir dinginliği vardı. Bu duvarlar âdeta Kutsal Kitap'ta sözü geçen sesi iletmeyen o sağır taşlardan yapılmıştı.

Aniden, bu derin sükûnetin ortasında yeni, ilahi, semavi, tasvir edilemez bir gürültü yükseldi, az önceki gürültü ne kadar korkunçsa, bu yeni gürültü o kadar büyüleyiciydi. Bu

karanlıklardan yükselen bir ilahi, gecenin kasvetli ve ürkütücü sessizliğinde duanın ve ahengin göz kamaştırıcı yansımasıydı. Kadın sesleriydi; bakirelerin saf ve temiz, çocuklarınsa naif söyleyişlerinin bir araya geldiği bu sesler, âdeta bu dünyadan gelmiyor, yeni doğanların duymaya başladıkları, can çekişenlerin ise şimdiden duydukları tınılara benziyordu. Sesler, bu ilahi bahçeye tepeden bakan o kasvetli binadan geliyordu. Sanki iblislerin uğultusunun uzaklaşmaya başladığı anda, karanlığın içinden meleklerin korosu yaklaşıyordu.

Cosette ve Jean Valjean diz çöktüler.

Tövbekâr adam ve masum çocuk neler olup bittiğini, nerede olduklarını bilmeseler de, diz çökmeleri gerektiğini hissediyorlardı.

Bu sesler, binanın uyandırdığı ıssızlık izlenimini ortadan kaldırmayacak kadar garipti. Kimsenin yaşamadığı bir binada doğaüstü bir ilahi yankılanıyor gibiydi.

İlahi sürerken, Jean Valjean hiçbir şey düşünmüyor, geceyi değil, mavi gökyüzünü görüyor, hepimizin içinde var olan kanatların açıldığını hissediyordu.

İlahi sona erdi. Belki uzun sürmüştü. Ama Jean Valjean ne kadar zaman geçtiğini bilmiyordu. İnsanın coşkuyla kendinden geçtiği saatler bir dakikaymış gibi gelir.

Caddeye ve bahçeye yeniden sessizlik hâkim olmuş, tehdit eden ya da iç rahatlatan her şey silinip gitmişti. Rüzgâr, duvarın tepesinde tatlı ve hüzünlü bir ses çıkaran kuru otların hışırdamasına neden oluyordu.

VII

Muammanın Devamı

Gecenin ayazından, saatin sabahın bir ile ikisi arasında olduğu anlaşılıyordu. Zavallı Cosette hiçbir şey söylemiyordu. Başını koluna yaslamasından dolayı uyuduğunu sanan

Jean Valjean eğilip ona baktı. Gözleri açık olan Cosette'in düşünceli hali Jean Valjean'ın içini sızlattı. Titremeye devam ediyordu.

— Uyumak istiyor musun? diye sordu Jean Valjean.

— Çok üşüyorum.

Ardından ekledi:

— O hâlâ burada mı?

— Kim?

— Madam Thénardier.

Jean Valjean Cosette'i susturmak için uydurduğu bahaneyi çoktan unutmuştu.

— Ah! dedi, gitti. Artık korkacak bir şey yok.

Çocuk göğsünün üstünden bir yük kalkmış gibi derin bir soluk aldı.

Toprak nemli, hangarın dört bir yanı açıktı, ayaz gittikçe şiddetleniyordu. Jean Valjean redingotunu çıkarıp Cosette'in üzerine örttü.

— Şimdi daha az üşüyorsun, değil mi?

— Ah, evet baba!

— Tamam, beni biraz bekle. Hemen döneceğim.

Hangardan çıkıp daha uygun bir sığınak bulmak için büyük binanın etrafını dolaşmaya başladı. Önüne çıkan kapıların hepsi kapalıydı. Zemin katının tüm pencerelerinde parmaklıklar vardı.

Binanın köşelerinden birini geçerken, içlerinden hafif bir ışık sızan kemerli pencereleri fark etti. Ayaklarının ucunda dikilip pencerelerden birinden içeri baktı. Pencerelerin hepsi geniş taşlarla döşenmiş, kemerler ve sütunlarla donanmış, hafif bir ışıktan ve devasa karaltılardan başka hiçbir şeyin seçilemediği oldukça büyük bir salonu çevreliyordu. Işık bir köşede yanan bir idare lambasından geliyor, bu ıssız salonda hiçbir şey hareket etmiyordu. Yine de, iyice baktığında yerde, döşemenin üzerinde kefenle kaplanmış, yere yüzükoyun uzanmış, başını taşa yaslamış, kollarını kavuşturmuş, ölü-

mün hareketsizliği içinde yatan bir insan bedenine benzeyen bir şey görür gibi oldu. Döşemenin üzerinde sürünürmüş gibi görünen bu cismin boynunda bir ip vardı.

Tüm salona az aydınlanan mekânları daha da ürpertici kılan bir pus yayılıyordu.

Hayatı boyunca birçok iç karartıcı manzarayla karşılaşan Jean Valjean, o geceden sonra, o kasvetli mekânda, gece karanlığında hayal meyal seçebildiği, bilinmeyen bir gizemi barındıran o garip nesne kadar kanını donduran, ürkütücü bir görüntüye rastlamadığını sıklıkla dile getirmişti. Bu cismin ölü olduğunu düşünmek korkunçtu ve yaşıyor olma ihtimalini düşünmek daha da korkunçtu.

Alnını cama dayayıp bu nesnenin kımıldayıp kımıldamayacağını gözlemek cesaretini gösterdi. Kendisine çok uzun gelen bir süre boyunca boşuna bir çabayla öylece kaldı, yere uzanmış nesne hiç kımıldamıyordu. Aniden içini kaplayan büyük bir korkuyla, arkasına bakmaya cesaret edemeden hangara doğru koşarak kaçmaya başladı. Arkasını dönse o nesnenin kollarını açmış bir halde koşar adımlarla kendisine yaklaştığını göreceğini hissediyordu.

Soluk soluğa hangara vardığında dizleri tutmuyor, sırtından ter boşanıyordu.

Neredeydi? Paris'in ortasında böylesine garip bir mezarı andıran bir yapının bulunacağı kimin aklına gelirdi? Karanlıkta meleklerin sesleriyle insanları çağıran ve geldiklerinde onlara aniden bu korkunç görüntüyü sunan, cennetin ışıklı kapısını vaat ederken mezarın dehşet verici kapısını açan bu garip ev, gecenin gizemleriyle dolu bu ürkütücü bina da neyin nesiydi? Yine de bu bir bina, caddede numarası olan bir evdi! Gördüğü bir düş değildi! Bunu anlamak için taşlarına dokunmaya ihtiyacı vardı.

Soğuk, kaygı, korku, gecenin tüm heyecanı onu titretiyor, tüm bu düşünceler beyninde birbirleriyle çatışıyorlardı.

Cosette'e yaklaştı. Uyuyordu.

VIII

Çifte Muamma

Cosette başını bir taşa yaslayıp uykuya dalmıştı.

Yanına oturup onu incelemeye başlayan Jean Valjean ona baktıkça sakinleştiğini, daha mantıklı düşünebildiğini fark etti.

Bu kızla birlikte oldukları süre boyunca, yaşamının özünün bu gerçekliğe dayanacağını, ondan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayacağını, her şeyden sadece onun adına korkacağını net bir şekilde kavrıyor, üzerini örtmesi için çıkardığı redingotuna rağmen soğuğu hiç hissetmiyordu.

Bu arada, daldığı düşlerin ortasında, bir süreden beri bahçeden gelen ve sallanan bir çıngırağı andıran garip bir ses duyuyordu. Zayıf da olsa net bir şekilde işitilebilen bu ses, gece otlaklara salınan büyükbaş hayvanların çıngıraklarından yayılan hafif bir müziğe benziyordu.

Başını sesin geldiği yöne çeviren Jean Valjean bahçede birini gördü.

İnsana benzeyen bir yaratık kavun tarlasında düzenli hareketlerle eğilip kalkarak, durarak, sanki bir şeyler sürüklermiş ya da yere bir şeyler yayarmış gibi yürüyordu. Bu yaratık topallıyor gibiydi.

Jean Valjean bahtsızların o bitmek bilmeyen ürpertisiyle titredi. Her şeye bir düşman gibi kuşkuyla yaklaşan bahtsızlar gündüze kendilerini gösterdiği için, geceye de aniden yakalanmalarına yardımcı olduğu için güvenmezler. Az önce bahçenin ıssız olması nedeniyle ürperirken, şimdi orada biri olduğu için titriyordu.

Düşsel korkuları yerlerini yeniden gerçek korkulara bıraktı. Javert ve hafiyelerinin belki de gitmediklerini, kuşkusuz caddeye birkaç nöbetçi bırakmış olduklarını, bu adamın kendini fark etmesi halinde hırsız var diye bağıracağını ve yakalanmasına sebep olacağını düşündü. Uyuyan Cosette'i

hafifçe kollarının arasına alıp hangarın en uzak köşesindeki kullanılmayan eski mobilyalar yığınının arkasına götürdü. Cosette hiç kımıldamadı.

Oradan kavun tarlasındaki yaratığın hareketlerini gözetlemeye başladı. Çıngırak sesinin bu adamın hareket etmesinin ardından duyulması ilginçti. Gürültü adam yaklaştıkça artıyor, uzaklaştıkça azalıyordu; ani bir hareketine bir tremolo eşlik ediyor, durduğunda da ses kesiliyordu. Bu adama bir koç ya da öküz gibi bir çıngırak bağlandığı kesindi, ama bunun anlamı neydi?

Kendi kendine bu soruları sorarken, Cosette'in ellerine dokundu. Buz kesmişlerdi.

— Aman Tanrım! dedi.

Alçak sesle:

— Cosette! diye seslendi

Kız gözlerini açmadı.

Jean Valjean onu sertçe sarstı.

Kız uyanmadı.

— Ölecek! dedi ve tepeden tırnağa titreyerek ayağa kalktı.

Aklından birbirlerine karışmış halde en ürkütücü düşünceler geçti. Ürkütücü varsayımların bizi bir taşkınlık seli gibi kuşattığı ve beynimizin bölmelerini şiddetle zorladığı anlar vardır. Söz konusu olan sevdiğimiz bir kişiyse, ihtiyatlılığımızın keşfedemeyeceği çılgınlık yoktur. Böyle soğuk bir gecede açık havada uyumanın ölümcül sonuçları olabileceğini düşündü.

Rengi solan Cosette hiç kımıldamadan ayaklarının dibine serilmişti.

Göğsünü dinledi; soluk alıyordu ama bu soluk hafif ve tükenmeye yüz tutmuş gibiydi.

Onu nasıl ısıtabilirdi? Onu nasıl uyandırabilirdi?

Kafasındaki diğer düşünceler silinip gitmişti. Kendini kaybetmiş bir halde hangardan dışarı çıktı.

Bir çeyrek saat geçmeden Cosette'in ateş yanan bir odada bir yatağa yatırılması gerekiyordu.

IX

Çıngıraklı Adam

Hemen bahçede gördüğü adama doğru yürüdü. Yeleğinin cebinden çıkardığı gümüş paraları eline almıştı.

Jean Valjean birkaç adımda, başını öne eğdiği için kendini görmeyen adamın yanına ulaşıp bağırdı:

— Yüz frank!

Adam yerinden sıçrayarak başını kaldırdı.

— Bu gece bize barınacak bir yer bulursanız, yüz frank kazanacaksınız! diye tekrarladı Jean Valjean.

Ay Jean Valjean'ın ürkmüş yüzünü aydınlatıyordu.

— Şu işe bakın, demek sizsiniz Madeleine Baba! dedi adam.

Bu karanlıkta, bu bilinmeyen mekânda, bu meçhul kişi tarafından telaffuz edilen bu sözler karşısında Jean Valjean geri çekildi.

Bunun dışında her şeye hazırdı. Kendisiyle konuşan, bir köylü gibi giyinmiş, dizinde iri bir çıngırağın sarktığı deri bir dizlik bulunan beli bükülmüş, topal bir ihtiyardı. Karanlıkta yüzü seçilemiyordu.

Bu arada şapkasını çıkaran yaşlı adam titreyerek haykırıyordu:

— Aman Tanrım! Madeleine Baba burada ne işiniz var? Tanrı aşkına, buraya nasıl girdiniz? Demek gökten düştünüz! Bu çok da garip bir durum değil, sizin gibi biri bir yerden düşecek olursa, elbette ki gökten düşer. Şu halinize bakın! Kravatınız, şapkanız, ceketiniz yok! Sizi tanımayan birini korkutacağınızın farkında mısınız? Üstünüzde bir şey yok! Ulu Tanrım, artık ermişler çıldırıyor mu? Ama buraya nasıl girdiniz?

Bir kelimeyi diğeri izliyor, yaşlı adam bir taşralı gibi kaygı uyandırmayan tarzda konuşuyordu. Tüm bunları şaşkınlıkla temiz yürekliliğin iç içe geçtiği bir üslupla söylemişti.

— Siz kimsiniz? Bu ev de neyin nesi? diye sordu Jean Valjean.

— Ah! Şu işe bakın, bu kadarı da fazla, diye bağırdı ihtiyar, ben sizin buraya yerleştirdiğiniz kişiyim ve bu ev sizin beni yerleştirdiğiniz ev. Nasıl! Beni tanımadınız mı?

— Hayır, dedi Jean Valjean. Peki ya siz beni nereden tanıyorsunuz?

— Benim hayatımı kurtardınız.

Ay ışığı yüzüne vurduğunda Jean Valjean ihtiyar Fauchelevent'ı tanıdı.

— Ah! Demek sizsiniz, evet sizi tanıyorum.

— Ne mutlu! dedi ihtiyar sitemkâr bir ses tonuyla.

— Peki burada ne yapıyorsunuz?

— İşte, kavunlarımın üzerini örtüyorum!

Gerçekten de, Jean Valjean yanına geldiğinde ihtiyar Fauchelevent elinde kavun tarlasının üzerine serdiği koruma hasırının ucunu tutuyordu. Bahçeye çıktığı bir saatten beri hasırın bir bölümünü sermişti. Jean Valjean'ın hangardan gözlemlediği o ilginç hareketleri bu yüzden yapıyordu.

Devam etti:

— Kendi kendime, ay çok parlak, don yapacak, kavunlarıma paltolarını giydireyim mi? diye sordum. Jean Valjean'a dönerek, sizin de aynı şeyi yapmanız gerekirdi dedi, gülerek ekledi, ama burada ne işiniz var?

Bu adamın kendisini en azından Madeleine adıyla tanıdığını fark eden Jean Valjean temkinli bir şekilde konuşmaya başlayıp peş peşe sorular yöneltti. Roller garip bir şekilde değişmişe benziyordu. Bahçeye giren kendisi olsa da, yaşlı adamı sorguya çekti.

— Neden dizinize o çıngırağı taktınız?

— Bunu mu? Benden uzaklaşmaları için.

— Ne? Sizden uzaklaşmaları için mi?

Fauchelevent garip bir şekilde gözünü kırptı.

— Ah! Bu evde sadece kadınlar ve birçok genç kız var. Sanırım onlarla karşılaşmamın sakıncalı olduğunu düşünüyorlar. Çıngırak onları uyarıyor. Ben gelince onlar gidiyorlar.

— Bu ev neyin nesi?

— Ama bunu biliyorsunuz.

— Hayır bilmiyorum.

— Beni buraya bahçıvan olarak yerleştirmiştiniz!

— Bana hiçbir şey bilmiyormuşum gibi yanıt verin.

— Tamam o zaman, burası Petit-Picpus Manastırı!

Anılar Jean Valjean'ın hafızasında canlanıyordu. Rastlantı yani kader onu, iki yıl önce bir araba kazası sonucu sakat kalan ihtiyar Fauchelevent'ı kendi talimatıyla yerleştirdiği Saint-Antoine Mahallesi'nin manastırına fırlatmıştı. Kendi kendine konuşurmuş gibi tekrarladı:

— Petit-Picpus Manastırı!

— Evet, ama Madeleine Baba içeri nasıl girdiniz? Bir ermiş olsanız da nihayetinde erkeksiniz, buraya erkekler giremez.

— Siz de erkeksiniz.

— Bir tek ben varım.

— Yine de, burada kalmam gerekiyor, dedi Jean Valjean.

— Ah! Tanrım! diye haykırdı Fauchelevent.

İhtiyara yaklaşan Jean Valjean ciddi bir ses tonuyla:

— Fauchelevent Baba, sizin hayatınızı kurtardım, dedi.

— Bunu sizden önce ben hatırladım, diye karşılık verdi Fauchelevent.

— Tamam o zaman, benim sizin için yaptığımı şimdi siz benim için yapacaksınız.

Jean Valjean'ın güçlü ellerini kırışık ve titrek ellerinin arasına alan Fauchelevent birkaç saniye boyunca ne söyleyeceğinin bilemedi. Nihayet haykırdı:

— Ah! Ah! Size biraz olsun yardım edebilirsem ulu Tanrı beni kutsamış olacak! Hayatınızı kurtarmak! Sayın başkan bu yaşlı adama dilediğiniz talimatı verin!

Büyük bir sevinçle altüst olan yaşlı adamın yüzünden bir ışık saçılıyor gibiydi.

— Ne yapmamı istiyorsunuz?

— Size anlatacağım. Bir odanız var mı?

— Eski manastırın yıkıntısının arkasında, kimsenin göremeyeceği bir köşede üç odalı bir evim var.

Gerçekten de, yıkıntının arkasına kimsenin göremeyeceği bir şekilde inşa edilmiş olan bu kulübe Jean Valjean'ın bile gözünden kaçmıştı.

— Tamam. Şimdi sizden iki şey isteyeceğim.

— İsteyin sayın başkan.

— Öncelikle, benim hakkımda bildiklerinizi kimseye söylemeyeceksiniz. İkincisi, daha fazlasını öğrenmeye çalışmayacaksınız.

— Nasıl isterseniz. Sadece onurlu bir iş yapacağınızı ve her zaman ulu Tanrı'nın en iyi kullarından biri olduğunuzu biliyorum. Üstelik beni buraya siz yerleştirdiniz. Bu yüzden emrinizdeyim.

— Tamam. Şimdi benimle gelin. Çocuğu alacağız.

— Ah! Bir de çocuk mu var?

Tek bir söz daha söylemeden sahibinin peşinden giden bir köpek gibi Jean Valjean'ı izledi.

Yarım saat geçmeden, sıcak bir odada, yaşlı bahçıvanın yatağında uyuyan Cosette'in rengi yerine gelmişti. Jean Valjean kravatını takıp, redingotunu giymiş, duvarın üzerinden attığı şapkasını bulup başına geçirmişti; Jean Valjean giyinirken Fauchelevent dizliğindeki çıngırağı çıkarmış, süs niyetine duvardaki bir çiviye asmıştı. İki adam Fauchelevent'ın biraz peynir, esmer ekmek, bir şişe şarap ve iki bardak koyduğu masanın üzerine dirseklerini dayamışlardı. Az sonra yaşlı adam elini dizine koyduğu Jean Valjean'a :

— Ah! Madeleine Baba! Beni hemen tanıyamadınız! İnsanların hayatını kurtarıp onları unutuyorsunuz! Bu çok kötü! Onlar sizi hatırlıyorlar! Siz nankörsünüz! diyordu.

X

Javert'in Eli Boş Dönmesinin Hikâyesi

Âdeta tersinden gördüğümüz olaylar, aslında çok basit koşullarda gerçekleşmişti.

Jean Valjean, Javert'in kendisini Fantine'in öldüğü yatağın kenarında tutukladığı günün akşamı Montreuil-sur-mer Hapishanesi'nden kaçtığında, polis kaçak forsanın Paris'e gitmiş olabileceğini düşünmüştü. Her şeyin kaybolduğu bir anafor olan Paris'te her şey, tıpkı dünyanın boşluğunda olduğu gibi o anaforun çukurunda gözden kaybolup giderdi. Hiçbir ormanın, insanı bu kalabalık kadar iyi gizleyemediğini tüm kaçaklar bilirler. Paris'e bir anaforun çukurunda yutulmaya giderler; bazen bu yutulmalar kurtuluşu sağlar. Bunu polis de bilir ve tıpkı Montreuil-sur-mer'in eski belediye başkanı gibi başka yerde bulamadığını Paris'te arar. Araştırmaları yürütmek üzere Paris'e çağrılan Javert, gerçekten de Jean Valjean'ın yeniden yakalanmasına büyük katkıda bulunmuştu. Gayretkeşliği ve zekâsıyla Emniyet Müdürü Kont Angles'in yardımcısı olan ve kendisine daha önce de destek veren M.Chabouillet'nin gözüne girmiş ve Montreuil-sur-mer'in müfettişi Paris'e atanmıştı. Javert orada, sözcükler bu tür görevler için uygun kaçmasa da, yüzünün akıyla yararlı hizmetlerde bulunmuştu.

Artık Jean Valjean'ı düşünmüyordu –her zaman av peşinde olan bu köpekler şu an izini sürdükleri kurt yüzünden dün aradıkları kurdu unuturlar–, asla gazete okumayan Javert 1823'ün Aralık ayında, monarşi yanlısı olduğundan "Prens Angoulême dükünün" Bayonne'a muzaffer bir edayla girişinin ayrıntılarını öğrenmek için bir gazeteye göz atmış, kendisini ilgilendiren haberi okuduktan sonra sayfanın dibinde Jean Valjean'ın ismini fark etmişti. Gazete kürek mahkûmu Jean Valjean'ın öldüğünü Javert'de hiçbir kuşku

uyandırmayan kesin bir dille aktarıyordu. Sadece: *İşte güzel bir mahkûmiyet*, demekle yetinen Javert gazeteyi elinden bırakmış, bu konuyu bir daha hiç düşünmemişti.

Bir süre sonra, Seine-et-Oise Emniyeti'nden Paris Emniyet Müdürlüğü'ne gönderilen bir raporda, Montfermeil'de, annesi tarafından bir hancıya emanet edilen yedi sekiz yaşlarında bir kız çocuğunun meçhul bir şahıs tarafından kaçırıldığı, Cosette adındaki bu kızın Fantine adlı annesinin bilinmeyen bir tarihte, bilinmeyen bir hastanede öldüğü bildiriliyordu. Bu raporu gözden geçiren Javert düşüncelere daldı.

Fantine ismini iyi hatırlıyor, Jean Valjean'ın bu yaratığın kızını aramak için üç gün izin isteyerek kendisini kahkahalara boğduğunu hiç unutmuyordu. Jean Valjean'ın Paris'te Montfermeil arabasına binerken yakalandığını hatırladı. Hatta bazı rivayetlere göre, yakalanmadan bir süre önce bir kez daha Montfermeil yakınlarına gitmiş ama köyde onu kimse görmemişti. Montfermeil'de ne işi olabileceğini kimse tahmin edemiyordu. Javert bunun nedenini şimdi anlıyordu. Jean Valjean, Fantine'in kızını almaya gidiyordu. Oysa şimdi bu çocuk meçhul bir şahıs tarafından kaçırılmıştı! Bu meçhul şahıs kim olabilirdi? Yoksa Jean Valjean'mıydı? Ama Jean Valjean ölmüştü. Javert kimseye bir şey söylemeden Planchette çıkmazındaki Plat d'étain'den Montfermeil arabasına bindi.

Orada, her şeyi aydınlatacağı büyük bir ışık bulmayı umarken zifiri karanlıkla karşılaştı.

Thénardierlerin ilk günlerde yakınıp olan biteni herkese anlatmaları üzerine, Çayırkuşu'nun kaçırılması köyde birçok söylentiye yol açmıştı. Bu hikâyenin birçok versiyonu anlatılmış, sonunda çocuğun kaçırıldığına karar verilmiş, Paris'e gönderilen rapor bu nedenle kaleme alınmıştı. Yine de, ilk öfkesi geçen Thénardier, hayran olunası içgüdüsüyle başsavcıya ihbarda bulunmanın hiç de hayırlı olmayacağını, *Cosette'in kaçırılması* konusundaki şikâyetinin ilk sonucunun adaletin parıldayan gözlerini kendisine ve çevirdiği gizli

işlere yöneltmesi olacağını anlamıştı. Baykuşların en sevmediği şey ışığın kendi üzerlerine tutulmasıdır. Üstelik aldığı bin beş yüz frankı nasıl açıklayacaktı? Hemen kararını verip karısına bu konu hakkında hiç konuşmaması talimatını verdi ve kendisine *kaçırılan çocuktan* söz edildiğinde alttan almaya başladı. Söylentilere anlam veremiyordu; kuşkusuz bu küçük sevimli kızı aceleyle "elinden aldıklarında", ona duyduğu sevgiden dolayı birkaç gün daha yanında kalmasını istemiş, ama onu almaya gelen "büyükbabası" olduğu için elinden bir şey gelmemişti. Bu öyküye büyükbabayı eklemesi işini kolaylaştırıyordu. İşte Javert, Montfermeil'e geldiğinde ortalıkta bu söylentiler dolaşıyordu. Büyükbaba Jean Valjean ihtimalini ortadan kaldırıyordu.

Yine de, Javert bilgi edinmek için Thénardier'ye bazı sorular sordu. Bu büyükbaba ne iş yapıyordu ve ismi neydi? Thénardier sakince yanıt verdi:

— Zengin bir toprak sahibi. Kimliğini gördüm. Sanırım ismi M. Guillaume Lambert'di.

Lambert itibarlı ve güven verici bir isimdir. Javert Paris'e geri döndü.

— Jean Valjean'ın öldüğü kesin, diye düşündü, ne ahmağım.

Bu hikâyeyi unutmak üzereyken, 1824 Mart'ında, Saint-Médard Mahallesi'nde oturan ve "sadaka veren dilenci" olarak anılan garip bir kişiden söz edildiğini haber aldı. Söylendiğine göre, ismini kimsenin tam olarak bilmediği bu kişi Montfermeil'den geldiğinin dışında hiçbir şey bilmeyen yedi sekiz yaşında küçük bir kızla birlikte yaşıyordu. Montfermeil! Her zaman karşısına çıkan bu isim, Javert'in yine dikkatini çekti. Eskiden kilisede hademelik yapan, şimdiyse sokaklarda hafiye olarak dilenen ve bu kişinin sadaka verdiği yaşlı adam şu ayrıntıları ekliyordu: Sadece akşamları dışarı çıkan, yoksullar dışında kimseyle konuşmayan, kimseyi yanına yaklaştırmayan bu rantiye, çok yabani bir adamdı.

Astarının içinde banknotlar olduğu için milyonlarca frank eden eski, sarı bir redingot giyiyordu. Bu bilgiler Javert'in merakını kabartmıştı. Bir gün, bu fantastik rantiyeyi hiç ürkütmeden görebilmek için dilencinin yırtık pırtık giysilerini alıp her akşam diz çökmüş bir halde dualar okuduğu, dua okurken muhbirlik yaptığı yere oturdu.

Gerçekten de, "şüpheli şahıs" kılık değiştirmiş Javert'in yanına gelip sadaka verdi; Javert başını kaldırdığında Jean Valjean, Javert'i gördüğünü sanarak sarsılmış, Javert de Jean Valjean'ı gördüğünü sanarak altüst olmuştu.

Yine de, karanlıkta yanılmış olabilirdi; Jean Valjean'ın öldüğü resmî olarak bildirilmişti; yine de Javert bu kişinin Jean Valjean olduğundan ciddi bir şekilde şüphe ediyordu; ama işi konusunda çok titiz olan Javert bir şüphe yüzünden kimsenin yakasına yapışmazdı.

Adamı Gorbeau'nun evine kadar takip ettikten sonra "ihtiyar kadının" ağzından laf alması zor olmadı. Redingotun milyonlarla dolu olduğunu doğrulayan yaşlı kadın ona bin franklık banknotun hikâyesini anlattı. Onu görmüştü! Ona dokunmuştu! Bir oda kiralayan Javert o akşam eve yerleşti. Sesini duymak umuduyla esrarengiz kiracının kapısını dinlese de, anahtar deliğinden mum ışığını fark eden Jean Valjean sessiz kalarak oyununu bozdu.

Ertesi sabah evden ayrılmaya karar veren Jean Valjean'ın beş frankı yere düşürmesi üzerine paranın sesini duyan yaşlı kadın adamın evi terk edeceğini düşünüp durumu hemen Javert'e bildirmişti. Jean Valjean akşam dışarı çıktığında, Javert iki adamıyla birlikte bulvarın ağaçlarının arasında bekliyordu.

Javert emniyetten takviye istese de, yakalamayı umduğu kişinin ismini söylememiş, bu sırrını üç nedenden dolayı gizlemişti: Öncelikle en ufak bir ihtiyatsızlık Jean Valjean'ı alarma geçirebilirdi; ikincisi, Paris'in gedikli polisleri öldüğü sanılan kaçak bir kürek mahkûmunu, adaletin bir zamanlar *en tehlikeli eşkıyalardan biri* olarak sınıflandırdığı bir

mahkûmu yakalamayı yeni gelen Javert'e kaptırmak istemezlerdi; nihayet Javert bir sanatçı olarak hiç umulmayanı gerçekleştirmek zevkine sahipti. Uzun süre önceden haber verilerek parıltısı soldurulan başarılardan nefret ederdi. Başyapıtlarını karanlıkta hazırlar, onları aniden sergilerdi.

Javert, Jean Valjean'ı bir ağaçtan diğerine, sonra da bir cadde köşesinden diğerine kadar izlemiş, avının kendini en güvende hissettiği anlarda bile gözünü ondan ayırmamıştı. Peki Javert Jean Valjean'ı neden tutuklamıyordu? Çünkü içinde hâlâ bir şüphe vardı.

O dönemde polisin özgür basının işini zorlaştırması nedeniyle dilediği gibi davranamadığını hatırlamak gerek. Gazetelerde yer alan bazı keyfî uygulamalar mecliste tepki uyandırmış ve emniyet teşkilatını pasifleştirmişti. Bireysel özgürlüğe tacizde bulunmak ciddi bir suçtu. Polisler görevden alınmak korkusuyla hata yapmaktan çekiniyorlardı. Yirmi gazetede şu kısa başlıkla verilecek haberin yaratacağı etkiyi düşünsenize: "Dün, saygıdeğer bir toprak sahibi olan ve yedi sekiz yaşındaki torunuyla dolaşmaya çıkan beyaz saçlı yaşlı bir büyükbaba kaçak bir kürek mahkûmu olarak Emniyet Müdürlüğü'ne getirildi!"

Ayrıca Javert'in kendine özgü titizlikleri olduğunu da tekrarlayalım; vicdanının talimatları emniyet teşkilatının talimatlarına ekleniyordu. Gerçekten de hâlâ tereddütlüydü.

Jean Valjean sırtını ona dönmüş bir halde karanlıkta yürüyordu. Üzüntü, endişe, bezginlik, kendini gece vakti kaçmak ve Paris'te Cosette ile birlikte bir sığınak aramak zorunda bırakan bu yeni bahtsızlık, adımını bir çocuğun adımına uydurma zorunluluğu, tüm bunlar Jean Valjean'ın her zamanki yürüyüş temposunu değiştirmiş, bedenine Javert'in kimliğinde cisimleşen polisi bile yanıltacak ölçüde bir dermansızlığın damgasını vurmuştu. Onun yanına yaklaşmanın imkânsızlığı, yurtdışından gelmiş bir eğitmeninkine benzeyen giysileri, Thénardier'nin onu büyükbaba olarak

nitelemesi, nihayet öldüğüne inanılması Javert'in zihnindeki belirsizlikleri daha da yoğunlaştırıyordu.

Bir an aklına ona kimliğini sormak geldi. Ama bu adam Jean Valjean ya da yaşlı, onurlu bir rantiye değilse, muhtemelen Paris'teki karanlık ve kirli işlere iyice bulaşmış bir serseri, iyi bilinen bir taktik uyarınca diğer yeteneklerini gizlemek için sadaka veren tehlikeli bir çete reisi olabilirdi. Kuşkusuz onunla iş birliği yapan birileri, suç ortakları, gerektiğinde sığınabileceği gizli mekânları vardı. Caddelerde sürekli yol değiştirdiğine bakılırsa bu hiç de sıradan bir ihtiyar değildi. Onu hemen yakalamak "altın yumurtlayan tavuğu öldürmek" anlamına gelirdi. Beklemenin ne sakıncası vardı? Javert onu elinden kaçırmayacağından emindi.

Kendi kendine bu gizemli adam hakkında sorduğu yüzlerce soruyla şaşkın bir halde ilerliyordu.

Onun Jean Valjean olduğunu ancak çok daha sonra, Pontoise Caddesi'nde bir meyhanenin canlı ışığı yüzüne vurduğunda anladı.

Bu dünyada tepeden tırnağa sarsılarak titreyen iki varlık mevcuttur: Çocuğuna kavuşan anne ve avını bulan kaplan. Javert bu olağanüstü titremeyle sarsıldı.

Onun kesinlikle Jean Valjean olduğunu anladığında, sadece üç kişi olduklarını fark edip Pontoise Caddesi'ndeki polis karakolundan takviye istemişti. Dikenli sopayı kavramadan önce eldiven giymek gerekir.

Bu gecikme ve Rollin kavşağında yardımcılarına danışmak için durması yüzünden az kalsın avının izini kaybedecekti. Yine de Jean Valjean'ın peşindeki avcılarla arasına nehri koymak isteyeceğini hemen tahmin etmişti. Doğru yolda olup olmadığını anlamak için burnunu yere dayayan bir av köpeği gibi başını öne eğip düşündükten sonra şaşmak bilmeyen güçlü içgüdüsüyle Austerlitz Köprüsü'ne doğru yürüdü. Köprü bekçisiyle aralarında geçen şu konuşma üzerine haklı olduğunu anladı:

— Bir adam ve küçük bir kız gördünüz mü?

— Ona iki santim ödettim.

Javert köprüye girdiğinde karşı kıyıdaki meydanın aydınlığında Cosette'in elini tutan Jean Valjean'ı fark etmiş, onun Chemin-Vert-Saint-Antoine Caddesi'ne girdiğini görmüştü. O caddenin sonunda bir tuzak gibi bekleyen Genrot çıkmazını ve Droit-Mur Sokağı'nın Picpus Sokağı'na açılan tek çıkışını düşündü. Avcıların dediği gibi *önünü kesmek* için adamlarından birini hemen ara bir yoldan o çıkış noktasına yolladı. Arsenal garnizonuna dönmekte olan bir devriye birliğine rastlayıp onları da yanına aldı. Bu tür takiplerde askerler iyi bir kozdur. Zaten, bir yabandomuzunu yakalamak için avcının hüneri ve köpeklerin gücü gerekir. Bu önlemleri aldıktan sonra, sağdaki Genrot çıkmazı, soldaki nöbetçi sayesinde geriye döndüğünde kendisiyle karşı karşıya kalacak olan Jean Valjean'ı yakaladığını hissederek enfiyesini çekti.

Ardından oyununa başladı. Şeytani ve büyülü bir an yaşadı; yakaladığını bildiği adamın önünden yoluna devam etmesine izin verip onu yakalayacağı anı mümkün olduğunca geciktirmeyi arzuladı, onu yakaladığını bilmenin ve hâlâ özgürce yürüdüğünü görmenin keyfini çıkardı. Sineğin ağında kanat çırpmasını izleyen örümceğin, yakaladığı farenin bir süre kaçmasına izin veren kedinin duyduğu hazla gözlerini ondan ayırmıyordu. Yırtıcı kuşlar pençeleriyle yakaladıkları avı kıskaçlarına aldıkları anda dehşet verici bir şehvet duygusuna kapılırlar. O çırpınarak boğuluş ne büyük bir haz verir!

Javert bu anın tadını çıkarıyordu. Ağın ilmikleri sıkıca bağlanmıştı. Başarıdan emindi; artık sadece avucunu sıkması gerekiyordu.

Ne kadar kararlı, güçlü ve umutsuz olursa olsun Jean Valjean'ın direnmesi yanındaki takviye güç sayesinde imkânsızdı.

Javert yavaşça ilerlerken tıpkı bir hırsızın cebini yoklarmış gibi her köşe bucağı karış karış gözden geçiriyordu.

Ağın merkezine geldiğinde sineği bulamadı.

Ne kadar öfkelendiği tahmin edilebilir.

Droit-Mur ve Picpus sokaklarının köşesini tutan nöbetçiyi sorguladı; görev yerinden hiç ayrılmayan bu polis adamı görmemişti.

Etrafı köpek sürüsü tarafından çevrilmiş bir geyik bazen paçayı sıyırabilir, yani kaçıp kurtulabilir. O zaman en deneyimli avcılar bile ne diyeceklerini şaşırırlar. Duvivier, Ligniville ve Desprez afallayıp kalır. Böyle bir düş kırıklığı anında Artonge: *Bu bir geyik değil, büyücü*, diye haykırmıştı.

Javert de bu şekilde haykırmak istiyordu.

Hayal kırıklığına bir an için ümitsizlik ve öfke karıştı.

Napoléon'un Rusya Seferi'nde, İskender'in Hindistan Seferi'nde, Sezar'ın Afrika Savaşı'nda, Büyük Kiros'un İskitlerle savaşında ve Javert'in Jean Valjean seferinde hatalar yaptıkları kuşkusuzdur. Belki de eski kürek mahkûmunu tanımak konusunda tereddüt etmekle hata yapmıştı. Bir bakış yeterliydi. Onu evde kolayca yakalamamakla hata yapmıştı. Pontoise Caddesi'nde kesin olarak tanıdığında onu tutuklamamakla hata yapmıştı. Ay ışığının aydınlattığı Rollin kavşağında yardımcılarına danışmakla hata etmişti. Kuşkusuz fikir alışverişinde bulunmak, saygı duyulmayı hak eden köpeklerin düşüncelerini öğrenmek yararlıdır, ama avcı kurt ve kürek mahkûmu gibi tehlikeli bir avın peşindeyse ne kadar tedbir alsa yetersizdir. Yolun her tarafına av köpeklerini salan Javert, hayvana takip edildiğini hissettirerek kaçmasına yol açmıştı. Özellikle de, Austerlitz Köprüsü'nde izini yeniden bulduğunda, böyle bir adamı avucunun içinde hissetmenin verdiği güvenle o korkunç ve tehlikeli oyunu oynamakla hata etmişti. Kendini olmadığı kadar güçlü hissetmiş, fareyle oyun oynayan aslan olduğunu sanmıştı. Aynı şekilde, takviye istemenin gerekli olduğunu düşündüğünde kendini çok

zayıf hissetmişti. Kaçınılmaz bir önlem olsa da, değerli bir zaman dilimini kaybetmişti. Javert tüm bu hataları yapsa da, en birikimli, en disiplinli muhbirlerden biriydi. Avcılıkta söylendiği gibi sözcüğün tam anlamıyla *bilge bir köpekti*. Ama kim tamamen mükemmel olabilir ki?

En büyük stratejistlerin bile yanıldığı anlar vardır.

En büyük saçmalıklar, sıklıkla tıpkı kalın ipler gibi küçücük şeylerin bir araya gelmesinden yapılmıştır. Bir halatı alıp, onu oluşturan iplikleri ayırdıktan sonra hepsini teker teker koparırsanız "Bu da neymiş!" dersiniz. İplikleri örüp bir araya getirdiğinizde ortaya devasa bir şey çıkar; bu, Doğu'daki Markianos ile Batı'daki Valentinianus arasında tereddüt eden Attila'dır; bu, Capua'ya gelmekte geciken Hannibal'dir; bu Arcis-sur-Aube'da uyuyakalan Danton'dur.

Her ne olursa olsun, Jean Valjean'ı elinden kaçırdığını anladığı anda Javert aklını kaybetmedi. Kaçak kürek mahkûmunun çok uzaklaşmış olamayacağına kesin gözüyle baktığından nöbetçiler yerleştirdi, pusular, tuzaklar hazırladı ve tüm gece mahalleyi araştırdı. Gözüne çarpan ilk şey, ipi kesilmiş fener oldu. Değerli bir ipucu olsa da, bu kesik ip tüm araştırmalarını Genrot Çıkmaz Sokağı'na yöneltmesine neden oldu. Bu çıkmaz sokağın alçak duvarlarından ekilmemiş geniş arazilere doğru uzanan bahçelere geçilebiliyordu. Jean Valjean hiç kuşkusuz o tarafa kaçmış olmalıydı. Doğrusu, Genrot Çıkmaz Sokağı'na biraz daha girmiş olsaydı, muhtemelen yakalanacaktı. Javert bu bahçeleri ve arazileri karış karış taradı.

Gün doğarken, çevreyi gözlemeleri için iki adamını orada bırakıp, bir hırsıza yakalanmış bir muhbirin utancıyla emniyet müdürlüğüne döndü.

Altıncı Kitap
Petit-Picpus

I

Picpus Sokağı, Numara 62

Yarım asır önce, hiçbir şey bir araba kapısına Picpus Sokağı 62 numaranın araba kapısı kadar benzemezdi. Genellikle insanı cezbedici bir şekilde aralık duran bu kapıdan pek de kasvetli olmayan iki şey görülürdü, asma dallarıyla kaplı duvarların kuşattığı bir avlu ve gezinip duran bir kapıcının yüzü. Yüksek ağaçlar dipteki duvarın üzerinden bakınca fark edilirdi. Güneş ışığı avluyu şenlendirip bir bardak şarap kapıcıyı keyiflendirdiğinde, Picpus Sokağı'nın 62 numaralı kapısının önünden gülünç bir düşünceye kapılmadan geçmek mümkün olmazdı. Yine de, burası bir kısmı hayal meyal görülebilen kasvetli bir mekândı.

Eşik gülümsüyor, ev dua edip ağlıyordu.

Hiç de kolay olmayacak bir şekilde kapıcıyı atlatmayı başarıp –bunu başarmak neredeyse imkânsızdı, çünkü içeri girmek için bilinmesi gereken bir *Açıl susam açıl!* vardı– sağda iki duvar arasına sıkışmış, ancak tek kişinin sığabileceği dar bir merdivene açılan hole ulaşan birisi, bu merdivenin

üstü kanarya sarısı, süpürgeliği çikolata rengi olan duvarlarından korkmadan yukarı çıkmaya kalkışırsa, önce ilk, sonra ikinci sahanlığı aşıp sarı ve çikolata renkli badananın sakin ısrarının eşliğinde birinci kattaki bir koridora girebilirdi. Merdiven ve koridor iki şık pencere tarafından aydınlatılıyor, koridor biraz ileride bir dirsek oluşturup karanlığa gömülüyordu. Bu köşeyi dönen kişi birkaç adım sonra kapalı olmadığı için daha da gizemli görünen bir kapıya ulaşıyordu. Kapı itildiğinde, yaklaşık dört metrekarelik, taş döşemeli, temiz, soğuk, duvarları rulosu bir frank olan yeşil çiçekli nankin kâğıdıyla kaplı küçük bir odayla karşılaşılıyordu. Odanın sol tarafının tamamını kaplayan, camları küçük bölmelere ayrılmış büyük bir pencereden beyaz ve mat bir ışık geliyordu. Etrafa bakıldığında kimse görülmüyor, kulak kabartıldığında bir ayak sesi ya da bir insan mırıltısı duyulmuyordu. Duvar çıplaktı, odada tek bir mobilya, tek bir iskemle dahi yoktu.

Etrafa bir kez daha bakıldığında kapının karşısındaki duvarda yaklaşık bir avuç büyüklüğünde, birbirlerini kesen, siyah, boğumlu, sağlam demir çubuklardan oluşan dört köşeli bir delik görülüyordu, ağın ilmeklerine benzeyen bu deliğin köşegeni on beş santim kadardı. Nankin kâğıdının yeşil çiçekçikleri düzen ve sükûnet içinde bu demir çubuklara kadar uzanıyor, bu iç karartıcı temas onları incitmiyordu. Bir deri bir kemik kalmış bir kişi bu dört köşeli delikten girip çıkmayı denese, bedenin geçmesine asla izin vermeyen, sadece gözlerin yani zihnin içeri sızmasına göz yuman bu parmaklık onu engellerdi. Bu yüzden tedbirler daha da artırılmış gibiydi, çünkü parmaklığın arkasına bir kevgirinkinden daha küçük binlerce delikle oyulmuş teneke bir levha yerleştirilmişti. Bu levhanın altına posta kutusunun aralığına benzeyen bir açıklık oyulmuştu. Parmaklıklı deliğin sağından küçük bir çana bağlanmış bir kurdele sarkıyordu.

Bu kurdele çekildiğinde küçük çanın çınlamasıyla hemen yakınlardan, insanın içini titreten bir ses duyuluyordu.

— Kim o?

Bu, insanın içini sızlatacak ölçüde yumuşak bir kadın sesiydi.

Burada da söylenmesi gereken sihirli bir söz vardı. Bu söz bilinmiyorsa, duvar yeniden sanki öteki yanında mezarın ürkütücü karanlığı varmışçasına sessizliğe gömülüyordu.

Sihirli söz telaffuz edildiğinde, ses yeniden duyuluyordu.

— Sağdan girin.

O zaman sağda, pencerenin karşısında, üzerinde griye boyanmış camlı bir çerçeve fark ediliyordu. Kapının tokmağı çevrilip eşikten geçildiğinde, bir tiyatro gösterisi için parmaklıklı bir locaya girilirken hissedildiği gibi hissediliyordu. Gerçekten de, camlı kapının soluk ışığıyla loş bir şekilde aydınlanmış, iki eski iskemlenin, yerde yıpranmış hasır bir döşemenin bulunduğu bu tiyatro locasında dirseğin dayanacağı hizada siyah renkli tahta bir raf vardı. Ancak bu locanın parmaklığı Opéra'daki gibi yaldızlı ahşaptan değil, ürkütücü bir şekilde iç içe geçmiş ve sıkılı yumrukları andıran takozlarla duvara gömülmüş kafes görünümündeki demir çubuklardan yapılmıştı.

Birkaç dakika geçtiğinde, bu mahzenin yarı karanlığına alışan gözler parmaklığı aşmak isteseler de bir adım ötesini göremiyorlardı. Orada yeşile çalan sarıya boyanmış tahta kirişlerle desteklenmiş siyah kepenkler vardı. Birbirlerine eklenmiş uzun, ince tabakalardan oluşan ve parmaklığın arkasını boylu boyunca gizleyen bu kepenkler her zaman kapalıydı.

Birkaç saniye sonra bu kepenklerin ardından biri size şöyle sesleniyordu:

— Buradayım. Ne istiyorsunuz?

Bu, sevimli ve neredeyse hayranlık uyandıran bir sesti. Kimse görünmüyor, bir soluğun sesi güçlükle duyuluyor-

du. Biri size âdeta mezarın duvarından ilahi bir çağrı yöneltiyordu.

Koşullar nadiren de olsa elverişli olursa, kepenklerden birinin dar şeridi yüzünüze açılıyor, ilahi çağrı bir görüntüye kavuşuyordu. Parmaklığın, kepengin ardında, parmaklığın izin verdiği ölçüde ağzı ve çenesi görünen, geri kalanı siyah bir tülle örtülmüş bir baş beliriyor, siyah bir başörtüsü ve siyah bir kefenle kaplanmış bir cisim hayal meyal seçiliyordu. Bu baş sizinle konuşsa da size bakmıyor ve asla gülümsemiyordu.

Arkanızdan gelen ışık sizin onu beyaz, onun sizi siyah görebileceği şekilde düzenlenmişti. Bu ışık bir semboldü.

Bu arada gözler bu aralıktan, tüm bakışlara kapalı olan bu mekâna büyük bir ihtirasla dalıyorlardı. Yas giysilerine bürünmüş bu cismin etrafını derin bir belirsizlik sarmalıyordu. Bu belirsizliği anlamlandırmaya çalışan gözler bu görüntüyü neyin çevrelediğini ortaya çıkarmaya çabalıyorlardı. Kısa süre sonra, hayaletlerin, iç çekişlerin bile olmadığı bu mekânda geceden, boşluktan, karanlıklardan, kış sisine karışan mezarlık buğusundan, ürkütücü bir sükûnetten, hiçbir anlam verilemeyen bir gölgeden başka hiçbir şey görülemediği anlaşılıyordu.

İşte bu görülenler bir manastırın, Bernardin tarikatının Adoration Perpétuelle[33] Manastırı olarak bilinen o kasvetli ve iç karartıcı mekânın içiydi. Bu loca bir ziyaretçi odasıydı: Sizinle konuşan ses, duvarın öbür yanında demir parmaklık ve binlerce deliğe sahip teneke levha ile çifte koruma altına alınmış dört köşeli deliğin yanında hiç kımıldamadan, sessizce oturan bir rahibeye aitti. Parmaklıklı locanın gömüldüğü karanlık, bu ziyaretçi odasının dünyaya bakan başka bir penceresi olmamasından kaynaklanıyordu. Dışarıdan bakan gözler bu kutsal mekânı asla görmemeliydi.

Yine de bu karanlığın ötesinde bir aydınlık, bu ölümün içinde bir yaşam vardı. Bu manastır ne kadar korunaklı

33 Sonsuz Tapınma. (ç.n.)

olursa olsun, okuyucuyla birlikte içine sızmaya ve anlatıcıların asla görmedikleri için hakkında hiçbir şey söyleyemedikleri bu mekânı ölçüyü kaçırmadan tanıtmaya çalışacağız.

II

Martin Verga Cemaati ve Prensipleri

1824'te, uzun yıllardan beri aynı yerde bulunan bu manastır, Bernardin tarikatının Martin Verga cemaati rahibelerine aitti.

Dolayısıyla, bu Bernardin rahibeleri de Bernardin rahipleri gibi Clairvaux'ya değil, Benedikten rahipleri gibi Cîteaux'ya, başka bir deyişle Saint Bernard'a değil, Saint Benoît'ya bağlıydılar.

Dinler tarihiyle ilgili kitapları biraz karıştırmış olanlar Martin Verga'nın 1425'te, merkezi Salamanca'da, bir kolu Alcala'da olan bir cemaat kurduğunu bilirler. Bu cemaatin Avrupa'nın tüm Katolik ülkelerinde kolları vardır. Latin kilisesinde tarikatların birleşmesi çok yaygındır. Sadece burada söz konusu olan Saint Benoît tarikatından bahsedersek, Martin Verga cemaati dışında dört topluluk vardır; bunlardan ikisi İtalya'daki Mont-Cassin ve Sainte-Justine de Padoue; diğer ikisi Fransa'daki Cluny ve Saint-Maur; ayrıca Valombrosa, Grammont, Célestin, Camaldule, Chartreux, Humiliés, Olivateur, Silvestrin ve nihayet Cîteaux'dan oluşan dokuz tarikat daha vardır; diğer tarikatların gövdesini oluştursa da Cîteaux tarikanın kendisi Saint Benoît'nın bir koludur. Cîteaux tarikatının kurucusu 1098'de Langres piskoposluğunun rahibi olan Saint Robert'dir. Oysa 529'da, Subiaco Çölü'ne çekilen şeytan (Yaşlandığı için mi keşiş olmuştu?) yaşadığı eski Apollon Tapınağı'ndan on yedi yaşındaki Benoît tarafından kovulmuştu.

Hiç oturmadan yalın ayak gezen, boyunlarında bir söğüt dalı taşıyan Karmelit rahibelerinden sonra, en zorlu kurallar Martin Verga'nın Bernardin-Benedikten rahibeleri için geçerliydi. Siyah giysiler giyer, başlarına Saint Benoît'nın kesin buyruğu uyarınca çenelerine kadar uzanan örtüler takarlardı. Şayaktan geniş kollu bir elbise, yünden geniş bir peçe, çeneyi sarıp göğüs hizasında düz bir şekilde sonlanan bir başörtüsü, gözlerine kadar inen bir saç bandı; işte giysileri bunlardı. Beyaz saç bandı dışında her şey siyahtı. Acemi rahibeler aynı şekilde ama beyaz renkli elbiseler giyerlerdi. Manastır andını içmiş olan rahibelerin ayrıca yan ceplerinde bir tespih bulunurdu.

Martin Verga'nın Bernardin-Benedikten rahibeleri, tıpkı bu yüzyılın başında, Paris'te, biri Temple'da, diğeri Neuve-Sainte-Geneviève Caddesi'nde olmak üzere iki manastırları bulunan Saint-Sacrement rahibeleri gibi Sonsuz Tapınma kuralını benimserlerdi. Ancak Petit-Picpus'un sözünü ettiğimiz Bernardin-Benedikten rahibeleri, Neuve-Sainte-Geneviève ve Temple manastırlarındaki Saint-Sacrement rahibelerinden tamamıyla farklı bir tarikata mensuptular. Petit-Picpus'un Bernardin-Benedikten rahibeleri siyah, Neuve-Sainte-Geneviève Caddesi'nin Saint-Sacrement rahibeleri beyaz başörtüsü takarlardı, ayrıca Saint-Sacrement rahibeleri elbiselerine işlenmiş bir halde, Petit-Picpus rahibelerinde bulunmayan yaklaşık on beş santim uzunluğunda yaldızlı gümüşten ya da bakırdan bir haç taşırlardı. Saint-Sacrement rahibeleri ile Martin Verga cemaatinin rahibelerinin tek ortak noktası Sonsuz Tapınma kuralına uymalarıydı. Aynı şey İsa'nın çocukluğu, yaşamı ve ölümü ile Meryem Ana'nın yüceltilmesi konusunda ortak davranan ama birbirinden oldukça farklı olan ve gerektiğinde birbirlerini düşman olarak gören Felipe Neri'nin Floransa'daki İtalya tarikatı ile Pierre de Bérulle'un Paris'teki Fransa tarikatı için de geçerliydi. Bérulle bir kardinal, Felipe Neri ise sadece bir ermiş olduğundan Paris tarikatı kendini daha güçlü görürdü.

Martin Verga'nın katı İspanyol disiplinine geri dönelim.

Bernardin-Benedikten rahibeleri yıl boyunca çok az yemek yerler, büyük perhizde ve kendi özel günlerinde oruç tutarlar, sabah birde uyanıp üçe kadar dua okur, sonra sabah ayinine katılırlar, ince şayaktan çarşaflarda samanların üzerinde uyurlar, hiç yıkanmazlar, asla ateş yakmazlar, her Cuma kendilerini kırbaçlarlar, çok kısa teneffüsler dışında hiç konuşmazlar ve altı ay boyunca, yani 14 Eylül'deki Kutsal Haç Günü'nden Paskalya'ya kadar abadan elbiseler giyerler. Aslında kurallar bu giysinin tüm yıl boyunca giyilmesini dayatsa da, yaz sıcağında bu abadan elbisenin katlanılmaz hale gelip ateş basmalarına ve kas spazmlarına neden olması yüzünden bir reform uygulanmış, gelenek kısıtlanmıştır. Bu ılımlı uygulamaya rağmen, 14 Eylül'de bu elbiseyi giyen rahibeler üç dört gün boyunca ateş basmalarına maruz kalırlar. İtaat, yoksunluk, iffetlilik, manastır inzivası; işte kurallarla daha da ağırlaşan çileleri.

Başrahibe oy verme hakkına sahip oldukları için *seçmen analar* olarak adlandırılan rahibeler tarafından üç yıllığına seçilir. Bir rahibe en fazla üç kez seçilebileceği için başrahibelik görevinde en fazla dokuz yıl bulunabilir.

Aralarında daima dokuz ayak yüksekliğinde gerilmiş bir kumaş olduğu için ayini yöneten rahibi asla göremezler. Vaaz sırasında vaiz şapelin içindeyse, peçelerini yüzlerine örtüp alçak sesle konuşmak, gözlerini ve başlarını öne eğerek yürümek zorundadırlar. Manastıra girebilen tek erkek bölge başpiskoposudur.

Bir diğeriyse bahçıvandır, ama bu hep çok yaşlı bir adamdır ve bahçeye çıktığının anlaşılması ve rahibelerin varlığından haberdar olmaları için dizine bir çıngırak bağlanır.

Başrahibeye mutlak ve edilgen bir itaatle bağlıdırlar. Bu özverilerinin ruhani çevrelerdeki yükümlülüğüdür. *Ut voci Christi,* İsa'nın sesini duymuş gibi bir hareketle, *ad nutum, ad primum signum,* ilk işaretle ve hemen sevinçle, *prompte,*

hilariter, perseveranter, et coeca quadam obedientia, sebatla, körü körüne itaatle, *quasi limam in manibus fabri,* işçinin elindeki eğe gibi, *legere vel scribere non addisccrit sine expressa superioris licentia,* kesin bir talimat olmadan ne okuyup ne yazabilirler.

Her biri sırayla *telafi ibadetini* yerine getirir. Telafi ibadeti tüm günahlar, kusurlar, yoldan çıkmalar, ihlaller, adaletsizlikler ve dünyada işlenen tüm suçlar için dua etmektir. *Telafi ibadetini* yerine getiren rahibe, akşam dörtten sabah dörde ya da sabah dörtten akşam dörde kadar aralıksız on iki saat boyunca boynuna bir ip geçirip, haçın önündeki taşa diz çökmüş, ellerini kavuşturmuş bir halde bekler. Yorgunluğu katlanılmaz hale gelince, yüzükoyun yere uzanıp, kollarını kavuşturur; ancak bu şekilde dinlenebilir. Yere kapandığında evrenin tüm günahkârları için dua eder. Bu yüceliğe ulaşan soylu bir ibadettir.

Bu ibadet üzerinde bir mumun yandığı bir direğin önünde yerine getirildiğinden, *telafi ibadetini yerine getirmek* ya da *direğe bağlanmak* olarak adlandırılır. Aşırı dindar rahibeler alçakgönüllü davranarak, eziyeti ve aşağılanmayı içeren bu son ifadeyi tercih ederler.

Telafi ibadeti tüm ruhun içine gömüldüğü bir yakarmadır. Direğe bağlı rahibe arkasına yıldırım düşse başını çevirmez.

Ayrıca, haçın önünde her zaman için diz çökmüş bir halde duran bir rahibe vardır. Bu bekleyiş bir saat sürer. Ardından nöbet değiştiren askerler gibi yerlerini bir başka rahibeye bırakırlar. Sonsuz Tapınma adı buradan gelir.

Başrahibeler ve rahibeler çoğunlukla azizeleri ya da şehitleri hatırlatan değil, Rahibe Nativité,[34] Rahibe Conception,[35] Rahibe Présentation,[36] Rahibe Passion[37] gibi İsa'nın yaşa-

34 Hz. İsa'nın doğum günü. (ç.n.)

35 Hz. İsa'nın Meryem Ana'nın rahmine düşüşü. (ç.n.)

36 Meryem Ana'nın göğe yükselişi. (ç.n.)

37 Hz. İsa'nın çilesi. (ç.n.)

mından kesitler sunan, ağırbaşlı isimleri tercih ederler. Yine de, azizelerin isimlerini kullanmak yasak değildir.

Onlarla karşılaşıldığında sadece ağızları görülür.

Hepsinin dişleri sarıdır. Manastıra diş fırçası asla giremez. Dişleri fırçalamak, alt basamağında ruhunu kaybetmenin yer aldığı bir merdivenin üst basamağıdır.

Hiçbir zaman hiçbir şey hakkında *benim* demezler. Hiçbir şeyleri yoktur ve hiçbir şeye bağlanamazlar. Her şeyden *bizim* diye söz ederler: Bizim peçemiz, bizim tespihimiz; giysilerinden söz ettiklerinden *bizim giysilerimiz* derler. Bazen bir dua kitabı, bir kutsal emanet, kutsanmış bir madalya gibi küçük nesnelere bağlandıklarını fark ettiklerinde ondan hemen vazgeçerler. Soylu bir kadının tarikatına gireceği sırada *Azizem, çok değer verdiğim kutsal bir İncil'i getirtmem için birini göndermeme izin verin*, sözlerine *Ah! Bir şeye çok değer veriyorsunuz! Bu durumda, aramıza katılmayın*, diye karşılık veren Azize Teresa'nın sözlerini hatırlarlar.

Kim için olursa olsun, *odasına* kapanmak, *kendi köşesine* çekilmek yasaktır. Kapıları her zaman açıktır. Birbirlerine yaklaştıklarında, biri *Tanrımıza şükredelim, sunaktaki kutsal haçımıza tapınalım!* der, diğeri *Sonsuza kadar*, diye yanıtlar. Aynı sözler biri diğerinin kapısını çaldığında da tekrarlanır. Birinin kapısına dokunulur dokunulmaz, diğer yandan aceleyle şu yumuşak ses yankılanır: *Sonsuza kadar!* Diğer ibadetler gibi bu sözlerin de alışkanlık haline gelmesi yüzünden bazen biri daha epeyce uzun olan *Tanrımıza şükredelim, sunaktaki kutsal haçımıza tapınalım!* sözlerini edemeden, diğeri *sonsuza kadar* der.

Visitation tarikatı rahibeleri bir odaya girdiklerinde, *Ave Maria*[38] derler ve odasına girilen rahibe de *Gratia plena*[39] diye karşılık verir. Gerçekten de bu onların "şefkat dolu" iyi günler selamlamasıdır.

38 Meryem Ana'ya selam olsun. (ç.n.)

39 Şefkat dolu. (ç.n.)

Günün her saatinde manastır kilisesinin çanı fazladan üç kere çalar. Çan seslerini duyan başrahibe, seçmen rahibeler, yeminli rahibeler, hizmetli rahibeler, acemi ve aday rahibeler konuşmalarını, düşüncelerini, yaptıkları işi yarıda bırakıp, örneğin saat beşse hep birden: *Saat beşte ve her saatte Tanrımıza şükredelim, sunaktaki kutsal haçımıza tapınalım!* derler. Saat sekizse: *Saat sekizde ve her saatte...* vs. ve her saat başı bu böyle sürüp gider.

Düşünceleri dağıtıp onları Tanrı'ya yöneltme amaçlı bu gelenek birçok tarikatta farklı yöntemlerle uygulanır. Örneğin, Enfant Jésus tarikatında, *Bu saatte ve her saatte İsa'nın aşkı yüreğimi yakıp tutuşturşun!* denir.

Martin Verga'nın elli yıldan beri Petit-Picpus'ta inzivaya çekilen Bernardin-Benedikten rahibeleri ayin boyunca ilahileri ağırbaşlı bir monotonlukla, tok sesleriyle okurlar. Ayin kitabının her yıldız işaretinde durup alçak sesle *Jésus-Marie-Joseph*, derler. Ölüler ayini ilahileri, kadınların güçlükle inebileceği bir ses aralığında, kalın ve derin bir ses tonuyla söylendiğinde dokunaklı ve trajik bir etki yaratırlar.

Petit-Picpus rahibeleri, cemaatleri için ana sunağın altına bir yeraltı mezarı yaptırmışlardı. Ama, onların deyimiyle *yönetim*, ölülerinin bu mezara indirilmesine izin vermedi. Bu yüzden öldüklerinde manastırdan çıkmak zorunda kalıyorlardı. Bu durum onları üzüyor, inançlarını yerine getiremedikleri için derinden sarsıyordu.

Yine de küçük bir teselli olarak, bir zamanlar tarikatın arazisinin sınırları dâhilinde yer alan eski Vaugirard Mezarlığı'na günün özel bir saatinde, özel bir köşeye gömülme hakkını elde etmişlerdi.

Perşembe günleri de pazar günlerinin tüm ayinlerini tekrarlayan bu rahibeler, bir zamanlar İspanya'da ve İtalya'da hâlâ sürüp giden ama artık Fransa'da kutlanmadığı için kimsenin pek bilmediği yortuların geleneklerini titizlikle yerine getirirler. Şapeldeki bekleyişlerinin ardı arkası kesilmez.

Dualarının sayısı ve süresine gelince, içlerinden birinin ettiği şu naif sözlerin bu konuda iyi bir fikir verebileceğini düşünüyoruz: *Aday rahibelerin duaları korkunç, acemi rahibelerin duaları daha da berbat, yeminli rahibelerin duaları daha da berbat.*

Haftada bir başrahibenin başkanlığında toplanan rahibeler kuruluna seçmen rahibeler katılır. Taşın üzerine diz çöken her rahibe herkesin önünde yüksek sesle o hafta işlediği suçları ve günahları itiraf eder. Her itirafta birbirlerine danışan seçmen rahibeler günahları yüksek sesle kınarlar.

Yüksek sesle itiraf edilen biraz ciddi suçların yanı sıra, *küçük günahlar* olarak sayılan daha önemsiz kusurlar vardır. Bu küçük günahların cezası sadece *annemiz* olarak adlandırdıkları başrahibenin önünde ayin boyunca yüzükoyun yere yatmaktır. Başrahibenin oturduğu tahta koltuğun kenarına hafifçe vurmasıyla ceza sona erer. Aralarında, bir bardağın kırılmasının, bir peçenin yırtılmasının, bir ayine elinde olmadan birkaç saniye gecikmenin, bir notayı yanlış okumanın da bulunduğu bu kusurlar önemsiz olsalar da itiraf edilirler. Bu küçük günahları itiraf etmek kendiliğinden gelişir; suçlu suçunu kendi yargılayıp cezalandırır. Yortu ve pazar günleri ilahileri dört sehpalı bir kürsünün önünde koro rahibeleri okur. Bir gün, *Ecce*[40] ile başlayan bir mezamiri *Ecce* yerine, *do, si, sol* notalarıyla okuyan bir koro rahibesi bu dalgınlığı yüzünden ayin boyunca yüzükoyun yere uzanma cezası almıştı. Bu küçük kusurun bu kadar ciddiye alınmasının nedeni rahibeler kurulunda gülüşmelere yol açmasıydı.

Başrahibe de olsa bir rahibe ziyaretçi odasına çağrıldığında, hatırlanacağı gibi peçesini sadece ağzı görünecek şekilde örter.

Yabancılarla sadece başrahibe görüşebilir. Diğerleri çok nadir olarak en yakın akrabalarını görebilir. Dışarıdan gelen biri, dünyevi âlemde tanıdığı ve sevdiği bir rahibeyi ziyaret

40 İşte. (ç.n.)

etmek isterse, bu durum uzun tartışmalara yol açar. Gelen bir kadınsa ara sıra görüşme izni çıkar; rahibe onunla yalnızca bir anne ya da kız kardeş geldiğinde açılan kepenklerin arasından konuşur. Erkeklerin görüşme taleplerinin hiçbir zaman kabul edilmediğini söylemeye gerek yok.

İşte Saint Benoît'nın Martin Verga tarafından daha da katılaştırılan kuralları böyledir.

Diğer tarikatlardaki kızlar gibi neşeli, al yanaklı ve körpe olmayan bu rahibelerin solgun yüzlerinde hep ciddi bir ifade vardır. 1825'ten 1830'a kadar üç tanesi çıldırmıştır.

III

Katı Kurallar

Adaylık dönemi en az iki, sıklıkla dört yıldır; acemilik dönemi de dört yıl sürer. Bu yüzden son yeminlerin yirmi üç, yirmi dört yaşından önce edilmesine nadir rastlanır. Martin Verga'nın Bernardin-Benedikten tarikatının rahibeleri dulları aralarına asla almazlar.

Hücrelerinde kimseye bahsetmemeleri gereken bilinmedik çileler çekerler.

Yemin edecek bir acemi rahibeye en güzel elbiseleri giydirilir, başına beyaz güller takılır, parlatılan saçları bukle bukle yapılır, ardından yüzükoyun yere yatırılır; üzerine geniş siyah bir tül yayılıp ölüler ayini yapılır. Rahibeler iki sıra halinde dizilirler, ilk sıra yemin eden rahibenin yanından geçtiğinde hüzünlü bir ses tonuyla: *Kız kardeşimiz öldü,* derken, diğer sıra canlı bir ses tonuyla: *İsa'nın içinde yaşıyor!* diye karşılık verir.

Bu öykünün yaşandığı dönemde manastırın yanına yatılı bir okul açılmıştı. Bu okulda aralarında Matmazel Sainte-Aulaire'in, Matmazel Bélisson'un ve ünlü Katolik Talbot ai-

lesine mensup bir kızın da bulunduğu çoğu soylu ve zengin ailelerden gelen öğrenciler okuyordu. Rahibeler tarafından dört duvar arasında eğitilen bu genç kızlar dış dünyadan ve yüzyıldan duydukları korku içinde büyüyorlardı. Bir gün içlerinden biri bize şunları söylemişti: *Caddenin kaldırımını gördüğümde tepeden tırnağa titriyordum.* Mavi bir elbise giyiyor, beyaz bir başlık takıyor, göğüslerinde yaldızlı gümüş ya da bakırdan bir haç taşıyorlardı. Bazı önemli bayram günlerinde, özellikle de Sainte-Marthe Yortusu'nda rahibe giysileri giyip, gün boyunca ilahi bir mutluluk yaşamaları için Saint Benoît'nın ayin ve ibadetlerine katılmaları lütfunda bulunuluyordu. İlk başlarda rahibeler kızlara giysilerini veriyorlardı. Ama kurallara aykırı bulunması üzerine bu uygulama başrahibe tarafından yasaklandı. Giysiler sadece acemi rahibelere ödünç verilebilirdi. Kuşkusuz dini duyguların gelişimini güçlendirmek ve bu çocukları kutsal giysilere özendirmek gibi gizli bir düşünceyle manastır tarafından hoş görülen ve teşvik edilen bu seremonilerin, yatılı okulun kızları için gerçek bir mutluluk ve eğlence kaynağı olması ilgi çekicidir. Bu seremoniler onları keyiflendiriyordu. *Yeniydiler, değişiklik anlamına geliyorlardı.* Zaten çocukluğun bu safça gerekçeleri, bir kürsünün önünde elinde kutsal bir kâse tutup, dörtlü gruplar halinde saatler boyunca ayakta ilahiler söylemenin nasıl bir mutluluk olduğunu biz dünyalılara anlatmayı başaramazlar.

Öğrenciler, kendilerine dayatılan sıkı disiplinin yanı sıra manastırın tüm kurallarına uyum sağlıyorlardı. Dünyevi âleme geri dönüp uzun yıllar evli kaldıktan sonra bile kapının her vuruluşunda *Sonsuza kadar!* deme alışkanlığını üzerinden atamamış kadınlar vardır. Yatılı okul öğrencileri tıpkı rahibeler gibi ebeveynlerini sadece ziyaretçi odasında görebiliyorlardı. Anneleri bile onları kucaklayamıyordu. İşte kurallar bu derece katıydı. Bir gün annesi ve üç yaşındaki kız kardeşi tarafından ziyaret edilen genç bir kız küçük kardeşine sarılmasının imkânsızlığı karşısında ağlamıştı. Kardeşinin

küçük elini öpebilmesi için en azından parmaklıkların arasından uzatmasına izin verilmesini rica ettiğinde, bu önerisi utanç verici bulunarak reddedilmişti.

IV

Neşeli Anlar

Yine de bu genç kızlar bu ağırbaşlı manastırda sevimli anılar bırakmıştı.

Bazı anlarda manastırı çocukluğun ışıltısı kaplıyordu. Teneffüs çanı çalıp kapılar menteşelerinde dönünce, kuşlar "Güzel! İşte çocuklar!" diyordu. Bir haçın kefen gibi belirdiği bu bahçeye bir gençlik seli akıyor, parıltılı yüzler, beyaz alınlar, neşenin ışığıyla dolu saf gözler, her türden şafak kızıllığı bu karanlıklara yayılıyordu. İlahilerden, çanlardan, yas çanlarından, ayinlerden sonra bu küçük kızların arıların vızıltısından daha sevimli gürültüleri yankılanıyordu. Neşenin kovanı açılıyor ve herkes balını getiriyordu. Oyunlar oynanıyor, koşuşturuluyor, herkes birbirine sesleniyor, gruplar oluşturuluyor, güzel, beyaz, küçük dişler köşelerde çene çalarken, peçeler uzaktan gülüşleri izliyor, karanlıklar aydınlıkları gözetliyordu. Ama kimin umurundaydı! Işıldıyor, gülüşüyorlardı. Bu iç karartıcı dört duvarın gözleri kamaştırdığı anlar vardı. Onlar da onca neşeye, arı sürülerinin sevimli uçuşmalarının yansımasıyla hafifçe aydınlanmış bir halde eşlik ediyorlardı. Âdeta bir yasın ortasında gökten gül yağıyordu. Genç kızlar rahibelerin gözlerinin önünde gülüp oynuyordu; günahsızlığın bakışları masumiyeti rahatsız etmez. Bu çocuklar sayesinde dini bir ağırbaşlılıkla geçen onca saatten sonra masumiyetin saati yaşanıyordu. Küçükler sıçrıyor, büyükler dans ediyordu. Bu manastırda oyun cennetle iç içe geçmişti. Hiçbir şey bu körpe ruhların serpilişi kadar

büyüleyici ve ulu olamazdı. Homeros gülmek için buraya Perrault[41] ile birlikte gelebilirdi ve bu karanlık bahçede, Hekabe[42] ve Büyükanne de[43] dâhil olmak üzere destanlarda ve masallarda, saraylarda ve kulübelerde yaşayan tüm yaşlıların yüzünü güldürecek ölçüde gençlik, sağlık, gürültü patırtı, keyif ve mutluluk vardı.

O sevimli ve insanı düşlere daldırırcasına gülümseten *çocuk sözleri* belki de her yerden çok bu manastırda söylenmiştir. Bir gün, bu iç karartıcı dört duvarın arasında beş yaşında bir kız çocuğu şöyle haykırmıştı: *Anneciğim! Bir abla bana burada dokuz yıl on ay daha kalacağımı söyledi. Ne büyük mutluluk!*

Şu unutulmaz konuşma da bu manastırda gerçekleşmişti:

SEÇMEN RAHİBE: Çocuğum neden ağlıyorsunuz?

ÇOCUK (altı yaşında), hıçkırarak: Alix'e Fransız Tarihi dersine çok iyi çalıştığımı söyledim. O ise bana hiçbir şey bilmediğimi söylüyor, ama ben hepsini biliyorum.

ALIX (dokuz yaşında): Hayır bilmiyor.

ANNE: Bunu nereden çıkardın çocuğum?

ALIX: Bana kitabın herhangi bir sayfasını açıp istediğimi sormamı, hepsine yanıt vereceğini söyledi.

— Sonra?

— Yanıt veremedi.

— Peki ona ne sordunuz?

— Söylediği gibi kitabın bir sayfasını açıp, karşıma çıkan ilk soruyu sordum.

— Soru neydi?

— *Ardından ne oldu?*

Manastırın yatılı okulunun öğrencilerini eğiten rahibelerden birinin biraz obur olan muhabbetkuşu ile ilgili derin bir gözlemi yine burada yapılmıştı:

41 Charles Perrault, Kırmızı Başlıklı Kız'ın yazarı. (ç.n.)

42 Homeros destanlarındaki doğurgan ve bahtsız kadın. (ç.n.)

43 Kırmızı Başlıklı Kız'ın büyükannesi. (ç.n.)

— *Çok zeki! Tıpkı insanlar gibi ballı, yağlı ekmeğin sadece üstünü yiyor!*

Yedi yaşındaki bir günahkârın daha sonra unutmamak için yazdığı şu itiraf da bu manastırın döşeme taşları üzerinde bulunmuştu:

"Tanrım, kendimi cimrilikle suçluyorum."

"Tanrım, kendimi zina yapmakla suçluyorum."

"Tanrım, kendimi bakışlarımı erkeklere yönelttiğim için suçluyorum."

Altı yaşındaki pembe bir ağız bu bahçenin çimenliklerinin üzerindeki bir bankta kendini dinleyen dört beş yaşlarındaki mavi gözlere şu masalı uydurmuştu:

"Her yanı çiçeklerle kaplı bir ülkede yaşayan üç küçük horoz varmış. Çiçekleri toplayıp ceplerine koymuşlar. Sonra, yaprakları toplayıp oyuncaklarının içine koymuşlar. O ülkede bir kurt ve çok fazla orman varmış; kurt küçük horozları yemiş."

Ve işte bir de şiir:

"Soytarı bir kediye sopayla vurmuş.

Ama bu onun için hiç hayırlı olmamış.

Bir kadın onu hapse attırmış."

Manastırın merhamet edip büyüttüğü terk edilmiş küçük bir kız şu saf ve dokunaklı sözleri burada etmişti. Diğerlerinin anneleri hakkında konuştuklarını duymuş ve bir köşede mırıldanmıştı:

Ben doğduğumda annem yanımda değildi!

Manastırın dış hizmetlerini gören ve koridorlarda elindeki anahtar desteleriyle sürekli koşuşturan Rahibe Agathe'a, büyük büyük ablalar –on yaşın üzerindekiler– *Agathocles*[44] adını takmışlardı.

Manastırın gün ışığını sadece bahçeye düzayak açılan oymalı bir kemer şeklindeki kapıdan alan yemekhanesi loş

44 V. Hugo'nun kelime oyunu: *Agathe* ile Fransızcada anahtar anlamına gelen *clé* sözcüğünü birleştiriyor. Anahtarlı Agathe. (ç.n.)

ve nemliydi, çocuklar burası için *hayvanlarla dolu* diyordu. Yakınındaki binalar bu yemekhanenin böcek gereksinimini karşılıyordu. Dört köşenin her birine öğrenciler tarafından özel ve anlamlı bir isim takılmıştı: Örümcek, Tırtıl, Tespihböceği, Cırcırböceği. Cırcırböceği köşesi mutfağa yakın ve daha sıcak olduğundan çok rağbet görürdü. Yemekhaneden yatılı okula yayılan bu isimler tıpkı eski Mazarin Koleji'nde[45] olduğu gibi dört bölgeyi birbirinden ayırmaya yarıyordu. Her öğrenci yemek sırasında oturduğu köşeye göre bu dört bölgeden birine mensuptu. Bir gün manastırı ziyaret eden başpiskopos sınıfa giren al yanaklı, sapsarı saçlı, küçük, güzel bir kızı gördüğünde kumral, sevimli, körpe yanaklı bir başka kıza sormuştu:

— Bu kız kim?

— O bir örümcek monsenyör.

— Şu işe bak! Ya yanındaki?

— O bir cırcırböceği.

— Ya şu?

— O bir tırtıl.

— Bak sen, ya siz?

— Ben bir tespihböceğiyim monsenyör.

Bu türden her manastırın kendine has özellikleri vardır. Bu yüzyılın başlangıcında, Écouen de çocukların âdeta ulvi bir gölgenin altında genç kızlığa geçtikleri o sevimli ve katı kurallı mekânlardan biriydi. Écouen'de Saint-Sacrement Yortusu'nun ayin alayına katılacak kızlar bakireler ve çiçekçiler olarak ayrılırdı. Alayda ayrıca sayvan kordonlarını taşıyan "sayvanlar" ve buhurdanlıkları sallayan "buhurdanlıkçılar" yer alırdı. Çiçekler çiçekçilerin doğal hakkıydı. Dört "bakire" en önde yürürdü. Bu önemli günün sabahında yatakhanede sıklıkla şu soru sorulurdu:

45 1661'de ölen Kardinal Mazarin'in vasiyeti üzerine açılan ve Roussillon, Artois, Alsace, Pignerol bölgelerinden gelen öğrencilere ücretsiz eğitim veren kolej. (ç.n.)

— Bakire nedir?

Madam Campan bu sözcüğün anlamını, alayın en arkasında yer alan, alayın önünde yürüyen on altı yaşındaki "büyük" kıza şu sözleri eden yedi yaşındaki "küçük" bir kızın ağzından anlatır: "Sen bakiresin, ben değilim."

V

Eğlenceler

Patenôtre blanche adı verilen ve insanları doğrudan cennete götürme erdemine sahip olan bir dua yemekhanenin kapısının üzerine iri siyah kabalistik sembollerle yazılmıştı:

Tanrı'nın yaptığı, söylediği, cennete gönderdiği Petite Patenôtre Blanche. Akşam yatmaya gittiğimde, yatağımda üç melek olduğunu gördüm, ikisi başucumda, biri ayakucumdaydı. Ortalarındaki yüce Meryem Ana bana hiç korkmadan uyumamı söyledi. Ulu Tanrı babamdır, yüce Meryem Ana anamdır, üç havari erkek kardeşlerim, üç bakire kız kardeşlerimdir. İsa'nın içinde doğduğu zıbın bedenimi sarmalıyor; göğsümde Sainte-Marguerite'in haçı yazılı; Meryem Ana Tanrı'ya ağlayarak kırlara koşuyor, Saint-Jean'a rastlıyor, ona nereden geldiğini soruyor, *Ave Salus*'tan geliyorum. Orada Ulu Tanrı'yı gördünüz mü? Ayakları aşağı sarkmış, elleri çivilenmiş, başına akdikenden bir başlık geçirilmiş bir halde bir ağaçta çarmıha gerilmiş. Bu duayı akşam üç kez, sabah üç kez okuyanlar sonunda cennete gidecekler.

1827'de üç kat badananın altında gözden kaybolan bu özgün dua o zamanlar genç kızlıklarını yaşayan günümüzün yaşlı kadınlarının hafızalarından silinmeye başlıyor.

Duvara asılmış büyük bir haç, sanırım daha önce de söylediğimiz gibi tek kapısı bahçeye açılan yemekhanenin süslemelerini tamamlıyordu. Her birinin yanında iki tahta sıra bulunan iki dar masa, birbirlerine paralel olarak yemekhanenin bir ucundan diğer ucuna kadar uzanıyordu.

Duvarlar beyaz, masalar siyahtı; manastırlarda birbirinin yerine geçebilen renkler bu ikisinden ibaretti. Yemekler yavandı, hatta çocukların beslenmesi bile kısıtlıydı. Bir tabak etli sebze ya da tuzlanmış balık, işte hepsi buydu. Sadece yatılı okul öğrencileri için hazırlanan bu kısıtlı mönü bir istisnaydı. Çocuklar yemeklerini hiç ses çıkarmadan yerken başlarında duran nöbetçi rahibe ara sıra bir sineğin kurallara karşı gelerek uçması ya da vızıldaması halinde tahta bir kitabı açıp sertçe kapıyordu. Üst sınıflardan bir öğrencinin haçın dibindeki kürsünün sehpasına çıkıp yüksek sesle okuduğu ermişlerin hayatı bu sessizliğe çeşni katıyordu. Öğrenciler çıplak masaların üzerine belli aralıklarla yerleştirilmiş vernikli toprak kaplarda çatallarını, kaşıklarını, tabaklarını yıkıyor, bazen de cezayı göze alarak sert bir et parçasını ya da bozulmuş bir balığı bunların içine atıyorlardı. Bu kaplara *suyun halkaları* deniyordu.

Sessizliği bozan çocuk "diliyle haç" çıkarıyordu. Nerede? Yerde. Döşemeyi diliyle yalıyordu. Tüm sevinçlerin sonu olan toz, tek suçları biraz gevezelik etmek olan bu zavallı küçük gül yapraklarını cezalandırmakla görevlendirilmişti.

Manastırda *tek nüsha* halinde basılmış ve okunması yasak olan bir kitap vardı. Bu yabancı bir gözün içine sızmaması gereken bir sırdı. *Nemo regulas, seu constitutiones nostras, externis communicabit* [46]

Bir gün bu kitabı aşırmayı başarıp büyük bir merakla okumaya başlayan öğrenciler okudukları bölümü yakalanma korkusuyla sıklıkla kapatmak zorunda kaldıklarından, girdikleri bu büyük riskin karşılığında pek fazla keyiflenemediler. "En ilgi çekici" buldukları bölüm, genç erkek çocukların günahları üzerine yazılmış anlaşılmaz birkaç sayfaydı.

Bahçenin iki yanı cılız meyve ağaçlarıyla çevrili yolunda oyun oynarlardı. Sıkı gözetime ve cezaların katılığına rağ-

46 Kurallarımız ve kurumlarımız hakkında hiçbir bilgi dışarı sızmamalıdır. (ç.n.)

men, rüzgâr ağaçların dallarını sarstığında, bazen gizlice yere düşen yeşil bir elmayı, çürük bir kayısıyı ya da kurtlu bir armudu almayı başarıyorlardı. Şimdi sözü önümde duran ve günümüzde Paris'in en zarif kadınlarından biri olan Madam *** düşesinin yirmi beş yıl önce burada öğrenciyken yazdığı bir mektuba bırakıyor, mektubu kelimesi kelimesine aktarıyorum: "Herkes elmasını ve armudunu mümkün olduğunca gözlerden uzakta tutmaya çalışır. Akşam yemeğinden önce yatağa çarşaf sermek için yukarı çıkıldığında yastığın altına saklanan meyveler gece yatakta yenir, bu mümkün değilse onları yemek için tuvalete gidilir." İşte hayatlarının en büyük hazlarından biri buydu.

Bir keresinde, başpiskoposun manastırı ziyarete geldiği günlerde, biraz Montmorencyliye benzeyen genç bir kız olan Matmazel Bouchard, böylesine ciddi bir kurumda hiç yakışık almayacak bir şekilde başpiskopostan bir gün izin isteyeceğini iddia etti. Arkadaşları bahsi kabul etseler de, bunu başaracağına inanmıyorlardı. Başpiskopos önlerinden geçtiğinde Matmazel Bouchard arkadaşlarının tasvir edilemeyecek ölçüde korku dolu bakışları arasında sıradan çıkıp: "Monsenyör, bir gün izin istiyorum," dedi. Dünyanın en güzel, en şirin pembe yüzüne sahip olan Matmazel Bouchard uzun boylu, alımlı bir kızdı. M. de Quélen gülümseyerek karşılık verdi: "Nasıl olur sevgili çocuğum, demek bir gün! Dilerseniz üç gün olsun. Size üç gün izin veriyorum." Başpiskoposun sözleri karşısında başrahibenin yapacağı bir şey yoktu. Bu olay manastırda büyük bir skandala neden olsa da, öğrenciler arasında yoğunluğunu tahmin edebileceğiniz ölçüde büyük bir sevinç yaratmıştı.

Yine de, katı kuralları olan bu manastır dış dünyanın tutkularının, dramlarının, hatta romantizmlerinin içeriye sızamayacağı kadar korunaklı değildi. Bunu kanıtlamak için, hikâyemizle ile hiçbir bağlantısı olmasa da gerçekliği tartışılmaz bir olayı kısaca anlatmakla yetineceğiz. Bunu okuyu-

cunun zihninde bir manastırın iç dünyasını tam anlamıyla canlandırabilmesi için yapıyoruz.

O dönemde, manastırda rahibe olmasa da, büyük bir saygı gören *Madam Albertine* adlı gizemli bir kadın kalıyordu. Hakkında deli olduğundan ve dış dünyada ölü olarak kabul edildiğinden başka hiçbir şey bilinmiyordu. Söylendiğine göre bu gizemin altında, büyük bir evlilik için lazım olan servetin hazırlık aşamaları yatıyordu.

Henüz otuz yaşında bile göstermeyen bu esmer, oldukça güzel kadın iri, siyah gözleriyle etrafına boş boş bakıyor, baktığını görüp görmediğinden şüphe duyuluyordu. Yürümekten çok süzülüyor, hiç konuşmuyordu; kimse onun soluk alıp verdiğinden bile emin değildi. Burun delikleri son soluğunu vermişçesine büzük ve solgundu. Eline dokunmak kara dokunmaktan farksızdı. Bir hayaleti andıran garip bir zarafeti vardı. Geçtiği yerde herkes üşüyordu. Bir gün onun geçtiğini gören bir rahibe yanındakine "Ölü olduğu söyleniyor," dedi, diğer rahibe ise, "Belki de öyledir," diye karşılık verdi.

Yatılı okul öğrencilerinin en büyük merak konusu haline gelen Madam Albertine hakkında yüzlerce söylenti yayılıyordu. Manastırın şapelinde, *gül pencere* olarak adlandırılan vitray camın önünde bir bank vardı. Madam Albertine ayinlere tek bir yuvarlak pencerenin, *gül pencerenin* bulunduğu bu üst bölmedeki bankta katılıyordu. Vaizin ya da ayini yöneten rahibin görülebildiği bu bank rahibelere yasak olduğundan genellikle orada yalnız otururdu. O gün kürsüde, daha sonraları meclis üyesi olacak, 1815'te Léon prensiyken kızıl silahşorların komutanlığını yapacak ve 1830'da kardinal olduktan sonra Besançon başpiskoposuyken ölecek olan soylu genç rahip Mösyö de Rohan dükü[47] vardı. M. de Rohan, Petit-Picpus Manastırı'nda ilk kez vaaz veriyordu. Madam Albertine genellikle vaazları ve ayinleri hiç kımıldamadan son derece sakin bir şekilde dinlerdi. O

47 Louis-François Auguste de Rohan-Chabot (1788-1833). (ç.n.)

gün, M. de Rohan'ı fark ettiğinde hafifçe doğrulup, şapele hâkim olan sessizliğin ortasında yüksek sesle: *Şu işe bak! Auguste!* dedi. Şaşkına dönen cemaat ve vaiz, başlarını ona çevirdi, ama Madam Albertine yeniden hiç kımıldamadığı bankına oturmuştu. Dış dünyanın bir esintisi, yaşamın solgun bir ışığı bir an için bu solgun ve buz kesmiş yüzün üzerinden geçmiş, ardından yok olup gitmişti ve deli yeniden kadavraya dönmüştü.

Yine de, bu iki sözcük manastırda büyük yankı uyandırdı. Bu *Şu işe bak! Auguste!* sözleri hakkında onlarca yorum yapılıyordu! Gerçekten de M. de Rohan'ın diğer adı Auguste'tü. Böylesine büyük bir senyöre bu şekilde hitap edebildiğine göre onunla bir ilişkisi olmalıydı, belki de akrabası, hem de "küçük ismini"[48] bildiğine bakılırsa çok yakın bir akrabasıydı.

Kuşkusuz *magnates mulieres*[49] olmanın ayrıcalığıyla manastıra girebilen iki katıyürekli düşes Choiseul ve Sérent, cemaati sıklıkla ziyaret ediyorlardı. Bu iki yaşlı kadın yanlarından geçtiğinde zavallı kızların hepsi titriyor, başlarını önlerine eğiyorlardı.

Farkında olmasa da, yatılı okul öğrencilerinin ilgi odağı haline gelen ve o dönemde piskoposluk beklerken Paris başpiskoposu yardımcılığı görevine getirilen M. de Rohan, Petit-Picpus rahibelerinin manastırında ayin yönetmeyi alışkanlık haline getirmişti. Genç münzeviler aradaki şayak perdeden dolayı onu göremeseler de, yumuşak ve biraz tiz sesini ayırt edebiliyorlardı. Silahşorluk yapmıştı, üstelik çok şık giyindiği, arkaya doğru taradığı kumral saçlarını atkuyruğu halinde topladığı, hareli kumaştan muhteşem bir kemeri olduğu, çok zarif bir şekilde dikilmiş siyah bir cüppe giydiği söyleniyordu. Bu özellikleriyle on altı yaşındaki genç kızların zihinlerini oldukça meşgul ediyordu.

48 Göbek adı. (e.n.)

49 Soylu kadınlar. (ç.n.)

Dışarının hiçbir gürültüsü manastıra sızmazdı. Yine de, bir dönem bir flüt sesi bu işi başarmıştı. Bu olayı o zamanki öğrenciler hâlâ hatırlarlar.

Sesi yakından gelen bu flüt günde iki üç kere bugün artık geçmişte kalan: *Zébultém, Gel Ruhuma Hükmet* şarkısını çalıyordu. Genç kızlar sürekli onu dinlerken, seçmen rahibeler ne yapacaklarını bilemiyor, akıllar çalışmaya başlayınca cezalar da yağmaya başlıyordu. Bu durum aylarca sürdü. Yatılı okulun tüm kızları bu meçhul müzisyene az çok âşıktı. Her biri kendini Zébulté'nin yerine koyuyordu. Flüt sesi Droit-Mur Sokağı'ndan geliyordu; kızlar, bu flütü muhteşem bir şekilde çalarken aynı zamanda farkında olmadan hepsinin kalbini çalan bu "genç adamı" bir saniyeliğine de olsa şöyle bir görebilmek için her şeylerini verebilir, her riski göze alabilir, her yolu deneyebilirlerdi. Bazıları bir servis kapısından kaçıp Droit-Mur Sokağı'na bakan üçüncü kata çıktılar, ama pencerenin camı buzlu cam olduğu için hiçbir şey göremediler. İçlerinden biri, işi kolunu parmaklığın arasından çıkarıp beyaz bir mendil sallayacak kadar ileri götürdü. Daha da yürekli iki kız çatıya tırmanmayı göze alıp nihayet "genç adamı" görmeyi başardılar. Tavan arasında can sıkıntısını gidermek için flüt çalan bu kişi devrimden sonra göç etmiş, mal varlığını yitirmiş, yaşlı, kör bir adamdı.

VI

Küçük Manastır

Petit-Picpus Manastırı'nın birbirinden tamamıyla ayrı üç binası vardı: Rahibelerin oturduğu büyük manastır, öğrencilerin kaldığı yatılı okul ve nihayet küçük manastır. Bu bahçeli binada farklı tarikatlardan gelen, devrimle talan edilmiş manastırlardan geriye kalan her türden yaşlı rahibe kalıyor-

du. Siyahın, grinin, beyazın her tonunun bir araya geldiği, var olan tüm tarikatların bu birlikteliğine saygısızlık olmasa, iki sözcüğün bir araya getirilmesiyle bir sirk manastırı olarak adlandırılabilirdi.

İmparatorluk döneminden beri, manastırlarından edilmiş, dört bir yana dağılmış bu zavallı kızların Bernardin-Benedikten mensuplarının kanatları altına sığınmalarına izin verilmişti. Hükümet onlara düşük bir maaş ödüyordu; Petit-Picpus rahibeleri onlara şefkatle kucak açmışlardı. Garip bir karmaşaydı. Herkes kendi tarikatının kurallarına göre yaşıyordu. Bazen büyük bir ödül olarak yatılı okul öğrencilerinin onları ziyaret etmelerine izin veriliyordu. Bu yüzden bu genç hafızalar diğer birçokları gibi Azize Bazile Ana'nın, Azize Scolastique Ana'nın ve Jacob Ana'nın anılarını saklamışlardır.

Sainte-Aure tarikatından hayatta kalan tek sığınmacı kendini evinde gibi hissediyordu. Çok sonraları Martin Verga'nın Benediktenlerinin yerleştiği Petit-Picpus, XVIII. yüzyılın başlarında Sainte-Aure rahibelerinin manastırıydı. Çok yoksul olduğu için tarikatının muhteşem beyaz elbisesini ve lâl renkli omuzluğunu giyemeyen bu ermiş kız, bu giysileri herkese keyifle gösterdiği ve öldükten sonra manastıra bıraktığı bir kukla bebeğe giydirmişti. 1824'te bu tarikattan geriye yaşlı bir rahibe kalmıştı; günümüzde ise bu tarikatı kukla bir bebek temsil ediyor.

Bu saygın rahibelerin yanı sıra bir kiliseye ya da tarikata mensup olmayan bazı yaşlı kadınlar tıpkı Madam Albertine gibi, başrahibeden küçük manastıra yerleşme iznini almışlardı. Bunların arasında Madam Beaufort d'Hautpoil ve Markiz Dufrense de vardı. Bir başkası manastırda sadece sümkürürken çıkardığı korkunç gürültüyle tanınıyordu. Öğrenciler ona Madam Vacarmini[50] adını takmışlardı.

1820 ya da 1821 yılında, o dönemde *Intrépide* adlı küçük bir dergi yayımlayan Madam Genlis, Orléans dükünün

50 *Vacarme* Fransızcada gürültü anlamına gelir. (ç.n.)

tavsiye mektubunun da desteğiyle Petit-Picpus Manastırı'na yerleşmek istemişti. Kovanda vızıltılar başladı; seçmen rahibeler panik içindeydiler; Madam Genlis romanlar yazmış, yine de onlardan tiksindiğini söyleyen ilk kişi o olmuştu, üstelik artık yoğun bir şekilde ibadet edecek yaşa gelmişti. Tanrı'nın ve dükün yardımıyla oraya yerleşti, ama altı yedi ay sonra, bahçede gölgelik olmadığı gerekçesiyle manastırdan ayrıldı. Rahibeler buna çok sevindiler. Oldukça yaşlı olmasına rağmen hâlâ çok güzel harp çalıyordu.

Gittiğinde odasına bir hatıra bırakmıştı. Madam Genlis batıl inançlı bir Latince uzmanıydı. Bu iki özellik sanıyoruz ki onun hakkında yeterli bilgi veriyor. Birkaç yıl öncesine kadar, paralarını ve mücevherlerini sakladığı küçük dolabının içine yapıştırılmış sarı bir kâğıdın üzerine kırmızı mürekkeple yazdığı ve ona göre hırsızları ürkütmek amacı taşıyan şu beş Latince mısra hâlâ okunabiliyordu:

Imparibus meritus pendent tria corpora ramis;
Dismas et Gesmas, media est divina potestas;
Alta petit Dismas, infelix, infima, Gesmas;
Nos et res nostras conservet summa potestas.
Hos vercus dicas, ne tu furto tua perdas.[51]

VI. yüzyıl Latincesiyle yazılmış bu mısralar, İsa'nın yanında çarmıha gerilen iki hırsızın adlarının herkes tarafından bilindiği gibi Dimas ve Gestas mı, yoksa Dismas ve Gesmas mı olduğu sorununu ortaya koyar. Bu harf dizilimi geçen yüzyılda Vikont Gestas'a yöneltilen kötü hırsızın soyundan gelme iddialarını çürütebilirdi. Zaten, bu mısralara eklenen yararlı erdem Hospitalière tarikatının temellerini oluşturur.

51 Değerleri eş olmayan üç beden dallara asılmışlar, / Dismas, Gesmas ve aralarında kutsal güç, / Dismas cenneti isterken, bahtsız Gesmas alçakça planlar yapıyor, / Kutsal güç bizi ve mal varlıklarımızı korusun. / Malını mülkünü hırsıza çaldırmamak için bu mısraları oku. (ç.n.)

Manastırın, büyük manastır ve yatılı okulu birbirinden ayıran kilisesi, anlaşılacağı gibi yatılı okul, büyük manastır ve küçük manastır tarafından ortak olarak kullanılıyordu. Hatta halk bile caddeye bakan küçük bir karantina kapısından girerek ayinlere katılabiliyordu. Ama her şey manastır sakinlerinin dışarıdan gelenlerin yüzlerini göremeyecekleri şekilde düzenlenmişti. Zihninizde, koro yerinin devasa bir el tarafından kavranıp diğer kiliselerde olduğu gibi sunağın arkasında uzanıp gideceği yerde, katlanarak bir tür salon ya da karanlık bir mağara oluşturacak şekilde ayini yöneten rahibin sağında yer aldığını; bu salonun daha önce sözünü ettiğimiz yedi ayak yüksekliğinde bir perdeyle gizlendiğini, bu perdenin karanlığında, arkalıklı tahta koltukların üzerinde solda rahibelerin, sağda yatılı okul öğrencilerinin, dipte manastır hizmetlilerinin ve acemi rahibelerin yığıldığını canlandırırsanız, kutsal ayine katılan Petit-Picpus rahibelerinin durumu hakkında bir fikre sahip olabilirsiniz. Koro yeri olarak adlandırılan bu mağara, bir dehlizle manastıra bağlanıyor, kilise gün ışığını bahçeden alıyordu. Kurallarının suskunluğu dayattığı rahibeler ayinlere katıldıklarında, halk onların varlıklarını ancak koltuklarından gürültüyle ayağa kalkıp yeniden yerlerine oturduklarında salona yayılan gıcırtıdan anlıyordu.

VII

Karanlıktaki Birkaç Silüet

1819 ve 1825 yılları arasında Petit-Picpus'un başrahibeliği görevini, rahibe ismi Innocente Ana olan Matmazel Blemeur yerine getiriyordu. *Saint-Benoît Tarikatı Ermişlerinin Hayatı* kitabının yazarı Marguerite de Blemeur'ün soyundan geliyordu. İkinci kez başrahibe seçilmişti. Daha önce bahset-

tiğimiz mektupta, kısa boylu, şişman, "çatlak sesiyle ilahiler söyleyen" biri olarak anılsa da, aslında manastırın tek neşe kaynağı olduğu için çok sevilen muhteşem bir kişilikti.

Rahibe Innocente tarikatın Dacier'si[52] olarak anılan atası Marguerite'e çekmişti. Zihni Latince, Grekçe ve İbranice ile tıka basa dolu olan bu aydın, bilge, tarih düşkünü rahibe bir Benedikten rahibesinden çok Benedikten keşişine benziyordu.

Başrahibenin yardımcısı gözleri neredeyse hiç görmeyen yaşlı İspanyol rahibesi Cineres Ana'ydı.

Seçmen rahibeler arasında en çok itibar görenler, manastırın mali işlerine bakan Sainte-Honorine Ana, acemi rahibelerin başöğretmeni Sainte-Gertrude Ana, yardımcı öğretmen Saint-Ange Ana, ayin eşyaları sorumlusu Annonciation Ana, revirde görev yapan ve tüm manastırda kötü niyetliliğiyle anılan tek rahibe olan Saint-Augustin Ana'ydı; onların ardından muhteşem bir sesi olan genç Sainte-Mechtilde Ana (Matmazel Gauvain), eskiden Filles-Dieu ve Gisors ile Magny arasındaki Trésor manastırlarında bulunan Anges Ana (Matmazel Drouet), Saint-Joseph Ana (Matmazel Cogolludo), Sainte-Adélaide Ana (Matmazel d'Auverney); manastırın katı kurallarına katlanamayan Miséricorde Ana (Matmazel de Cifuentes), çok zengin olan ve kurallara rağmen manastıra altmış yaşında kabul edilen Compassion Ana (Matmazel de la Miltière), Providence Ana (Matmazel Laudinière), 1847'de başrahibe olan Présentation Ana (Matmazel de Siguenza) ve nihayet sonunda akıl sağlıklarını kaybeden Sainte-Céligne Ana (heykeltraş Ceracchi'nin kız kardeşi) ve Sainte-Chantal Ana (Matmazel de Suzon) geliyordu.

En güzel rahibelerden biri, Bourbon Adası'nda doğmuş olan ve Şövalye Roze'un soyundan geldiği için Matmazel Roze adını taşıyan Assomption Ana adlı yirmi üç yaşında sevimli bir kızdı.

52 Anne Dacier (1647-1720), Fransız filolog. (ç.n.)

Korodan sorumlu Sainte-Mechtilde Ana bu görevinde yatılı okul öğrencilerinden yararlanıyordu. Genellikle bir gam oluşturacak şekilde, on on altı yaşları arasında, sesleri boylarıyla uyumlu yedi kız seçiyor, onları ayakta ilahiler söylerken en küçüğünden en büyüğüne doğru sıralıyordu. Bu görüntü izleyicilerde genç kızlardan oluşan bir kaval, meleklerden oluşan canlı bir panflüt izlenimi yaratıyordu.

Hizmetli rahibelerin ve yatılı okul öğrencilerinin en çok sevdiği rahibeler Sainte-Euphrasie, Sainte-Marguerite, artık bunamış olan Sainte-Marthe ve uzun burnuyla kızları güldüren Saint-Michel'di.

Tüm bu kadınlar çocuklara çok yumuşak davranıyorlardı. Rahibeler sadece kendilerine karşı acımasızdılar. Sadece yatılı okulda ateş yakılıyor, yemekler manastırınkilerle kıyaslandığında daha büyük bir özenle hazırlanıyordu. Yine de bir rahibenin yanından geçen bir yatılı okul öğrencisi ona bir soru sorduğunda karşılığını asla alamazdı.

Bu suskunluk kuralı tüm manastırda sözlerin canlı varlıklardan alınıp cansız nesnelere verilmesi sonucuna yol açmıştı. Konuşan kâh kilisenin çanı, kâh bahçıvanın çıngırağıydı. Dış hizmetleri gören kapıcı rahibenin yanında duran ve akustik bir telgraf işlevini görerek tüm manastırda duyulan güçlü bir zil, farklı ses tonlarıyla yerine getirilmesi gereken dünyevi görevleri hatırlatıyor, gerektiğinde manastırın bir sakinini ziyaretçi odasına çağırıyordu. Herkesin ve her şeyin kendine özgü bir çan sesi vardı. Başrahibeninki bir artı bir; yardımcısının bir artı ikiydi. Altı-beş, dersin başlangıcını haber veriyordu, öyle ki öğrenciler sınıfa değil altı-beşe girdiklerini söylüyorlardı. Sık sık duyulan dört-dört Madam Genlis'e aitti. Ondan pek haz etmeyenler bunu *dört şeytana bedel* diye yorumluyorlardı. Büyük bir olayı haber veren on dokuz çan sesiyle, sadece başpiskoposun karşısında menteşeleri üzerinde dönen sürgülerle kaplı korkunç demir kapı açılıyordu.

Söylediğimiz gibi, başpiskopos ve bahçıvan dışında manastıra hiçbir erkek girmiyordu. Yatılı okul öğrencileri iki erkek daha görüyorlardı, bunlardan biri koro yerinde bir parmaklığın arasından seçebildikleri yaşlı ve çirkin Rahip Banes, diğeri daha önce birkaç satırını okuduğumuz mektupta *yaşlı korkunç kambur M. Anciot* olarak söz edilen resim öğretmeni M. Ansiaux'di.

Görüldüğü gibi bu adamlar özellikle seçilmişti.

Bu ilginç manastır işte böyleydi.

VIII

Post Corda Lapides[53]

Manastırın manevi yaşamının tasvirini yaptıktan sonra birkaç cümleyle okuyucunun daha önceden hakkında fikir sahibi olduğu dış görünümünü anlatmak yerinde olacaktır.

Petit-Picpus-Saint-Antoine Manastırı, Polonceau Caddesi'nin, Droit-Mur, Picpus ve artık kullanılmasa da eski planlarda yer alan Aumarais sokaklarının kesişimlerinden oluşan geniş trapezi neredeyse tamamen dolduruyordu. Bu dört yol, bir hendeği andıran bu trapezi çevreliyordu. Manastır birçok binadan ve bir bahçeden oluşuyordu. Ana binanın tamamı yukarıdan kuş bakışı incelendiğinde karma yapıların, yere yayılmış bir darağacı direğini andıran bir biçimde yan yana gelmiş olduğu görülüyordu. Darağacının ana direği Droit-Mur Sokağı'nın, Picpus Sokağı ile Polonceau Caddesi arasında kalan kesitinden oluşuyordu; ana direğin uzantısı olan küçük kol Petit-Picpus Sokağı'na bakan ve 62 numaralı araba kapısında sonlanan yüksek, gri, parmaklıklarla kaplı kasvetli bir cepheden ibaretti. Bu cephenin ortasına doğru, tozun ve beyaz küllerin beyazlaştırdığı, örümceklerin ağla-

53 Kalpten sonra taşlar. (ç.n.)

rını ördükleri kemerli, alçak, eski bir kapı vardı; bu kapı nadiren, manastırdan bir rahibenin tabutunun çıktığı pazar günleri bir iki saat açık kalırdı. Bu kilisenin cümle kapısıydı. Darağacının iki direğinin birleştiği dirsekte kiler olarak kullanılan ve rahibelerin *masraf odası* diye andıkları kare şeklinde bir salon vardı. Büyük kolda anaların, rahibelerin ve acemi rahibelerin odaları, küçük kolda mutfaklar ile kilise ve manastırın yemekhaneleri yer alıyordu. 62 numaralı kapı ile artık kullanılmayan Aumarais Sokağı'nın köşesi arasında, dışarıdan görülmeyen yatılı okul bulunuyordu. Trapezin geri kalanını oluşturan bahçenin seviyesinin Polonceau Caddesi'nden çok alçakta kalması, içerideki duvarların dışarıdakilere oranla daha yüksek görünmesini sağlıyordu. Hafif tümsek olan bahçenin ortasında yer alan bir tepeciğin zirvesindeki sivri, koni şeklindeki köknar ağacından, tıpkı daire şeklinde bir meydandan dört bir yana ayrılan sokaklara benzeyen dört ağaçlıklı bir yol bahçeye düzenli bir şekilde dağılıyordu. Her büyük yol çatallanarak iki yola ayrılıp sekiz küçük yol oluşturuyordu, öyle ki bu alan çember şeklinde olsa yukarıdan ortasına haç yerleştirilmiş bir tekerlek gibi görünecekti. Hepsi bahçenin oldukça düzensiz ve eşit yüksekliklerde olmayan duvarlarında sonlanan bu yolların iki yanı frenküzümü fidanlarıyla çevriliydi. Dipte uzun kavak ağaçlarıyla kaplı bir yol Droit-Mur Sokağı'nın köşesindeki eski manastırın harabelerinden Aumarais Sokağı'nın köşesindeki küçük manastıra kadar uzanıyordu. Küçük manastırın önünde küçük bahçe denen bir yer vardı. Bu bütünlüğe bir avlu, iç binaların oluşturduğu çeşitli açılar, hapishane duvarları, hemen bitişikteki Polonceau Caddesi'nin diğer yanını sınırlayan uzun siyah çatı hattı eklenirse, Bernardinlerin Petit-Picpus'taki manastırlarının kırk beş yıl önceki hali gözlerde canlanabilir. Bu kutsal bina XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar *on bin şeytanın batakhanesi* olarak anılan ve raket oynanan bir arazinin üzerine inşa edilmişti.

Zaten bunlar Paris'in en eski sokaklarıydı. Droit-Mur ve Aumarais isimleri çok eskiye dayansa da, bu isimleri taşıyan sokaklar onlardan daha da eskiydiler. Aumarais Sokağı'nın adı Maugout, Droit-Mur Sokağı'nın adı Eglantiers[54] olarak değişti, çünkü insanlar daha taşları yontmadan, Tanrı çiçekleri açtırıyordu.

IX

Rahibe Örtüsü Altında Bir Asır

Petit-Picpus'un bir zamanlar ne halde olduğunun ayrıntılarına girdiğimize ve bu ağırbaşlı sığınağın üzerine bir pencere açmaya cesaret ettiğimize göre, okuyucudan bize bu kitabın konusunun dışında kalsa da, bir manastırın bile kendine özgü kişilikleri barındırdığının anlaşılması için küçük bir anekdodu anlatmamıza izin vermesini istiyoruz.

Küçük manastırda, Fontevrault Manastırı'ndan gelmiş yüz yaşında bir ihtiyar vardı. Devrimden önce soylu bir aileye mensup olan bu kadın sürekli olarak XVI. Louis'nin Adalet Bakanı olan M. de Miromesnil'den ve çok yakından tanıdığı Madam Duplat'dan söz ederdi. Bu iki ismi her fırsatta tekrarlamaktan keyif alır, gururlanır, caddeleri olan bir şehre benzettiği Fontevrault Manastırı'nı göklere çıkarırdı.

Yatılı okulun öğrencilerini neşelendirecek şekilde Pikardi aksanıyla konuşurdu. Her yıl törenle yeminini tekrarlarken rahibe şunları söylerdi: "Monsenyör Saint François yeminini Monsenyör Saint Julien'e yutturdu, Monsenyör Saint Julien yeminini Monsenyör Saint Eusèbe'e yutturdu, Monsenyör Saint Eusèbe yeminini Monsenyör Saint Procope'a yutturdu vs., şimdi ben de yeminimi size yutturuyorum sayın peder." Bunun üzerine yatılı okul öğrencileri bıyık altından değil, peçelerinin altından gülüyor; bastırılmaya çalışılan küçük se-

54 Yabangülü ağacı. (ç.n.)

vimli kahkahalar seçmen rahibelerin kaşlarının çatılmasına neden oluyordu.

Bazen yüzlük ihtiyar geçmişten söz eder, *gençliğinde Bernardin rahiplerinin silahşorlara boyun eğmediğini* anlatırdı. Bir asırdan bahsediyordu, ama bu XVIII. yüzyıldı. Devrimden önce Champagne ve Bourgogne bölgelerindeki dört şarap geleneğini anlatırdı. Mareşal, prens, dük, meclis üyesi gibi önemli bir şahsiyet bu bölgelerdeki bir şehre geldiğinde kent eşrafı ona övgü dolu bir nutuk çeker ve içine dört farklı şarap konmuş dört gümüş kadeh ikram ederdi. İlkinin üzerinde *maymun şarabı*, ikincinin üzerinde *aslan şarabı*, üçüncünün üzerinde *koyun şarabı*, dördüncünün üzerinde *domuz şarabı* yazardı. Bu dört ibare sarhoşluğun dört aşamasını ifade ediyordu: İlk sarhoşluk keyif veriyor, ikincisi öfkelendiriyor, üçüncüsü afallatıyor, nihayet dördüncüsü yerlerde süründürüyordu.

Kilitli bir dolapta çok değer verdiği gizemli bir şey saklıyordu. Fontevrault kuralları bunu yasaklamadığı için bu objeyi kimseye göstermiyor, onu hayranlıkla izlemek istediğinde odasına çekilip bir köşeye gizleniyordu. Koridordan birinin geldiğini duyduğunda yaşlı ellerinin izin verdiği ölçüde dolabı aceleyle kapatıyordu. Ona bundan söz edildiğinde, konuşmayı çok sevmesine rağmen susuyordu. En meraklılar suskunluğu karşısında ve en ısrarcılar inadı karşısında geri adım attılar. Manastırdaki aylakların boş zamanlarında üzerinde yorum yaptıkları en önemli konulardan biri buydu. Yüzlük bir kadının, hazine gibi değer verip gizlediği bu şey ne olabilirdi? Acaba kutsal bir kitap mıydı? Acaba benzersiz bir tespih miydi? Yoksa kutsal bir emanet miydi? Tahminlerin ardı arkası kesilmiyordu. Yaşlı kadın öldüğünde, hepsi yakışık almayacak bir şekilde koşup dolabı açtılar ve kutsal kase gibi üç katlı bir örtüye sarılmış o gizemli nesneyi buldular. Bu, üzerine, uçuşan aşk meleklerini ellerindeki devasa şırıngalarla kovalayan eczacı kalfalarının resmedildiği bir

Faenza tabağıydı. Kovalamaca sırasında yüzler buruşuyor, komik ifadeler alıyordu. Küçük, sevimli aşk meleklerinden biri şimdiden şişlenmişti. Çabalıyor, küçük kanatlarını çırparak uçmaya çalışıyor, ama doktor ona şeytani bir bakışla gülüyordu. Çıkarılacak ders aşkın acıya yenik düşmesiydi. Oldukça ilginç görünen ve belki de Molière'e esin kaynağı olma onurunu yaşamış bu tabak, 1845 Eylül'ünde Beaumarchais Bulvarı'ndaki bir antikacıda hâlâ alıcısını bekliyordu.

Bu yaşlı kadın, söylediği kadarıyla *ziyaretçi odasını çok kasvetli bulduğundan* hiç ziyaretçi kabul etmek istemiyordu.

X

Sonsuz Tapınmanın Kökeni

Hakkında daha önce de fikir vermeye çalıştığımız, bu mezarı andıran ziyaretçi odası tamamen Petit-Picpus'a özgüydü ve başka manastırlarda aynı kasvetliliği sergilemiyordu. Özellikle de, Temple Caddesi'ndeki başka bir tarikatın manastırında siyah kepenklerin yerini kahverengi perdeler almıştı ve parkeyle döşenmiş bu odanın pencereleri beyaz muslinlerle bezenmiş, duvarları yüzü açık bir Benedikten rahibesinin portresiyle, çiçek resimleriyle, hatta türbanla kaplı bir kafayla süslenmişti.

Temple Caddesi'ndeki manastırın bahçesinde Fransa'nın en yüksek ve en güzel ağacı olarak kabul edilen ve XVIII. yüzyıl halkı tarafından *kraliyetin tüm kestane ağaçlarının babası* olarak anılan bir atkestanesi ağacı vardı.

Söylediğimiz gibi Temple Manastırı'nın Adoration Perpétuelle Benediktenleri, kökenleri Citeaux'ya dayanan Benediktenlerden çok farklıydı. Çok eski olmayan bu Adoration Perpétuelle tarikatının kuruluşu yaklaşık iki yüzyıl öncesine dayanır. 1649'da, Saint Sacrement ayininin kut-

siyeti Paris'in Saint-Sulpice ve Saint-Jean en Grève kiliselerinde birkaç gün arayla bozulmuş, bu ürkütücü ve nadir rastlanan saygısızlık tüm şehirde tepki uyandırmıştı, bunun üzerine Saint-Germain des Prés piskoposunun yardımcısı başrahibin önerisiyle tüm cemaatin katıldığı ve Papa'nın elçisinin yönettiği görkemli bir ayin düzenlenmişti. Ama bu kefaret, Boucs markizi Madam Courtin ve Châteauvieux konteslerince yeterli bulunmamıştı. Genel bir tepkiyi ifade etmese de, "kutsal sunağa" yapılan bu saygısızlığı hazmedemeyen bu iki ermiş kadın, bu günahın telafisinin ancak bir kızlar manastırında "Sonsuz Tapınma" ile mümkün olacağını düşünüyorlardı. Bunun üzerine, biri 1652'de, diğeri 1653'te olmak üzere bu ulvi amaç uğruna Saint-Benoît tarikatına bağlı bir manastır kurulması için Saint-Sacrement cemaatinin Benedikten rahibesi Catherine de Bar'a büyük miktarlarda bağış yaptılar. Catherine de Bar'a bu kuruluş için ilk izin "toplamda altı bin frank olmak üzere, ayda üç yüz frank gelir sağlamayacak olan hiçbir kızın kabul edilmemesi koşuluyla" Saint-Germain Başrahibi M. de Metz tarafından verildi. Saint-Germain başrahibinin ardından, kral da ihtira beratını kabul etti, başrahibin izin belgesi ve kralın fermanları 1654'te Sayıştay ve Meclis tarafından onaylandı.

İşte Paris'teki Benediktenlerin Adoration Perpétuelle du Saint-Sacrement tarikatının kurumsallaşmasının yasal olarak kutsanması böyle oldu. İlk manastırların "yeni çerçeveleri", Boucs markizi ve Châteauvieux kontesinin yaptıkları bağışlar sayesinde Cassette Sokağı'nda inşa edildi.

Anlaşılacağı gibi bu tarikatın Citeaux'nun Benediktenleriyle hiçbir bağlantısı yoktu. Tıpkı Sacré-Coeur rahibelerinin Cizvitlerin kurucusuna, Charité rahibelerinin Lazaristlerin kurucusuna bağlı olmaları gibi onlar da Saint-Germain des Prés başrahibine bağlıydılar.

Aynı şekilde içyüzünü anlattığımız Petit-Picpus Bernardinleriyle de hiçbir bağlantıları yoktu. Petit-Picpus'un

Bernardinleri 1657'de Papa VII. Alexandre'ın özel izniyle, Saint-Sacremenet Benediktenleri gibi Sonsuz Tapınma ibadetini yerine getirmeye başladılar. İki tarikat farklılıklarını yine de sürdürdü.

XI

Petit-Picpus'un Sonu

Restorasyon Dönemi'nin başlangıcından beri, XVIII. yüzyıldan itibaren yok olmaya başlayan tüm tarikatlar gibi Petit-Picpus da güç kaybetmeye başlamıştı. Derin dini inançlar taşıma da tıpkı dua gibi insani bir ihtiyaçtır; ama devrimin dokunduğu her şey gibi o da dönüşüme uğrayacak, toplumsal gelişmenin düşmanıyken onun destekçisi haline gelecektir.

Petit-Picpus Manastırı hızla boşalıyordu. 1840'da küçük manastır ve yatılı okul kapandı. Artık orada ne yaşlı kadınlar, ne genç kızlar vardı; kimileri ölmüş kimileri de gitmişti. *Volaverunt.*[55]

Adoration Perpétuelle'in kuralları ürkütücü boyutlarda katıydı; katılımlar azalıyor, tarikat yeni mensup bulamıyordu. 1845'te hâlâ birkaç hizmetli rahibe vardı, ama koro rahibesi kalmamıştı. Kırk yıl önce yaklaşık yüz rahibe varken, bu sayı on beş yıl önce yirmi sekize inmişti. Acaba bugün kaç kişiler? 1847'de başrahibe, seçilme şansının düşüklüğünü gösterecek kadar gençti. Henüz kırk yaşında bile değildi. Rahibe sayısı azaldıkça yorgunluklar artıyor, herkesin işi daha da zorlaşıyordu; daha o zamandan Saint-Benoît'nın ağır kurallarını taşıyabilecek beli bükülmüşlerin sayısının ona kadar düşeceği anlaşılıyordu. Çoğunluğa da azınlığa da aynı basıncı uygulayan amansız yük ezip geçiyordu. Böylece

55 Uçup gitmişti. (ç.n.)

çoğu ölüp gitti. Bu kitabın yazarı Paris'te otururken içlerinden ikisi ölmüştü. Biri yirmi beş, diğeri yirmi üç yaşındaydı. Bu genç rahibe Julia Alpinula gibi, *Hic jaceo. Vixi annos viginti et tres*[56] diyebilirdi. İşte bu çöküntüyü yaşayan manastır, kızların eğitiminden vazgeçti.

İçine girmeden edemediğimiz bu olağanüstü, meçhul, kasvetli evin önünden geçerken belki birilerine yararı olur diye Jean Valjean'ın melankolik öyküsünü dinleyenlerin de bize eşlik etmelerini istedik. Bugün çok yeni gibi görünen eski uygulamalarla dolu bu cemaatin, *hortus conclusus*'un, yani bir kapalı bahçenin içine nüfuz ettik. Bu ilginç mekândan ayrıntı ve saygının uzlaşabileceği ölçüde, ayrıntılı ama saygılı bir şekilde söz ettik. Her şeyi anlamıyoruz ama hiçbir şeyi de küçümsemiyoruz. Celladını kutsayan Joseph de Maistre'in haykırışına da, işi dinle alay etmeye kadar götüren Voltaire'in sırıtışına da aynı mesafede duruyoruz.

Geçerken, Voltaire'in mantıksızlığına da değinelim; çünkü Voltaire hem İsa'yı hem Calas'ı savunuyordu ve insanüstü varlıkları inkâr edenler için bile haç neyi ifade ediyor? Katledilen aklı.

XIX. yüzyılda dini düşünce bir kriz yaşadı. Bazı şeylerin unutulması, yeni şeylerin öğrenilmesi koşuluyla gereklidir. İnsan beyninde boşluğa yer yoktur. Bazı yıkımların gerçekleşmesi hayırlıdır, ama yerine yenilerin inşa edilmesi koşuluyla.

Bu arada, artık var olmayan şeyleri de inceleyelim. En azından uzak durmak için bile olsa onları tanımak gerek. Geçmişin taklitleri sahte isimlerle kendilerini gelecek olarak adlandırıyorlar. Bu hortlak geçmiş, kimliğini değiştirebilir. Tuzağa karşı hazırlıklı olalım, ondan uzak duralım. Geçmişin yüzü batıl inanç, maskesi ikiyüzlülüktür. Yüzünü açığa çıkarıp maskesini düşürelim.

Manastırlara gelince karmaşık bir sorun oluşturuyorlar. Uygarlık onları mahkûm ederken, özgürlük onları koruyor.

56 Yirmi üç yıllık ömrümden sonra burada yatıyorum. (ç.n.)

Yedinci Kitap
Parantez

I

Manastır, Soyut Düşünce

Bu kitap, başkahramanı sonsuzluk olan bir dramdır.

İnsan, yan karakterdir.

Bu yüzden, yolumuzun üzerine çıkan bir manastırın içine sızmak zorunda kaldık. Neden? Çünkü hem doğunun, hem batının, hem eski hem modern çağların, Paganizmin, Budizmin, İslamiyetin, Hristiyanlığın bir parçası olan manastır, insanın sonsuzluğa yönelttiği optik aletlerden biridir.

Burası bazı fikirleri aşırıya kaçarak irdelemenin yeri değil; yine de tedbirliliğimizi, sınırlarımızı ve hatta öfkemizi bir kenara bıraksak da, bir insanın içinde sonsuzluğa her rastlayışımızda buna az çok saygı duyduğumuzu hissettiğimizi söylememiz gerek. Sinagogun, caminin, pagodanın, kızılderili çadırının hem tiksindiğimiz iğrenç bir yanı, hem hayranlık duyduğumuz ulvi bir yanı vardır. Tanrı'nın insanın duvarındaki yansıması zihin için nasıl da muhteşem bir görüntü, ne sonsuz bir düştür!

II

Manastır, Tarihsel Bir Olgu

Keşişlik kurumu tarihsel, akılcı ve gerçekçi bir bakış açısıyla mahkûm edilmiştir.

Bir ülkede manastırların çok sayıda bulunması onları hareketliliğin düğümlendiği noktalar, gelişmenin önünü tıkayan engeller haline getirir, iş merkezlerinin olması gereken yerde açılan manastırlar tembelliğin kurumsallaşmasına yol açar. Büyük insan topluluklarında manastır cemaatleri, meşenin üzerindeki ökseotunun, insanın derisindeki siğilin yerini tutar. Gelişmeleri ve refahları ülkenin yoksullaşması anlamına gelir. Uygarlığın başlangıç dönemlerinde, şiddeti maneviyatla azaltmak konusunda yararlı olan manastır düzeni halkların güçlenmesine engeldir. Ayrıca, örneklerini görmeye devam ettiğimiz gibi disiplin gevşeyip yozlaşma başladığında, masumiyet döneminde koruyuculuk niteliğini sağlayan tüm unsurlar tam tersi bir etki yaratırlar.

Münzevi yaşam tarzı miadını doldurmuştur. Çağdaş uygarlığın ilk eğitim aşamasında yararlı olan manastırlar etkinliklerini artırdıkça gelişmeyi ketlemeye, zararlı olmaya başlamışlardır. Manastırlar toplumların şekillenme tarzını belirleyen kurumlar olarak X. yüzyıl için uygun, XV. yüzyıl için tartışmalı, XIX. yüzyıl için tiksinti uyandırıcıdır. Manastır cüzzamı, biri Avrupa'nın aydınlığının diğeri ihtişamının sembolü olan iki muhteşem ülkeyi, İtalya ve İspanya'yı neredeyse iliklerine kadar kemirdi ve günümüzde bu iki saygın halk, 1789'un güçlü ve etkin tedavisi sayesinde iyileşmeye başlıyor.

Manastırlar, özellikle de eski yöntemlerin uygulandığı kadın manastırları, bu yüzyılın başında İtalya, Avusturya ve İspanya'daki konumlarıyla Ortaçağ karanlığının en çok yoğunlaştığı, dehşet verici olayların bir araya geldiği

mekânlardır. Katolik manastırının her yanı ölümün karanlık ışıltısıyla kaplıdır.

Özellikle İspanyol manastırı berbattır. Karanlıkta, sisle kaplı kemerlerin, belli belirsiz seçilebilen kubbelerin altında katedraller kadar yüksek, devasa sunaklar belirir; karaltıların ortasında zincirlerin ucundan büyük beyaz haçlar sarkar; dirseklerinden kemikleri, dizkapaklarından kemik zarları, yaralarından iç organları görünen, yaraları hâlâ kanar gibi görünen, alınlarında yakuttan kan damlaları, gözlerinde elmastan gözyaşları bulunan, başlarına dikenli gümüş bir taç geçirilmiş, elleri altın çivilerle mıhlanmış o iğrenç ve muhteşem fildişi İsa'lar abanoz panonun üzerinde çırılçıplak bir halde orada sergilenir. Islak gibi görünen elmaslar ve yakutlar, gölgelerinde böğürleri, göğüsleri çile gömleği ve demir uçlu kırbaçla yaralanmış, ezilmiş, dizlerinin derileri dua etmekten sıyrılmış bir halde bekleşen peçeli varlıkları, kendini evli sanan kadınları, kendini melek sanan hayaletleri gözyaşlarına boğarlar. Bu kadınlar düşünürler mi? Hayır. Arzu duyarlar mı? Hayır. Severler mi? Hayır. Yaşarlar mı? Hayır. Sinirleri kemiklere, kemikleri taşlara dönüşmüş, peçeleri gecenin karanlığından örülmüştür. Peçenin altındaki solukları ölümün hüzünlü son nefesine benzer. Hortlağı andıran bir başrahibe onları hem kutsar hem de korkutur. Orada lekesizlik vahşidir. İşte eski İspanyol manastırları böyledir. Bu acımasız mekânlar yobazlığın batakhaneleri, bakirelerin mağarasıdır.

Katolik İspanya, Roma kilisesine Roma'dan daha bağlıydı. Katolik manastırının en görkemli örneği olan İspanyol manastırı Doğu'nun izlerini taşırdı. Başpiskopos, yani cennetin haremağası, Tanrı'ya adanmış bu ruhlar sarayını gözetler, kapısını sürgülerdi. Rahibe odalık, rahip hadımdı. Düşlerinde kendilerini gözde olarak hayal eden ateşli rahibeler İsa'ya sahip oluyorlardı. Gece olduğunda, yakışıklı genç adam çıplak bir halde çarmıhtan iniyor, hücrenin

şehvet kaynağına dönüşüyordu. Yüksek duvarlar, çarmıhta gerili duran gizemli hanım sultanı, dünyevi zevklerden korurdu. Dışarıya yönelik bir bakış sadakatsizlikti. Çilehane kefenin yerini alıyordu. Doğu'da denize atılan Batı'da toprağa gömülürdü. Her iki tarafta da çaresiz kalan kadınların bazılarına dalgalar, bazılarına çukurlar reva görülmüştü, bir yanda boğuluyor, diğer yanda gömülüyorlardı. Canavarca bir benzerlik.

Günümüzde geçmişi savunanlar, inkâr edemeyeceklerini anladıklarından gülümsemekle yetiniyor. Tarihin ortaya koyduğu gerçekleri görmezden gelmek, felsefi yorumları çürütmek ve can sıkıcı olayları, iç karartıcı soruları savuşturmak için gayet uygun ve ilginç bir tarz geliştirildi. *Tumturaklı sözlerle abartı*, diyor kurnazlar. Tumturaklı sözlerle abartı, diye tekrarlıyor ahmaklar. Jena-Jacques, tumturaklı sözler söyleyen bir abartıcı; Diderot, tumturaklı sözler söyleyen bir abartıcı; Voltaire, Calas, Labarre ve Sirven hakkında abartarak tumturaklı sözler söylüyor. Son zamanlarda birileri Tacitus'un tumturaklı sözler söyleyen bir abartıcı, Neron'un ise mağdur olduğunu ve kuşkusuz "o zavallı Holofernes'e" acımak gerektiğini söylüyordu.

Yine de olaylar bu savunma tarzını geçersizleştirerek ayak diriyor. Bu kitabın yazarı, Brüksel'e sekiz fersah mesafede, Ortaçağ'ı yaşatan Villers Manastırı'nda, avlunun ortasındaki çayırda kuyulu zindanların girişlerini ve Dyle kıyısında yarısı toprağın, yarısı suyun altında kalan dört taş hücreyi kendi gözleriyle gördü. Bunlar *çilehaneler*di. Bu hücrelerden her birinin demir bir kapısı, bir kubur deliği, ırmağın dışarıdan iki ayak, içeriden altı ayak üzerinde yer alan, aydınlık bir penceresi vardı. Duvarın dışında dört ayak yüksekliğinde ırmak akıyordu. Çilekeş, yatak olarak ıslanmış toprak zemini kullanıyordu. Bu hücrelerden birinde duvara gömülmüş bir halka, bir diğerinde dört granit levhadan yapılmış, içine yatmak için çok kısa, ayakta durmak için çok alçak, kare

biçiminde bir tabutluk vardı. Bunun içine bir insanı koyup üzerini bir taşla örtüyorlardı. Bu görülen, dokunulabilen bir gerçek. Bu *çilehaneler*, bu hücreler, bu demir menteşeler, bu halkalar, yanı başında ırmağın akıp gittiği bu aydınlık penceresi, bir mezar gibi taşla kapanan, ancak içinde ölü değil bir canlı bulunan bu granit tabutluk, bu kubur deliği, suların sızdığı bu duvarlar, bunların hepsi tumturaklı sözler!

III

Geçmişe Hangi Koşullar Altında Saygı Duyulabilir?

İspanya'da geçmişte, Tibet'te ise bugün hâlâ var olan manastır düzeni uygarlık için bir veremdir. Yaşamı durdurur. Nüfusu azaltır. Münzevilik ve hadımlık Avrupa için bir felaketti. Buna bilince uygulanan şiddeti, zorlama ibadetleri, sırtını manastıra dayayan feodaliteyi, yaşça büyük çocuklarını manastıra aktaran aileleri, sözünü ettiğimiz vahşetleri, *çilehaneleri*, kapalı ağızları, duvar örülmüş beyinleri, sonsuz yeminle hücreye kapatılmış onca bahtsız zekâyı, ilk cüppenin giyilişini, ruhların canlı canlı gömülmesini, bireysel işkencelerin ulusların çöküşüne eşlik etmelerini ekleyin, kim olursanız olun insanlığın icadı o iki kefenin, yani cüppe ve peçenin önünde titrediğinizi hissedeceksiniz.

Yine de, felsefeye, toplumsal gelişmeye rağmen bazı yerlerde münzevilik düşüncesinin XIX. yüzyılın ortasında hâlâ sürüp gitmesi, çilecilik dalgasının yeniden yükselmesi günümüzde uygar dünyayı şaşırtıyor. Bu köhnemiş kurumların varlıklarını sürdürme konusundaki inadı, bozulmuş bir parfümün saça sürülmesi konusundaki ısrarına, yenilmek isteyen bozuk balığın kibrine, yetişkin bir insana çocuk elbisesi giydirmenin sıkıntısına ve canlıları yeniden kucaklamaya gelecek cesetlerin şefkatine benziyor.

"Nankörler!" diyor giysi. "Sizi soğuk havalardan korudum. Beni artık neden istemiyorsunuz?", "Ben açık denizden geliyorum," diyor balık. "Ben eskiden güldüm," diyor parfüm. "Ben sizi sevmiştim," diyor ceset. "Ben sizi uygarlaştırmıştım," diyor manastır.

Tüm bunlara tek bir cevap verilebilir: "Bir zamanlar..."

İşlevini tamamlamış şeylerin sonsuza dek sürüp gideceğini ve insanları yalıtarak yönetmeyi düşlemek, geçerliliği kalmamış dogmaları yenilemek, ermişlerin sandıklarını yeniden yaldızlamak, manastırları yeniden badanalamak, kutsal emanet sandıklarını yeniden kutsamak, batıl inançları tazelemek, bağnazlıklara destek vermek, kutsal su serpmeçlerine yeniden sap takmak, manastır düzenini yeniden inşa etmek, toplumun kurtuluşunun asalakların artmasına bağlı olduğuna inanmak, geçmişi bugüne dayatmak insana garip geliyor. Yine de bu teorileri geliştirecek teorisyenler var. Aslında zeki insanlar olan bu teorisyenlerin geçmişin üzerine kutsal hak, atalara saygı, eski otorite, kutsal gelenek, meşruiyet sıvasını çekip bağırmak gibi çok basit bir yöntemleri var: "Hadi! Onurlu insanlar, bunu kabul edin." Eski çağlarda yaşayan falcıların neler yaptıklarını bilenler bunu daha iyi anlarlar. Siyah bir düveyi tebeşirle boyayıp: *Bos cretatus,* "O beyaz," diyorlardı.

Bize gelince öldüklerini kabul etmeleri koşuluyla bazı konulara saygıyla, geçmişe de hoşgörüyle yaklaşıyoruz. Yaşamak isterse, ona saldırıp öldürmeye çalışıyoruz.

Yaşama tutunma konusunda inatçı olan batıl inançların, sofulukların, yobazlıkların, dogmaların, tüm bu hortlakların sis perdelerinin altında dişleri ve tırnakları vardır; onlarla göğüs göğüse mücadele etmek, hiç durmadan savaşmak gerekir; çünkü hayaletlerle sonsuza dek çatışmaya mahkûm olmak insanlığın bahtsızlıklarından biridir. Karanlığı yakasından yakalayıp yere sermek zor iştir.

XIX. yüzyılın ortasında, Fransa'daki bir manastır ışığa karşı koyan baykuşların yuvası demektir. 89'un, 1830'un,

1848'in kentinin tam ortasında çileciliği savunan bir manastır, Paris'te filizlenen bir Roma tarihinin gidişatına aykırıdır. Olağan durumlarda, tarihe aykırılığı ortadan kaldırmak için ona yılları heceletmek yeterlidir. Ama olağan bir dönemde yaşamıyoruz.

Mücadele edelim.

Mücadele edelim ama ayırt etmesini bilelim. Gerçeğin özü asla aşırıya kaçmamaktır. Abartmaya ne ihtiyacı var? Yok edilmesi gereken ve aydınlatılıp izlenmesi gereken şeyler vardır. İyi niyetli, ciddi ve özenli bir gözlem yapabilmek ne büyük bir güçtür! Işığın yettiği yere alev taşımayalım.

Bu yüzden, XIX. yüzyıl söz konusu olduğunda genel anlamda, Avrupa'da olduğu gibi Asya'da, Osmanlı'da olduğu gibi Hindistan'da, tüm halklarda çileci manastırlara karşıyız. "Manastır" diyen "bataklık" demiş sayılır. Kokuşmuşlukları aşikârdır, durağanlıkları hastalıklıdır, mayalanmaları halkları güçten düşürür; çoğalmaları On Bela'dan farksızdır. Çileci Müslümanların, Buda rahiplerinin, Ortodoks papazlarının, Murabutların ve dervişlerin kaynaşan solucanlar gibi hızla ürediği ülkeleri düşünürken dehşete düşeriz.

Bunları söyledikten sonra, din sorununun varlığını hâlâ sürdürdüğünü kabul etmek gerek. Bazı gizemli, hatta ürkütücü yanları olan bu sorunu daha dikkatle incelememize izin verilsin.

IV

İlkeler Açısından Manastır

İnsanlar bir araya gelip toplu bir şekilde yaşarlar. Hangi hakla? Toplumsallaşma hakkıyla.

Evlerine kapanırlar. Hangi hakla? Her insanın kendi evine girip çıkma hakkıyla.

Evden dışarı çıkmazlar. Hangi hakla? Kendi evinde kalabilme özgürlüğünü dayatan hakla.

Peki, evlerinde ne yaparlar?

Alçak sesle konuşur; gözlerini önlerine eğer; ibadet ederler. Dünyadan, şehirlerden, hazlardan, mutluluklardan, kibirden, gururdan, çıkar ilişkilerinden ellerini eteklerini çekerler. Üzerlerinde kaba yünden ya da abadan bir giysi vardır. Hiçbirinin mal varlığı yoktur. Oraya girdiğinde zengin olan fakirleşir. Varını yoğunu herkese dağıtır. Eskiden soylu, beyefendi, toprak ağası olan orada köylüyle aynı konumdadır. İnziva herkese eşit davranır. Hepsinin tepesi keldir. Aynı cüppeyi giyer, aynı siyah ekmeği yer, aynı samanın üzerinde uyur, aynı külün üzerinde ölürler. Sırtlarında aynı heybe, bellerinde aynı kuşak vardır. Bir yere çıplak ayakla gidilmeye karar verilirse çıplak ayakla gidilir. Orada da bir prens olabilir, ama prensin gölgesi diğerlerinden uzun değildir. Hiçbir unvan yoktur. Aile isimleri silinip gitmiştir. Sadece küçük adlarıyla anılırlar. Hepsi vaftiz isimlerinin eşitliğine boyun eğer. Cismani ailelerinden kopmuş, kendi cemaatlerinde semavi bir aile oluşturmuşlardır. Artık insanlıktan başka akrabaları yoktur. Fakirlerin yardımına koşar, hastaları iyileştirmeye çalışırlar. İtaat edecekleri kişiyi kendileri seçerler. Birbirlerine "Kardeşim" diye hitap ederler.

Beni durdurup haykıracaksınız: "Ama işte ideal bir manastır!"

Hakkını vererek gözlemlemem için ideal bir manastır olması gerekiyor.

İşte bu yüzden bir önceki kitapta bir manastırdan saygıyla söz ettim. Ortaçağ'ı, Asya'yı bir kenara bırakıp, tarihsel ve toplumsal eleştiriyi ihtiyat payı olarak ayırdıktan sonra, sert polemiklerin gerekliliğine ihtiyaç duymadan saf felsefi bir bakış açısıyla, manastırın sadece kendi rızasıyla gelenleri kabul etmesi koşuluyla, manastır cemaatlerine özenli bir ağırbaşlılıkla yaklaşır, bazı bağlamlarda onlara saygı duyarım. Cemaatin olduğu yerde bir yönetim birimi vardır; bir yönetim

biriminin olduğu yerde haklar vardır. Manastır şu formülün ürünüdür: Eşitlik, Kardeşlik. Ah! Özgürlük ne yücedir! Özgürlük, manastırı bir cumhuriyete dönüştürmek için yeterlidir.

Devam edelim.

Ama dört duvar arasında, giydikleri abadan elbiseleriyle eşit ve kardeşçe yaşayan bu adamlar ve kadınlar başka bir şey yaparlar mı?

Evet.

Ne yaparlar?

Karanlığa bakarlar, diz çökerler, ellerini birleştirirler.

Bunun anlamı nedir?

V

Dua

Dua ederler.

Kime?

Tanrı'ya.

Tanrı'ya dua etmek ne anlama gelir?

Bizim dışımızda bir sonsuzluk var mı? Kendiliğinden var olan bu sürekli sonsuzluk, sonsuzluk olduğu için illa ki maddesel olacaksa maddesi tükendiğinde bir yerlerde sınırlı mı kalacak yoksa sonsuzluk olduğu için illa ki ilahi bir kavrayışın ürünüyse, ilahi kavrayıştan yoksun kaldığında sona mı erecek? Biz kendimizi varoluş düşüncesine dayandırırken, bu sonsuzluk içimizde bir öz düşüncesini uyandırıyor mu? Başka bir deyişle, bizim de bağlantılı olduğumuz bir mutlak mı?

Dışımızda bir sonsuzluk olduğu gibi içimizde de bir sonsuzluk yok mu? Bu iki sonsuzluk (ne ürkütücü bir ikili) birbirleriyle örtüşmüyor mu? İkinci sonsuzluğun âdeta birincinin altında yattığı söylenemez mi? Eşmerkezli bir başka uçurumun aynası, yansıması, yankısı olan bir uçurum

değil mi? İçimizdeki sonsuzluk da ilahi bir kavrayışı içerir mi? Düşünür, sever, arzular mı? İki sonsuzluk da aklı, ilahi kavrayışı içeriyorsa, her birinin temel bir ilkesi varsa, tıpkı aşağıdaki sonsuzluk gibi gökteki sonsuzluğun da bir beni olmalıdır. Aşağıdaki ben ruh, yukarıdaki ben Tanrı'dır.

Aşağıdaki sonsuzluğu, gökteki sonsuzlukla düşünce yoluyla iletişime geçirmek dua etmektir.

İnsan düşüncesinden hiçbir şeyi çekip almayalım; yok etmek kötüdür. Yenilikler ve dönüşümler gereklidir. İnsanın bazı yetileri Bilinmeyen'e, düşünceye, düşlere, duaya yönelmiştir. Bilinç nedir? Bilinmeyenin pusulasıdır. Görkemli, gizemli ışıltılar yayan düşünceye, düşlere, duaya saygısızlık etmeyelim. Ruhun bu heybetli ışımaları nereye gidiyor? Karanlığa, yani aydınlığa.

Demokrasinin büyüklüğü insana ait hiçbir değeri inkâr etmemesindedir. İnsan haklarının yanında, en azından bir köşede ruhun da hakları vardır.

Bağnazlıkları ezmek ve sonsuzluğa saygı duymak, işte yapılması gereken budur. Yaratılış ağacının önünde secde etmekle ve yıldızlarla dolu devasa dallarını hayranlıkla izlemekle yetinmeyelim. Görevimiz insan ruhunu geliştirmek, mucizeye karşı gizemi savunmak, anlaşılmayana tapınmak, zırvaları fırlatıp atmak, açıklanamayanın içinden sadece gerekli olanı kabul etmek, inancı arıtmak, dinin altına gizlenen batıl inançları yok etmek, Tanrı'yı aşırılıklardan arındırmaktır.

VI

Duanın Mutlak Yüceliği

Dua etme tarzlarına gelince, içten olmaları koşuluyla hepsi iyidir. Kitabınızı tersine çevirin ve sonsuzluğa dalın.

Bildiğimiz gibi sonsuzluğu yadsıyan bir felsefe var. Ayrıca güneşi yadsıyan ve patolojik olarak nitelendirilebilecek bir körler felsefesi de var.

Gerçek kaynağını bilmediğimiz bir anlamı yüceltmek körlere özgü bir küstahlıktır.

İlginç olan, el yordamıyla ilerleyen bu felsefenin, Tanrı'yı gören felsefe karşısındaki kibirli, yukarıdan bakan, acıyan tavrıdır. Âdeta bir köstebeğin şu haykırışı duyulur: "Güneşleriyle bende acıma duygusu uyandırıyorlar!"

Bildiğimiz gibi, ünlü, itibarlı, güçlü ateistler var. Aslında, bunlar kendi güçleriyle gerçeğe döndüklerinde ateist olduklarından kendileri bile tam olarak emin değiller, aslında tanımlamada yanılıyorlar ve her hâlükârda, bu zeki, birikimli insanların Tanrı'ya inanmamaları Tanrı'nın varlığını kanıtlıyor.

Onların kişiliğinde filozofları selamlarken, felsefelerini hiç acımadan eleştiriyoruz.

Devam edelim.

Hayran olunacak bir başka şey de kelimelerle yetinmenin kolaylığı. Kuzeyin, biraz karanlığa gömülmüş metafizik bir akımı Güç sözcüğünü İrade ile değiştirerek insan kavrayışında bir devrim yaptığını sandı.

Gerçekten de, bitki gelişiyor yerine, bitki istiyor demek, buna bir de evren istiyor eklenirse oldukça yararlı olacaktır. Neden? Çünkü buradan şu sonuca varılabilecektir: Bitki istiyor, demek bir beni var; evren istiyor, demek bir Tanrı'sı var.

Bu akımın düşündüklerinin tam tersini düşünen bize gelince, biz hiçbir şeyi iyice gözlemlemeden dışlamıyoruz, bu akımın kabul ettiği bitkinin iradesi bize, bu akımın inkâr ettiği evrenin iradesini kabul etmekten daha zor geliyor.

Sonsuzluğun, yani Tanrı'nın iradesini yadsımak, ancak sonsuzluğun yadsınmasıyla mümkün olabilir. Bunu kanıtladık.

Sonsuzluğun inkârı doğrudan nihilizme açılır. Her şey "zihnin bir kavrayışından ibaret" olur. Nihilizmle tartışmak mümkün değildir. Çünkü tutarlı bir nihilist hem konuştuğu kişinin, hem de kendi varlığından şüphe duyar.

Onun bakış açısına göre, kendisi bile kendisi için "zihninin bir kavrayışından" ibaret olabilir.

Ancak, sadece "zihin" sözcüğünü telaffuz ettiğinde bile yadsıdığı her şeyi kabullendiğinin farkında değildir. Netice itibarıyla, her şeyi "hayır" kelimesiyle sonlandıran bir felsefi düşünce için tüm yollar kapalıdır.

Hayır'a verilecek tek yanıt Evet'tir.

Nihilizm ile hiçbir yere varılmaz.

Hiçlik yoktur. Sıfır yoktur. Her şey bir şeydir. Hiçbir şey hiçbir şey değildir.

İnsan ekmekten çok kesinlemelerle yaşar.

Görmek ve göstermek yetmez. Kararlı bir duruşu olması gereken felsefe gücüyle insanı geliştirmeye yönelik bir etkide bulunmalıdır. Sokrates, Âdem'in içine girip Marcus Aurelius olarak çıkmalı, başka bir deyişle mutlu insanı bilge insana, cenneti Aristoteles'in okuluna dönüştürmelidir. Bilim, yüreği ferahlatmalıdır. Zevk almak, ne hüzünlü bir amaç, ne zayıf bir tutkudur! Hayvan zevk alır. Düşünmek ruhun gerçek zaferidir. İnsanların susuzluğunu düşünceyle gidermek, onlara Tanrı kavramını bir iksir halinde sunmak, içlerinde vicdanı ve bilimi bir araya getirmek, bu gizemli bütünleşmeyle onları adil kılmak; işte felsefenin gerçek işlevi budur. Ahlak gerçeklerin çiçeklenmesidir. Düşünce insanı harekete geçmeye yöneltir. Mutlak uygulanabilir olmalıdır. İdealin, insan düşüncesi için solunabilir, içilebilir, yenilebilir bir niteliği olması gerekir. *İşte etim, işte kanım, alın sizindir,* demek idealin hakkıdır. Bilgelik kutsal bir inanç birliğidir. Ancak bu koşulla bilim için yararsız bir sevgi olmayı bırakıp insanların birleşmesi için yegâne ve egemen bir araç haline gelir ve böylece felsefeyken din mertebesine yükselir.

Felsefe sadece merakı gidermek için elverişli bir koşul yaratacak şekilde, gizemi görebilmek amacıyla gizemin üzerine inşa edilmiş bir çıkıntı olmamalıdır.

Bize gelince, düşüncelerimizi açıklamayı başka sefere bırakarak, inanmak ve sevmek gibi iki devindirici gücün yokluğunda, insanın çıkış noktası, gelişmenin ise hedef noktası olabileceğini anlamadığımızı belirtmekle yetiniyoruz.

Gelişme hedeftir, ideal örnektir.

İdeal nedir? Tanrı'dır.

İdeal, mutlak, mükemmeliyet, sonsuzluk aynı şeylerdir.

VII

Kınama Sırasında Alınması Gereken Tedbirler

Tarihin ve felsefenin Yahudi din adamı Caiaphas'la, Yargıç Drakon'la, yasa koyucu Trimalcion'la, İmparator Tiberius'la mücadele etmek gibi hem basit hem de sonsuza dek sürecek birer görevleri vardır; hiçbir belirsizlik içermeyen bu mücadele net, yalın ve kesindir. Ama inzivaya çekilme hakkı, sakıncalarına ve suistimallerine rağmen onaylanmak ve korunmak ister. Münzevilik insani bir sorundur.

Manastırlardan, yanılgıyı ama masumiyeti de, tereddüdü ama iyi niyeti de, cehaleti ama fedakârlığı da, işkenceyi ama ermişliği de barındıran bu ibadethanelerden söz edildiğinde neredeyse her zaman evet ya da hayır demek gerekir.

Manastır bir tezattır. Ruhun kurtuluşu amaç, fedakârlık araçtır. Manastır, sonucu yüce bir özveri olan olağanüstü bir egoizmdir.

Hüküm sürmek için tahttan inmek münzeviliğin özüdür.

Manastırda keyif sürmek için acı çekilir. Ölüm adına bir senet imzalanır. Dünyanın karanlığında semavi aydınlıklar beklenir. Manastırda, cehennemin cenneti miras bırakması hayaliyle yaşanır.

Peçeyi takmak ya da cüppeyi giymek sonsuz yaşam için intihar etmektir.

Böyle bir meselenin alay konusu haline getirilmesi bize göre doğru değil. İyilik de kötülük de, her şey ciddi olarak ele alınmalı. Adil adam kaşlarını çatar, ama asla kötü niyetle gülmez. Öfkeyi anlarız ama kötülüğü asla.

VIII

İnanç, Yasa

Birkaç söz daha edelim.

Entrikalara karıştığında kiliseyi kınıyoruz, maneviyatın faniliğe sert davranmasını hor görüyoruz; ama düşünen adamı her yerde takdir ediyoruz.

Diz çökeni selamlıyoruz. İnanç, insan için gereklidir. Hiçbir şeye inanmayanın vay haline!

Düşlere dalmak zihin emeği harcamaktır; düşünmek harekete geçmektir.

Kavuşturulmuş kollar çalışır, birleştirilmiş eller iş görür. Gökyüzüne yöneltilen bakış bir eserdir.

Dört yıl hiç kımıldamadan oturan Thales felsefenin temelini attı.

Bizim için münzeviler aylak, yaşamdan elini eteğini çekenler avare değildir.

Karanlığı düşünmek ciddi bir iştir.

Söylediklerimizle hiç ters düşmeden belirtelim ki, yaşayanlar için ölümü sürekli düşünmek yararlıdır. Bu konuda rahip ve filozof hemfikirdir. *Ölmek gerekir.* Trappe tarikatı başrahibi Horatius'a karşılık verir.

Yaşamına mezarın gölgesini biraz olsun düşürmek bilgenin de, çilekeşin de yasasıdır. Bu bağlamda çilekeş ve bilge aynı görüşü paylaşır.

Maddi gelişmeyi istiyoruz. Ayrıca ahlaki yüceliği destekliyoruz.

Hiç düşünmeden aceleyle karar verenler: "Gizemliliğin ortasında hiç kımıldamadan duran bu yaratıklar ne işe yarıyorlar? Ne yapıyorlar?" derler.

Ne yazık! Bizi çevreleyen ve bekleyen karanlığın varlığında, evrenin devasa burgacının bizi nereye sürükleyeceğini bilemeden yanıtlıyoruz: "Belki de bu ruhların yaptığından daha ulvi bir iş yoktur." Ve ekliyoruz: "Belki de bundan daha yararlı bir iş yoktur."

Her zaman için dua etmeyenler adına dua edenlerin var olması gerekir.

Bizim için tek sorun duaya karışan düşüncenin niceliğidir.

Leibnitz'in dua etmesi ne yüce bir şeydir. Voltaire'in tapınması ne güzeldir. *Deo erexit Voltaire.*[57]

Dinlere karşı olan dinden yanayız.

Söylevlerin sefaletine, duanın kutsiyetine inananlardanız.

Zaten içinde bulunduğumuz ve ne mutlu ki XIX. yüzyıla damgasını vurmayacak olan bu anda, onca insanın alnını yere eğerek ruhunu biraz olsun yücelttiği bu saatte, keyif çatmak ve maddi dünyanın geçici ve boş işleriyle uğraşmaktan başka bir şeye değer vermeyen onca insan arasında, inzivaya çekilene saygı duyarız. Manastır bir vazgeçiştir. Yanılgıya sürükleyen fedakârlık yine de fedakârlıktır. Amansız bir hatanın sorumluluğunu üstlenmenin de bir yüceliği vardır.

Kendi bütünselliği içinde ve gerçeğin etrafında tüm bakış açılarının sıkı sıkıya gözden geçirilmesine dek dönüp durulduğunda, manastırın, özellikle de toplumumuzda daha fazla eziyet çeken kadın manastırlarının ve bu münzevi yaşamın bir karşı çıkışı içerdiğini, kadın manastırlarının tartışılmaz bir ihtişama sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Bazı ana hatlarına değindiğimiz bu disiplinli ve kasvetli manastır inzivası yaşam değildir, çünkü özgürlük yoktur. Ölüm değildir, çünkü refaha ermek yoktur; tıpkı bir dağın

57 Voltaire, yaşadığı Ferney'de inşa ettirdiği küçük bir kilisenin kapısına bu yazıyı yazdırmıştır: *Voltaire bunu Tanrı için yaptı.* (ç.n.)

zirvesine benzeyen bu mekânın bir yanında içinde bulunduğumuz uçurum, diğer yanında içine yuvarlanacağımız uçurum yer alır; burası birbirinden ayırdığı iki dünya tarafından hem aydınlatılan hem de karanlığa gömülen, yaşamın solgun ışığının ölümün loş karanlığına karıştığı dar ve puslu bir sınır noktası, mezarın alacakaranlığıdır.

Bu kadınların inandıklarına inanmayan, ama onlar gibi inançla yaşayan bize gelince, gizemin hemen yanında yaşamayı göze alıp, kendilerine kapalı olan dünya ile cennetin henüz açılmamış kapılarının önünde beklerken gözlerini görünmeyen aydınlığa dönen, sadece nerede olduklarını bilmenin mutluluğunu yaşayan, uçurumu ve bilinmeyeni özleyen, ara sıra sonsuzluğun derin soluklarıyla hafifçe doğrulan, diz çökmüş, kendinden geçmiş, afallamış, ürkmüş bir halde bakışlarını karanlıklara sabitleyen bu fedakâr, titrek ve inançlı yaratıklara, bu mütevazı ve ulvi ruhlara ancak ruhani ve şefkatli bir ürküntüyle, imrenmeyle karışık bir acımayla bakarız.

Sekizinci Kitap
Mezarlıklar Kendilerine Verileni Alırlar

I

Manastıra Girme Usulünün Ele Alınışı

İşte, Fauchelevent'ın "gökten düştüğünü" söylediği Jean Valjean bu manastırdaydı.

Polonceau Caddesi'nin köşesindeki bahçe duvarını aşmıştı. Gecenin ortasında duyduğu meleklerin ilahisi, rahibelerin sabah ayininden geliyordu; karanlıkta hayal meyal görebildiği o salon şapeldi; yere uzandığını gördüğü o hayalet telafi ibadetini yerine getiren bir rahibeydi; sesini duyduğunda neye uğradığını şaşırdığı o çıngırak Fauchelevent babanın dizine bağladığı bahçıvan çıngırağıydı.

Cosette uyur uyumaz, Jean Valjean ve Fauchelevent canlı bir çalı çırpı ateşinin önünde bir bardak şarap ve bir parça ekmekten oluşan yemeklerini yemişler, ardından kulübenin tek yatağında Cosette yattığı için birer saman yığınının üzerine uzanmışlardı. Jean Valjean'ın gözlerini kapamadan önce söylediği, "Artık burada kalmam gerek," sözleri Fauchelevent'ın zihnini gece boyunca meşgul etmişti.

Doğrusunu söylemek gerekirse, ikisini de uyku tutmamıştı.

Javert'in izini bulduğunu anlayan Jean Valjean, Cosette ile Paris'e dönerlerse işlerinin biteceğini düşünüyordu. Üzerine esen yeni fırtınanın darbesi onu bu manastıra sürüklediğine göre, tek düşüncesi burada kalmaktı. Onun durumundaki bir bahtsız için bu manastır hem çok tehlikeli, hem de çok güvenliydi; buraya erkek giremediğinden, fark edilirse manastırdan doğrudan hapishaneye gideceği için çok tehlikeliydi; kendini buraya kabul ettirip, burada yaşamaya başlarsa, kimsenin aklına onu bu manastırda aramak gelmeyeceği için de çok güvenliydi. Kimsenin yaşadığını tahmin edemeyeceği bir yerde yaşamak kurtuluştu.

Fauchelevent da kendi payına derin düşüncelere dalmıştı. Kendi kendine bu işten hiçbir şey anlamadığını itiraf etmeye başlıyordu. Bu duvarlar varken, M.Madeleine bahçeye nasıl girmişti? Manastırın duvarlarını aşmak mümkün değildi. Yanındaki çocuğu içeri nasıl sokmuştu? Dik bir duvara bir çocukla birlikte tırmanılmazdı. Bu çocuk kimdi? İkisi birlikte nereden geliyorlardı? Fauchelevent manastıra geldiğinden beri, Montreuil-sur-mer'den hiç haber almamıştı ve neler olup bittiğini bilmiyordu. Madeleine Baba'nın tavrı bu sorulara izin vermiyor, zaten Fauchelevent içinden: "Bir ermişe soru sorulmaz," diyordu. M.Madeleine onun gözünde hâlâ eski itibarını koruyordu. Yine de, Jean Valjean'ın ağzından kaçırdığı bazı sözlerden, ekonomik kriz yüzünden muhtemelen iflas ettiği ve alacaklıların peşine düştüğü ya da siyasi bir eyleme karıştığı için saklandığı sonucuna varabiliyordu; bu sonuncu ihtimal, birçok kuzey köylüsü gibi eski bir Bonapartçı olan Fauchelevent'ın hoşuna gidiyordu. M. Madeleine kaçarken karşısına sığınak olarak bu manastır çıkmıştı ve burada kalmak istemesi doğaldı. Ama M. Madeleine'in küçük bir kız çocuğuyla burada olması Fauchelevent'ın kafasını kurcalıyor ve bunun nedenini bir türlü anlayamıyordu. Fauchelevent onları görüyor, onlara dokunuyor, on-

larla konuşuyor, ama buna inanamıyordu. Anlaşılamayan, Fauchelevent'ın kulübesine girmişti. Tahminlerin içinde kaybolup giden Fauchelevent sadece tek bir konuda netti: M. Madeleine hayatını kurtarmıştı. Bu yegâne kesin düşünce kararını vermesi için yeterli oldu. Kendi kendine: "Şimdi sıra bende," dedi. Ve vicdanının sesiyle ekledi: "M. Madeleine arabanın altına girip beni kurtarmak için bu kadar düşünmemişti." M. Madeleine'i kurtarması gerektiği sonucuna vardı.

Yine de, kendi kendine çeşitli sorular sorup çeşitli yanıtlar verdi: Benim için yaptıklarından sonra, hırsız bile olsa onu kurtarır mıydım?" "Evet,", "Bir katil olsaydı onu kurtarır mıydım?", "Evet,", "Ermiş olduğuna göre onu kurtaracak mıyım?", "Evet."

Ama manastırda kalması büyük bir sorundu. Neredeyse düşsel olan bu girişim konusunda Fauchelevent hiç geri adım atmadı; özverisinden, iyi niyetinden, bu kez hayırlı bir iş için kullanacağı taşralı kurnazlığından başka merdiveni olmayan bu zavallı Pikardi köylüsü, manastırın ve Saint-Benoît kurallarının erişilmez sarp yamaçlarını tırmanmaya başladı. Ömrü boyunca bencilce bir yaşam sürdüren ve hayatının son günlerinde bu sakat haliyle dünyayla bir ilişkisi kalmayan Fauchelevent minnettarlığını gösterme fırsatı bulduğuna sevindi ve girişiği bu erdemli işin üzerine tıpkı ölmek üzereyken elinin altında hayatında hiç tatmadığı güzel bir şarap kadehi bulup kana kana içen bir adam gibi atıldı. Buna bu manastırda yıllardır soluduğu havanın kişiliğini dönüştürdüğü ve sonunda nasıl olursa olsun hayırlı bir iş yapmasının gerekli olduğunu düşündürmeye başladığını ekleyebiliriz.

Böylece kararını verip kendini M. Madeleine'e adadı.

Onu zavallı Pikardi köylüsü olarak tanımlamıştık. Doğru ama eksik bir tanımlama. Öykünün bu noktasında, Fauchelevent Baba'nın kişiliğinden biraz söz etmek yararlı olacak. Köylüydü, ama noter kâtibi olmuş, bu da kurnazlığına dalaverecilik, saflığına zekâ katmıştı. Farklı nedenlerden dolayı

noter kâtipliğinde başarılı olamayınca, vasıfsız bir arabacı konumuna düşmüştü. Yine de, atlara gerekli olan küfürlere ve kamçı darbelerine rağmen, içinde noter kâtipliğinin izlerini taşıyordu. Doğuştan zekiydi; köyde nadiren konuştuğunda düzgün bir Fransızca konuşur, diğer köylüler onun neredeyse şapkalı bir beyefendi gibi konuştuğunu söylerlerdi. Fauchelevent gerçekten de, geçmiş yüzyılın biraz saygısız ve hafifmeşrep kelime dağarcığının, *yarı burjuva, yarı çiftçi* olarak tanımladığı ve şatodan kulübeye yöneltilen metaforların halkın kayıt defterinde *biraz taşralı, biraz kentli; biraz tuz biraz karabiber* olarak nitelendirdiği tiplerden biriydi. Fauchelevent kaderin sillesini yemiş, mal varlıklarını tüketmiş zavallı yaşlı bir adam olsa da, hâlâ etkili ve kötülüğe meyletmeyi her zaman engelleyen değerli bir nitelik olan içtenliğe sahip bir adamdı. Hataları ve günahları çevresine zarar verecek türden değildi; yüz ifadesi kendisini gözlemleyen birini rahatlatırdı. Bu yaşlı yüzün alnında, kötü niyetliliği ya da ahmaklığı ifade eden o can sıkıcı kırışıklıklardan eser yoktu.

Uzun uzun düşündükten sonra, gün doğarken gözlerini açan Fauchelevent Baba saman yığının üzerine oturmuş, uyuyan Cosette'e bakan M. Madeleine'i gördü. Yerinden doğrulup:

— İşte şimdi karşımdasınız, buraya nasıl girebildiniz? diye sordu.

Jean Valjean içinde bulunduğu durumu özetleyen bu sözler karşısında düşlerinden sıyrıldı.

İki adam sohbet etmeye başladılar.

— Öncelikle, dedi Fauchelevent, siz de küçük kız da bu odadan dışarı adım atmayacaksınız. Bahçeye çıkarsanız işimiz bitiktir.

— Doğru.

— Mösyö Madeleine, diye devam etti Fauchelevent, çok uygun ama aslında çok kötü bir zamanda geldiniz, rahibelerden biri çok hasta. Bu yüzden burayla pek fazla ilgilenemez-

ler. Sanırım ölmek üzere. Gece gündüz dua okunuyor. Bütün cemaat bu işle meşgul. Ölmek üzere olan rahibe bir ermiş. Aslında burada hepimiz ermişiz; aramızdaki tek fark onların "hücremiz" dediklerine, benim "fakirhanem" demem. Ölüme hazırlık ayini, ardından da ölüm ayini yapılacak. Bugün içimiz rahat olabilir, ama yarın için güvence verememem.

— Yine de, diye karşılık verdi Jean Valjean, duvarın girintisindeki bu kulübe yıkıntıların arkasında kalıyor, üstelik ağaçlar yüzünden burayı manastırdan görebilmek mümkün değil.

— Ayrıca rahibeler buraya asla yaklaşmaz.

— Peki o zaman?

Bu peki o zamanın vurgusunu daha da güçlendiren soru işareti, *bana göre burada saklanmak mümkün* anlamına geliyordu. Fauchelevent bu soru işaretine yanıt verdi:

— Küçük kızlar var.

— Küçük kızlar mı?

Fauchelevent söylediği sözlere açıklık getirmek için ağzını açmak üzereyken bir çan sesi duyuldu.

— Rahibe öldü, dedi. İşte yas çanı başladı. Ve Jean Valjean'a dinlemesini işaret etti.

Birazdan ikinci çan sesi yankılandı.

— Bu yas çanı Mösyö Madeleine. Ceset kiliseden çıkana kadar yirmi dört saat boyunca her dakika çalacak. Teneffüslerde bir topun yuvarlanması buraya kadar gelmelerine neden oluyor, yasaklara rağmen her tarafı karıştırıyorlar. Bu küçük melekler şeytandan farksızlar.

— Kim?

— Küçük kızlar. Sizi hemen fark edip, "Şuraya bakın! Bir erkek!" diye bağırırlar. Ama bugün tehlike yok. Bütün gün dua edecekleri için teneffüse çıkmayacaklar. Çanı duyuyorsunuz. Söylediğim gibi her dakika başı yas çanı çalacak.

— Anlıyorum Fauchelevent Baba. Yatılı okul öğrencileri var.

Ve Jean Valjean, Cosette'in eğitim alacağı yeri bulduğunu düşündü.

— Elbette! diye haykırdı Fauchelevent, küçük kızlar var! Etrafınıza toplanıp bağrışacaklar! Ve sizden kaçacaklar! Burada erkek olmak cüzzamlı olmaktan farksız. Görüyorsunuz, ayağıma vahşi bir hayvanmışım gibi çıngırak bağlıyorlar.

Jean Valjean giderek daha derin düşüncelere dalıyordu.

— Bu manastır bizi kurtaracak, diye mırıldandı. Ardından sesini yükseltti:

— Evet burada kalmak zor.

— Hayır, dedi Fauchelevent, zor olan buradan çıkmak.

Jean Valjean kanının yüreğine hücum ettiğini hissetti.

— Dışarı çıkmak!

— Evet Mösyö Madeleine, içeri girmek için dışarı çıkmanız gerekir.

Ve bir yas çanının daha yankılanmasının ardından devam etti:

— Sizi burada bu şekilde bulmamaları gerek. Nereden geldiniz? Bana göre gökten düştünüz, çünkü sizi tanıyorum, ama rahibelerin sizin kapıdan girdiğinizi görmeleri gerek.

Aniden diğer çandan daha farklı çınlayan bir çanın sesi duyuldu.

— Ah! Seçmen rahibeleri çağırıyorlar. Rahibeler kurulu-na gidecekler. Biri öldüğünde hep rahibeler kurulu toplanır. Gün doğarken öldü. Genellikle gün doğarken ölünür. Ama girdiğiniz yerden çıkamaz mısınız?

Rengi solan Jean Valjean'ı o korkunç caddenin düşüncesi bile ürpertiyordu. Kaplanlarla dolu bir ormandan çıkmayı başardığınızda, bir dostunuzun tekrar oraya dönmenizi tavsiye ettiğini düşünün. Jean Valjean polislerin mahalleyi karış karış taradıklarını, her yana nöbetçiler dikildiğini, yakasına yapışan ürkütücü yumrukları, belki de kavşağın köşesinde bekleyen Javert'i düşünüyordu.

— Mümkün değil! dedi, Fauchelevent Baba, benim gökten düştüğüme inanmaya devam edin.

— Buna inanıyorum zaten. Bunu bana söylemenize gerek yok. Yüce Tanrı yakından bakmak için sizi eline alıp tekrar bırakmış olmalı. Ama bir hata yapmış, sizi erkekler manastırına göndermeliydi. Bakın, bir çan daha. Kapıcının belediyeye gidip ölüyü görmesi için adli tabibi çağırmasını belirtiyor. Bu iyi yürekli rahibeler, ölüm formalitelerini, birilerinin buraya gidip gelmesini sevmezler. Bir doktor hiçbir şeye inanmaz. Peçeyi kaldırır. Hatta bazen başka bir şeyi kaldırır. Bu kez doktora ne çabuk haber verdiler! Neler oluyor acaba? Sizin küçük hâlâ uyuyor. İsmi ne?

— Cosette.

— Kızınız mı? Yani onun büyükbabası mısınız?

— Evet.

— Onu buradan çıkarmak kolay olacak. Avluya açılan bir servis kapım var. Kapıyı çaldığımda kapıcı açar; sırtımda küfem olur, küçüğü içine koyar çıkarım. Fauchelevent Baba sırtında küfesiyle dışarı çıkıyor, o kadar. Küçüğe sakin olmasını, hiç ses çıkarmamasını söylersiniz. Üzerinde bezden bir örtü olacak. Onu Chemin-Vert Caddesi'nde meyve satan yaşlı bir kadına bırakacağım, dostumdur, kulağı çok ağır işitir, kulübesinde de bir yatak var. Kulağına yüksek sesle bu kızın yeğenim olduğunu, ona yarına kadar bakmasını istediğimi söyleyeceğim. Ardından küçük kız sizinle birlikte geri dönecek. Çünkü sizi buraya geri getireceğim. Böyle olması gerek. Ama siz buradan nasıl çıkacaksınız?

Jean Valjean başını salladı.

— Kimsenin beni görmemesi gerek Fauchelevent Baba, tek sorun bu. Beni de Cosette gibi bir küfede ya da bir örtünün altında dışarı çıkarmanın bir yolunu bulun.

Fauchelevent çok güç bir durumla karşı karşıya kaldığının belirtisi olarak sol elinin orta parmağıyla kulağını kaşıyordu.

Üçüncü bir çan sesi duyuldu.

— İşte adli tabip gidiyor. Bakmış ve "Tamam ölmüş," demiştir. Doktor cennetin pasaportunu verdiğinde cenaze işlerinden bir tabut gönderirler. Ölen bir anneyse anneler, bir rahibeyse rahibeler kefenler. Sonra ben de tabutu çivilerim. Bahçıvanlık görevim bunu da gerektiriyor. Bir bahçıvan biraz da mezar kazıcısına benzer. Ölüyü adli tabipten başka hiçbir erkeğin giremediği, caddeye açılan basık tavanlı bir salona koyarlar. Tabut taşıyıcılarını ve kendimi erkek yerine koymuyorum. Tabutu o salonda çivilerim. Tabut taşıyıcıları gelip onu götürürler ve cenaze arabası dörtnala gider! İşte göğe böyle yükselirler. İçinde hiçbir şey olmayan bir kutu getirirler, içine bir şey koyup götürürler. İşte gömülme böyledir. *De profundis.*[58]

Yatay bir güneş ışını yüzünü sıyırıp geçerken ağzı hafifçe açık bir şekilde uyuyan Cosette ışığı içen bir melek gibi görünüyordu. Onu yeniden izlemeye başlayan Jean Valjean artık Fauchelevent'ı dinlemiyordu.

Dinlenilmemek susmak için bir neden değildir. Yaşlı bahçıvan sakin bir şekilde anlatmaya devam ediyordu:

— Vaugirard Mezarlığı'nda bir çukur kazılır. Kurallara uygun olmayan bu eski mezarlığın kapatılıp emekliye ayrılacağı söyleniyor. Yazık, çünkü yeri çok uygun. Oranın mezar kazıcısı Mestienne Baba dostumdur. Buradaki rahibelerin oraya hava kararırken götürülmek gibi bir ayrıcalıkları var. Valilik onlar için özel bir kararname hazırladı. Ama dünden beri ne çok şey yaşandı! Crucifixion Ana öldü, Madeleine Baba...

— Gömüldü, dedi Jean Valjean acı bir gülümsemeyle.

Fauchelevent bu söze bir göndermede bulundu.

— Elbette! Hep burada yaşasaydınız, sizin için gerçek bir cenaze töreni yapılırdı.

---

58 De profondus clamavi ad te domine: *Derinliklerden sana seslendim Tanrım.* Eski Ahit'in 130. mezmurunun başlangıcı. Cenaze törenlerinde okunur. (ç.n.)

Dördüncü çan çaldığında, çıngırağı astığı çividen aceleyle alan Fauchelevent onu dizliğine taktı.

— Bu kez başrahibe beni çağırıyor. İşte dizliğin tokası etime battı. Mösyö Madeleine yerinizden hiç kıpırdamadan beni bekleyin. Garip bir şeyler oluyor. Acıkırsanız şarap, ekmek ve peynir var, dedi ve "Geliyorum! Geliyorum!" diyerek kulübeden çıktı.

Jean Valjean onun sakat bacağının izin verdiği ölçüde aceleyle bahçeyi aşarken kavunlarına baktığını gördü.

Çıngırağının sesi rahibelerin kaçışmasına neden olan Fauchelevent Baba, on dakika geçmeden bir kapıya hafifçe vuruyor ve yumuşak bir ses ona, *Sonsuza kadar, sonsuza kadar*, yani, *Girin*, diye karşılık veriyordu.

Bu kapı bahçıvana gerekli talimatların verildiği bir görüşme odasına aitti. Bu oda rahibeler kurulunun toplantı salonunun bitişiğindeydi. Görüşme odasının tek iskemlesine oturmuş olan başrahibe, Fauchelevent'ı bekliyordu.

II

Fauchelevent Sıkıntılı Bir Durumla Karşı Karşıya

Bazı kişiliklerin ve bazı mesleklerin, özellikle de rahiplerin ve rahibelerin kritik anlarda hem huzursuz hem de ciddi görünmek gibi bir özellikleri vardır. Fauchelevent içeri girdiğinde genellikle neşeli olan, bilge ve sevimli Matmazel Blemeur'ün, Başrahibe Innocente Ana'nın yüzünden işte bu çifte belirtinin izleri yansıyordu.

Ürkekçe bir selam veren bahçıvan kapının eşiğinde bekledi. Tespihini çeken başrahibe gözlerini ona doğru kaldırıp:

— Ah! Siz mi geldiniz Fauvent Baba?

Bu kısaltma manastırda benimsenmişti.

Fauchelevent selamını tekrarladı.

— Fauvent Baba, sizi ben çağırttım.

— Ben de geldim saygıdeğer başrahibe.

— Sizinle konuşmam lazım.

— Benim de sizinle, dedi Fauchelevent içini ürperten bir yüreklilikle, saygıdeğer başrahibeye söyleyeceklerim var.

Başrahibe ona baktı.

— Ah! Benimle konuşmak istiyorsunuz.

— Bir ricam olacak.

— Tamam sizi dinliyorum.

Eski noter kâtibi ihtiyar Fauchelevent kendine güveni olan köylüler kategorisine dâhildi. Ustalıkla kullanılan cehalet bir güçtür; sizi kavradığında ondan çekinilmez. Fauchelevent manastırda geçirdiği iki yılı aşkın süre boyunca cemaatle iyi ilişkiler geliştirmeyi başarmıştı. Bahçesinde tek başına çalışırken, yaptığı tek şey merak etmekti. Gidip gelen bu peçeli kadınların uzağında olduğundan, önünde karaltıların hareketliliğinden başka bir şey göremiyordu. Yine de, dikkatli gözlemlerin sonunda, tüm bu hayaletleri ete kemiğe büründürmeyi başarmıştı ve bu ölüler ona göre yaşıyorlardı. Bakışları keskinleşen bir sağır, işitme duyusu gelişen bir kör gibiydi. Değişik çanların ne anlam ifade ettiğini anlamaya başlamış ve bu esrarengiz, suskun manastırın kendisinden hiçbir şey saklayamayacağı bir konuma ulaşmıştı; bu sfenks, manastırın kulağına tüm sırlarını söylüyordu. Her şeyi bilip her şeyi saklamak Fauchelevent'ın sanatıydı. Tüm manastır onun ahmağın biri olduğunu sanıyordu. Bu özellik dinde büyük bir meziyet sayılır. Seçmen anneler ona saygı duyuyordu. Bu meraklı dilsiz güven veriyordu. Ayrıca düzenli bir adamdı ve dışarıya sadece meyve ve sebze bahçelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için çıkıyor, bu ölçülü davranışlarıyla kimseyi rahatsız etmiyordu. Bu arada iki kişiyi konuşturmayı başarmış, manastırdaki kapıcıdan görüşme odasının özelliklerini, mezarlıktaki kazmacıdan gömülme törenlerinin ayrıntılarını öğrenmiş, böylece bu dindar mekânda biri

yaşama, diğeri ölüme yönelen çifte aydınlığı ele geçirmişti. Ama hiçbir şeyi suistimal etmiyor, rahibeler kurulu ona güveniyordu. Yaşlı ve topaldı, gözleri iyi görmüyordu, muhtemelen biraz da sağırdı, ne büyük meziyetler! Onun yerini doldurmak zordu.

Başrahibenin karşısındaki yaşlı adam değerinin bilindiğini hissetmenin güveniyle taşra usulü karmaşık ve uzun bir söyleve başladı. Yaşından, sakatlıklarından, yılların yorgunluğunun artık kendisi için katlanılmaz hale geldiğinden, büyük bahçenin gereksinimlerinin arttığından, dün olduğu gibi ayın çok parladığı geceleri kavun tarlasını hasır örtüyle kaplamakla geçirdiğinden uzun uzun söz ettikten sonra, lafı bir erkek kardeşi olduğuna (başrahibe aniden irkildi), pek de genç olmayan bir erkek kardeşi olduğuna (ikinci irkilme sırasında başrahibenin içi biraz rahatlamıştı), istenirse bu kardeşin yanına yerleşip kendisine yardım edeceğine, cemaate kendisinden daha büyük hizmetler vereceğine, ama kardeşi kabul edilmezse, onun büyüğü olarak kendini kırılmış ve işe yaramaz hissedeceğine, bu yüzden üzülerek buradan ayrılmak zorunda kalacağına, kardeşinin Tanrı'nın evinde eğitim alacak küçük bir kızı olduğuna ve kimbilir, belki bir gün onun da bir rahibe olabileceğine getirdi.

Konuşmasını tamamladığında, başrahibe tespih çekmeye ara verip ona:

— Bu akşama kadar sağlam bir demir çubuk bulabilir misiniz?

— Ne için?

— Kaldıraç olarak kullanmak için.

— Elbette saygıdeğer başrahibe, diye yanıtladı Fauchelevent.

Başka bir şey söylemeyen başrahibe ayağa kalkıp muhtemelen seçmen rahibelerin bir araya geldiği yan salona girdiğinde, Fauchelevent odada yalnız kaldı.

III

Başrahibe Innocente

Yaklaşık çeyrek saat sonra başrahibe geri dönüp iskemlesine oturdu.

İkisi de endişeliymiş gibi görünüyorlardı. Aralarında geçen diyaloğu elimizden geldiğince aktarıyoruz.

— Fauvent Baba?

— Saygıdeğer başrahibe?

— Şapeli biliyorsunuz, değil mi?

— Orada ayinleri dinlemem için bana ayrılmış küçük bir bölme var.

— Ve işiniz gereği daha önce koro yerine girdiniz, değil mi?

— İki üç kere.

— Bir taşı yerinden kaldırmak gerekiyor.

— Ağır mı?

— Sunağın yanındaki döşeme taşı.

— Mahzenin üzerindeki mi?

— Evet.

— Bu işi ancak iki erkek yapabilir.

— Bir erkek kadar güçlü olan Ascension Ana size yardım edecek.

— Bir kadın asla bir erkeğin yerini tutamaz.

— Size yardım edebilecek tek bir kadın var. Herkes elinden geleni yapacak. Dom Mabillon, Saint Bernard'ın dört yüz on yedi koşuklu mektubunu aktardı, oysa Merlonus Horstius ancak üç yüz altı ya da yedi tanesini aktarabildi, bu yüzden Merlonus Horstius'u küçümseyecek değilim.

— Ben de öyle.

— Önemli olan gücünün el verdiğince çalışmaktır. Manastır bir şantiye değil.

— Ve bir kadın da bir erkek değil. Kardeşim çok güçlüdür!

— Üstelik bir de kaldıracınız olacak.

— Bu tür kapılara uygun düşen tek anahtar odur.

— Taşın bir halkası var.
— Kaldıracı halkaya geçireceğim.
— Taş kendi ekseni etrafında dönecek şekilde yerleştirilmiş.
— Tamam saygıdeğer başrahibe. Mahzeni açacağım.
— Ve dört koro rahibesi size eşlik edecekler.
— Peki taş kaldırıldığında?
— Onu yeniden yerine yerleştirmek gerekecek.
— Hepsi bu mu?
— Hayır.
— Emirlerinizi bekliyorum saygıdeğer başrahibe.
— Fauvent, size güveniyoruz.
— Her şeyi yapmaya hazırım.
— Ve her konuda susmaya.
— Evet saygıdeğer başrahibe.
— Yeraltı mezarlığı açıldığında...
— Onu yeniden kapatacağım.
— Ama öncesinde...
— Nasıl, saygıdeğer başrahibe?
— Oraya bir şey indirmek gerekecek.

Bir sessizlik oldu. Başrahibe tereddüdünü yansıtan bir şekilde alt dudağını büktükten sonra, sessizliği bozdu.

— Fauvent Baba?
— Saygıdeğer başrahibe?
— Bildiğiniz gibi bu sabah bir anne öldü.
— Hayır bilmiyorum.
— Demek çan sesini duymadınız?
— Bahçenin dibinden hiçbir şey duyulmuyor.
— Gerçekten mi?
— Kendi çanımı bile güçlükle duyabiliyorum.
— Gün doğarken öldü.
— Üstelik bu sabah rüzgâr kulübeme doğru esmiyordu.
— Ermiş Crucifixion Ana öldü.

Bir an susan başrahibe içinden bir dua okurmuşçasına dudaklarını kıpırdattıktan sonra devam etti:

— Üç yıl önce, sırf Crucifixion Ana'nın sadece dua edişini görmek için, bir Jansenist olan Madam de Béthune Ortodoksluğa geçti.

— Ah evet, şimdi yas çanını duyuyorum saygıdeğer başrahibe.

— Analar onu kilisedeki ölüler odasına taşıdılar.

— Biliyorum.

— O odaya sizden başka hiçbir erkek girmemeli. Dikkatli olun. Ölüler odasına bir erkeğin girdiğini görmek pek tuhaf olur!

— Pek sık!

— Nasıl?

— Pek sık!

— Ne diyorsunuz?

— Pek sık diyorum.

— Neden pek sık?

— Saygıdeğer başrahibe, pek sık olan bir şey demiyorum, pek sık diyorum.

— Sizi anlamıyorum. Neden pek sık diyorsunuz?

— Sizin gibi söylemiş olmak için.

— Ama ben pek sık demedim.

— Söylemediniz ama ben sizin gibi söylemek için söyledim.

O sırada çanlar saat dokuzu çaldı.

— Saat dokuzda ve her saatte Tanrımıza şükredelim ve sunağın kutsal haçına tapınalım, dedi başrahibe.

— Âmin.

Saat tam zamanında çalmış, *pek sık* tartışmasını yarıda kesmişti. Aksi takdirde başrahibe ve Fauchelevent muhtemelen bu anlaşılmaz sohbete devam edeceklerdi.

Fauchelevent alnını sildi.

İçinden bir kez daha muhtemelen kutsal bir şeyler mırıldanan başrahibe ardından sesini yükseltti:

— Crucifixion Ana yaşarken inananların dinlerini değiştirmelerini sağlıyordu; öldükten sonra mucizeler yaratacak.

— Yaratacak! diye karşılık verdi başrahibeyi onaylayıp artık onun sözünü kesmemeye özen göstererek.

— Fauvent Baba cemaat Crucifixion Ana'nın kişiliğinde kutsandı. Kuşkusuz Bérulle kardinali gibi Tanrı'ya şu sözlerle hitap ederken ruhunu teslim etmek herkese nasip olmaz: *Hanc igitur oblationem.*[59] Ama aynı mutluluğu yaşayamasa da, Crucifixion Ana'nın ölümü de çok görkemliydi. Son ana kadar bilinci yerindeydi. Bizimle konuştu, ardından meleklerle konuştu. Bize son tavsiyelerini bildirdi. Biraz daha inançlı olup o salona girebilseydiniz, bir dokunuşta bacağınızı iyileştirebilirdi. Gülümsüyor, Tanrı'nın karşısında yeniden canlanıyordu. Bu ölümde cenneti sezdiren bir şeyler vardı.

Fauchelevent bunun bir dua olduğunu sanıp:

— Âmin, dedi.

— Fauvent Baba ölülerin isteklerini yerine getirmek gerek.

Başrahibe tespihinin birkaç tanesini çektikten sonra suskun bir şekilde oturan Fauchelevent ile konuşmaya devam etti.

— Bu konuyu ruhban sınıfının yaşamı üzerine değerli araştırmalar yapıp çok değerli eserler veren Notre-Seigneur'deki din adamlarına danıştım.

— Saygıdeğer başrahibe, buradan yas çanı daha iyi duyulabiliyor.

— Zaten bu bir ölüm değil, bir ermişin sonsuzluğa kavuşması.

— Tıpkı sizin gibi bir ermişin.

— Aziz Papamız VII. Pius'un özel izniyle yirmi yıldır tabutunda yatıyordu.

— İmp... Buonaparte'ye taç giydiren.

Fauchelevent gibi kurnaz biri için bu anı büyük bir talihsizlikti. Ne mutlu ki düşüncelere dalan başrahibe onu duymadı. Devam etti:

— Fauvent Baba?

---

59 Ayini yöneten kişinin mayasız ekmeği kutsamadan önce ettiği duanın ilk sözleri: *Bu fedakârlıkta...* (ç.n.)

— Saygıdeğer başrahibe?

— Kapadokya Başpiskoposu Saint Diodore mezar taşına sadece yer solucanı anlamına gelen şu sözün yazılmasını istemişti: *Acarus*. Ve isteği yerine getirildi. Öyle değil mi?

— Evet saygıdeğer başrahibe.

— Aquila Başrahibi Ermiş Mezzocane bir darağacının altına gömülmek istemişti, isteği yerine getirildi.

— Doğru.

— Tiber Nehri'nin denize açıldığı noktadaki Port'un piskoposu Saint-Terence gelip geçenlerin mezarına tükürmeleri için mezar taşına anne baba katillerininkine konulan sembolün kazılmasını istemişti. İsteği yerine getirildi. Ölülere itaat etmek gerek.

— Âmin.

— Fransa'da Roche-Abeille yakınlarında doğan Bernard Guidonis'in naaşı, Kastilya kralının arzusuna ve Bernard Guidonis'in İspanya'daki Tui bölgesinin piskoposu olmasına rağmen, kendi isteğiyle Limoges'daki Dominikenler kilisesine götürülmüş. Buna karşı çıkılabilir mi?

— Elbette hayır saygıdeğer başrahibe.

— Bu karar Plantavit de la Fosse tarafından onaylanmış.

Sessizce birkaç tespih tanesi daha çektikten sonra devam etti:

— Fauvent Baba, Crucifixion Ana yirmi yıldır yattığı tabutla gömülecek.

— Doğru.

— Bu uykusuna ebediyette de devam etmesi anlamına gelecek.

— Demek o tabutu çivilemem gerekecek?

— Evet.

— Peki cenaze işlerinin tabutunu kullanmayacak mıyız?

— Kesinlikle hayır.

— Saygıdeğer cemaatin emrindeyim.

— Dört koro rahibesi size eşlik edecek.

— Tabutu çivilemek için mi? Onlara gerek yok.

— Hayır. Onu aşağı indirmek için.

— Nereye?

— Yer altı mezarlığına.

— Hangi mezarlığa?

— Sunağın altındaki.

Fauchelevent irkildi.

— Sunağın altındaki yeraltı mezarlığı!

— Sunağın altındaki.

— Ama...

— Yanınızda demir bir çubuk olacak.

— Evet, ama...

— Çubuğu halkaya geçirip taşı kaldıracaksınız.

— Ama...

— Ölülere itaat etmek gerekir. Şapelin sunağının altındaki yeraltı mezarlığına, yaşarken dua ettiği yerin altına gömülmek dine aykırı bir şey değil; bu, Crucifixion Ana'nın en büyük isteğiydi. Bizden rica etti, yani bize emretti.

— Ama bu yasak.

— İnsanların yasağı, ama Tanrı'nın emri.

— Ya öğrenilirse?

— Size güveniyoruz.

— Ah, ben sizin duvarınızın bir taşıyım.

— Rahibeler kurulu toplandı. Hâlâ toplantı halinde olan seçmen rahibeler Crucifixion Ana'nın isteği üzerine tabutunun sunağımızın altına gömülmesine karar verdiler. Düşünsenize Fauvent Baba, ya burada mucizeler yaratırsa! Cemaatimiz Tanrı'nın gözünde ne kadar kutsanacak! Mucizeler mezarlardan çıkar.

— Ama saygıdeğer başrahibe, kamu sağlığı görevlisi...

— II. Saint Benoît gömülme konusunda Constantin Pogonat'ya karşı koydu.

— Ya polis komiseri...

— İmparator Constantius'un yönetimindeki yedi Alman kralından biri olarak Galya'ya giren Chonodemaire müminlere dinlerine uygun bir şekilde, yani sunağın altına gömülme iznini verdi.

— Ya valilik müfettişi...

— Haçın karşısında dünya hiçbir şeydir. Chatreux tarikatının on birinci başkanı Martin, cemaatine şunları söylerdi: *Stat crux dum volvitur orbis.*[60]

— Âmin, dedi Latince sözler duyduğunda böyle karşılık vermeyi alışkanlık haline getirmiş olan Fauchelevent.

Uzun süre suskun kalan birine bir dinleyici bulmak yeterli gelir. Hatip Gymnastoras zihninde biriken ikilemler ve tasımlarla hapishaneden çıktığında rastladığı ilk ağacın önünde durup onu ikna etmek için uzun bir söylev çeker. Suskunluğun barajına boyun eğmeye alışkın olduğu için ağzına kadar dolu olan başrahibe, kapağı açılmış gibi ayağa kalkıp coşkuyla haykırdı:

— Sağımda Benoît, solumda Bernard var. Bernard kimdir? Clarivaux'nun ilk başrahibi. Bourgogne'daki Fontaines onun doğduğunu gördüğü için kutsanmış bir bölgedir. Babasının adı Técelin, annesininki Alèthe'dir. İbadete Cîteaux manastırında başlayıp Clairveaux manastırında devam etti; Châlon-sur-Saône Piskoposu Guillaume de Champeaux, onu başrahip olarak görevlendirdi; yedi yüz çömezi vardı ve yüz altmış manastır kurdu; 1140'daki Sens Konsülü'nde, Abeillard'ı, Pierre de Bruys'ü ve öğrencisi Henry'yi ve Apostoliques olarak anılan sapkın bir grubu cezalandırdı, Arnauld de Brescia'ya, Yahudilerin katili keşiş Raoul'a ağızlarının payını verdi, 1148'deki Reims Konsülü'nde, Poitiers Piskoposu Gilbert de la Porée'yi, manastırları yağmalayan Éon de l'Étoile'ı mahkûm ettirdi, prensler arasındaki anlaşmazlıkları giderdi, genç VII. Louis'nin ufkunu aydınlattı, Papa III. Eugène'e tavsiyelerde bulundu, Temple'ı düzenledi, Haçlı Seferi'ni öğütledi, hayatı boyunca iki yüz elli, bir keresinde bir günde otuz dokuz mucize gerçekleştirdi. Benoît kimdir? Mont-Cassin patriği, Sainteté Claustrale'in ikinci kurucusu, Batı'nın Basileus'u. Kırk papa, iki yüz kardinal, elli patrik,

60 Haç durur, Dünya döner. (ç.n.)

bin altı yüz başpiskopos, dört bin altı yüz piskopos, dört imparator, on iki imparatoriçe, kırk altı kral, üç bin altı yüz ermiş yetiştiren tarikatı bin dört yüz yıldır varlığını sürdürüyor. Bir yanda Saint Bernard, diğer yanda kamu sağlığı görevlisi! Bir yanda Saint Benoît, diğer yanda valilik müfettişi! Devlet, belediye, valilik, cenaze işleri, kurallar, yönetim, bizim bunlarla ne işimiz var? Yoldan geçen sıradan bir insan bize nasıl muamele edildiğini görse öfkelenir. Küllerimizi Hz. İsa'ya sunma hakkımız bile yok! Kamu sağlığı devrimin bir icadı. Tanrı polis komiserlerine tabi kılındı; işte yaşadığımız çağ böyle. Fauvent sesinizi kesin!

Fauchelevent bu şok karşısında ne yapacağını şaşırmıştı. Başrahibe devam etti:

— Manastırın gömme hakkı konusunda hiçbir sorun yok. Bunu yadsımak için bağnaz ya da sapkın olmak gerekir. Korkunç bir kaos döneminden geçiyoruz. Bilinmesi gereken bilinmiyor, bilinmemesi gereken biliniyor. Herkes gaddar ve dinsiz olmuş. Bu çağda yüce Saint Bernard'ı Pauvres Catholiques tarikatının XIII. yüzyılda yaşamış iyi yürekli dindarı Bernard'dan ayırt edemeyenler var. Diğerleri XVI. Louis'nin giyotin sehpasını İsa'nın çarmıhıyla bir tutup küfre gidiyor. XVI. Louis sadece bir kraldı. Tanrı'nın gazabına dikkat edelim! Doğru ile yanlış birbirine karıştı. Voltaire'in ismini bilenler César de Bus'yü tanımıyorlar. Oysa César de Bus bir ermiş, Voltaire bir lanetlidir. Son Başpiskopos Périgord, kardinali Bérulle'ün yerini Charles de Condren'in, Condren'in yerini François Bourgoin'ın, Bourgoin'ın yerini Jean François Senault'nun, Jean François Senault'nun yerini Sainte-Marthe'ın aldığını bile bilmiyordu. Rahip Coton'un ismi Oratoire tarikatını kuran üç kişiden biri olduğu için değil, Protestan IV. Henry'nin hakaretlerine maruz kaldığından biliniyor. Böylece, oyunda hile yapan François de Sales soylular tarafından seviliyor. Üstelik dine saldırıyorlar. Neden? Çünkü kötü rahipler vardı, çünkü Gap Piskoposu Sagittaire ve Embrun piskoposu olan kardeşi Salone Saint-Momolle'un izinden gitmişlerdi. Ne olmuş ki?

Bu durum Martin de Tours'un aziz olmasına, paltosunun yarısını bir fakire vermesine engel oldu mu? Azizlere eziyet edip gözlerini gerçeklere kapatıyorlar. Her yanı karanlıklar sardı. Kör hayvanlar en vahşi olanlardır. Kimse cehennemi ciddiye almıyor. Ah! Lanetli halk! Bugün kral adına demek, devrim adına demektir. Kimse yaşayanlara ya da ölülere neler borçlu olduklarını düşünmüyor. Bir ermiş gibi ölmek yasaklandı. Gömülme törenini devlet düzenliyor. Bu korkunç bir şey. II. Léon ölülerle ilgili konularda valinin yetkisi ve imparatorun söz hakkına karşı mücadele etmek için Pierre Notaire'e ve Vizigotların kralına mektuplar yazdı. Châlons Piskoposu Gauthier bu konuda Bourgogne Dükü Othon'a kafa tutuyordu. Eski piskoposlar kurulu da ondan yanaydı. Eskiden kilise yönetiminde olduğu gibi dünyevi işlerde de söz sahibiydik. Tarikatın başkanı olan Cîteaux başrahibi, Bourgogne meclisinin doğal üyesiydi. Ölülerimizi istediğimiz gibi gömerdik. 543 yılı, 21 Mart Cumartesi günü İtalya'da Mont-Cassin'de ölmüş olsa da, Saint-Benoît'nın naaşı Fransa'da, Saint-Benoît-sur-Loire'daki Fleury manastırında değil mi? Bunların hiçbiri tartışılmaz. Koro rahiplerinden tiksiniyorum, başrahiplerden nefret ediyorum, sapkınları lanetliyorum, ama bana bunun karşıtını iddia edenlerden daha çok nefret ediyorum. Arnoul Wion'u, Gabriel Bucelin'i, Trithème'ı, Maurolicus'u ve Dom Luc d'Achery'yi okumak yeter.

Başrahibe soluklandıktan sonra Fauchelevent'a döndü.

— Anlaşıldı mı Fauvent Baba?

— Anlaşıldı saygıdeğer başrahibe.

— Size güvenebilir miyiz?

— Emrinizdeyim.

— Pekâlâ.

— Manastıra tüm yüreğimle bağlıyım.

— Tamam o zaman. Kapayacağınız tabutu rahibeler şapele götürecekler. Orada ölüler ayini düzenlendikten sonra manastıra geri dönülecek. On bir ile gece yarısı arasında demir çubuğunuzla geleceksiniz. Her şey büyük bir gizlilik

içerisinde gerçekleşecek. Şapelde dört korocu rahibe, Ascension Ana ve sizden başka kimse olmayacak.

— Ya tapınan nöbetçi rahibe?

— Arkasına bakmayacak.

— Ama duyacak.

— Duymayacak. Zaten manastırın bildiğini dış dünya bilmez.

Bir sessizliğin ardından ekledi:

— Çıngırağınızı takmayacaksınız. Tapınan rahibenin orada olduğunuzu anlamasına gerek yok.

— Saygıdeğer başrahibe?

— Ne var Fauvent Baba?

— Adli tabip geldi mi?

— Bugün saat dörtte gelecek. Adli tabibin çağırtıldığını bildiren çan çaldı. Ama siz çan seslerini duymuyor musunuz?

— Sadece kendiminkine dikkat ediyorum.

— Böylesi daha iyi Fauvent Baba.

— Saygıdeğer başrahibe, en az iki metrelik bir çubuk gerekecek.

— Nereden bulacaksınız?

— Parmaklıkların bol olduğu yerde demir çubuk bulmak zor olmaz. Bahçenin dibinde yığınlarca demir var.

— Unutmayın, gece yarısından üç çeyrek saat önce.

— Saygıdeğer başrahibe?

— Başka bir sefer yine buna benzer bir iş çıkarsa, asıl güçlü olan kardeşimdir aklınızda olsun, bir Türk kadar güçlüdür!

— Bu işi elinizden geldiğince hızlı yapacaksınız.

— O kadar da hızlı yapamam. Sakatım, bu yüzden bana birinin yardım etmesi gerek. Topallıyorum.

— Topallamak bir kusur değildir, hatta belki de Tanrı'nın bir kutsamasıdır. Papalık üzerinde hak iddia eden Gregoire ile savaşıp VIII. Benoît'yı papalığa getiren İmparator II. Henri'nin iki lakabı vardı: Ermiş ve Topal.

— İki ayakkabısı olması ne güzel, diye mırıldandı aslında kulağı biraz ağır işiten Fauchelevent.

— Fauvent Baba düşündüm de, bu işe bir saat ayıralım. Saat on birde demir çubuğunuzla birlikte ana sunağın yanında olun. Ayin gece yarısı başlayacak. Her şeyin bir çeyrek saat önce tamamlanmış olması gerek.

— Cemaat için elimden geleni yapacağım. Tabutu çivileyeceğim. Saat tam on birde şapelde olacağım. Korocu rahibeler ve Ascension Ana da orada olacak. İki erkek olsa işimiz daha kolay olurdu. Neyse önemli değil! Yanımda kaldıracım olacak. Yeraltı mezarlığını açıp tabutu aşağı indireceğiz ve hiçbir iz bırakmadan taşı tekrar yerine koyacağız. Belediye görevlisi hiçbir şeyden şüphelenmeyecek. Saygıdeğer başrahibe, işler böyle yürüyecek, öyle değil mi?

— Hayır.

— Başka ne var?

— Geriye boş tabut kalıyor.

İkisi de bir süre hiç konuşmadan düşündüler.

— Fauvent Baba tabutu ne yapacağız?

— Onu mezara götürecekler.

— İçi boş olarak mı?

Yeni bir sessizlik oldu. Fauchelevent sol eliyle can sıkıcı bir düşünceyi başından savmak istermiş gibi bir hareket yaptı.

— Saygıdeğer başrahibe, tabutu kilisenin benden başka kimsenin giremediği basık tavanlı odasında çivileyeceğim ve üzerine örtü örteceğim.

— Evet ama tabutu arabaya taşıyacak ve mezara indirecek olanlar içinde hiçbir şey olmadığını anlayacaklar.

— Ah! Şey... diye haykırdı Fauchelevent.

Haç çıkaran rahibenin kendisine sertçe bakması üzerine *tan*'ı eklemeye cesaret edemedi.

Bu sövgüyü telafi etmek için hemen bir çözüm önerdi.

— Saygıdeğer başrahibe, tabutun içine toprak koyacağım. Böylece içinde birinin olduğunu sanacaklar.

— Haklısınız. Toprak da insan da aynı şeydir. O zaman boş tabut işini de siz halledeceksiniz.

— Hiç merak etmeyin.

Başrahibenin o ana kadar şaşkın ve kaygılı yüzü dinginleşti. Astına çıkmasını söyleyen bir üstün işaretini yaptı. Fauchelevent kapıya yöneldiğinde, başrahibe hafifçe sesini yükseltti:

— Fauvent Baba sizden çok memnunuz; yarın gömülme işleminden sonra, bana kardeşinizi getirin ve ona kızını da yanına almasını söyleyin.

IV

Jean Valjean Austin Castillejo'yu Okumuşa Benziyor

Topalların tek gözü görmeyenlerin göz kırpmalarına benzeyen adımları hedefe hızla ulaşamaz. Üstelik Fauchelevent'ın kafası karışmıştı. Bahçedeki kulübeye dönmesi bir çeyrek saat sürdü. Uyanan Cosette'i ateşin yanına oturtan Jean Valjean ona duvarda asılı duran küfeyi gösterirken:

— Küçük Cosette'im beni iyi dinle, diyordu. Bu evden gitmemiz gerekiyor, ama buraya geri dönüp çok rahat edeceğiz. Buradaki yaşlı adam seni bunun içinde taşıyacak. Beni bir kadının yanında bekleyeceksin. Seni almaya geleceğim. Ama Thénardier'nin seni geri almasını istemiyorsan hiç sesini çıkarma!

Cosette başını ciddi bir ifadeyle salladı.

Kapıyı açan Fauchelevent'ın gürültüsü üzerine ona döndü.

— Neler oldu?

— Her şey düzenlendi ve hiçbir şey hallolmadı. Sizi buraya getirme iznini aldım; ama buraya girmeden önce çıkmanız gerek. İşte bütün sıkıntı burada. Küçüğün işi kolay.

— Onu götürecek misiniz?

— Sesini çıkarmayacak, öyle değil mi?

— Sizi temin ederim.

— Peki ya siz Madeleine Baba?

Ve endişe dolu bir sessizliğin ardından haykırdı:

— Girdiğiniz yerden çıksanıza!

Jean Valjean ilk seferki gibi, "Mümkün değil," demekle yetindi.

Jean Valjean'dan çok kendisiyle konuşan Fauchelevent homurdandı:

— Canımı sıkan başka bir şey daha var. Tabutu gömeceğimi söyledim. İçine bir ceset yerine toprak koymayı düşünüyorum, ama işler yolunda gitmeyecek, adamlar toprağın hareket ettiğini hissedecekler. Anlıyor musunuz Madeleine Baba, belediyenin adamları durumu fark edecekler.

Onu dikkatle inceleyen Jean Valjean sayıkladığını zannetti.

Fauchelevent devam etti:

— Şey... dışarı nasıl çıkacaksınız? Her şeyin yarına kadar olup bitmesi gerekiyor! Sizi başrahibenin yanına yarın götüreceğim.

Bunun üzerine Jean Valjean'a bunun cemaate vereceği bir hizmetin ödülü olduğunu, gömülme törenlerine katıldığını, tabutları çivileyip mezarlıktaki kazmacıya yardım ettiğini, sabah ölen rahibenin yatak olarak kullandığı tabutunda kefenlenip şapelin sunağı altındaki yeraltı mezarlığına gömülmek istediğini, kurallara aykırı olsa da bu şahsiyetin son arzusunun yerine getirilmesinin gerektiğini, başrahibe ve seçmen rahibelerin yönetimin kurallarına aldırmadan bu isteği yerine getirme kararı aldıklarını, çivilediği tabutu şapeldeki taşı kaldırdıktan sonra yeraltı mezarlığına indireceğini, bunun karşılığında başrahibenin kardeşi olan Jean Valjean'ı bahçıvan ve yeğeni olan Cosette'i öğrenci olarak manastıra alacağını, başrahibenin mezarlıktaki uydurma gömülmeden sonra yarın akşam kardeşini getirmesini söylediğini, ama M. Madeleine dışarı çıkamazsa onu dışarıdan getiremeyeceğini, bunun önemli bir sorun teşkil ettiğini, ayrıca boş tabutu ne yapacağını bilemediğini anlattı.

— Boş tabut da neyin nesi? diye sordu Jean Valjean.

— Belediyenin tabutu.

— Hangi tabut? Hangi belediye?

— Bir rahibe öldüğünde, belediye tabibi gelip ölümü tescil eder. Belediye bir tabut gönderir. Ertesi gün bir cenaze arabası ve tabutu mezara taşıyacak görevliler gelir. Taşıyıcılar tabutu kaldırdıklarında içinde hiçbir şey olmadığını anlayacaklar.

— İçine bir şey koyun.

— Bir ölümü? Elimde ölü yok ki.

— Hayır.

— Nasıl yani?

— Bir canlı var.

— Hangi canlı?

— Ben varım, dedi Jean Valjean.

Fauchelevent sanki iskemlesinin altında kestanefişeği patlamış gibi ayağa fırladı.

— Siz!

— Neden olmasın?

Jean Valjean'ın yüzüne kış göğündeki parlak ışık gibi nadir rastlanan o gülümsemelerden biri yayıldı.

— Fauchelevent, hatırlarsanız, "Crucifixion Ana öldü," dediğinizde ben de "Madeleine Baba gömüldü," demiştim. İşte böyle olacak.

— Ah! Güldüğünüze göre ciddi değilsiniz.

— Çok ciddiyim. Buradan çıkmam gerekmiyor mu?

— Elbette.

— Size bana bir küfe ve bir bez bulmanızı söylemiştim.

— Doğru!

— Küfe köknardan, bez de siyah bir örtüden yapılacak.

— Beyaz bir örtü. Rahibelerin tabutuna beyaz örtü örtülür.

— Tamam beyaz olsun.

— Madeleine Baba, siz diğer insanlar gibi değilsiniz.

Kürek mahkûmiyetinin vahşi ve pervasız keşiflerinin izlerini taşıyan böyle garip fikirlerle karşılaşmak, manastırın etrafını saran dinginliğinden sıyrılıp "küçük entrikalar" olarak adlandırdığı işlere karışmak Fauchelevent'a Saint-Denis Sokağı'ndaki su birikintisinde balık avlayan bir martıyı görmüş birinin şaşkınlığını yaşatıyordu.

Jean Valjean devam etti:

— Buradan fark edilmeden çıkmam gerekiyor. İşte çözüm bu. Ama bana önce neler olup bittiğini anlatın. Bu tabut nerede?

— Boş olan mı?

— Evet.

— Aşağıda, ölüler odası denen yerde. İki ayaklı bir sehpanın üzerinde, bir örtünün altında.

— Uzunluğu ne kadar?

— İki metre.

— Ölüler odası nerede?

— Zemin katta, bahçeye bakan parmaklıklı penceresi dışarıdan kanatlarla kapanan ve iki kapısından biri manastıra, diğeri kiliseye açılan bir oda.

— Hangi kilise?

— Cadde tarafındaki halka açık kilise.

— Bu iki kapının anahtarı sizde mi?

— Hayır, bende manastıra açılan kapının anahtarı var; kiliseye açılan kapının anahtarı kapıcıda.

— Kapıcı bu kapıyı ne zaman açar?

— Sadece tabut taşıyıcıları geldiğinde. Tabut çıkınca kapı yeniden kapanır.

— Tabutu kim çiviliyor?

— Ben.

— Üzerine örtüyü kim örtüyor?

— Ben.

— Tek başınıza mı oluyorsunuz?

— Adli tabiplerden başka kimse oraya giremez. Duvarda bile yazılıdır bu.

— Bu gece manastırda herkes uykuya daldığında beni o odaya gizleyebilir misiniz?

— Hayır. Ama sizi ölüler odasının girişindeki, gömme işlerinde kullandığım aletleri koyduğum karanlık bir depoda saklayabilirim. Anahtarı bende.

— Yarın cenaze arabası tabutu almak için kaçta gelecek?

— Öğleden sonra üçe doğru. Tabut hava kararmadan biraz önce Vaugirard Mezarlığı'na gömülür. Buraya çok yakın değil.

— Tüm gece ve öğleye kadar deponuzda kalacağım. Acıkırsam ne yiyeceğim?

— Ben size bir şeyler getiririm.

— Tabutu saat ikide çivileyebilirsiniz.

Gerileyen Fauchelevent parmaklarını çıtırdattı.

— Ama bu mümkün değil!

— Ne? Bir çekiç alıp bir tahtaya birkaç çivi çakmak mı?

Tekrar edelim ki, Fauchelevent'a imkânsız görünen Jean Valjean için çok sıradan bir olaydı. Feleğin çemberinden geçmiş, bundan çok daha zor durumlarla karşılaşmıştı. Hapse düşen biri kaçışının zorluklarına uyum sağlamayı bilir. Mahkûm tıpkı kendisini kurtaracak ya da ölümüne neden olacak bir nöbete ihtiyaç duyan hasta gibi kaçmayı arzular. Kaçmak iyileşmektir. İyileşmek için nelere katlanılmaz? Bir tabuta çivilenip sandıktaki bir eşya gibi taşınmak, uzun süre bir kutunun içinde kapalı kalmak, saatler boyunca nefesini idareli kullanmak, ölmeden boğulmayı bilmek, bunlar Jean Valjean'ın korkunç meziyetleriydi.

Zaten tabutun içine bir canlı koymak sadece bir forsanın değil, bir imparatorun da kullandığı bir yöntemdi. Keşiş Austin Castillejo'nun söylediğine göre, tahttan indikten sonra Plombes'i[61] son bir kez görmek isteyen Charles-Quint,

61 Barbara Blomberg (1527-1597), Charles-Quint'in metresi. (ç.n.)

onu Yuste Manastırı'na sokup çıkarmak için aynı yöntemi uygulamıştı.

Kendini biraz toparlayan Fauchelevent haykırdı:

— Ama orada nasıl soluk alacaksınız?

— Alacağım.

— O kutunun içinde! Düşüncesi bile soluğumu kesiyor.

— Bir burgunuz vardır, tabutun başına birkaç delik açarsınız ve tahtayı biraz aralık kalacak şekilde çivilersiniz.

— Peki ya öksürür ya da hapşırırsanız?

— Kaçmak isteyen ne öksürür ne hapşırır.

Ve ekledi:

— Fauchelevent Baba, karar vermek lazım: Ya burada kalırım ya da cenaze arabasıyla çıkmamı kabul edersiniz.

Kedilerin yarı açık bir kapının iki kanadının önünde durup gezinmekten nasıl keyif aldıklarını herkes bilir. Kim bir kediye "Hadi ama, girsene!" dememiştir ki? Bazı insanlar, kader bir yanda bir maceranın sonunu aniden getirdiğinde ezilmekten korktukları için, önlerinde yarı açık duran bir durum karşısında kararsız kalırlar. En temkinliler, yani kedi gibi olanlar, kendilerini bazen en yüreklilerden daha fazla tehlikeye atarlar. Fauchelevent böyle bir tereddüt yaşıyor, yine de Jean Valjean'ın soğukkanlılığından etkileniyordu. Homurdandı:

— Aslında başka çare yok.

— Beni kaygılandıran tek şey, mezarlıkta neler olup biteceği, dedi Jean Valjean.

— Bu beni hiç kaygılandırmıyor, diye haykırdı Fauchelevent. Tabutla kurtulacağınıza eminseniz, ben de sizi mezardan kurtaracağıma eminim. Mezarcı Mestienne Baba arkadaşımdır. Eski toprak bir ayyaştır. Mezarcı ölüleri mezara koyar ve ben de mezarcıyı cebime koyarım. Neler olacağını anlatayım. Hava kararmadan, mezarlığın parmaklıklı kapısı kapanmadan üç çeyrek saat önce orada olacağız. Görevim icabı mezarın kenarına kadar gelen cenaze arabasının ardından gideceğim. Cebimde çekiç, kerpeten, keski olacak. Ce-

naze arabası durduğunda, tabut taşıyanlar tabutunuza bir ip bağlayıp sizi aşağı indirecekler. Dualar okuyan rahip haç çıkarıp tabutun üzerine kutsal suyu serptikten sonra gider, o zaman Mestienne Baba ile baş başa kalacağız. Dediğim gibi dostumdur. Ya sarhoştur ya da değildir. Sarhoş değilse ona "Bon Coing Meyhanesi kapanmadan bir şeyler içelim," diyeceğim. Onu oraya götürüp sarhoş edeceğim, Mestienne Baba'nın sarhoş olması uzun sürmez, her zaman akşamdan kalmadır, onu masanın altına yatırıp mezarlığa dönmek için kartını alacağım. Sizi tabuttan çıkaracağım. Sarhoşsa ona "Sen git, ben hallederim," diyeceğim. O gittiğinde sizi çukurdan çıkaracağım.

Fauchelevent, Jean Valjean'ın kendine uzattığı eli bir köylünün dokunaklı heyecanıyla sıktı.

— Fauchelevent Baba, o zaman anlaştık. Her şey yolunda gidecek.

— Yeter ki bir aksilik çıkmasın. O zaman sonumuz korkunç olur!

V

Ölümsüz Olmak İçin Sarhoş Olmak Yetmez

Ertesi gün, güneş batarken Maine Bulvarı'ndan tek tük de olsa gelip geçenler kafatası, kemik ve gözyaşı amblemleriyle süslenmiş eski bir cenaze arabasını şapkalarını çıkararak selamlıyorlardı. Bu arabada üzerine kollarını iki yana açmış iriyarı bir ölüye benzeyen geniş bir siyah haçın yerleştirildiği beyaz bir örtüyle kaplı bir tabut vardı. İçinde cüppeli bir rahip ve kırmızı başlık takmış bir korocu çocuğun bulunduğu siyahlara bürünmüş başka bir araba da arkadan geliyordu. Omuzlarına işlemeli siyah mihrap örtüsü takmış gri üniformalı iki tabut taşıyıcı arabanın sağında ve solunda yer alıyordu. En geride topallayarak yürüyen

işçi tulumlu yaşlı bir adam Vaugirard Mezarlığı'na yönelen korteje eşlik ediyordu.

Bu adamın cebinde bir çekiç sapı, bir kerpetenin iki ucu ve bir keskinin bıçağı görülüyordu.

Vaugirard Mezarlığı, Paris mezarlıkları arasında istisna oluşturuyordu. Mahallenin eski deyişlere bağlı yaşlılarının atlı kapısı ve yaya kapısı olarak adlandırdıkları bir araba ve giriş kapısına sahip olmak gibi garip özellikleri vardı. Petit-Picpus'un Bernardin-Benekdiktenleri, daha önce de belirttiğimiz gibi, hava kararırken eskiden cemaatlerine ait olan bu toprakların bir köşesine gömülme hakkını elde etmişlerdi. Bu yüzden, mezar kazıcıları yaz akşamları ve kış geceleri yerine getirmeleri gereken bu görev için sıkı bir disipline tabi tutulmuşlardı. O dönemde Vaugirard Mezarlığı'nın kapıları, tıpkı diğer Paris mezarlıklarındakiler gibi belediye düzenlemeleri gereğince hava kararırken kapanıyordu. Birbirine bitişik olan parmaklıklı yaya ve atlı kapılarının yanında, mimar Perronnet'nin inşa ettiği ve mezarlık kapıcısının kaldığı bir kulübe vardı. Bu parmaklıklı kapılar güneş Invalides'in kubbesinin arkasında kaybolurken menteşelerinin üzerinde acımasızca dönüyorlardı. Ondan sonra, gecikmiş bir mezar kazıcısının dışarı çıkmasının tek yolu Cenaze İşleri Müdürlüğü'nün verdiği mezarcı kartıydı. Mezarcı, kapıcının penceresinin kanadındaki bir aralığa bu kartı attığında, sesi duyan kapıcı teli çekiyor ve yaya kapısı açılıyordu. Mezarcının kartı yoksa, içeri sesleniyor, bazen uyuyan kapıcı kalkıp mezarcıyı tanıdıktan sonra kapıyı anahtarıyla açıyor, ancak bunun karşılığında on beş frank para cezası ödemek zorunda kalıyordu.

Kurallara uymayan, kendine özgü nitelikleriyle yönetimin simetri anlayışını bozan bu mezarlık 1830'da kapatılmasıyla yerini Doğu Mezarlığı denen Mont-Parnasse Mezarlığı'na bıraktı. Mont-Parnasse'a miras olarak Vaugirard Mezarlığı'nın hemen yanında yer alan ünlü Bon Coing Meyhanesi kalmış-

tı; bir köşesi mezarlara, bir köşesi içki masalarına bakan bu meyhanenin kapısının üzerinde *Au Bon Coing* yazısının yanına ayva resmi çizilmiş olan bir tabela asılmıştı.

Artık devrini tamamlamış, kullanılmaz hale gelmiş olan Vaugirard Mezarlığı'nı küf kaplamıştı. Burjuvalar çiçeklerin terk ettiği, sefalet kokan bu mezarlığa gömülmekten pek de hazzetmiyorlardı. Ama zarafetiyle ünlü Père-Lachaise söz konusuysa işler değişiyordu, oraya gömülmek maun ağacından mobilyalara sahip olmak demekti. Eski Fransız bahçe stiline göre düzenlenmiş olan saygın Vaugirard Mezarlığı'nda düz ağaçlıklı yollar, şimşirler, mazılar, çobanpüskülleri, eski mezarların üzerinde porsuk ağaçları, yüksek otlar vardı. Gece oldukça hüzünlü görünen bu mezarlıkta iç karartıcı hatlar belirirdi.

Beyaz örtülü, siyah haçlı cenaze arabası Vaugirard Mezarlığı'na giden yola girdiğinde güneş henüz batmamıştı. Arabanın ardından giden topal adam Fauchelevent'dan başkası değildi.

Crucifixion Ana'nın yeraltı mezarlığına gömülmesi, Cosette'in dışarı çıkması, Jean Valjean'ın ölüler odasına girmesi hiçbir aksilik yaşanmadan gerçekleşmişti.

Şunu da belirtelim ki, Crucifixion Ana'nın manastırın sunağının altına gömülmesi bizim için gayet küçük bir günahtı. Bu, bir vazifeyi andıran hatalardan biriydi. Rahibeler bu işi iç huzuruyla, vicdanlarının takdiriyle yapmışlardı. Manastırda "yönetim", yetkenin tartışmaya her zaman açık olan müdahalesi anlamına geliyordu. Önce kurallar geliyor, yasa geri planda kalıyordu. Beyler istediğiniz yasaları çıkarın, ama onları kendinize saklayın. Sezar'ın aldığı ayakbastı parası, Tanrı'ninkilerin yanında bahşiş gibi kalır. Bir prens bir prensibin karşısında bir hiçtir.

Fauchelevent cenaze arabasının ardından halinden memnun bir şekilde topallayarak yürüyordu. Birinin rahibelerle işbirliği içinde manastır için, diğerinin de M. Madeleine'le iş-

birliği içinde manastıra karşı giriştiği çifte dalavere başarıyla sonuçlanmıştı. Jean Valjean'ın dinginliği çevresindekileri de etkileyecek kadar güçlüydü. Fauchelevent bu son görevini de başarıyla yerine getireceğinden emindi. Zaten geriye bir şey kalmamıştı. İki yıldan beri, temiz yürekli, tombul yanaklı mezarcı Mestienne'i on kere sarhoş etmişti. Onu avucunun içinde tutuyor, istediğini yaptırıyor, saçını başını dilediği şekle sokuyordu. Mestienne'in başı Fauchelevent'ın takkesine uyuyordu. Bu yüzden Fauchelevent'ın kendisine güveni sonsuzdu. Kortej mezarlığa giden yola girdiğinde keyfi yerinde olan Fauchelevent cenaze arabasına bakıp iri ellerini ovuştururken alçak sesle mırıldandı:

— İşte hoş bir şaka!

Kapının önüne gelindiğinde gömülme belgesinin gösterilmesi için araba durdu. Cenaze işleri görevlileri mezarlık kapıcısıyla konuştular. Genellikle bir iki dakika süren bu konuşma sırasında, meçhul bir adam cenaze arabasının arkasındaki Fauchelevent'ın yanına geldi. İşçiye benzeyen bu adamın üzerinde geniş cepli bir ceket, koltuğunun altında bir kazma vardı.

Fauchelevent hiç tanımadığı bu adama baktı.

— Siz kimsiniz?

— Mezar kazıcı.

Fauchelevent'ın yüzünü göğsüne top mermisi isabet ettiği halde sağ kalan bir adamın ifadesi kapladı.

— Mezar kazıcı mı?

— Evet.

— Siz mi?

— Ben.

— Mezar kazıcı, Mestienne Baba'dır.

— Öyleydi.

— Nasıl öyleydi?

— Öldü.

Fauchelevent bir mezar kazıcının ölmesi dışında her şeyi düşünebilirdi. Yine de, bu doğruydu; mezar kazıcılar da

ölürlerdi. Başkalarının mezarlarını kaza kaza, kendilerinkini de açarlardı.

Afallayan Fauchelevent şu sözleri geveleyecek gücü güçlükle topladı:

— Ama bu mümkün değil!

— Mümkün.

— Ama, diye ekledi alçak sesle, mezar kazıcı Mestienne Baba'dır.

— Napoléon'dan sonra XVIII. Louis. Mestienne'den sonra Gribier. Köylü, benim adım Gribier.

Rengi solan Fauchelevent, Gribier'yi dikkatle inceledi. Uzun boylu, zayıf, solgun, görüntüsü iç karartan bir adamdı. Doktor olamadığı için mezar kazıcılığını tercih etmiş bir hali vardı.

Fauchelevent bir kahkaha attı.

— Ah! Ne garip şeyler oluyor! Mestienne Baba öldü. Zavallı Mestienne Baba öldü, ama yaşasın Lenoir Baba! Lenoir Baba'nın ne olduğunu biliyor musunuz? Testisi altı santime kırmızı şarap. İnanın Surêne şarabı! Gerçek Paris Surêne şarabı! Ah! İhtiyar Mestienne öldü demek! Buna çok üzüldüm; iyi bir adamdı. Ama sizde iyi bir adama benziyorsunuz. Öyle değil mi dostum? Biraz sonra birlikte içeriz.

— Ben okula gitmiş biriyim. Liseye kadar okudum. Asla içki içmem.

Tekrar yola koyulan araba mezarlığın anayolunda ilerliyordu.

Adımlarını yavaşlatan Fauchelevent artık sakatlıktan çok endişeden topallıyordu.

Kazmacı önünde yürüyordu.

Fauchelevent hiç beklenmedik bir sırada karşısına çıkan Gribier'yi bir kez daha inceledi.

Genç olup yaşlı görünen, zayıf görünüp çok güçlü olan tiplerden biriydi.

— Dostum! diye bağırdı Fauchelevent.

Adam arkasına döndü.

— Ben manastırın mezar kazıcısıyım.

— Meslektaşız o zaman.

Eğitimsiz olsa da, çok kurnaz bir adam olan Fauchelevent karşısında iyi bir hatip, zorlu bir adam olduğunu anlayıp homurdandı:

— Demek Mestienne Baba öldü.

— Kesinlikle. Ulu Tanrı vadesi dolanların defterini karıştırmış. Sıra Mestienne Baba'ya gelmiş. Mestienne Baba öldü.

Fauchelevent gayriihtiyari olarak tekrarladı:

— Ulu Tanrı...

— Ulu Tanrı, dedi adam bilgiç bir ifadeyle. Felsefeciler için Ebedi baba; Jakobenler için Ulvi varlık.

— Tanışmayacak mıyız? diye geveledi Fauchelevent.

— Tanıştık. Siz bir köylüsünüz, ben Parisliyim.

— İnsanlar birlikte içmeden tanışmış sayılmazlar. Bardağını boşaltan yüreğini de boşaltır. Benimle içmeye geleceksiniz. Böyle bir teklif geri çevrilmez.

— Önce iş.

"Şimdi yandım," diye düşündü Fauchelevent.

Rahibelerin köşesine giden küçük ağaçlıklı yola çok az kalmıştı.

Mezar kazıcı ekledi:

— Köylü, beslemem gereken yedi çocuk var. Onların yemek yemeleri için benim içmemem gerek.

Ve bir özlü söz bulmuş ciddi bir adamın hoşnut ifadesiyle ekledi:

— Onların açlığı benim susuzluğuma düşmandır.

Bir servi kümesini dönen araba ana yoldan çıkıp sık ağaçlıklı bir araziye girdi. Bu, mezara iyice yaklaşıldığının işaretiydi. Fauchelevent yavaş yürüse de, arabayı yavaşlatamıyordu. Ne mutlu ki, kış yağmurlarıyla ıslanmış kaygan toprak tekerleklere yapışarak arabanın daha hızlı gitmesini engelliyordu.

— Çok nefis bir Argenteuil şarabı var, diye mırıldandı mezarcının yanına yaklaşan Fauchelevent.

— Köylü, benim mezarcı olmamam gerekiyordu. Prytanée'de kapıcılık yapan babam edebiyat okumamı istiyordu. Ama işleri yolunda gitmedi. Parasını borsada batırdı. Ben de yazar olmaktan vazgeçtim. Yine de hâlâ arzuhâlcilik yapıyorum.

— Ama siz mezarcı değil misiniz? diye sordu bir dala hafifçe tutunarak.

— Biri diğerini engellemiyor. İkisini birden yükleniyorum.

Fauchelevent bu son sözleri anlamadı.

— Hadi içelim.

Burada bir gözlemde bulunmamız gerekiyor. Fauchelevent ne kadar endişeli olsa da, içmeyi teklif ediyor, ama kimin ödeyeceğine açıklık getirmiyordu. Genellikle Fauchelevent teklif eder, Mestienne Baba öderdi. İçki teklifi hiç kuşkusuz yeni mezarcının yarattığı yeni durumdan kaynaklanıyordu ve bu teklifi yapmak gerekiyordu, ama yaşlı bahçıvan Rabelais'nin namını taşıyan o dillere destan çeyrek saat boyunca bu konuda hiçbir şey söylemedi, söylemek niyetinde de değildi. Fauchelevent ne kadar kaygılı olsa da, hesabı ödemeyi pek düşünmüyordu.

Mezarcı küçümseyen bir gülümsemeyle devam etti:

— İnsan yemek yemeden yaşayamıyor. Mestienne Baba'nın işini kabul ettim. İnsan eğitim alınca filozof oluyor. Kafa emeğine kol emeğini de ekledim. Sèvres Caddesi'nde küçük bir arzuhalci dükkânım var. Şemsiyeciler Çarşısı'nı biliyor musunuz? Kızılhaç'ın tüm aşçı kadınları bana geliyorlar. Bitli piyadelerin sevgililerine aşk ilanlarını yazıyorum. Sabah hoş mektuplar yazıyorum, akşam mezar kazıyorum. İşte hayat böyle taşralı.

Araba ilerledikçe endişesi artan Fauchelevent dört bir yanına bakıyor, alnından iri ter damlaları boşanıyordu.

— Yine de, diye devam etti mezarcı, iki efendiye hizmet edilmiyor. Kalemi ya da kazmayı tercih etmem gerekecek. Kazma elimi yoruyor.

Araba durdu.

Önce korocu çocuk, ardından rahip aşağı indiler.

Cenaze arabasının ön tekerleklerinden biri az ötesinde açık bir çukur bulunan bir toprak yığının üzerindeydi.

— İşte hoş bir şaka! diye tekrarladı yüreği daralan Fauchelevent.

VI

Dört Tahta Arasında

Tabutun içinde kim vardı? Bildiğimiz gibi Jean Valjean.

Bu duruma karşı hazırlıklı olan Jean Valjean soluğunu idareli kullanıyordu.

Vicdani güvencenin diğer güvenceleri bu ölçüde etkilemesi gariptir. Dünden beri öngördüğü her şey hiç aksamadan yolunda gidiyor, o da Fauchelevent gibi Mestienne Baba'ya güveniyordu. Sonuçtan emindi. Böylesine kritik bir durumda böylesine bir sükûnet asla görülmemişti.

Tabutun dört tahtası korkunç bir huzur yayarken, Jean Valjean'ın sükûnetine âdeta ölülerin dinginliğinden bir şeyler karışıyordu.

Bu tabutun içinde, ölümle oynadığı korkunç dramın tüm evrelerini izleyebilmişti, hâlâ da izliyordu.

Jean Valjean, Fauchelevent'ın üzerindeki tahtayı çivilemesinden az sonra taşındığını ve arabanın üzerinde götürüldüğünü hissetmiş, sarsıntılar azaldığında kaldırım taşlarından toprağa, yani caddelerden ağaçlıklı yollara girildiğini anlamış, boğuk bir ses duyduğunda Austerlitz Köprüsü'nden geçtiklerini tahmin etmişti. Arabanın ilk duruşunda mezarlığa girdiklerini, ikinci duruşunda mezara geldiklerini sezmişti.

Aniden tabutu kavrayan elleri hissedip tahtaların üzerindeki boğuk sürtünme seslerini duydu; tabutu mezara indirmek için iple bağlıyorlardı.

Ardından başının döndüğünü hissetti.

Muhtemelen tabut taşıyıcı ve mezarcı ilk başta tabutun ön kısmını aşağı indirmişlerdi. Yatay bir düzeyde hiç kımıldamadan durduğunu hissedince kendini yeniden toparladı. Dibe indirilmişti.

Soğuğu hissetti.

Üzerinde buz gibi davudi bir ses yükseldi. Anlamasa da art arda yavaşça sıralanan Latince sözcükleri duydu:

— *Qui dormiunt in terrae pulvere, evigilabunt; alii in vitam aeternam, et alli in opprobrium, ut videant semper.* [62]

Bir çocuk sesi yükseldi:

— *De Profundis.*[63]

Davudi ses devam etti:

— *Requiem aeternam dona ei, Domine.*[64]

Çocuk sesi karşılık verdi:

— *Et lux perpetua luceat ei.*[65]

Üzerindeki tahtaya yağmur damlalarına benzeyen bir şeylerin çarptığını duydu. Bu muhtemelen kutsanmış suydu.

— Bitmiş olmalı, diye düşündü. Biraz daha sabır. Rahip gittiğinde Fauchelevent, Mestienne'i içmeye götürecek. Beni burada bırakacaklar. Ardından Fauchelevent tek başına dönüp beni buradan çıkaracak. Bir saatlik bir iş.

Davudi ses tekrar duyuldu:

— *Requiescat in pace.*[66]

Ve çocuk:

— *Amen*, dedi.

---

62 Toprakta uyuyanlar uyanacaklar; kimileri her zamanki gibi sonsuz hayatı, kimileri ise yüz karasını görecekler. (ç.n.)

63 Derinliklerden. (ç.n.)

64 Tanrım onlara sonsuz uykuyu bahşet. (ç.n.)

65 Ve sonsuz ışık üzerlerinde parıldasın. (ç.n.)

66 Huzur içinde uyusun. (ç.n.)

Kulak kesilen Jean Valjean uzaklaşan adım seslerine benzer bir şeyler duydu.

— İşte gidiyorlar, yalnız kaldım, diye düşündü Jean Valjean.

Aniden başının üzerinde gök gürültüsü sandığı bir gümbürtü duydu.

Bu, tabutun üzerine düşen bir kürek topraktı.

Ardından ikinci küreğin toprağı düştü.

Soluk aldığı deliklerden biri kapanmıştı.

Üçüncü küreğin, sonra da dördüncü küreğin toprağı düştü.

En güçlü insandan bile daha güçlü olan şeyler vardır. Jean Valjean bayıldı.

VII

Şu Sözün Kökenini Bulacağımız Bölüm: Kartı Kaybetmemek

Şimdi o sırada Jean Valjean'ın tabutunun üzerinde olup bitenlere gelelim.

Cenaze arabası uzaklaşıp, rahip ve korocu çocuk arabalarına binip gittiklerinde, gözlerini mezarcıdan ayırmayan Fauchelevent onun öne doğru eğilip küreğini toprak yığınına daldırdığını gördü.

Bunun üzerine Fauchelevent olağanüstü bir karar aldı.

Mezarla mezarcının arasına girip kollarını kavuşturdu:

— Ben ödüyorum!

Mezarcı ona şaşkınlıkla baktı:

— Köylü neyi ödüyorsun?

— Ben ödüyorum!

— Neyi?

— Şarabı.

— Hangi şarabı?

— Argenteuil.

— Argenteuil nerede?

— Bon Coing'da.

— Git işine! dedi mezarcı.

Ve tabutun üzerine bir kürek toprak attı.

Tabuttan tok bir ses yükseldi. Sendeleyen Fauchelevent kendisinin de mezara düşeceğini sandı. Boğulmanın hırıltısının karıştığı bir ses tonuyla bağırdı:

Mezarcı küreğini yeniden doldurduğunda Fauchelevent devam etti:

— Ben ödüyorum.

Ve mezarcının kolunu kavradı.

— Dinleyin beni dostum. Ben manastırın mezarcısıyım, size yardım etmeye geldim. Bu işi gece de yapabiliriz. Önce birer kadeh içelim.

Bu umutsuzca ısrarını tekrarlayıp konuşmaya devam ederken aklından şu kasvetli düşünce geçiyordu: "Hadi içti diyelim, ama bakalım sarhoş olacak mı?"

— Taşralı, dedi mezarcı, bu kadar ısrar ediyorsanız, tamam içelim. Ama önce işimizi bitirelim.

Ve küreğini toprağa yeniden daldırdığında Fauchelevent ekledi:

— Altı santime Argenteuil.

— Ah! Şu işe bakın, dedi mezarcı, çancı gibisiniz. Din don, din don; başka bir şey bilmiyorsunuz. Gidin bu nakaratları başka yerde tekrarlayın.

Ve ikinci küreğin toprağını da aşağı yolladı.

Fauchelevent ne söyleyeceğini bilemediği bir durumdaydı.

— Ama hadi gelin içelim, diye bağırdı, zaten ben ödeyeceğim!

— Çocuğu yatırdıktan sonra, dedi mezarcı.

Üçüncü küreği mezara boşalttı.

Ardından küreğini tekrar toprağa daldırırken ekledi:

— Bakın, bu gece hava soğuk olacak, üzerini örtmezsek ölü arkamızdan bağıracak.

O sırada, küreğini doldurmak için eğilen mezarcının cebi aralandı.

Fauchelevent'ın gayriihtiyari bakışları bu cebin üzerine sabitlendi.

Güneş henüz tam olarak batmadığından, hava aralanmış bir cebin dibindeki beyaz bir nesnenin fark edilebileceği kadar aydınlıktı.

Pikardili bir köylünün gözüne dolabilecek tüm parıltılar Fauchelevent'ın gözbebeklerinde bir araya geldiler. Aklından bir şey geçiyordu.

Küreğini toprağa daldıran mezarcıya çaktırmadan elini adamın cebine uzattı ve dipteki beyaz nesneyi çekip aldı.

Mezarcı dördüncü küreği de boşalttı.

Beşinci küreği doldurmak için döndüğünde, ona sakince bakan Fauchelevent:

— Acemi mezarcı, yeri gelmişken sorayım, kartınız yanınızda mı?

Mezarcı işini yarıda bıraktı.

— Ne kartı?

— Güneş batıyor.

— Güzel uyku takkesini de başına taksın.

— Mezarlığın kapısı kapanacak.

— Peki ya sonra?

— Kartınız yanınızda mı?

— Ah! Evet kartım! dedi mezarcı.

Ve cebini karıştırdı.

İki cebini de karıştırdıktan sonra iç ceplerini yokladı.

— Ama mümkün değil, dedi, kartım yok. Unutmuş olmalıyım.

— On beş frank para cezası, dedi Fauchelevent.

Mezarcının yüzü yemyeşil oldu. Kurşuni renkli yüzler solgunlaştıklarında yeşile dönerler.

— Ah Tanrım, lanet olsun! diye haykırdı. On beş frank para cezası!

— On beş frank, dedi Fauchelevent.

Şimdi sıra Fauchelevent'a gelmişti.

— Ah! Acemi çaylak umutsuzluğa kapılmaya gerek yok. Mezarı doldurmak için intihar etmenin anlamı yok. On beş frank on beş franktır, zaten bu parayı ödeyemezsiniz. Ben deneyimliyim, siz yenisiniz. Bu işlerin nasıl halledildiğini, nasıl dolaplar çevrildiğini iyi bilirim. Size bir dost tavsiyesi vereceğim. Güneş batıyor, şu anda Invalides'in kubbesinin hemen üzerinde, mezarlık beş dakika sonra kapanacak.

— Bu doğru, dedi mezarcı.

— Beş dakika içinde şeytanın ağzı gibi açık bu çukuru doldurup kapılar kapanmadan dışarı çıkamazsınız.

— Doğru.

— Bu durumda on beş frank ceza ödemeniz gerekir.

— On beş frank.

— Ama vaktiniz var...Nerede oturuyorsunuz?

— Kapının biraz ilerisinde. Buraya on beş dakika mesafedeki Vaugirard Caddesi, 87 numarada.

— Tabanları yağlarsanız, dışarı çıkmak için hâlâ vaktiniz var.

— Evet.

— Kapıdan çıktığınızda, dörtnala eve gidip kartınızı alırsınız, geri döndüğünüzde kapıcı kapıyı açar. Kartınız yanınızda olunca ceza ödemeniz gerekmez. Ben ölünüz kaçmasın diye burada bekleyeceğim.

— Size hayatımı borçluyum köylü.

— Hadi acele edin.

Minnet duygusuyla kendinden geçen mezarcı elini sıkıp koşmaya başladı.

Mezarcı sık ağaçlıkların arkasında gözden kaybolup artık ayak sesleri duyulmadığında, Fauchelevent mezara doğru eğilip alçak sesle:

— Madeleine Baba! dedi.

Cevap gelmedi.

İçi ürperen Fauchelevent mezara yuvarlanırcasına inerek tabutun üzerine atıldı:

— Orada mısınız?

Tabuttan ses gelmiyordu. Titremekten soluk alamayan Fauchelevent keskisini ve çekicini kullanarak üstteki tahtayı söktü. Alacakaranlıkta Jean Valjean'ın solgun yüzü ve kapalı gözleri belirdi.

Saçları diken diken olan Fauchelevent ayağa kalkıp âdeta her an yere yığılacakmış gibi sırtını çukurun kenarına dayadı. Jean Valjean'a baktı.

Jean Valjean solgun bir yüzle hiç kımıldamadan yatıyordu.

Fauchelevent soluğu andıran alçak bir sesle:

— Ölmüş! diye mırıldandı.

Ve doğrulduğunda, kollarını sıkılı yumrukları omuzlarına vuracak şekilde kavuşturdu.

— İşte ben insanların hayatını böyle kurtarıyorum! diye bağırdı.

Ardından zavallı ihtiyar hıçkırarak kendi kendine konuşmaya başladı. Kendi kendine konuşmanın mümkün olmadığını düşünmek bir yanılgıdır. Yoğun duygular kendilerini sıklıkla yüksek sesle dile getirirler.

— Mestienne Baba'nın suçu. O ahmak neden öldü ki? Hiç beklenmedik bir anda geberip gitmeye ne gerek vardı? Mösyö Madeleine'i o öldürdü. Madeleine Baba! Tabutun içinde. Zaten olması gereken yere getirildi. Her şey bitti. İşlerin böyle sonuçlanması akla mantığa sığar mı? Ah! Tanrım! Öldü! Ya küçük kız, onu ne yapacağım? Meyveci kadın ne diyecek? Onun gibi bir adamın böyle ölmesi mümkün mü Tanrım? Beni kurtarmak için arabanın altına girmişti! Madeleine Baba! Madeleine Baba! Elbette boğuldu, bunu ona söylediğimde bana inanmak istememişti. Ne büyük bir ahmaklık! Ulu Tanrı'nın en iyi kulu olan bu yürekli adam öldü! Ya küçük kız? Ah, böyle salakça bir işe giriştikten sonra artık oraya dönemem! Burada kalırım. İki ihtiyar iki çılgın gibi davranırsa sonu böyle olur! Ama manastıra nasıl girebildi? Zaten her şey o zaman başladı. Bu işler böyle hal-

ledilmemeli. Madeleine Baba! Madeleine Baba! Madeleine Baba! Mösyö Madeleine! Sayın başkan! Beni duymuyor.

Ve saçlarını yolmaya başladı.

Uzaktan ağaçların arasından bir gıcırtı sesi duyuldu. Bu mezarlığın kapanan kapısıydı.

Jean Valjean'ın üzerine doğru eğilen Fauchelevent, aniden bir mezarın hareket alanının elverdiği ölçüde geriye doğru sıçradı. Gözlerini açan Jean Valjean ona bakıyordu.

Bir ölünün canlandığını görmek bir ölü görmek kadar ürkütücüdür. Taş kesilen ve yaşadığı heyecanların şaşkınlığıyla karşısında bir ölü mü yoksa canlı mı olduğunu bilemeyen Fauchelevent kendine bakan Jean Valjean'a bakıyordu.

— Uyumuşum, dedi Jean Valjean.

Ve doğruldu. Fauchelevent diz çöktü.

— Yüce Meryem Ana! Beni korkuttunuz!

Sonra ayağa kalkıp bağırdı:

— Şükürler olsun! Madeleine Baba!

Jean Valjean ayılmış, açık havayla kendine gelmişti.

Böyle durumlarda sevinç korkunun geri tepmesi şeklinde tezahür eder. Fauchelevent kendini toplamak için neredeyse Jean Valjean kadar çaba harcadı.

— Demek ölmediniz! Ah! Siz çok muhteşem bir insansınız! Size o kadar seslendiğim için geri döndünüz. Gözlerinizin kapalı olduğunu gördüğümde "Tamam, boğulmuş işte!" dedim. Öfkeden aklımı kaçıracaktım. Beni Bicêtre'e götürmeleri gerekecekti. Ölmüş olsaydınız ne yapardım? Ya sizin küçük kız? Meyveci kadın hiçbir şey anlamayacaktı! Kucağına bir çocuk bırakılıyor ve büyükbabası ölüyor! Cennetin ulu ermişleri, ne macera ama! Ah! Yaşıyorsunuz, işte bundan daha büyük mutluluk olamaz.

— Üşüyorum, dedi Jean Valjean.

Bu söz Fauchelevent'ı aceleyle bekleyen gerçekliğe döndürdü. Kendilerine gelseler de, farkına varmadan kafaları hâlâ karışık olan bu iki adamın içinde mekânın kasvetliliğinin neden olduğu garip bir duygu vardı.

— Hemen buradan çıkalım, diye bağırdı Fauchelevent.

Cebini karıştırıp yanına aldığı matarayı çıkardı.

— Ama önce bir yudum için!

Matara temiz havanın başlattığı işi bitirdi. Birkaç yudum içki içen Jean Valjean kendini iyice topladı.

Tabuttan çıkıp, kapağı çivileyen Fauchelevent'a yardım etti.

Üç dakika sonra mezardan çıkmışlardı.

Zaten, rahatlayan Fauchelevent'ın acelesi yoktu. Mezarlık kapanmıştı. Mezarcı Gribier'nin ansızın gelmesinden endişelenmiyordu. O "acemi çaylak" evinde kartını aramakla meşgûldü ve kartı Fauchelevent'ın cebinde olduğundan onu bulması imkânsızdı. Kartı olmadan mezarlığa giremezdi.

Fauchelevent'ın küreği, Jean Valjean'ın kazmayı almasıyla, ikisi birlikte tabutu gömdüler.

Çukur dolduğunda, Fauchelevent Jean Valjean'a:

— Buradan gidelim, küreği ben taşırım, kazma sizde kalsın, dedi.

Hava kararıyordu.

O tabutun içinde kaskatı kesilmiş ve biraz da kadavraya dönüşmüş olan Jean Valjean hareket etmekte ve yürümekte zorlandı. Ölümün uyuşukluğu onu dört tahta arasında kavramıştı. Mezarın buzlarını bir şekilde eritmesi gerekiyordu.

— Soğuktan her yanınız uyuşmuş, dedi Fauchelevent. Topal olmam ne kötü, yoksa birlikte tepinebilirdik.

— Önemli değil! Dört adım yürüdükten sonra kendimi toplarım.

Cenaze arabasının geçtiği ağaçlıklı yollardan geri döndüler. Kapalı kapının ve kapıcının kulübesinin önüne geldiklerinde Fauchelevent mezarcının kartını aralıktan içeriye attı, kapıcının teli çekip kapıyı açmasıyla dışarı çıktılar.

— Her şey yolunda gidiyor! dedi Fauchelevent; Madeleine Baba bunu ne iyi akıl ettiniz!

Vaugirard kapısını hiç sorun çıkmadan geçtiler. Bir mezarlığın yakınlarında, bir kürek ve kazma iki geçiş belgesi gibidirler.

Vaugirard Caddesi bomboştu.

— Madeleine Baba, dedi yürürken bakışlarıyla evleri tarayan Fauchelevent, gözleriniz benden iyi görüyor. Bana 87 numarayı göstersenize.

— İşte burası.

— Caddede kimse yok, dedi Fauchelevent. Kazmayı bana verin ve beni iki dakika bekleyin.

87 numaralı kapıdan içeri giren Fauchelevent yoksulları her zaman tavan arasına götüren içgüdünün rehberliğinde en üst kata çıkıp karanlıkta kapıya vurdu. İçeriden bir ses yanıt verdi:

— Girin.

Bu, Gribier'nin sesiydi.

Fauchelevent kapıyı itti. Mezarcının evi tüm bahtsız fakirhaneler gibi mobilyasız ve kalabalıktı. Bir ambalaj sandığı –belki de bir tabut– konsol, bir yağ fıçısı musluk çeşmesi, bir ot minder yatak, döşeme de iskemleler ve masa niyetine kullanılıyordu. Bir köşede, eski bir halı parçasının üzerinde zayıf bir kadın ve bir yığın çocuk vardı. Bu zavallı oda bir altüst oluşun izlerini taşıyordu. Burada âdeta bir deprem yaşanmıştı. Kaldırılmış kapaklar, etrafa saçılmış eski püskü giysiler, kırılmış testi, gözü yaşlı anne, muhtemelen dayak yemiş çocuklar titiz ve öfkeli bir araştırmanın belirtileriydi. Kendini kaybetmişçesine kartını arayan mezarcının bu kartın kayboluşundan, testiden karısına kadar evde bulunan her şeyi sorumlu tuttuğu anlaşılıyordu. Adam oldukça umutsuz görünüyordu.

Ama yaşadığı maceranın sonucunu görmek için acele eden Fauchelevent başarısının bu hüzünlü yanını fark etmiyordu.

İçeri girip:

— Kazmanızı ve küreğinizi getirdim, dedi.

Gribier şaşkın şaşkın ona baktı.

— Köylü, siz mi geldiniz?

— Ve yarın sabah kartınızı mezarlığın kapıcısından alacaksınız.

Ve kazmayla küreği yere bıraktı.

— Bu ne anlama geliyor? diye sordu Gribier.

— Kartınızı yere düşürdüğünüz, gittiğinizden sonra onu yerde bulduğum, ölüyü gömdüğüm, çukuru doldurduğum, yani sizin işinizi yaptığım anlamına geliyor. Kapıcı kartınızı geri verecek ve ceza ödemeyeceksiniz. İşte hepsi bu acemi çaylak.

— Teşekkürler köylü! Bir dahaki sefere içkileri ben ödeyeceğim.

VIII

Başarılı Geçen Bir Sorgu

Bir saat sonra, gece karanlığında iki adam ve bir çocuk Picpus Sokağı 62 numaranın önünde bekliyorlardı. Adamlardan daha yaşlı olanı kapının tokmağını vurdu.

Bunlar Fauchelevent, Jean Valjean ve Cosette'ti.

İki adam Chemin-Vert Caddesi'ne, Fauchelevent'ın Cosette'i dün bıraktığı meyveci kadına uğrayıp çocuğu almışlardı. Cosette neler olup bittiğini anlayamadığı yirmi dört saat boyunca sessizce titremiş, titremekten ağlamaya fırsat bulamamıştı. Ne bir şey yemiş ne uyumuştu. Vefakâr meyveci kadın ona yüzlerce soru sorsa da, hüzünlü bakışlardan başka hiçbir yanıt alamamış, Cosette iki günden beri duyduğu ve gördüğü şeylerden hiç söz etmemişti. Olağanüstü bir şeyler yaşandığını seziyor, "uslu durması" gerektiğini hissediyordu. Ürkmüş bir küçük çocuğun kulağına farklı bir vurguyla söylenen şu *Hiçbir şey söyleme!* sözlerinin yoğun

etkisine kim tanık olmamıştır ki? Korku dilsizdir. Zaten hiç kimse bir çocuk kadar iyi sır saklayamaz.

Yine de, o iç karartıcı yirmi dört saatin ardından Jean Valjean'ı yeniden gördüğünde attığı sevinç çığlığını duyan aklı başında bir insan, bu çığlığın bir uçurumdan kurtulmak anlamına geldiğini tahmin edebilirdi.

Fauchelevent, manastır görevlisi olarak parolaları bildiğinden önlerindeki tüm kapılar açıldı.

İşte o ürkütücü çıkmak ve girmek sorunu böyle çözülmüştü.

Bu konu hakkında daha önceden bilgilendirilen kapıcı avluyu bahçeye bağlayan ve yirmi yıl öncesine kadar araba kapısının tam karşısında yer alan duvarın dibinde görülebilen küçük servis kapısını açıp üçünü de buradan içeri aldı. Oradan Fauchelevent'ın dün başrahibeden talimatlar aldığı görüşme odasına geçtiler.

Başrahibe elinde tespihiyle onları bekliyor, peçesini indirmiş bir seçmen rahibe onun yanında ayakta duruyordu. Kanaatkâr bir mum görüşme odasını aydınlatıyor, daha doğrusu aydınlatıyormuş gibi görünüyordu.

Başrahibe Jean Valjean'ı gözden geçirdi. Hiçbir şey öne eğilmiş bir bakıştan daha dikkatli inceleyemez.

Ardından sorular sormaya başladı:

— Kardeşiniz mi?

— Evet saygıdeğer başrahibe, diye yanıtladı Fauchelevent.

— İsminiz nedir?

Fauchelevent yanıtladı:

— Ultime Fauchelevent.

Gerçekten de Ultime adında ölmüş bir erkek kardeşi vardı.

— Nerelisiniz?

Fauchelevent yanıtladı:

— Amiens yakınlarındaki Picquignyli.

— Yaşınız kaç?

Fauchelevent yanıtladı:

— Elli.

— Mesleğiniz nedir?

Fauchelevent yanıtladı:

— Bahçıvanım.

— Dinine bağlı bir Hristiyan mısınız?

Fauchelevent yanıtladı:

— Bizim ailede herkes öyledir.

— Bu küçük kız sizin mi?

Fauchelevent yanıtladı:

— Evet saygıdeğer başrahibe.

— Babası mısınız?

Fauchelevent yanıtladı:

— Büyükbabasıyım.

Seçmen rahibe, başrahibeye alçak sesle:

— Düzgün yanıtlar veriyor, dedi.

Jean Valjean henüz tek bir söz bile etmemişti.

Cosette'e dikkatle bakan başrahibe seçmen rahibeye alçak sesle:

— Çirkin bir genç kız olacak, dedi.

İki rahibenin odanın bir köşesinde çok kısık sesle birkaç dakika görüşmelerinin ardından başrahibe yerine dönüp:

— Fauvent Baba, çıngıraklı bir dizlik daha alacaksınız. Artık iki tane gerekiyor, dedi.

Gerçekten de, ertesi sabah bahçeden gelen iki çıngırak sesini duyan rahibeler kendilerini peçelerinin bir kenarını kaldırmaktan alamıyorlardı. Uzaktan, ağaçların arasından iki adamın yan yana toprağı belledikleri görülüyordu. Fauvent ve bir başkası. Olağanüstü bir olaydı. Sessizlik, kendi aralarında şunu dedirtecek kadar bozulmuştu: "Bahçıvan yardımcısı."

Seçmen rahibeler ekliyorlardı: "Fauvent Baba'nın kardeşi."

Gerçekten de, kurallara uygun bir şekilde kulübeye yerleşen Jean Valjean, deri bir dizlik ve bir çıngırak takmış, resmi olarak işe başlamıştı. Adı Ultime Fauchelevent'dı.

Büyükbabayla kızın manastıra kabul edilmelerinin belirleyici nedeni başrahibenin Cosette hakkındaki şu yorumuydu: *Çirkin bir genç kız olacak.*

Bu tahminini dile getiren başrahibe Cosette'e çok yakın davranmış, onu ücretsiz öğrenci olarak yatılı okula yerleştirmişti.

Bunda hiçbir mantıksızlık yoktu.

Manastırda ayna olmaması boşunaydı, kadınlar nasıl göründüklerini sezerlerdi; güzel olduklarını hisseden kızların rahibe olmaları kolay değildi; dini eğilim güzellikle ters orantılıydı, bu yüzden güzellerden çok çirkinlere umut bağlanır, çirkin kızlara daha çok ilgi gösterilirdi.

Bu macera ihtiyar Fauchelevent'ın itibarını artırmış, üçlü bir başarı kazanmasını sağlamıştı; Jean Valjean'ın hayatını kurtarıp ona barınak sağlamış, mezarcı Gribier'nin "Beni para cezasından esirgedin," demesini sağlamış, manastır onun sayesinde Crucifixion Ana'nın tabutunu sunağın altına indirerek Sezar'ı alt edip Tanrı'yı memnun etmişti. Petit-Picpus'ta içinde ceset olan bir tabut ve Vaugirard Mezarlığı'nda içi boş bir tabut vardı; kamu düzeni hiç kuşkusuz derin bir şekilde sarsılmıştı, ama bunu kimse fark etmedi. Manastırın büyük bir minnettarlık duyduğu Fauchelevent hizmetlilerin en mükemmeli, bahçıvanların en değerlisi haline gelmişti. Başrahibe bir sonraki ziyaretinde başpiskoposa bu soylu davranışı biraz günah çıkartarak biraz da övünerek anlattı. Başpiskopos da takdirle karşıladığı bu olayı Mösyö'nün,[67] daha sonra Reims başpiskoposu ve kardinal olan günah çıkarıcısı M. de Latil'e gizlice aktardı. Fauchelevent'ın ünü Roma'ya kadar yayıldı. Önümüzde o zaman Papa olan XII. Léon'un bir akrabası olan ve onunla aynı aile adını taşıyan Paris Papalık Büyükelçisi Della Genga'ya yazdığı mektup ve şu satırlar var: "Paris'in bir manastırında mükemmel bir bahçıvan olan Fauvent adlı er-

67 XVIII. Louis'nin kardeşi X. Charles. (ç.n.)

miş bir kişi varmış." Kulübesine kadar ulaşmayan bu zaferin yankılarından bihaber olan Fauchelevent mükemmeliğinin ve ermişliğinin farkına varmadan ağaçları aşılamaya, yabani otları ayıklamaya ve kavunlarının üzerini örtmeye devam etti. Başarısından, altında *boynuzlu hayvanlar yarışmasında birinciliği kazanan öküz* yazısıyla *Illustrated London News*'da resmi basılan bir Durham ya da Surney öküzü kadar habersizdi.

IX

Manastıra Kapanma

Cosette manastırda da susmaya devam etti.

Doğal olarak Jean Valjean'ın kızı olduğuna inanıyordu. Zaten, hiçbir şey bilmediği için hiçbir şey söyleyemiyordu, ayrıca her şeyi bilse de hiçbir şey söylemeyecekti. Daha önce de söylediğimiz gibi hiçbir şey çocukları felaketler kadar sessizliğe itemez. Cosette çok çile çektiği için her şeyden, konuşmaktan, hatta soluk almaktan bile korkuyordu. Bir tek söz sıklıkla üzerine bir çığın yuvarlanmasına neden olmuştu! Jean Valjean'ı tanıdığından beri kendine güvenini yeni yeni kazanmaya başlamıştı. Manastıra çabucak alıştı. Sadece Catherine için üzülüyor, ama bunu dile getirmeye cesaret edemiyordu. Yine de, bir gün Jean Valjean'a: "Baba, bilseydim onu da yanıma alırdım," demişti.

Manastırın yatılı okuluna başlayan Cosette artık öğrenciler gibi giyiniyordu. Jean Valjean Thénardier'nin meyhanesinden ayrıldıklarında ona giydirdiği eski yas elbiselerini ondan geri aldı. Henüz yeterince eskimemişlerdi. Jean Valjean bu giysileri, yün çorabı ve ayakkabıları kafur ve manastırda bolca bulunan güzel kokulu otlarla birlikte bir yolunu bulup elde ettiği küçük bir valize yerleştirdi. Yatağının yanındaki

iskemlenin üzerine koyduğu bu valizin anahtarı hep yanındaydı. Bir gün Cosette ona "Baba, bu güzel kokulu kutu da neyin nesi?" diye sormuştu.

Fauchelevent Baba anlattığımız ve farkında olmadığı bu başarının dışında iyiliksever davranışından dolayı ödüllendirilmişti; öncelikle böyle hayırlı bir iş yaptığından dolayı mutluydu; ayrıca bir başkasıyla paylaştığı için işi hafiflemişti. Nihayet, M. Madeleine geldiğinden beri, çok sevdiği tütünü daha çok ve parasını M. Madeleine ödediği için daha büyük bir keyifle içiyordu.

Ultime ismini benimsemeyen rahibeler ona *Öbür Fauvent* adını taktılar.

Bu ermiş kızlar biraz da olsa Javert'in bakışlarıyla donanmış olsalardı, bahçenin bakımı için gerekli malzemeleri almak üzere dışarıya hep yaşlı, sakat, topal Fauchelevent'ın çıktığını fark edebileceklerdi; ama kâh Tanrı'ya sabitledikleri gözleri muhbirlik yapmayı bilmediğinden, kâh da birbirlerini gözlemlemeyi tercih ettiklerinden buna hiç dikkat etmemişlerdi.

Zaten olduğu yerde hiç sesini çıkarmadan beklemek Jean Valjean için hayırlı olmuştu. Javert bir aydan fazla bir süre boyunca mahalleyi göz hapsinde tutmuştu.

Bu manastır Jean Valjean için etrafı uçurumlarla çevrili bir ada gibiydi. Artık onun dünyası bu dört duvar arasındaydı. Oradan iç huzurunu bulmaya yetecek ölçüde gökyüzünü, mutlu olabilecek ölçüde Cosette'i görebiliyordu.

Onun için oldukça huzurlu bir yaşam başlamıştı.

İhtiyar Fauchelevent ile birlikte bahçenin dibindeki kulübede yaşıyordu. 1845'de, hâlâ yerinde duran moloz taşından yapılmış bu virane, bilindiği gibi içinde hiç mobilya bulunmayan ve sadece dört duvarla çevrili üç odadan oluşuyordu. Jean Valjean boşuna bir çabayla karşı çıksa da, en büyük oda Fauchelevent'ın dayatmasıyla M. Madeleine'e ayrılmıştı. Bu odanın duvarında, dizliğin ve küfenin asıldığı

iki çivinin dışında süs niyetine şöminenin üzerinde sergilenen ve aşağıya aynısını kopyaladığımız 93 yılına ait kralcı bir kâğıt para vardı.

Bu Vendéeli para duvara eski bir chouan[68] olan ve manastırda öldükten sonra yerini Fauchelevent'ın aldığı eski bahçıvan tarafından asılmıştı.

Her gün bahçede çalışan Jean Valjean çok yararlı işler yapıyordu. Eskiden ağaç budayıcısıydı, şimdi ise kendi isteğiyle bahçıvan olmuştu. Hatırlanacağı gibi, tarım konusunda hiç bilinmeyen ayrıntılara vakıf ve birikimliydi. Bu bilgilerinden faydalanıp bahçedeki tüm yabani ağaçları aşılayarak mükemmel meyveler vermelerini sağladı.

Cosette her gün onun yanında bir saat geçirmek için izin almıştı. Rahibeler hüzünlüyken, babası iyi yürekli olduğundan, onları mukayese ediyor, Jean Valjean'a hayran kalıyordu. Kulübeye girdiğinde içeriye cenneti getiriyordu. Yüzünde çiçekler açan Jean Valjean Cosette'i mutlu ettikçe kendi mutluluğunun da arttığını hissediyordu. Etrafımıza yaydığımız neşe her ışık gibi sönüp gidecek yerde bize daha büyük bir parıltıyla geri döndüğü için çok sevimlidir. Jean Valjean teneffüs saatlerinde uzaktan onun koşup oynadığını görüyor, onun gülüşünü diğerlerininkinden ayırt edebiliyordu.

68 Fransa'da 1.Cumhuriyet'e karşı ayaklanan kralcı Vendéeliler ve Bretonlara verilen ad. (ç.n.)

Çünkü artık Cosette gülüyordu.

Cosette'in yüzü bile değişmeye başlamış, o hüzünlü ifadesi kaybolmuştu. Güneşi andıran gülümseme insanın yüzünden kışı kovar.

Teneffüsün bitmesiyle Cosette sınıfa döndüğünde Jean Valjean sınıfın pencerelerine, gece olduğunda ise yatakhanenin pencerelerine bakıyordu.

Zaten Tanrı'nın çeşitli yöntemleri vardır; manastır Cosette'i değiştirdiği gibi, piskoposun Jean Valjean'da başlattığı eserini tamamlamasına katkıda bulunuyordu. Erdemin uçlarından birinin şeytanın inşa ettiği köprüyle kibirde sonlandığına şüphe yoktur. Tanrı onu Petit-Picpus Manastırı'na attığı sırada, Jean Valjean belki de farkında olmadan bu köprünün yakınlarındaydı; önceleri kendini sadece piskoposla kıyasladığında değersiz ve mütevazı hissetmiş, ama bir süreden beri başka insanlarla da mukayese ettiğinden içinde kibir doğmaya başlamıştı. Kimbilir? Belki de bu kibir, zamanla nefrete dönüşecekti.

Manastır onu bu yokuşun başında durdurmuştu.

Burası gördüğü ikinci hapishaneydi. Gençliğinde, hayatının başlangıç döneminde ve daha sonra kısa süre öncesinde, tüm acımasızlıkların adaletin haksızlığından ve yasanın hatalarından kaynaklandığını düşündüğü korkunç, ürkütücü bir mekânla karşılaşmıştı. Şimdi kürek mahkûmiyetinden sonra manastırı görüyor, bir zamanlar kürek mahkûmlarının arasında yer alırken, artık manastırı gözlemlediğini düşünüyor, onları zihninde endişeyle karşılaştırıyordu.

Bazen yabasına yaslanıp düşlerin dipsiz kuyusunun sarmallarını yavaşça iniyordu.

Eski arkadaşlarının ne kadar sefil bir yaşam sürdüklerini hatırlıyordu. Sabah gün doğarken kalkıp gece yarısına kadar çalışıyor, yılın sadece en soğuk aylarında ısıtılan salonlarda, üzerine en fazla iki parmak kalınlığında şilte serilmesine izin verilen kırık dökük karyolalarda ancak birkaç saat uyuyorlardı. Ürkütücü kırmızı kazaklar giyiyorlardı; mer-

hamet edip kavurucu sıcaklarda bez pantolon, dondurucu soğuklarda yün hırka giymelerine izin veriyorlardı; şarap içmeleri ve et yemeleri ancak "ağır bir işe" gitmeden önce mümkündü. İsimlerini kaybetmiş, kimlikleri sadece numaralarla, rakamlarla belirlenmiş, saçları tıraş edilmiş bir halde gözlerini öne eğip seslerini alçaltarak utanç içinde sopa yiyerek yaşıyorlardı.

Ardından şimdi gördüğü insanları düşünüyordu.

Başlarını öne eğip alçak sesle konuşan bu insanlar da, utanç içinde olmasa bile dış dünyanın alayları arasında, sırtları sopayla yaralanmasa da çilenin kamçısıyla parçalanmış, saçları kesilmiş bir halde yaşıyorlardı. Onların da isimleri unutulup gitmiş, ulvi adlarla anılmaya başlamışlardı. Asla et yemiyor, şarap içmiyor, sıklıkla akşama kadar aç kalıyorlardı; kırmızı kazak yerine, ne kısaltıp ne uzatabildikleri, yazın kalın kışın ince gelen siyah yünden bir kefen giyiyorlardı; mevsimine göre bezden ya da özellikle yünden bir giysiden yoksun bir halde altı ay boyunca ateşlenmelerine neden olan abadan bir gömlekle yetiniyorlardı. Sadece şiddetli soğuklarda ısıtılan salonlarda değil, asla ateş yakılmayan hücrelerde yaşıyor, iki parmak kalınlığında şiltelerin değil, samanların üzerinde uyuyorlardı. Nihayet uyumalarına bile izin verilmiyor, her gece yoğun bir iş gününden sonra, ilk uykunun sersemliğiyle biraz olsun ısınmışken buz gibi ve karanlık bir şapelde diz çökmüş halde dua etmek üzere kalkmaları gerekiyordu.

Bazı günlerde, sırasıyla her birinin aralıksız on iki saat boyunca döşemenin üzerinde diz çökmüş ya da yüzünü taşa yaslayıp ellerini kavuşturduktan sonra yere uzanmış bir halde telafi ibadetini yerine getirmeleri gerekiyordu.

Diğerleri erkek, bunlar kadındı.

O adamlar ne yapmışlardı? Hırsızlık, tecavüz, yağma, cinayet, haydutluk, kalpazanlık, kundakçılık. Bu kadınlar ne yapmışlardı? Hiçbir şey.

Bir yanda haydutluk, kaçakçılık, tecavüz, şehvet düşkünlüğü, cinayet, kutsal olan her şeye hakaret, şiddetin her türlüsü, diğer yanda tek bir şey, masumiyet.

Âdeta gizemli bir biçimde havalanan, erdemle yeryüzüne ve cennete bağlı kalmayı sürdüren muhteşem bir masumiyet.

Bir yanda cinayetlerin alçak sesle paylaşılması, diğer yanda yapılan hataların yüksek sesle itiraf edilmesi. Hem de ne hatalar! Ne büyük suçlar!

Bir yanda hastalık saçan pis kokular, diğer yanda tasvir edilemez bir parfüm. Bir yanda gözaltında tutulan, silah zoruyla kontrol altına alınan ve hastaları yavaş yavaş kemiren ahlaki veba, diğer yanda tüm ruhların aynı ocakta iffetle korlaşması. Orada karanlıklar, burada gölge, ama aydınlık dolu, aydınlıkları ışıltılarla dolu bir gölge.

İki kölelik yuvası; ama ilkinde yasanın belirlediği bir sürenin sonunda özgürlüğe kavuşma, kaçma olasılığı var. İkincisindeyse, tüm umudu geleceğin derinliklerinde yer alan ve insanların ölüm olarak adlandırdıkları o özgürlük ışığına ulaşmak olan sonsuz bir bekleyiş.

İlkinde zincire, diğerinde inanca bağlanış.

İlkinden yayılan nedir? Korkunç bir ilenme, dişlerin gıcırtısı, nefret, umutsuz bir kötü niyetlilik, topluma karşı bir öfke çığlığı, gökyüzüne karşı alaycı bir gülümseme.

İkincisinden yayılansa kutsanma ve sevgi.

Ve birbirlerine bu kadar benzeyen ama birbirlerinden bu kadar farklı olan iki mekânda, bu iki insan grubu aynı görevi yerine getirip günahların bedelini ödüyorlar.

Jean Valjean ilk gruptakilerin şahsi kefaretlerini anlayabiliyordu. Ama o lekesiz, tertemiz varlıkların kefaretlerine bir anlam veremiyor, kendi kendine titreyerek soruyordu: "Neyin bedeli bu? Hangi günahın bedelini ödüyorlar?"

Vicdanından gelen bir ses yanıtlıyordu: "İnsani cömertliklerin en yücesi başkalarının günahının bedelini ödemektir."

Burada kişisel görüşlerimizi bir kenara bıraktığımızı, bir anlatıcı olarak kendimizi Jean Valjean'ın yerine koyup onun izlenimlerini aktardığımızı belirtelim.

Gözlerinin önünde, insanların hatalarını bağışlayan ve onların günahlarının bedelini ödeyen bir masumiyet, boyun eğilen bir kölelik, gönüllü olarak kabul edilmiş bir işkence, günah işlememiş ruhların, günah işleyenleri kurtarmak için çektikleri eziyet, Tanrı sevgisinde sonsuzlaşan ama orada farklı bir yeri olan bir insanlık aşkı, cezalandırılanların sefaletini yaşayan, ödüllendirilenlerin mutluluğuyla gülümseyen o güçsüz, zarif ruhlar özverinin en ulvi zirvesi, erdemin en yüce doruk noktası gibi beliriyordu.

Ve bundan şikâyet etme cüretini gösterdiğini hatırlıyordu!

Gece yarısı, sıklıkla bu masum ve amansızlıklarla bunalmış yaratıkların minnet dolu ilahilerini dinlemek için kalkıyor, adil olarak cezalandırılanların gökyüzüne sadece küfretmek için seslerini yükselttiklerini ve bir sefil gibi Tanrı'ya yumruğunu salladığını düşündükçe damarlarındaki kan donuyordu.

Kaderin kendini alçak sesle uyarır gibi hakkında derin düşüncelere dalmasına yol açtığı garip bir husus vardı: Tırmanmalar, duvarı aşmalar, ölüm pahasına göze alınan riskler, zorlu ve sert yükselişler; diğer çilehaneden çıkmak için gösterdiği tüm bu çabaları buraya gelmek için mi harcamıştı? Bu kaderin bir işareti miydi?

Burası da bir hapishaneydi ve kaçtığı yere iğrenç bir şekilde benziyordu, yine de böyle bir şeyi aklından hiç geçirmemişti.

Parmaklıkları, sürgüleri, demir çubukları yeniden görüyordu, bunlar kimi koruyordu? Melekleri.

Kaplanları çevreleyen bu yüksek duvarları, şimdi dişi koyunların etrafında yeniden görüyordu.

Burası bir cezalandırma değil feragat mekânıydı, yine de diğerinden daha ulu, daha hüzünlü ve daha acımasızdı. Bu

bakireler forsalardan daha fazla azap çekiyordu. Gençliğini donduran soğuk ve sert bir rüzgâr akbabaların parmaklıklı ve asma kilitli çukurlarından geçiyordu; daha sert ve daha kederli bir ayaz güvercinlerin kafeslerine doğru esiyordu.

Neden?

Bunları düşündüğünde, içindeki her şey ulviliğin gizeminde kaybolup gidiyordu.

Bu düşünceler kibrini yok ediyordu. Kendini her bakımdan gözden geçiriyor, sıklıkla zayıflığını hissedip ağlıyordu. Altı aydır hayatına giren her şey onu Cosette'in sevgisi ve manastırın tevazusuyla piskoposun aziz buyruklarına doğru sürüklüyordu.

Bazen akşamın alacakaranlığında, bahçede kimsenin olmadığı saatlerde, onun şapelin yanındaki ağaçlıklı yolun ortasında, geldiği gece içeri baktığı pencerenin önünde, diz çökmüş, yüzünü, yere uzanıp dua ederken telafi ibadetini yerine getiren rahibenin bulunduğu noktaya dönmüş bir halde dua ettiği görülüyordu.

Sanki doğrudan Tanrı'nın önünde diz çökmeye cesaret edemezmiş gibi görünüyordu.

Bu huzurlu bahçe, bu güzel kokulu çiçekler, sevinç dolu çığlıklar atan bu çocuklar, bu ciddi ve sade kadınlar, bu sessiz manastır, kısacası etrafını çevreleyen her şey yavaş yavaş içine nüfuz ediyor ve ruhunu giderek bu manastırın sessizliği, bu çiçeklerin kokusu, bu kadınların yalınlığı, bu çocukların neşesi kaplıyordu. Ayrıca kendini hayatının ilkinde tüm kapıların yüzüne kapandığı, toplum tarafından dışlandığı ve ikincisinde insanların yeniden peşine düştüğü, önünde hapishanenin kapılarının yeniden açıldığı iki kritik döneminde peş peşe ağırlayan Tanrı'nın bu iki evini düşünüyor, ilki olmasa suçun, ikincisi olmasa eziyetin bağrına yeniden düşmüş olacağını anlıyordu.

Tüm yüreği minnetle eriyor, giderek daha fazla seviyordu.

Yıllar böyle akıp giderken, Cosette büyüyordu.